

**T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAZAK ANLATILARI ÇERÇEVESİNDE
KAZAKÇANIN SÖZ VARLIĞI**

**HABİBE ÖZGE ÖZVEREN
15718001**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. MEHMET ÖLMEZ**

**İSTANBUL
2018**

T.C.
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAZAK ANLATILARI ÇERÇEVESİNDE
KAZAKÇANIN SÖZ VARLIĞI

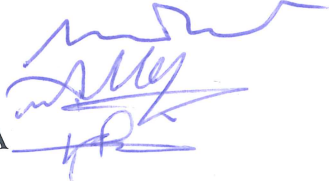
HABİBE ÖZGE ÖZVEREN

15718001

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Savunulduğu Tarih: 25.09.2018

Tez Oy Birliği ile Başarılı Bulunmuştur

Unvan Ad Soyad	İmza
Tez Danışmanı : Prof. Dr. MEHMET ÖLMEZ	
Jüri Üyeleri : Dr. Öğretim Üyesi ALİ ILGIN	
Dr. Öğretim Üyesi İbrahim SONA	

İSTANBUL

MAYIS 2018

ÖZ

KAZAK ANLATILARI ÇERÇEVESİNDE KAZAKÇANIN SÖZ VARLIĞI

Habibe Özge Özveren

Mayıs, 2018

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma Kazakların kiril alfabesi ile Kazakça yazılmış 26 adet metni kapsamaktadır. Çalışmamızda bu metinlerin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine çevirileri yapılmıştır. Metinlerdeki sözcüklerin sözlük / dizini hazırlanmıştır. Ayrıca Kazakçanın söz varlığı örnek kelimelerle ele alınmıştır. Bu çalışma 7 bölümden oluşmaktadır: “1. Giriş” bölümünde Kazakistan, Kazaklar ve Kazakça hakkında genel bilgi verilmiştir. Sonrasında ise çalışmada yer alan metinlere /anlatılara ve izlenen yönteme değinilmiştir. “2. Metin” bölümünde çalışmada yer alan metinlerin transliterasyonuna yer verilmiştir. “3. Çeviri” bölümünde metinlerin Türkçeye çevirisi yapılmıştır. “4. Açıklamalar – Söz varlığı” bölümünde bazı Kazakça sözcüklerin yapısı ve gramer özelliklerine değinilmiştir. “5. Sözlük” bölümünde sözcüklerin anlamları ve kökenleri belirtilmiştir. Ekler / Tıpkıbasımlar kısmında çalışmada yararlanılan metinler yer almıştır. “6. Sonuç” bölümüdür.

Anahtar Kelimeler: Kazakça, söz varlığı, Kazakça metinler

ABSTRACT

THE VOCABULARY OF KAZAKH WITHIN THE FRAME OF KAZAKH TEXTS

Habibe Özge ÖZVEEREN
May, 2018

This study is conducted as a master's thesis and it includes 26 texts which are written in Kazakh and Kazakh cyrillic alphabet. In this study, the transliteration of above-mentioned texts is done and the texts are translated into Turkish. The index of the words in the article is prepared. Furthermore, the vocabulary of Kazakh language is examined in detail together with sample words. This study includes 7 chapters: In "Chapter 1: Introduction", Kazakhstan, Kazakhs, and Kazakh language are addressed and, the texts used and the method followed are mentioned. In "Chapter 2: Text", the transliteration of the texts is conducted. In "Chapter 3: Translation", the texts are translated into Turkish. In "Chapter 4: Notes – Vocabulary", the pattern of Kazakh words is clarified and grammatical features of the words are explained. In "Chapter 5: Index", the meanings and etymons of the words are stated. "Chapter 6" is the conclusion of the study. In "Attachments", the texts which are used as a source in this study are indicated.

Key Words: Kazakh, vocabulary, Kazakh texts

ÖN SÖZ

Kazak Anlatıları Çerçevesinde Kazakçanın Söz varlığı adını taşıyan bu çalışma Kazakça anlatılarının sözlüğünü ve söz varlığını içermektedir. Bu çalışmayı tez konusu olarak öneren, tez süresi boyunca bana yardımcı ve destek olan hocam Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmamızın ana malzemesi olan metinleri seçtiğim kaynakların sahipleri Prof. Dr. Mehmet Ölmez ve Doç. Dr. Oktay Selim Karaca'ya teşekkür ederim. Metinlerin tıpkıbasımı için metinleri dijital ortama aktaran hocam Prof. Dr. Mehmet Ölmez'e, bu metinleri kullanıma hazır hâle getiren arkadaşım Ece Yiğit'e zaman ayırdıkları için teşekkür ederim.

2016 yılından beri yüksek lisans burs programı kapsamında hem ders hem de tez döneminde maddi destek sağlayan Türk Dil Kurumuna teşekkürlerimi sunarım.

İstanbul; Mayıs, 2018

Habibe Özge Özveren

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Kazakistan ve Kazaklar	1
1.2. Kazakça	2
1.3. Çalışmada Yer Alan Metinler / Anlatılar	3
1.3.1. Kazaktın halık poeziyası	3
1.3.2. Bes ğasır jarlaydı: 1-2 tomдық	4
1.3.3. Kazakstannıń ösimdikter әlemi	4
1.3.4. Kazakstandağı januwarlar әlemi.....	5
1.4. Çalışmada İzlenen Yöntem.....	5
1.4.1. Kullanılan metinlerin başlıklarının kısaltmaları.....	5
2. METİN	7
2.1.Қуыршқ	7
2.2. Қıdır, Бақ және Ақыл.....	8
2.3. Үш Ағыз Сөз.....	10
2.4. Тоғыз Таз	12
2.5. Suwayt Tazşa (Қырық Өтірік).....	15
2.6. Jiyrenşe Tuwralı	17
2.7. Er Şoban	21
2.8. Şöje men Balta	24
2.9. Tuwğan Jerime	29
2.10. Dostıma	31
2.11. Қыс.....	32
2.12. Baқытсыз Suluw	33
2.13. Қымыз	34
2.14. Көктерек (Taldar туқымдасы).....	37

2.15. Kara Karaat (Tasjargandar tuqımdası).....	37
2.16. Tatar Uşkatı (Uşkattar tuqımı)	38
2.17. Totı Köknär (Köknärler tuqımdası).....	39
2.18. Altay	40
2.19. Tyan' – Şan'	40
2.20. Tülki.....	41
2.21. Kaşır.....	41
2.22. Tarğak	42
2.23. Aqqanat boztorgay.....	42
2.24. Aqbas tırna	43
2.25. Elik.....	43
2.26. Bürkit	44
3. ÇEVİRİ	45
3.1. Kısa kuyruk	45
3.2. Hızır, Baht (Talih) ve Akıl.....	46
3.3. Üç Defa Söz	48
3.4. Dokuz Dazlak	51
3.5. Yalancı Dazlakcık (Kırk Yalan).....	53
3.6. Jiyrenşe Hakkında	55
3.7. Kahraman Şoban	60
3.8. Şöje ile Balta	64
3.9. Memleketime.....	69
3.10. Arkadaşıma	70
3.11. Kış.....	71
3.12. Mutsuz Güzel	72
3.13. Kımız	74
3.14. Titrek kavak (Söğüt(gil)ler ailesi)	76
3.15. Siyah Frenk üzümü (Taşkırangiller ailesi /takımı).....	77
3.16. Tatar Hanımelisi (Hanımeliler ailesi)	78
3.17. Gelincik (Gelincik ailesi)	78
3.18. Altay Dağları	80
3.19. Tanrı Dağları	80
3.20. Tilki.....	80
3.21. Kızkuşu	82
3.22. Kurt.....	82

3.23. Ak kanatlı toygat	82
3.24. Telli Turna.....	83
3.25. Karaca	83
3.26. Kaya kartalı	84
4. AÇIKLAMALAR	85
5. SÖZLÜK.....	89
6. SONUÇ.....	405
KAYNAKÇA	406
EKLER.....	409
Ek 1. Tıpkıbasımlar	409
ÖZ GEÇMİŞ	460

KISALTMALAR

- Ar.** : Arapça
ArİS : → Wehr 1976
bkz. : Bakınız
Çağ. : Çağatayca
Çin. : Çince
ÇTS : Çağatay Türkçesi Sözlüğü
DLT. : Dîvânu Lugâti't-Türk
DS : Derleme Sözlüğü
DTS: Drevnetyurkskiy Slovar'
ED : → Clauson 1972
ET. : Eski Türkçe
Fa. : Farsça
FK : Fevâ'idü'l-Kiber
Har. : Harezme
Kar. : Karahanlıca
Kaz. : Kazakça
Kıp. : Kıpçakça
kıs. : Kısaltma
KKS : Kazakça – Kazakça Sözlük
krş. : Karşılaştırınız
KTTTS : Kazakça – Türkçe Sözlük
L : → Lessing, 1960
Moğ. : Moğolca
Ru. : Rusça
Ste : → Steingass 1998
ŞeT: Şecere-i Terâkime
TDAA : → Li, 1999
TDK : Türk Dil Kurumu
TüS : Türkçe Sözlük
TTü. : Türkiye Türkçesi

UW I : → Röhrborn, 2010

UW II : → Röhrborn, 2015

Uyg. : Uygurca

1. GİRİŞ

1.1. Kazakistan ve Kazaklar

2 milyon 724 bin 900 kilometrekare alanı ile dünyanın dördüncü büyük ülkesi olan Kazakistan, Orta Asya cumhuriyetlerinden biridir (CIA, 2018; Taşağıl, 2017, 246). Temmuz 2017 verilerine göre nüfusu 18 milyon 556 bin 698'dir. 2009 verilerine göre Kazakistan'da nüfusun yüzde 63,1'ini Kazaklar, yüzde 23,7'sini Ruslar, yüzde 2,9'unu Özbekler, yüzde 2,1'ini Ukraynalılar, yüzde 1,4'ünü Uygurlar, yüzde 1,3'ünü Tatarlar, yüzde 1,1'ini Almanlar ve yüzde 4,4'ünü diğer etnik gruplar oluşturmaktadır (CIA, 2018). Rusya Federasyonu, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Çin'le sınırı olan bir ülkedir. Kazakistan'ın Hazar Denizi'ne ve Aral Gölü'ne kıyısı bulunmaktadır (Taşağıl, 2017, 246).

Kazaklar Orta Asya'da Moğol istilasından sonra oluşmuş Türk-Moğol karışımı bir halktır. Kazakların büyük çoğunluğu Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Kazakistan dışında, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Tacikistan, Altay Cumhuriyetleri'nde ve Rusya Federasyonu'nda Kazak toplulukları vardır (Tekin, Ölmez, 2014, 119). Kazakların tarihte tam olarak ne zaman oluştuğu bilinmemektedir. Aşağı yukarı 15. yüzyılda, Sır Derya bölgesine, çeşitli devlet ya da hanlıklardan koparak gelen kitlelerle (Altınorda, Timur, Çağatay hanlığı gibi) sonrasında Kalmuk ve Moğol istilalarından dolayı onları da içine alarak oluşmuş bir Türk kavmidir (Taşağıl, 2017, 257).

Kazaklar, 19. yüzyılda (1854'te) Rus çarının çıkardığı buyruk sonucunda Çarlık Rusya'sının egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır. Rus egemenliğiyle birlikte, 1900'lü yılların başında Kazaklarda milli bilinç oluşuncaya kadar Ruslar Kazak topraklarına birçok Rus göçmen yerleştirmiştir.

Günümüzde Kazakistan toprakları dışında Kazakların büyük çoğunluğu Rusya Fedarasyonu'nda, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin batısında ve Çin'de Uygur Özerk bölgesi Şincan'da yaşamaktadır. Çin, Moğolistan, Rusya'nın güneyi ve diğer ülkelerde de yaklaşık 10 milyon Kazak vardır (Muhamedowa, 2016, xviii).

1.2. Kazakça

Çağdaş Türk dillerinden biri olan Kazakça, Kıpçak grubu Türk dillerine girmektedir. Bu grubun temel özellikleri ET /d/ foneminin /y/ye, /ağ/ ses grubunun /aw/ ikiz ünlüsüne değişmesi ve çok heceli sözcüklerin sonundaki /g/ foneminin düşmesidir (Tekin, Ölmez, 2003, 98). Bu ses özelliklerine ele aldığım metinlerden birkaç örnek verecek olursak:

ET. *ağak* > *ayaq* (T.55/31, J.70/48, Ka.15/11 vb.), ET. *açığ* > *aşuw* (Kıs 478/32), ET. *arığ* > *aruw* (Er.48/27 vb.), ET. *tag* > *taw* (Ku.39/43, J.69/7, Kö.12/6, Er.48/10 vb.), ET. *tirig* > *tiri* (T.55/31, Baq.479/26 vb.), ET. *toğ-* > *toy-* (J.71/85).

Kazakların ekonomisi temel olarak bozkır hayatındaki hayvancılığa dayandığı için ve göçebe ya da yarı göçebe hayat onların yaşamına en uygun sistem olduğu için Kazakça çok geç bir yüzyılda yazı dili olmuştur. Toplumsal yapı ve kültür sözlü kaynaklarla korunmuştur. Yazılı kaynaklarsa Tatarca, Çağatayca ya da başka dillerde yazılmıştır (Kirchner, M., 1998, 318). Kazakça 19. Yüzyıl sonlarında yazı dili olmuştur. 1929 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılan Kazakça 1929 – 1940 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmış, 1940 yılında yerini Kiril asıllı yeni Kazak alfabesine bırakmıştır (Tekin, Ölmez, 2014, 119).

Sovyetler birliğinin dağılmasından sonra dil politikası da değişmiştir. Sovyetler birliği dönemi boyunca devlet dili olmayan Kazakça, 1989 yılında kabul edilen yeni dil yasası ile devlet dili olmuştur. Resmi dil politikasının amacı Kazakçayı sosyal hayata kazandırmaktı. Çünkü uzun yıllar Sovyetler birliğinin baskısı altında kalan Kazakların çoğu kendi ana dillerinde akıcı bir şekilde konuşamamaktaydı (Muhamedowa, 2016, xvix). Günümüzde Kazakistan'da hem Rusça hem de Kazakça resmi devlet dilidir.

Kazakçanın belli başlı seslik özellikleri şunlardır: (Tekin, Ölmez, 2014, 120)

1. Söz başı /y/ foneminin /j/ye değişmesi: ET. *yaş* > *jas* (Ü.48/24, J.72/148, Bak.478/13), ET. *yaz* > *jaz* (S.60/16, J.74/201, Kö.13/19), ET. *yat-* > *jat-* (Ku.39/46, Ü.50/100, T.54/27), ET. *yê-* > *je-* (Ku. 39/5, Ü.49/60, Ta.16/21)
2. /ş/ foneminin /s/ye değişmesi: ET. *baş* > *bas* (Kı.44/66, T.54/9, S.61/60), ET. *bêş* > *bes* (Ku. 39/1, J.69/17, Tuw.475/20), ET. *kîşi* > *kisi* (Ku.39/14, T.54/18, Kı.482/47)
3. /ç/ foneminin /ş/ye değişmesi: ET. *aç-* > *aş-* (Ku.39/33, S.61/35, To.80/30), ET. *çık-* > *şık-* (Ku.39/13, S.61/36, J.72/122), ET. *ığaç* > *ağaç* (Kö.12/7, El.24/13, Bü.91/18)
4. Çok heceli ad soyundan sözcüklerde son ses /g/nin düşmesi, eylem adlarında ise /w/ye dönüşmesi: ET. *katıg* > *kattı* (To.80/27, El.24/18, Tuw.474/2), ET. *sarıg* > *sarı* (Ka.15/14, Ta.16/20, Tü.13/9), ET. *kelig* > *kelüw* (Akb.18/13)
5. /ıg/ ve /ig/ ses gruplarının /ıy/ ve /iy/e değişmesi: ET. *eg-* > *iy-* (Kı.481/6), ET. *sıg-* > *sıy-* (Er.49/52), ET. *yıg-* > *jıy-* (T.54/4)

1.3. Çalışmada Yer Alan Metinler / Anlatılar

Toplam 26 metnin yer aldığı bu çalışmada, metinler çeşitlilik esas alınarak seçilmiştir. Hem tarihî – folklorik özellikler taşıyan anlatılar hem de hayvanlara ve bitkilere ilişkin ansiklopedik eserlerden seçme metinler bir araya getirilmiştir.

1.3.1. Қазақтың халық поэзиясы (*қазақтың халық поэзиясы*)¹

“Kazakların halk şiiri” diye çevirebileceğimiz bu kitap Ä. A. Divaeva’nın halk ağzından topladığı hikâyelerin, fablların, atışmaların, şiirlerin, atasözlerin, bilmecelerin nüshalarından oluşan Kazakça-Rusça basılmış bir kitaptır. Çalışmamız için, kitabın birinci bölümünü oluşturan hikayeler ve fabllar bölümünden 6 hikâye seçtik. Bunlar: 1. Қуыршық (Küçük kuyruk), 2. Қыдыр, Бақ және Ақыл (Hızır, Baht (Talih) ve Akıl), 3. Үш Ағыз Сөз (Үч Defa / Tane Söz), 4. Тоғыз Таз (Dokuz Dazlak), 5. Suwayt Tazşa (Қырық Ötirik) (Yalancı Dazlakcık (Kırk Yalan), 6. Jiyrenşe Tuwralı (Jiyrenşe Hakkında).

1.3.2. Bes ғасыр жарлайды: 1-2 томдық (*Бес ғасыр жарлайды: 1-2 томдық*)²

“Beş yüzyıl bildirir: 2 ciltli” adlı kitabın birinci ve ikinci cildinden toplam 7 metin seçtik. Bunlar, kitabın birinci cildinden: Kazak ozanlık geleneğinin babası Şalkıyız Jıraw (1465-1560)’a ait 7. Er Şoban (Kahraman Şoban) ile Kazakistan’ın meşhur ozanı Şöje Karjavbayulı (1808-1895)’ya ait 8. Şöje men Balta (Şöje ile Balta) atışmasını; ikinci cildinden: Ozan, yazar, tiyatro yazarı Äkiram Ğalımov (1892-1913)’a ait 9. Tuwğan Jerime (Memleketime), 10. Dostıma (Arkadaşıma), 11. Қыс (Kış), 12. Бақıтсыз Сулуw (Mutsuz Güzel) ve Abay’ın izinden giden emektar Sultanmahmut Toraygırov (1893-1920)’a ait 13. Қымыз (Kımız).

1.3.3. Қазақстанның өсімдіктер әлемі (*қазақстанның өсімдіктер әлемі*)

³ “Kazakistan’ın bitkiler dünyası” adlı Kazakistan’ın bitki türlerini içeren kitaptan: 14. Көктерек (Titrek kavak), 15. Қара Қарақат (Siyah Frenk üzümü), 16. Tatar Uşkatı (Tatar Hanımelisi), 17. Totı Köknär (Gelincik), 18. Altay (Altay Dağları), 19. Tyan’-Şan’ (Tanrı Dağları) bitki türleri seçilmiştir.

¹ Қазақтың халық поэзиясы, 1964. Алматы: Қазақ Сsr Ғылым Академиясы.

² Bes ғасыр жарлайды: 1-2 томдық. 1989. Алматы: Қазақ Сsr Ғылым Академиясы. Jazuwşı.

³ Іваншченко, А. А.. 2012. Қазақстанның өсімдіктер әлемі. Алматы: Almatikitap.

1.3.4. Kazakstandağı januwarlar älemi (қазақстандағы жануарлар әлемі)⁴

“Kazakistan’daki hayvanlar alemi” adlı kitaptan: 20. Tülki (Tilki), 21. Tarğaq (Kızkuşu), 22. Qaskır (Kurt), 23. Aqqanat boztorgay (Ak kanatlı toygar), 24. Aqbas tırna (Telli Turna), 25. Elik (Karaca), 26. Bürkit (Kaya kartalı). Toplam 26 metnin transliterasyonu ve metin çevirisi yapılmıştır.

1.4. Çalışmada İzlenen Yöntem

Bu çalışmada Kazakça metinlerin transkripsiyonuna, Türkçeye çevirilerine, sözlüğüne yer verilmiştir. Metinlerin transliterasyonunda ortak Türk alfabesine dayalı yazı çevirimi alfabesi kullanılmıştır.

Sözlük kısmındaki sözcüklerin metinlerdeki yapılarını kolay ve anlaşılır bir şekilde örnekleyebilmek için kiril harfli metinlerin orijinalleri taranmış ve her bir metne satır numaraları verilmiştir. Aynı harflerle başlayan metinler en az ilk bir, en fazla ilk üç harfine göre kısaltmalar verilmiştir. Sayfa sayıları ve satır sayıları ile birlikte sözlük / dizin kısmında yer almıştır. Bu şekilde çalışmadan yararlanmak isteyenlerin Kazakçanın dil ve gramer özelliklerini bütünlük içinde görmeleri amaçlanmıştır. Bu metinler çalışmamızın *Ekler / Tıpkısımalar* kısmında yer almaktadır.

1.4.1. Kullanılan metinlerin başlıklarının kısaltmaları:

Қуыршқ	Қу. (39,40)
Қидır, Бақ және Ақыл	Қ1. (43,44,45)
Üş Awız Söz	Ü. (48,49,50,51)

---

⁴ Kovşar’, A. F., B. A. Kovşar’. 2012. Kazakstandağı januwarlar älemi. Almatı: Almatıkitap.

Toğız Taz	T. (54,55,56)
Suwayt Tazşa (Kırık Ötirik)	S. (60,61,62)
Jiyrenşe Tuwralı	J. (69,70,71,72,73,74)
Er Şoban	Er. (48,49,50)
Şöje men Balta	Şöj. (250,251,252,253,254)
Tuwğan Jerime	Tuw. (474,475)
Dostıma	Dos. (476,477)
Qıs	Qıs (477,478)
Bakıtsız Suluw	Bak. (478,479)
Qımız	Qım. 8481,482)
Kökterek	Kö. (12,13)
Qara Qaraqat	Qa. (15)
Tatar Uşkatı	Ta. (16)
Totı Köknär	To. (79,80)
Altay	Al. (96)
Tyan' – Şan'	Ty. (122)
Tülki	Tü. (13)
Qaskır	Qas. (15)
Targak	Ta. (15)
Akkanat boztorgay	Ak. (16)
Akbas tırna	Akb. (18)
Elik	El. (24)
Bürkit	Bü. (91)

2. METİN

2.1. Kuyırşık

Ötken zamanda şal kempirdiñ bes eşkisi bolıptı. Eşkileri қашаған, ustatpaydı eken. Bir küni şal sawamın dep қuwsa, eşkileri қаşıp болмайды, sonan соң birewiniñ қuyırşıғınan ustap қuyırşıғın julıp алıptı. Onı aparıp pisirip jeymin dep, kiyiz üydiñ jabıғına saldı. Kúnderde bir күн kempir ot jaғıp, қазан аsıp, ошақ қойıp, сүт pisirip үлкен irkit* sabasına* қuyғannan keyin, қазан түbinde kalған қaspaқtı* jeytin balamnıñ joғın қараşı dep nazalansa, kiyiz üydiñ jabıғındaғı қuyırşık: “Menşi, şeşeке?” – depti. Kempir: “Sen bolsañ jey гоу”, – depti.

Biraz waқıt ötkennen keyin қıs түседi. Kempir men şal otırıп: “Eldiñ barlıғı қалаға шıғıp jatır, al, bizde bolsa жоқ, қалаға шıғатın kisiniñ joғınay!” – dese, bir jaғınan turıp қuyırşık: “Menşi, şeşeке?” – deydi. Olar: “Sen bolsañ шıға гоу”, – dep, үлкен қара buwranı* saylap berip көп joldaspen оnı қосıp қоя beredi.

Ülken шаһарға барıp astıқ, шınıayақ, шаўgimderin alıp joldastarımen қaytıп kele jatsa, tüyesiniñ қарнı ашады. Қuyırşık үскirgen jeldi küni түyeniñ aldına шөп saladı. Özi шөptiñ іғına otıra қалса, түye оnı шөppen birge jutıp jiberipti.

Joldastarı жүgin şal men kempirge alıp барıp bastan – аyaқ болған waқıyғanı bayandaydı. Sonan соң şal түyeniñ o jaқ – bu jaғına шıғıp: “Balam – balam, kaydasıñ?” – dese, Қuyırşık: “Қара buwranıñ бүyeniñ işindemin!” – deydi. “Қaytse tabılasıñ?” – dese, (Қuyırşık): “Soysañ meni tabasıñ”, – deydi. Sonan şal түyeni soyған eken, tabılmaptı.

Түyeniñ ішек – қарнın tastap, олар басқа jerge көшіп қонады. Odan keyin түyeni soyған jerge bir қасқır kelip бүyendi аşıп jeydi. Қасқır қuyırşıқтı қоса jutıp jiberedi. Сөytip

kele jatqanda aldınan koy bağıp jürgen koyışğa kez boladı. Jemek bolıp umtılsa, qaskırdıñ işindegi quyırşık: “Qoyşı – koyşı, koyıña qaskır şaptı!” – dep ayqay saladı. Qoyşı munı bilip koyıp, qaskırğa jegizbeydi. Onıñ tağı sonday zalalı talay jerde bolsa kerek.

Qaskır äbden aştan öler bolğan soñ, bet aldına jürip ketedi. Söytip bir salt attı kisige jolıgadı. Bul kisige [qaskır] waqıyğanı bastan – ayak söylegen eken. Attı kisi: “Mına tawdıñ jar tasınan sekir”, – deydi. Qaskır sekirgen kezde jiligi sınıp, sodan ölip qaladı.

Attı kisi qaskırdı soyıp jatsa, quyırşık kisesine barıp jata qaladı. Äbden soyıp bolğannan keyin, älgı kisi jüre kele bir awılğa kongısı keledi. Üy iyeleri: “Neşewsiñ? – dese, qonaq: “Birewmin” – depti. Sonda quyırşık: “Ötirik aytadı, ekewmiz!” – deydi. Sonımen ol kisi öler halge keledi. Jan – jağına qarasa, mañayında tük joq. Nazalanıp turğan kezde bir şaldı kezdestirip sol üyine aparıp qondıradı. Onıñ üyinde kempiri men eki qızı bar eken.

Qonaq jatqannan keyin quyırşık tünde ornınan turıp buwaz eşkini äkelip soyıp... şarbısın kempir menen şaldıñ üstine jabadı, lağın eki qızdıñ ortasına saladı. Tañerten uyqılı közimen kempir men şal: “Körpeni sen jırtıñ ba, men jırtım ba?” – dep töbelesedi. Eki qız: “Mına balanı sen taptıñ ba, men taptım ba”, – dep töbelesip jatқан kezde tañ atadı. Qarasa soyulı eşki qonaqtıñ qasında, eşkiniñ jını şal men kempirdiñ üstinde, şaranası eki qızdıñ ortasında. Söytip, quyırşık barıp tübine jetedi.

2.2 Qıdır, Baq jäne Aqıl

Burıñğı zamanda qıdır, baq, aqıl üşewi kezdesip qalıp, eregise ketedi. Üşewi eregisip otırıp, ärqaysısı öz küşin körsetpekşi boladı.

Qıdır, baq pen aqıldı ertip alıp, bir jer aydap jatқан jındı adamğa barıp darıydı. Sonda jındıñ aydağan jerinen tönkerilgen kesekterdin bäre altın bolıp ketipti.

Jındı birazdan keyin şöldepti. Anaday jerde bir top kerüwen tüsip jatır eken, solardan suw işip kelüwge baradı. Bararda: “Kerüwenniñ iyti qawıp alar”, – dep qolına kesek altın ala barıptı. Kerüwenşilerge barıp suw suraptı. Kerüwenşiler suw beripti. Suwdı işip alıp, anaday jerde özine qarap ürip jatқан iyte qolındağı bir kesegin atıp jiberipti. Kerüwenşiler “altındı laqtırıp jiberüwi qalay?” – dep, oylaydı. Bir kerüwenşi: “Bul

jındı adam, altın ekenin bilmes”, – dep jındının qolındağı altındı suraptı. Jındı: “Mä, kerek bolsa! Tağı altın kerek bolsa, bärin jürin der, men senderge qanşa kerek bolsa, sonşa bereyin”, – depti. Kerüwenşiler erip barıp, qarasa jındının aydağan jerinin bəri altın eken. Kerüwenşiler barlıq jügin dalağa tastap, tüyelerine altındı tiyep alıptı. Bəri jındını: “Bul qasıyetti adam şıǵar!” – dep özderimen birge elderine ala kelipti.

Bul habar elden elge tarap, hańa da barıp jetipti. Altındı estigen soñ qarap otırsın ba? Qasına köp joldas-jora, nökerlerin* ertip altındı äkelüwge şıǵpaqsı boladı. Han altınğa baruwğa jiynalıp jatqanda: “El şetine jaw keldi!” – degen suwıq habar estiledi. Han jalma-jan jasawıldarın jiberip: “Şäherde neşe bolsa da biri qalmasın, qoldarına qaruw alıp atqa minsin! Qalanıñ bir şetinen jaw tiydi, soğan attansın!” – dep, buyırıptı.

Äriyne, hannıñ ämiri eki bolmaydı. Jurttıñ bəri de bir-bir atqa minip, qoldarına qaruw alıp, jawğa attanadı. Bularmen birge bayağı jındı da şıǵadı. Bəri birdey jawğa qarap at qoyadı. Sonda jındı kele jatqan jawdan korkıp, aldında bir ülken terek bar eken, soğan jabısıp qalgısı kelip, qabısa bergende, jındıǵa baq qongan eken, terek tübimen qoparılıp, onıñ qolına keledi. Birneşe mın put terekti köterip kele jatqan munı körgen jawdıñ zäresi uşadı. Jan-jakqa qaşıp ketedi.

Jaw ketken soñ, jurttıñ bəri üydi-üyine kaytadı. Han jurttan: “Jawdı kim jendi?” – dep suraydı. Sonda bir adam: “Kerüwennen bir adam kelip edi, sol jeñdi”, – deydi. Han jındını şaqırıp alıp, kırık kün toy*, otız kün oyın jasap, qızın jındıǵa beredi.

Keşke jeñgeleri* hannıñ qızın jındının janına alıp keledi. Jındı hannıñ qızına jolamaydı. Hannıñ qızı ol küni ündemey ketedi. Erteñine jındı tağı jolamaydı. Hannıñ qızı aşuwanıp: “Bul meni mensinbey jür”, – dep jeñgelerine aytadı.

Ol küni küyeşiniñ qasına qız tağı keledi.

Jındı etigin şeşeyin dep jatqanda, hannıñ qızı barıp, jındının etigin şeşpekşi bolıp, otıra bergen eken, jındı hannıñ qızın bir teyip, tisin sindıradı.

Hannıñ qızı jılap, äkesine baradı. Han qızın körip aşuwanıp: “Jındını dargä tartındar!” – dep, jendetterine buyırık beredi.

Jendetter jındını dargä aparğan kezde, kıdır men baqtıñ buğan şaması kelmeytinin sezgen aqıl, jındının basına kiredi. Jındı aqıl kirgen soñ, o jak, bu jaǵına qarasa, özin jendetterdiñ dargä tartayın dep turǵanıñ biledi. “Aw, bularıñ qalay?” – dep

jendetterden suraydı. “Hanımız seni darga asıp öltirüwge buyırdı. Biz seni darga tartamız!” – deydi, jendetter. Sonda jındı turıp: “Meni hanga alıp barıñdar!” – deydi. Jendetter jındının sözün tıñdap, onı qaytadan hannıñ aldına aparadı.

Sonda han: “Ne arızın bar?” – dep jındıdan suraydı. Jındı: “Men sizdiñ qızıñızdın kasına jolamağanımnıñ sebebi – qızıñız sizdiñ dañqıñızben ösken soñ” aram eti ketsin “ep jürdim; ekinşi tisin sindirğanım: Hanım şomılmay, boyun taza tutpay jürüp emizgen eken, ol sol waqıtta şıqqan tis eken” – deydi.

Han jındının aqılına rızı bolıp, onı ölimnen bosatıp, kızın qaytadan qosadı. Söytip, kıdır men baqtan aqıldın küşi basım bolıp şıǵadı. Jındıǵa aqıl enip, ol murat maqsatına jetedi.

2.3. Üş Awız Söz

Ertede bir bay bar eken. Baydın jalǵız balası jılqı baǵıp jürse, bir adam kelip aytadı: “Balam bir ayǵır üyirli jılqı bersen, men saǵan üş awız nasihat söz üyreteyin”, – dep deydi. Bala turıp aytadı: “Qup, bereyin üyretiñiz”, – deydi. Älgi kisi aytadı: “Balam, däm tatқан jeriñe қас қılma, erteñi astı tastama, oñ қолıñ urıs bastasa, sol қолıñ araşası bolsın”, – deydi. Bala bir ayǵır üyir jılqı beredi. Älgi adam balanıñ jılqısın aydap ketedi. Keşke bala üyine keledi. Äkesi suraydı: “Mal aman ba?” – dep. Balası aytadı: “Mal aman, men üş awız nasihat üyrenip, bir ayǵır üyir jılqı berdim”, – deydi. Äkesi turıp aşuıwanadı: “Sen adam bolmaysıñ, sen meni büldiredi ekensıñ, joǵal, közime körinbey ket”, – dep. Bala äkesinen keyis estigen soñ ökkelep şıǵıp ketedi de қалады. Birneşe күnder dalada қаңғырып жүріп, bir қалаға keledi. Қалада bazarдың ішін аралап жүріп hannıñ ordasına keledi. Hannıñ nökerleri munı körip, mınaw jat jerden kelgen adam eken, böten adam sıқıldı körinedi dep, baladan suraydı: “Neǵıp жүрген adamsıñ, jumıs қılasıñ ba?” – dep. “Denim saw, nege jumıs қılmayın, bekerden täñirim bezer “degen, jumıs tabılsa қılayın”, – deydi. Nökerler hanga aytadı: “Bir jolawşı jas bala jigit, özi aқıldı, esti körinedi, қызмет қılamın deydi”, – dep hanga aytadı. Han aytadı: “Şaқırıñdar öзім көreyin”, – dep. Nökerler hannıñ aldına alıp kiredi. Han körse boyı sımbattı, türi [ädemi], bala jigit [eken]. Han makul köredi de aytadı: “Sen meniñ

esigimniñ aldında küzetşi bolıp tur”, –dep. Bala hannıñ esiginiñ aldında kıymıldamastan küzetşi bolıp turadı.

Bul eki ortada hannıñ qatını älgı jigıtke aşık boladı. Erteñdi-keş hannıñ qatını balanı qoymaydı: “Men seniki bolayın, oynap-külip jürelık”, – dep. Bala hannıñ qatınıñ sözine azadı da awadı. Añsarı awsa da bala turıp oylanadı: “Nege äkem meni aydap jiberdi, bir ayğır üyirli jılkıñı nege berdim. Däm tatқан jeriñe қас қılma dep eki goy”, – degen şaldıñ üyretken sözi esine tüsip, hannıñ qatınına bolmaydı. Balanıñ bolmaytınıñ bilip, hannıñ qatını küder üzip, hañğa aytadı: “Mına hana jürgen jaman şirik meni qoynıña al dep qoymaydı, ne қılған teksiz “, – dep. Han: “Erteñ men onı öltireyin”, – deydi. Hannıñ kömir jağatın adamı bar eken. Olarğa han jasırın mälim қılıp қояdı: “Erteñ ertemenen burın kim kelse, sonı otқа salıңdar”, – dep. Han balağa buyıradı: “Erteñ barıp kömirşiden bir қап kömir alıp kel!” – dep. [Bala]: “Қup, тақсır!”* – dep. Erte turıp bir қап alıp kömirşilerге жүгіріп bara jatsa, bir kempir aldınan şıғıp: “Ey, balam, däm tatıp ket!” – deydi. Bala turıp aytadı: “Jumısım asıǵıs, hannıñ jumısı edi “, – dep. Kempir aytadı: “Balam, erte goy”. Soñda balanıñ қılıp etip esine түse ketedi: “Meniñ üyrenген nasihatımnıñ biri osı erteñgi astı tastamaw edi goy”, – dep, bala kempirdiñ üyine däm tatқalı kirgenniñ arasında hannıñ qatını oylaydı: “Oy, ättegene, – dep soñınan жүриgedi, – bir көріп қалайın”, – dep. Hannıñ qatını жүгіріп jetip kelse, kömirşiler qatınıñ qatınıñ ustaydı da, janıp turған otқа laqtıradı. Onan keyin bala kempirdiñ üyinen tamaқ jep şıǵıp, kömirşilerге barıp, bir қап көмirdi alıp üyine қayıп keledi. Han köredi. Bala aman – esen қayıп keledi.

Han ordasınan қараса, qatını jok. “Qatın қайда ketti?” – dep han suraydı. Eşkim bilmeydi. “Bala neǵıp aman keldi?” – dep kömirşilerden han suratadı. Kömirşiler aytadı: “Hannıñ jarlıǵımenen hanımdı otқа saluǵa buyırıp edim goy, bala sen jädigöymisiñ?” – dep han balağa қaharlanadı. Sonda bala aytadı: “Taқsır, meniñ bir қasıқ қanımdı keşseñ rasın aytayın”, – deydi. Han: “Ayt!” – deydi. Bala aytadı: “Taқsır, men bir baydıñ balası edim [üyim] jaña түsip edi, dalada jılkı baǵıp жүr edim, bir adam kelip: “Bala, bir ayğır üyir jılkı beseñ üş awız nasihat söz üyretemin”, – dedi. “Maқul, bir ayğır üyirli jılkı bereyin, üyret”, – dedim. Sonda älgı adam ayttı: “Balam, däm tatқан jeriñe қас қılma, erteñgi astı tastama, oñ қолıñ urıs bastasa, sol қолıñ araşası bolsın”, – dep edi. Men sonı üyrenip keşke üyge keldim. Äkem malıñ aman ba dep suradı. Maldıñ amandıǵın aytıп, osı sözdiñ bärin ayttım. Aytқан soñ äkem urıp, soǵıp üyden aydap jiberdi. Sonan şıǵıp kelip, tentirep, sizdiñ aldınızға keldim.

Hanım meni “erteñdi – keş menimen oynapkül”, – dep, şıdatpay tınışımdı aldı. Oynap – küleyin desem bir aygır üyirli jılkı berip üyrenge nasihatım bar edi goy, “däm tatқан jeriñe қас қılma” dep edi, sol esime tüsip eş närse қılmadım. Siz kömirge buyırған son, қaptı alıp ketip bara jatқanda, bir kempir olay-bulay жүгіrip: “Dayar turған dämim bar edi, tatıp ketkin!” degen soñ, bayağı “erteñgi dämди tastama” degen nasihat söz esime kelip, kempirdiñ üyine kele қaldım. Kempirdiñ dämim tatıp, şıғıp kömirdi alıp қayttım. Meniñ hanımменen ҳabarım жоқ. Тақсır, sözimniñ болған sol” – dedi. Sonda han aytadı: “Bärekekeldi, атаңа рақмет seniñ күнәñ жоқ eken. Hanım öz jazasın özi tawıptı”, – dep balaға көп дүниyeler berip, at mingizip, üyine қaytarıp jiberdi.

Bala жүrip kele jatıp oylaydı: “Men ketkeli birtalay jıl boldı. Meniñ üyдеgi қatınım neğıp jatır eken”, dep түнде ақırın üyine kirip kelse, қatını bir bala jigitpenen қушақtasıp jatır eken. Janınan қılıшın оñ қолменen suwırıp alıp, şabayın degende bayağı nasihat söz esime kelip, sol қолменen оñ қолın ustap, “batır – batır, араша! қой”, – dep eki umtıлып, үшіншіge kelgende қatını oyanadı. Қорқıp аyқaylap türe kelse, öziñiñ bayın көrip, tanıydı. Bayı ашуwlanıp қatınınan suraydı: “Seniñ bu ne қılғанıñ, men dalada tentirep жүрsem, sen jigitpenen қушақtasıp jatırsın, jazaңdı berermin”, – deydi. Қatını aytadı. “Seniñ munıñ қate, қулақ sal aytayın, – deydi, – men siz ketkende öziñizge мәlim, күнәyimди emes pe edim, ketkeniñizge nedäwir jıl boldı, esepтеp қараңыз. Bul öziñizdiñ балаңыз”, – deydi. Sonda öz balası ekenin анік bilip turıp, қушақтаp көrisip, қatınınan keşüw surap ekewi barша muratına jetipti.

2.4. Тоғыз Taz*

Ämir – Temir көrgenniñ zamanınan burınıraq bir toғız taz, toғız jerden kelip қосılıp joldas болıp жүripti. Bul toғızınıñ da şeşesi bar eken. Bir күни segizi jiylıp, işinde Keyқuwat degen tazben қас болıptı. Keyқuwatıñ bir jalғız ögizi bar eken. Қırда jayıлып жүrgen jerinen segiz taz барıp, ögizди өltirip ketipti. Keyқuwat ögizin қараp жүrip, ölgen jerinen ögizin tawıp alıp, terisin alayın dep soyıp jatsa, қasına toғız atan түye jayıлып kelipti. Barlıғınıñ bası ақ eken. Keyқuwat түyelerди aydap kelip, barlıғınıñ da basına ögizdiñ қанın jağıp bastарın қızıl bas atan қılıp қоя beredi. Sol kezde bir adam kelip, Keyқuwatтан: “Meniñ toғız ақ bas түyelerim жоқ, sonı izdep жүrmin, көрдиñ be?” – dep

suraydı. Keykuwat aytadı: “Ağ bas tüyeleriñdi körgenim joq, özimniñ toğız kızıl bas tüyelerim anaw jaqta jatır”, – dep. Älgi adam ol tüyelerin alıstan tanımadan üyine qayıp ketedi. Ol kisi ketken soñ, Keykuwat ögiziniñ etin bir tüyege artıp, qalğan tüyeni üyine aydap baradı. Üyine bargan soñ, manağı segizi kelip: “Bu tüyeni qaydan aldıñ?” – dep suraydı. Sonda Keykuwat aytadı: “Ärbirewiñ bir ögizderiñdi soyıp qıdaydan tilesenizder, bäreñe de osınday tüye beredi”, – dep. Munı esitip segiz taz segiz ögizin soyıp qıdaydan tüye tilep edi, bularğa qıday tüye bermedi. Sonan soñ segiz taz Keykuwatqa ıza bolıp, Keykuwatı öltirmekşi bolıptı. Munı Keykuwat bilip, tünde jatatin jerine şeşesin jatqızıp, özi dalağa ketipti. Segiz taz tünde kelip, osı jatqan Keykuwat qoy dep şeşesin öltirip ketip qalıptı. Tañ atqan soñ Keykuwat taz şeşesiniñ öligin körip, bir tüyesin äkelip, üstine tiri uqsatıp tüyege mingizip, şeşesiniñ ayağına jip baylap tüyege otırgızıp bir qalağa jetektep alıp keledi. Özbektiñ balaları munı körip, mazaqtap tüyesin ürkite berdi, sonda Keykuwat aytıptı: “Meniñ tüyem asaw, tüyemdi ürkiteñder, şeşemdi ürkite jıgıp ketip, öltirip keter” – dep. Munıñ bul sözün, özbek balaları tıñdamay tüyesin ürkite jiberip edi, tüyesi sekirip ketip, şeşesi jerge qulap qaldı. Sol kezde Keykuwat: “Şeşem – ay, şeşem – ay!” – dep jılap, balalardı ustap alıp, “şeşemniñ qunın * beresiñder!” – dep jibermey turğanda, köşedegi adamdar jiynalıp, balalardıñ äkeleri de kelip, barlığı jiynalıp, şeşesiniñ qunına bir kız bermekşi bolıptı. Keykuwat taz munı maqul körip, kızdı alıp tüyesine mingizip awılına keldi. Manağı segiz taz kelip Keykuwattan suradı: “Qatındı qaydan alıp keldiñ?” – dep. Keykuwat aytadı: “Şeşemdi qalağa alıp barıp, ölgen şeşeme tiri kız beretinderiñ bar ma?” – dep edim, bir kempirge bir kız beredi eken. Söytip, bir kız alıp qayıttım. Sender de şeşeleriñdi öltirip: “Ölgen şeşeme tiri kız beretiñderiñ bar ma?” – dep qalağa barıp ayqaylasañdar, jurt jiyılıp bir ölgen kempirge bir kızdı beredi “, – dep. Bul sözdi esitip, segiz taz şeşelerin derew öltirip, bäre de şeşelerin qalağa alıp barıp: “Ölgen şeşeme kız beretinderiñ bar ma?” – dep ayqaylap edi, köşedegi jürgen adamdar külip: “Joğal, taz!” dep ärkaysısı qıwıp jiberdi. Bular Keykuwatıñ aldağanın bilip, Keykuwatı öltirmekşi bolıp kele jatqanın Keykuwat ta sezip qaşıp kete beredi. Qasıp ketkenin segiz tazşa bilip, soñınan

kuwa beredi. Keykuwat taz bulardan burın qaşıp kele jatıp, qoy bağıp jürgen bir tazşa balağa jolıqıp turğanda taz bala* suraydı: “Ne qıp qaşıp kelesiñ?” – dep, Keykuwat aytadı: “Anaw qıwıp kele jatqan kisiler meni bir qalağa patşa qoyamız dep, qıwıp keledi. Men bola almaymın dep qaşıp kelemін”, – dep. Qoyşı taz: “Men han bolayın,

kiyimderiñdi mağan kiygiz, sen koy bağıp jüre ber”, – dedi. Älgi taz Keykuwattıñ kiyimderin üstine kiyip alıp, jarım şakırımıday* dariyanıñ boyına barıp otıradı. Sol waqıtta bağanagı segiz taz kuwıp jetip baradı da, koyşı tazdı tanımastan, Keykuwat eken dep koyın – konşına tas toltırıp, dariyağa tastap jiberip, üylerine qayıtıp baradı. Keşke taman bolğan soñ Keykuwat koyın aydap üyine baradı. Üyine bargan soñ manağı segiz taz Keykuwatqa: “Sen suwdan qayıtıp şığıp koy aydap keldiñ”, – dep suraydı. Onda Keykuwat aytadı: “Meniñ koyınma tastı köbirek tıqpadıñdar, suwdıñ jarım ortasına barıp osı koydı aydap keldim, qolıma uzınıraq tayaq ta bermedinñder”, – dep. Sonda segiz taz turıp aytadı: “Suwdıñ işinde koy köp pe eken, biz barsaq ta osı koydı aydap kele alamız ba?” – dep suraydı. Keykuwat aytadı: “Jüriñder senderge alıp bereyin”, – dep. Dariyanıñ [jağasına] ertip alıp kelip, Keykuwat aytadı: “Belderije belbewleriñdi baylañdar, dambaldarıñnıñ balaqtarın baylap, işine tas toltırıñdar, koyındarıña tas toltırıñdar “, – dep üyretip turadı. Sonda analardıñ bäre de koyındarına, dambaldadarınıñ işine tas toltırıp turadı. Birewiniñ qolına uzın şıbıq berip, suwğa tüsiredi. Suwğa tüsken soñ körinbey batıp ketedi. Qolındağı şıbıqtı bulğaqtap bara jatqanda Keykuwat aytadı: “Bäriñ de tüsiñder, koydı ayday almay senderdi şakırıp jatır “, – dep. Sonda qalğan tazdar Keykuwattıñ sözini maqul körip, barlığı da suwğa birden tüsip, qırılıp ketedi.

Keykuwattıñ qılıp jürgen isterinen şaytan habardar eken. Bir küni şaytan kelip: “Keykuwat, sen adamdardıñ ämmesin qanday qılıp aldaysıñ?” – dep suradı. Keykuwat aytadı: “Men eşkimdi aldağanım joq koy “, – dep. Sonda şaytan aytadı: “Meni aldaşı!” – dep. Sol kezde ekewiniñ arasında saptı ketpen jatır eken. Keykuwat ayağıniñ barmağımen kısıp köterdi de, şaytañğa ayttı: “Men ketpendi kısıp köterdim, sen de köterşi! – dep. Şaytan: “Meniñ ayağım kötere almas”, – dep ketpenniñ basın (jüzin) basıp qalıp edi, sabı şaytannıñ mañdayına sart etip, mañdayın jarıp, kıp – kıızıl qan kıldı da tastadı. Sonda Keykuwat ayttı: “Seni aldağanım osı!” – dep.

2.5. Suwayt Tazşa (Kırık Ötirik)

Ertede bir han jurtına jar şakırıptı: “Kimdekim meniñ aldıma kelip kidirmesten kırık awız ötirik añgime aytıp ötse, kıızımdı berip, küyew qılamın jäne özime wäzir* qılamın,

eger aytқан ängimesiniñ işinde bir awız da bolsa, ras söz qosılsa basın kesemin”, – dep.

Är jerden hannıñ kızın alıp, wezir bolıwdı süygender kelip, hannıñ aldında kırık awız ötirik ängime söyleymin degenderdin bäre de uyqastırıp ayta almay ölip ketipti. Keybirewler aytarmın – aq dep quşırılıp kelse de, jüreksinip, hannıñ aldına kire almay sırttan kaytıptı. Aqırında on jasar bir taz bala kelip, hannıñ aldına jüginip otırıp, kırık awız ötirik ängimeni bılayşa bastap ayta beripti:

“Tuwmay turganımda äkemniñ äkesiniñ julkısın baqqan ekenmin, jazdıñ orta şildesinde suwarayın dep kölge aydap kelsem, ıstıqtıñ ötkirliginen köldiñ suwı kisi boyı qalıñdıǵı muz bolıp qatıp qalǵan eken. Baltamenen urdım oyılmaydı, soyılmen* de urdım oyılmadı, aqırında qolımnenen basımdı julıp alıp, keñirdegimnen ustap turıp şekemnenen bir tıq etkizgenimde muz oyılıp, mıñ julkı birden jabılıp suw işetin suwat aşıldı, julkım muzdıñ üstinde jayılıp jatqanda sanamay, tüstemey tügeldegenimde altı kulaş* ala biye degen bir biyem körinbedi. Qurıǵımdı muzǵa şańsa salıp basına şıǵıp qarap em körinbedi. Qurıǵımniñ basına pısaǵımdı şańsıp, onıñ üstine şıǵıp qarap em taǵı körinbedi. Derew pısaǵımniñ basına kınımdı şańsa salıp, endi şıǵıp qaraǵanımda körindi. Aysılıq teñizdiñ aralında bir tasqa şıǵıp, qulındap qalǵan eken.

Derew kurıǵımdı kayıq kılıp, pısaǵımdı eskek kılıp suwǵa tüse qalǵanımda batıp kete jazdap, jalma – han pısaǵımdı kayıq kılı, kurıǵımdı eskek kılıp tüse qalǵanımda, köz aşıp – jumǵańsa teñizden öte şıqtım.

Biyege minip qulındı aldımǵa öñgerip suwǵa tüse qalǵanımda şın battım. Jalma – jan qulıńǵa minip, biyeni aldımǵa alıp öñgerip edim, teñizden közdi aşıp – jumǵańsa öte şıqtım.

Bayaǵı muzdıñ üstinde jayılıp jatqan julkımniñ işin aralap jürsem, bir jerde bitpegen quw toblıǵınıñ tübinde tuwmaǵan tuw qoyan jatır eken, sadaǵımdı ala salıp, oǵımniñ masak jaǵımenen atıp edim, ötpedi, masak jaǵın kiriske qoyıp, kiyiz jaǵımenen atıp edim, ötip ketti.

Qoyannıñ mayın küydirip alayın, etin pisirip jeyin dep atımdı bir waqıtta quw qazıqqa baylap salıp, etegimnen tezektı tere berdim. Bir waqıtta qarasam, atım bir dalbırılǵan narseden ürkıp jür eken. Jalma – jan etegimdegi tezektı töge salıp, atıma jügireyin desem, manaǵı tezek dep tergenim bödene eken, pır – pır etip uşıp ketti. Atımdı quw

qazıq dep baylağanım aq kuwdıñ moyını eken. Atım sonıñ qanat qağıp dalbırlağanımın ürkıp jür eken.

Sonan soñ manağı koyandı soyıp etin bir başqa, mayın bir başqa bir bütün qazanğa mayın eritkenimde ağıp turdı, bir tesik qazanğa ertip edim aqpastan eridi. Bir ögiz qarın tolı may alıp, endi etin pisirip jeyin dep qolıma alıp awzıma aparğanımda esime tüsti: basım bayağı muz oyğan jerde umıt qalğan eken. Qoyannıñ etin öñeşime qolummen tıǵıp, işime toltırıp alıp, manağı ertip alğan ögiz qarın maymenen etigimdi maylap edim, birewine jetti, birewine jetpedi. Tünde uyıqtap jatqanımda bir närseniñ sartta – surt bolıp jatqan dawısınan oyanıp qarasam, eki etigim töselesip jatır eken. Birewi aytadı: “Sağan may jaqtı, mağan jaqpadı” Birewi aytadı: “Öziñniñ baqıtsızdıǵıñnan körmey, menen nesin köresin” dep. Ekewin judırıqpenen şekelerine bir – bir qoyıp, ekewin eki jaǵıma qoyıp jata berdim.

Tañ aqtan soñ qarсам manağı may jaqpağan etigim tünde qaşıp ketipti. Qalğan bir etigime eki ayaǵımdı tıǵıp alıp izine tüsip kuwıp kettim.

Aydan aylar jürdim, jıldan jıldar jürdim, aqırında ulı jıyın as berip jatqan eldiñ üstinen şıqtım. Qarasam, tabaq tartıp jürgen boz balalardıñ işinde bayağı qaşqan etigim tabaq tartısıp birge jür eken. Meni köre bile bir tabaq qazı, qarta, jal – jaya*, appaq maydı alıp kelip aldım qoyıp: “keşegi mağan jaǵuwğa kıymağan mayıñ üşin!” dep, tabaqtarın tartuwğa taǵı da jürip ketti. Manağıday öñeşime qazı, qartalardı tıǵuwğa kil may bolıp qanşa iytersem de jürgize almay, qasımdaǵı etigimdi basıma jumsap aldırıp, basımdı ornına qoyıp, toyıp aldım. Osınnıñ bärin körgenimdi aytsam, budan da köp “.

[Söytip] suwayt Tazşa ǵannıñ qızın alıp, bay bolıp, barşa muratına jetken eken.

2.6. Jiyrenşe Tuwralı

Sol (Jänibek) ǵannıñ zamanında bir adam osı Jiyrenşeni ärkim maqtaydı, Jiyrenşe sözge jeñilmeydi deydi. Jäne de surağan jawapqa toqtawsız дәlel beredi deydi. Osı aytqan adam qanday eken, men barıp bir jawap surayın, – dep, qanşa bilgir de bolsa buğan jawap tawıp bere almas dep, Jiyrenşege kelip aytadı: “Sen, Jiyrenşe, bilgir bolsañ tesik taw qayda, aytşı?” – deydi. Jiyrenşe aytıptı: “Tesik taw mınaw turǵan kızıl töbeşiktiñ astında”, – deydi. Bul kisi aytıptı: “Ol kızıl töbeşik munan alıs pa?” –

dep. Jiyrenşe ayıptı: “Joķ munan alıs emes, tiyip tur, jür ekewmiz üyge barayık” – depti.

Üyge kirgen soń Jiyrenşe äyeline ayıptı: “Mına kisige suwsın ber”, – depti. Jiyrenşeniń äyeli ayakķa as kuyıp, äyeli Jiyrenşege berip, sonan soń älgi konakķa beripti. Sonan soń Jiyrenşe qolına bergen ayranın* ustap turıp aytadı. Bes tulparǵa* minedi. Kızıl töbeşıktiń astındaǵı tesik tawdan ötedi.

Sonan älgi kisi ańdadı: “Munıń tesik degeni tesik tamaķ eken goy. Bes tulpar degeni bes savsaķ eken goy. Kızıl töbeşık degeni kızıl til eken goy, – qoy, munı men jeńe almaspın!” – dep, qaytıp jüre beripti deydi.

***

Jiyrenşeniń äyeli menen jırtıķ qosınan baska eş nãrsesi bolmaydı eken. Jiyrenşe bir jerge ketip, jolawşılap qaytıp kelse, äkeli dünüyeden qaytķan eken. Aytuwǵa kıya almay, ħan özi jılap bilgizeyin dep ayıptı: “Äy, Jiyrenşem, anań ölse qayter ediń?” Jiyrenşe ayıptı: “Anań ölse kemeń suwaldı deseysi”. “Atań ölse, qayter ediń?” – depti. “Atań ölse kadan suwaldı deseysi!” – depti. “Aǵań ölse qayter ediń?” – depti. Jiyrenşe ayıptı: “Aǵań ölse jaǵań jırtıldı deseysi”, – depti. – Äyeliń ölse qayter ediń?” – depti. “Äyeliń ölse, qamşınıń sabı sındı deseysi”. ħan Jiyrenşeniń bul sözinen: “Äyeliń qayttı bilem”, – depti.

***

Äyeli qaytķannan soń Jiyrenşeni qarap, baptap turuwşı bolmaǵan soń, onı ħan öz sarayına alıp kelip turǵan. Jiyrenşe künderde bir kün öz üyin saǵınıp ħannan: “Eger ulıķsat etseńiz üyge qaytķım keledi?” – depti. Ol ár waqıt küñirene beripti. Sonan soń ħan Jiyrenşeniń üyine qaytatının bilip: “Bar, ulıķsat berdim!” – depti.

Jiyrenşe üyine ketken soń ħan onıń artınan bir adam jiberipti: “Jiyrenşe ne dep otır eken, barıp bilip kel!” – dep. Jiyrenşe ħannıń qasında, keń aķ ordanıń işinde otırıp köñili bolmay, özińiz jırtıķ üyine kelip uyıqtawǵa jatır eken. Sonda ol aytķan eken: “Ayķay, meniń öz üyim, keń sarayday boz üyim, bärinen de jaķsı eken, qayran meniń öz üyim!” – dep ayaǵın kösilse, ayaǵı qostıń sırtına şıǵıp ketedi eken. Janaǵı tıñdawşı munı esitip, qostıń işinen Jiyrenşeniń ayaǵı dalaa tizesine deyin şıǵıp jatķanın körip ħańa kelip aytadı: “Äy, taķsır, bardım. Jiyrenşeniń üyine barsam, ol jırtıķ qosta uyıqtayın dep jatır eken. Sonda Jiyrenşe mına sözdi ayttı: “Ayķay meniń öz üyim, keń

sarayday boz üyim, bärinen de jaqsı eken, kayran meniñ öz üyim! “. Onda han turıp: “Jiyrenşe bir äyel alıp bermey bolmas, süytip jürüp bir küni joğalar, Jiyrenşemizden ayırılıp qalarmız, äyel alıp bereyik dep, bäriniz onı şakırıp keliñiz!” – deydi. Sonan Jiyrenşeni şakırıp kelgen soñ (han): “Jiyrenşem, öziñe unağan bir kızdı ayttırıp kel. Mal berip al, oğan qanşa mal bolsa da bereyin”, – deydi.

Sonan Jiyrenşe qasına birneşe joldas ertip, öziñe unağan kızdı izdewge ketipti. Sol ketiwden izdey – izdey tört jılğa deyin eşbir unağan kız taba almaydı. Süytip äbden dağdarıp kele jatsa, bir kırdıñ basında üş kız otur eken. Sol üş kızdıñ üşewi de tezek terip qaptarın toltırıp awıldarına qayıtıp kele jatadı. Olar kün jawğan soñ kün aşılsın dep qaptağı tezektin qoyıp otıradı eken. Sol üş kızdıñ ekewi qaptağı tezektin anaday jawındı jerge qoyıp, özderi kiyimderin bürkenip jawınnan tasalanıp otıradı eken. Al endi birewi üstindegi beşpetin* şeşip, tezektin üstine jawıp, özi jalañaş kölegimen gana otıradı. Sonda Jiyrenşe de joldastarımın kelip osı otırğan kızdı: “Şırağım, ana kızdar otındarın jañbirğa qoyıp, özderi beşpetterin bürkenip jañbirdan tasalanıp otır. Siz beşpetiñizdi şeşip otın üstine jawıpsız. Öziñiz jañbirda jalañaş otırsız. Munıñ sebebi qalay boladı, aytıñız, şırağım? – dep suradı. Sonda kız turıp: “Munıñ sebebi üyimde kart äkem men kart şeşem bar. Qazır men otındı suw qılıp alıp barsam, üydegi as pisirip işkize almay, ol bayğustar tünimen aş boladı. Eger suw kılmay qurğaq alıp barsam, äke – şeşem as pisirip işip toyıp, bir jağınan, jılınıp raqat uyıqtaydı”, – deydi. Sonan Jiyrenşe bul kızdıñ sözine den qoyıp: “Şırağım, awlıñ qayda?” – dep suradı. Kız: “Awlımız mına turğan obanıñ astında”, – deydi.

Sonan Jiyrenşe joldastarımın kızdıñ körsetken awlına kelipti. Kelse bir jaman qos eken. Üydiñ sırtınan kelip: “Söyles!” – dep aykaylaydı. Aykaylasa, üyden bir aqsakal şal şığıp: “Ä, jolawşılar, jol bolsın!” – depti. Jiyrenşe aytadı: “Jol bolsa, qonakpız, ruqsat bolsa, qonamız”, – depti. Şal ayttı: “Qonak bolsañız, qos boladı, qonıñız!” – deydi. Sonan Jiyrenşe joldastarımın attan tüsip, attarın baylap qosqa kiredi. Qosqa kirse kempir – şaldan baska eşkim joq. Bir azıraқ otırğan soñ kün bul ttan şıqqan kezinde manağı kız da otının arқalap kelipti. Otını kurgaq nesin suraysın. Otının jağıp qonaktarğa şayın qoyıp, asın berip oñıptı da qalıptı. Älgi eki kız tünimen otın suw jağa almay, älek – şälek bolıp, oñdap as pisirip işe almay jatıptı, – deydi.

Sonan Jiyrenşe joldastarımın ol küni qonıp, erteñgisin ertemen şay işip, attanar kezde Jiyrenşe kızğa qarap murtın siypaydı. Kız turıp qasın siypaydı. Jiyrenşe de qasın siypaydı. Kız turıp şaşın siypaydı. Jiyrenşe de şaşın siypaydı. Kız da, Jiyrenşe de jayulı

jatқан tuwlaqtıj* tügin siypaydı. Sonan eşbir söz joq, Jiyrenşe joldastarimen attanıp jolğa şığadı.

Jolğa şıqqan soñ birneşe künder jürip, aman – esen awıldarına keledi. Jiyrenşe hanga amandasuwğa baradı. Sonan han aman – tügel surağan soñ: “Kane, Jiyrenşem, öziñe unağan kız taptıñ ba?” – deydi. Jiyrenşe: “Taqsır, taptım, biraq mal suraydı”, – deydi. Sonan han: “Bar, Jiyrenşe, tört tülük maldan qanşa aydasañ da öziñ bil, sol kızdı ne kılsañ da alıp kel”, – deydi.

Sonan Jiyrenşe qasına birneşe qosşı alıp tört tülük maldan jer – düniyege sıydırmay aydap älgi kızdıñ awlına qarap şığıptı. Birneşe kün jol jürip, kız turğan awıldıñ üstine maldı aydap keledi. Köp mal qoysın ba, jarıqtıq, kızdıñ äkesi turğan qosqa süykenip ärqaysısı maza bermeydi. Taq qostı kıyratatın bolğan soñ: “Oy, qan jawğır, bul kimniñ malı, öz qosımdı kıyratatın boldı goy!” – dep, qolına tayağın alıp aşuwanıp maldı qayırayın dep sırtqa şıqtı deydi. Sonda kız turıp: “Ata, ol maldı qayıрма, bul mal sizge kele jatқан mal bolar, men sonaw küñgi kelgen qonaqqa söylesip atam meni tuwlaqtıj tügi esebinde malğa beredi dep ayttam” – deydi. Kızdıñ äkesi: “Oy, men onı qaydan esep sanap turayın, osı maldıñ bärin berse, mağan jetedi, artıñın suramaymın”, – deydi. Solay desip turğanda, mına jağınan qosşılardıñ maldıñ artınan Jiyrenşe de kelipti. Ol şaldıñ öziñiñ üyine tüsip älgi maldıñ bärin berip qudalasıp, ertenine kızdıñ nekesin kıydırıp, onı alıp kelip öziñiñ jırtıq qosına qoğan. Söytip hanga amandasuwğa barğan.

Han: “Ä, Jiyrenşem, aman keldiñ be, qalay äkeldiñ be, kelin jaqsı ma?” – deydi. Jiyrenşe: “Täwir, jaman emes!” – depti. Sonan han: “Jiyrenşeniñ äyeli qanday kisi eken, barıp körip keliñiz!” – dep qadirli sanağan adamdarınan üş – tört adamdı jiberedi. Hannıñ jiberген adamdarı Jiyrenşeniñ üyine tüsip qonaq bolıp, onıñ äyelin köripti. Nesine suraysın, aq jibektey esilgen, moynı qurıqtay appaq bir jas kız eken. Hannıñ jiberген adamdarı munı körip, sirä, bek tamaşa kılıptı. Olar qayıp hanga kelip Jiyrenşeniñ äyeliñiñ boyın, jüris – turısın, aqılın aytıp bitirgisiz maqtap: “Taqsır, bul adam Jiyrenşege layıq emes, tap öziñizge layıq eken”, – deydi. Ne kerek, älgi hannıñ köñilin awdarıptı. Hannıñ özi Jiyrenşeni qanşa jaratsa da, sirä, älgiler uyıtıp azğırıp oturğan soñ han da bende goy, köñili awıp qaytkende de Jiyrenşeden sol kelinşekti özi aluwğa aynalıptı. Aluwğa bolğanmenen, qapelimde, tartıp aluwğa bolmaydı. Aylamenen aluwğa Jiyrenşeniñ özi sözge şeşen adam.

“Qalayşa alsam eken” dep, han bir küni öziñiñ adamdarın jiynap: “Jiyrenşeden bul

kelinşekti kalay alamız, buğan ne ayla bar?” – dep keşes suraptı. Ol adamdardıñ birewi ana aylanı, birewi mına aylanı ayta tursa da Jiyrenşe dağdarganday bolıp eşbir ayla tabılmaydı. Sonan sol adamdardıñ birewi turıp: “Han taqsır, siz mına bir tädbir jasanız. Jiyrenşeni şakırıp aytıñız: “Men sağan mına jüz erkek qoydı beremin jazğıturı, koy qozdağan waqıtta qozdatıp beresin, eger qozdatıp bermeseñ janıñdı alamin”, – dep aytıñız depti. Sol tädbirge onıñ amalı qurır depti.

Sonan han Jiyrenşeni şakırıp alıp: “Men sağan mına jüz erkek qoydı beremin, sonı jazğıturı koy qozdağan waqıtta qozdatıp ber. Eger qozdatıp bere almasañ, basınđı alamin. Sağan tädbir sol”, – depti. Jiyrenşe sirä bul sözge eşbir närse tawıp ayta almay dağdarıp qaladı. Köñili buzılıp üyine barsa, aldınan jarqırıp kelinşegi şıgadı. Ol Jiyrenşeniñ köñili buzılıp kele jatqanın bilip: “Äy, jarqınım, bugin nağılıp köñiliñiz buzılıp kele jatır, ne jayıñız bar?” – dep suraptı. Jiyrenşe: “Köñilim nağıp buzılmasın, han bir awır söz ayttı. Soğan eşbir jawap ayta almay hanımnan ümit üzбекке kele jatırmin”, – deydi. Äyeli: “O ne kılğan awır söz?” – deydi. Jiyrenşe: “Han aytadı, men sağan jüz erkek koy beremin sonı jazğıturı, koy qozdağan waqıtta qozdatıp ber. Egerde qozdatı bere almasañ, basınđı alamin”, – deydi. Munan artıq awır söz bolar ma, erkek koy qozday ma eken? Sonan äyeli turıp: “Qayğırma, qudayıñ bergен eken, bar jildam, jüz erkek qoydı aydap kele goy!” – depti.

Jiyrenşe barıp jüz erkek qoydı aydap kelipti. Äyeli: Bul qoydıñ jiyırmaşaktısın soy, et kerek koy jewge. Qalğanıñ bazargä alıp barıp sat, kiyim – keşek, şay – şeker al da, jalğız erkek qoydı esiktiñ tübine bayla, kıstay sonı bağıp şığarmız, – deydi. Jiyrenşe bayğustıñ dağdarganı goy, äyeliñ aytkanınıñ bärin istep jalğız qoydı äkelip esiktiñ tübine baylap koyadı.

Sonan hañğa aqıl bergен biylerdiñ* bäre muni körip: “Jaqsı kıldı, qoydıñ bärinen ayrıldı, endi ne kıladı al, sirä, maqsatıñız bolar”, – dep quwanısadı.

Kıs ötip jaz şığıptı. Qoydıñ qozdaytın waqıtı boldı. Endi kesüwli kün tämäm bolğan son han manağı aqıl üyretken biylermen Jiyrenşege barmaq bolıp şıqtı. Sonan han Jiyrenşege jaqındar mezgilde Jiyrenşege äyeli: “Ana qoydı bawızdap goy!” – depti. Jalma – jan Jiyrenşe qoydı bawızdaptı. Han üydiñ sırtına kelip, aykaylap: “Jiyrenşe üyde me?” – dep suraydı. Sonda jalma – jan Jiyrenşeniñ äyeli eki qolın sıbanıp jiberip qoydıñ bawızdama qanına özi eki tirseğine deyin boyap, qan – qan bolıp hanıñ aldınan şıgadı. Han: “Şırağım, tirsegiñe deyin qan, onısı nesi?” – deydi. Jiyrenşeniñ äyeli: “Taqsır, jaña gana Jiyrenşe jas bosanıp edi, qolımın qanı sol edi, – depti. “Oy,

akımaq, erkek kisi tuwatın ba edi?” – depti. Onda Jiyrenşeniñ äyeli: “Bas takısır, töreligin öziñiz ber, erkek koy qozdaytın ba edi?” – depti. Sonda han sanına qolın bir soğıp: “Koy bolmas, jüriniz qaytayık”, – deydi. Sonda halık maqtaydı: “Jiyrenşeniñ äyeli özinen artık, tapkır boldı”, – dep

2.7. Er Şoban

Noğaylınıñ Er Şoban degen batırı biraz joldastarımen Qabardıdan Biygazı degenniñ eki jüzdey julkısın aydap qaytıptı–aw ... Arttarınan köp kisimen Biygazı quwıp kelgende Er Şoban aytadı:

Saf argımaq saylağan,

Nayzasına jalaw baylağan,

Qabardınıñ Biygazı

Jüyrigine şıdamay,

Jelip şıqtı kök tawğa.

“Qayt! Qayt!” deymen, qaytpaydı,

Qaytqanın namıs körgenge uqsaydı.

Onda turıp Biygazı söyleydi:

Arkırağan at mingen,

Abbar köşip, şet qongan,

Jaw aldına bet qongan

Esterek ulı Er Şoban,

Jiyinınıñ işinde

Kimder bar da kimder joq,

Aşıp aytşı sen mağan!

Şoban aytadı:

Jiyinımınıñ işinde

*Türli – türli bay da bar,
Tümendi buzğan er de bar,
Suwin tüsti jüyrik bar,
Suwırılıp şabar batır bar.
Aq taban aruw torı at jaylağan,
Aldaspan awır kılış baylağan,
Sıpayşılıq bu–dı dep
Ala bilek oq salğan,
Qoy degende bir şapqan
Quyastan jap – jas qana Jumay bar.
Balañkılar batpağan
Baysası tuwday Mämbet bar.
Al degende alarğa,
Alıp jerge salarğa,
Alqalağan awır qoldar toqtarğa
Arıstanbek ulı Sultan bar...
Bayraqtı jüre aldırğan,
Bastay quwıp şaldırğan,
İsiribi toqtastan
Artıq tuwğan majardan
Batır Qoyan jäne bar.
Argımaq atıñ alası,
Qas iyginiñ balası,
Aldaspan awır kılış suwırğan,
Ajalğa qarsı jügirgen
Bu jıyınnuñ işinde*

İsalınıñ ulı Jılım bar.
Ol tırısқан, tırısқан,
Küninde mıñ kisimen urısқан,
Jawrınına қандı köbe sıymаған,
Jaғasına adam қолı tiymegen
Üysinnen Boztorgay ulı Baybek bar.
Oynay tura küldiregen,
Jawdı körse büldirgen,
Atқан оғın ozdırған,
Duspannıñ tobın tozdırған,
Bir oyında alpıs ala balta sındırған
Aysanıñ aruw ulı Қolay bar.
Тоқал torı at jayлаған,
Tobıғına tondıқ ala bayлаған,
Ҳandar шıққан төbedey,
Қabırғadan бүтин шıққан sübedey,
Awdarılmas қара kemedey,
Қandıawızға sırlap salған jebedey,
Ҳan ulı төredей,
Biy ulı şoraday,
Қan juқpas қayқı қара bolat ötpegen,
Maқтаwına adam tawıp jetpegen
Bu jıyınıñ ішінде
Er Jaқsımbet aға bar.
Bärin ayt da birin ayt,
Қabaғın қара suwsar börіk başқан,

Jawrının küşigen jündi oq şanışkan,

Qaljuwırday şanşılğan,

Jurt üşin qarawılğa köp turğan

Seksen segiz aındığan,

Eñsesin tübekmenen jawırtқан,

Eñkeygenin jazbağan,

On eki qursaw jez ayır

Qara multıq jumsağan

Bu jıyının işinde

Qara nayman Jaқан bar.

Munşama batırğa kılar amal – ayla bolmas dep, Biygazı qayıp jüre beripti. Durısında Şobannıñ qasında älgi batırlardıñ eşqaysısı da joq eken. “Er bolsañ bopsağa şıda” degen osı da.

2.8. Şöje men Balta

Qarakesek, Şanşar elindegi bir asta üş jüzdiñ aqındarı bas qosqanda to bıqtı Qunanbay otırıp:

– Al, aqındar aytısıñdar, qay jeñgeniñe bāyge beremin, – deydi. Sonda aldımın Şöje, Balta aytıspaqsı boladı, Qunanbay, Alşınbay, Jolşora tağı başqaları otırıp, Şöjeniñ atı – jönin suraydı.

Sonda Şöjeniñ aytқанı:

Artına Jamantaydıñ erip edim,

İsine qudirettiñ könip edim.

Qaz dawıstı Qazıbektiñ balaları,

As bergen jıyınıña kelip edim.

Qarayğan jılqışınıñ qosı boldı,

İmandı kul allanıñ dosı boldı.

Artında Jamantaydıñ jürgenimde,

Şanşardıñ at şaptırğan ası boldı.

Қunanbay отырып: – Bul тақылдаған соқırıñ kim? – deydi.

Şöje:

Kem – ketik jiynalıptı taz ben soқır,

Ärқaysısı өз қулқının көздеп отыр,

Bolғanda sizder dariya, bizder қарға,

Қарға bayғus dariyanıñ betin soқır.

Қunanbay тағı da sustanıп: – Mına soқır қалаy söyleydi?! – deydi.

Şöje:

Қuran sözi ақиқат aynasınday,

Алşınbay ақ қайыңнıñ jaңқasınday.

Қудay artıқ jaratқан Öskenbayım

Tört jardıñ Omar, Ospan алқasınday.

Sonda Jolşora отырып: – Beretin biylik, aytatın törelik bar. Bir maқtaydı, bir boқtaydı, aytısқа mınanı şıғарuу kerek, – deydi.

Şöje:

Jolşora, öziñ қажı, äкеñ Anay,

Paramı burın berip, jediñ talay.

Aldıñda jeti tamuқ, segiz ujmaқ,

Қaysısına kirüwiñ eki talay.

Қajılıқpen düniyede jediñ para,

Bul sözdi sen aytasıñ қалаy – қалаy?!

Balta:

Şöje ақın, sen de şeşen, men de şeşen,

Salğanda ƙara aldına men bir ƙösem.

Ekewmiz eki ƙaƙtın jüyrigimiz.

Şaldıƙpay şarşı topta jürsin be esen?

Şöje:

Altı ulı Ƙuwandıƙtın Ƙutpanday – dı,

Şöje aƙın eki ortada bulaƙdaydı.

Amandıƙ, esendigin bări bitsin,

Özin – dağı jürmisiƙ küyli – jaylı?

Balta:

El egindi saladı pul bolsın dep!

Töre jurtın jiyadı ƙul bolsın dep.

Amandıƙ, esendiktiƙ bări bitsin,

Sokır, senen suraymın jol bolsın dep?

Şöje:

Artınan Jamantaydıƙ erip edim,

İsine kudirettiƙ ƙönip edim.

Közim joƙ, tuwa sokır bişaramın,

Jeyin dep elden tarı kelip edim.

Balta:

Sokır – aw, aytƙanıƙa ere almaymın,

Mezgilsiz aldağanga ƙöne almaymın.

Boşannıƙ bes balası özimdiki,

Özim ölmey kisige bere almaymın.

Şöje:

Balta, sen el ƙıdırğan soyƙanbısıƙ?

Bolmasa munı söz dep aytarmısıƙ?

*Nesipti jurtka şaşkan men teremin,
Täjiri malın korgağan şaytanbısıñ?*

Balta:

*Alsañ da Karaötkelden toymaymısıñ,
Balta bar dep aldında oylaymısıñ?
Karaötkel, Kökşetawdı jegen soqır,
Söziñdi men kelgende qoymaymısıñ?*

Şöje:

*Urı Balta, bildirgesin urı atıñdı,
Kötergen Karakesek uyatıñdı.
Köl korgağan kızğıştı köp körgenmin,
Soqtıkpa, sındırsın kanatıñdı.*

Balta:

*Öz jöniñdi, sen öziñ jönde, soqır,
El kemitip jürüwiñ jön be, soqır?
Karaötkel, Kökşetawdı jegen soqır,
El tüzewşi, tergewşi sen be soqır?*

Şöje:

*Soqır deseñ, men aytam “urı – Balta”;
Urlık kılsañ, tuqımıñ qurır, Balta.
Ertis ötip, iş ketip qaşıp jürgen,
Urlıkpen kün köretin sen bir Balta.*

Balta:

*Kuw soqır, söyler sözge attay jeldiñ,
Är türlü bälelerdiñ bärin bildiñ.
Ertis ketsem – jürgenim öz paydama,*

Meniñ urlıq kılğanımdı qaydan bildiñ?

Şöje:

Urı, şirkin, qorqa ma bir qudaydan,

Kisi ötpes para jewge Alşınbaydan.

Urlıqpen tuqımındı kurtқан mundar,

Kün kördiñ Qunanbay men Nawşabaydan.

Balta:

Ziyansız joldas bolma paydamenen,

Jaw şaşar batır jigit nayzamenen.

Soqır – aw, ötirik aytpa, jala jawıp,

Jep edim qaşan, қандай para senen?

Şöje:

Jılıñ – қой, keldiñ Balta eliüw törtke,

Boyıña қартayғанда ösek ertpe.

Қusbektiñ төрт atın paraға алған

Alşınbayıñ ne aytar aқıyrette?!

Balta:

Jılqımdı aydap salamın қалыñ қawdan.

Jüremiñ oynap, külip denim sawdan.

Ejelden Қuwandıqtıñ қulı emes pe eñ,

Tentirep keldiñ қırғız әлdeқaydan?

Şöje:

Äy, Balta, bilmeymisiñ naғız uldı?

Seniñ şeşeñ esiktegi қара күñ – di.

Қара күñ ырақ көрмей жүрген шақта,

Ataңыз қарakesek sonда tuwdı...

Balta:

Ƙalay – ƙalay tiyedi tiliŋ ƙotır?

İlgıy jaksı aldımda tolıp otır.

Öŋşeŋ mıqtı ekenin bilmeymisiŋ?

Taldırar ƙamşımenen, mundar soƙır.

Şöje:

Ne ziyan kördiŋ Ƙusbek, Jamantaydan,

Är ƙayda bar saluwım bir ƙudaydan.

Jalgız soƙır ƣalkıŋa tiyişsiz bolsa,

Ƙutılsaŋsı, mına otırğan Ƙunanbaydan?!

Balta:

Ziyansız joldas bola ma paydamenen?

Jaw şaŋşar batır jigit nayzamenen.

Ƙunanga til tiygizbe, ey, aƙımaƙ,

Ağa sultan ol alğan aylamenen.

Şöje:

Urı men paraƣordıŋ tilewi bir,

Jemtikke üymelegen ƙuzğınday til.

Sözime bul tabın da mundar, aywan,

İyiniŋ şawıp Ƙuwandıqtıŋ astına kir...

Sonda Balta jeŋilip, Şöjege jol beripti.

2.9. Tuwğan Jerime

Sağındım seni ƙattı ösken jerim,

Şırıldap tar ƙursaƙtan tüsken jerim.

*Ketkeli biraz zaman bolsa dağı,
Qalmaysıñ umıtılıp esten jerim.
Söylesen işimdegi şerim tarqar,
Jigitke etken talap öner artar.
Umutpay işken suwın, jegen otın,
Üyrengeñ hayuwan mal da jerge tartar.
Qayran el! Umutam ba seni ölmey,
Qalmaysıñ eşbir küni oyğa kelmey.
Ağayın elde qalğan eske tüsse,
Bolamın men qayğılı oynap – külmey.
Tuwğan el ıstıq boldıñ munşa nege?
Bilmeymin osılay ma bar kisige.
Oyımnan jatsam, tursam bir ketpeysıñ,
Köñilime qağılıpsıñ bolıp şege.
Jasımnan jürmin men de öner quwıp,
Qayran el esti bildim sende tuwıp,
Tört – bes jıl ketkenime bolsa dağı,
Köñilim kete almaydı senen suwıp.
Bul dñniye jutpayınşa kimdi tastar,
Käri men ketip jatır kırşın jastar.
Birge ösken, birge jürgen balalıқта
Oyına ala ma eken zamandastar.
Qor bolmas täwekelge bel baylağan,
El qadiriñ ketpey turıp kim oylağan.
Boyında Esil, Nura sayran etip,
Sağınam qurbılardı künde oynağan.*

2.10. Kış

*Bizderge, mine, keldi kıstıñ ayı,
Halıqtıñ başkalandı endi jayı.
Jıynağan tis – turnaqtap jazdıñ boyı,
Bastaldı kempirlerdiñ kurt pen mayı.
Joǵalǵan äldeqaşan üyrek – qazdar,
Qatıptı özen – kölge qalıñ muzdar.
Bökebay bastarına, kiyip küpi
Ögizben muz tasıydı qatın – qızdar.
Ustaǵan baylar daǵı qur attarın,
Şaldar jür basa kiyip tımaqtarın.
Qıysayıp eltiri börkin jel jaǵına,
Korǵaydı jastar daǵı kulaqtarın.
Appaq qar jaylaw jerdiñ türi ketken,
Aǵaştan japıraq tüsip surı ketken,
Maqtanıp japıraǵımen ärbir aǵaş,
Jel bolsa än salatın küni ketken.
Kurt – qumırsqa, masa, şıbın ölgem köpten,
Qara mal jey bastadı üygen şöpten.
Üskirik şıdamastıq soǵıp jelder,
Jawadı damıl – damıl qar da kökten.
Bolsa da tüni uzun, küni qısqa,
Jılı üyden şıqqıñ kelmes suwıq tısqa.
Aynala jerdiñ jüzi bäri de qar,*

Japanda körinbeydi uşkan kus ta.
Kaygılı ärkimder – aq şaruwanı oylap,
Jüredi sıkır – sıkır malın jaylap,
Mazası tağı keter köp kisiniň
İşine zemlyankanıň boran oynap.
Bay – jarlı siyınadı kудayına,
Bir jlday körinedi bir ayı da.
Basılar endi қаşан ашуwı деп
Қарaydı әрkim күннің şırayına.

2.11. Baqıtsız Suluw

Ne eken suluw kızdıň tüsin alğan,
Älsiz kıp tänindegі küşin alğan?
Munayıp otır jalğız tüsi jabıq,
Қolına tigeyin деп isin alğan.
Beyşara oyға batқан қарап jerge,
Tүskendey қutıla алмас қayğı – şerge.
Degendey oyımenen, ey, қудayым,
Bötenge men bayğıstıň күnin berme.
Ot jalın jüregine ornaғanday,
İşinen munın aytıp zarlaғanday,
Bögemey uzın kirpik jol bergende
Aşşı jas қара көzden parlaғanday.
Aynalған sargılt түske bettiň ağı,
Suwalıp қалған kewip eki jağı.

*İşinde kaygı – kasiret, bolğan zayıg,
Ömirdiñ oynap küler gaziyz şağı.
Mängige tirilmestey köñili ölgen,
Kul bolıp jastıq otı o da söngen.
Düniyenıñ kızıgınan ümit üzip
Kelse de bugün ajal janı köngen.
Dem alar awır – awır kökirek kerip,
Kısqa til qaydan aytsın bärin bilip.
Muñlı köz, zarlı jüzin körgen şaқта,
Ketedi sıday almay köñil erip.
Tüspesin munday kasiret tiri janga,
Tüsinip istiñ tübin qaldım tañğa.
Ayamay bergen eken bul bayğustı,
Elüwge jası kelgen kuw bas şalğa.
Estip osı sözdi boldım qayran,
Bul kızğa közim tüsti dedim qaydan.
Qargadım bilgenimşe ata – anasın,
Balasın otқа salıp, etken oyran.*

2.12. Dostıma

*Ay, dostım! Jazdım sağan sälem arnap,
Maydalap jumsaq tilmen şeker baldap.
Jayımdı meniñ kelip bir bilmeysiñ,
Arıdım kündiz – tüni beker zarlap.
Adamğa jeñil emes oy oylağan,*

*Bir kaygı kez keltirdi kудay mağan.
Kaygıma ortak bolar adamım joq,
Jalgız – aq kağaz serik şiymaylağan.
Ey, dostım! Kaygı kelip sen de bezdin,
Tübine tüsingeysin bizdin sözdin.
Keregin şattık bolsa jolın bolsın,
Küysem de jangın otqa özim tözdim.
Mağan dos keregi joq tiyip qaşқан,
İşine saqtay almay sırdı şaşқан,
Kabaqtı tüygen küni teris qarap,
Bolğanda oyun – külki jaқındaşқан.
Tözseñ de, tözbesen de aytқанım sol,
Dos bolsañ jañındı қий, öl desem öl.
Osı aytқан көне almasañ şarttarıma,
Al, dostım! Ayırıldık, hoş – esen bol!*

2.13. Қımız

*Aldıyar aruwağıña etkem, қımız,
Seni işken muratına jetken, қımız.
Meyli doңыз bolsın, қоңыз bolsın,
İyeñniñ tükirigin em etken қımız.
Bas iyip aydınıña awıl – aymaq,
Қoyasın қоғамıңdı jipsiz baylap.
Қудay iyip құлқıңға түсе қалсаñ,
Esildey esip, şalkıp, aқақaylap.*

*Tizeden segiz qaris qara saba,
Jıbırlap aynalaŋda bala – qağa,
Düniyede neşe türli nıgımet bar goy,
Sonda da seniñ jöniñ jeke dara.
Köpirseñ jumaq iyisi anadaydan,
Kewdeŋdi jarıp keter älde qaydan.
Ekpiniñ eş närsege jol bere me,
Özendey gür – gür etip aqqan saydan!
Adamnıñ düniyedegi bäre dosıñ,
Siykır ma, bu ne qajap seniñ osıñ?
Eringe bir – eki kün tiymey jürseñ,
Keltirmey, qurıstatıp köñil qoşın.
Şaldardıñ pisken dawsıñ esin alıp,
Otırtpay üylerine türtki salıp,
Meyliñ tep, meyliñ aqır, meyliñ jekir,
Kek qılmas sağan eşkim köñili qalıp.
Magniytiñ tüstik jerden qonaq burıp,
Ädeyi sälem üşin burıs jürip,
Bay, kedey, jaqsı, jaman, töre, qara,
Japırılıp ıñğayıña bäyik turıp.
Äsirese, qajı, sopı, qoja – molda,
Sart ta surt taspıqtarın alıp qolğa.
Jawdırtıp kelgennen – aq batarın:
“A, quday, oñda da oñda, aruwaq qolda”.
Osılay zıyarat qıp jurttıñ bäre,
Awzıñnan şıqqan söziñ bolıp дәri.*

*“Mirzaeke, iye solay” dep bas iyzese,
Täştiytip tanawıñdı onan äri.
Sapırsañ sar şarağa kulaş kerip,
Jiyılğan meymanıña kuyıp berip,
Ata ulın, ene kızın bezip tastap,
Ketpey me, eki udayda sağan erip.
Käsipsiz közin satқан sorlı kedey,
Koya ma pispek añdıp tentiremey.
Atağıñdı köterer algıs aytıp,
Bayğuska bir jutkızsañ “ket, şık” demey.
Şatıp – put, ne kılsañ da söziñ dämdi,
Kisi joқ bu jiyhanda senen sändi.
Kımızsız, mağan salsa Aplatón bol,
Körmessiñ söziñ tıñdar eşbir jandı.
Basıñnan kımız ketse, kızık keter,
Sın – sıyık, säwletiñdi buzıp keter.
Keşegi bäyik bolıp otırğan jurt,
Küderin bugün senen üzip keter.
Aram ter bolma, dostım, tekke şawıp,
Alğanşa awzıñdı bas kımız tawıp.
Kımız tap ta қ... ber, lapır, aқır,
Jerde sözim қalar dep қılma ҳawıp.
Ey, kımız, ıza қıldың қолға түspey,
Onda men жүреmin goy küyip – pispey.
Jүреktegi қapamdı aytқızар em,
Ölsem de jurtқа berip, özim işpey.*

2.14. Kökterek (Taldar tuqımdası)

Qazaqstanda belgili jabayı 11 türdiñ işindegi köpşilikke belgili Samırsın ormanında, aralas ormandarda, özen jaǵaları men sazdı jerlerde bir sözben aytqanda, Respublikanıñ barlıq jazıqtarında, Batıs Tyan' – Şan' jäne Şuw – İle tawlarınan baska tawlarda ösedi. Bul biyiktigi 25 metrge deyin jetetin jıldam ösetin aǵaş, diñi tüziw, tegis, qabıǵı jasıldaw – sur tüsti. Japıraǵı döñgelek, jiyegi bir kelki emes, jumır tisti. Baska aǵaştardan ayırmaşılıǵı kökterektin japıraǵ jüykeleri astıǵı jaqtarına qaraǵanda japıraqtıñ üstinǵı jaǵınan jaqsı körinedi. Tamır jüyesi topıraqtıñ betki qabatına jaqın jetiletindikten, tamırdan tüyin tastap jas kökterektin payda bolıwına mümkindik jasaydı. Kökterektin qayınnan ayırmaşılıǵı eki üyli ösimdik.

Atalıq sırǵa gülderi bir aǵaştı, al analıq sırǵa gülderi baska aǵaştı erte köktemde japıraǵ jarganǵa deyin güldeydi, gülderi köp jäne usaq. Nazarın özine eriksiz awdaratın atalıq sırǵa güli – ülpildek, jumsaq sur, mayısqaq, kızıl tüsti tozańdarı bar. Tozańdanuw jel arqılı jüredi. Aralar güldin tozańdarım(e)n birge äli de aşılmagan bürşikterden jabısqaq zat (kley) jıynaydı. Tuqımı öte usaq, pisip jetilgen soñ, jaz mezgilinde jelmen taraladı. Bul da qayınǵa uqsas kesilgen nemese örtengen ormandardıñ ornına qawlay ösedi, nätijesinde uzaq jıl tirşilik salıstırǵanda özinen joǵarı baǵalanatın aǵaştardıñ ösüwine jaǵday jasap, ıǵısıp şıǵa beredi.

2.15. Qara Qaraqat (Tasjargandar tuqımdası)

Şıǵıs jäne Ortalıq Qazaqstannıñ ormandı dala jäne tawlı awdandarındaǵı edäwir tanımal buta. Batısta ol Oral özenin basseyne deyin taraǵan, al oñtüstik – şıǵısta Joñǵar Alatawına deyin taraǵan. Aldıñǵı tür siyaqtı, ilǵaldı jerdi jaqsı köredi, özen jaǵalawında, sazdı jerlerdin jiyeginde, ilǵaldı ormandarda ösedi. Bul türdin butaqtarı tüziw, biyiktigi 1,5 metrge deyin, jas butaqtar alǵaşkıda bozarıp turadı, jazdıñ ayaǵında qonır tüske awısadı. Japıraǵı sawsaq saladı, uzın. Qara qaraqatqa tән bir erekselik japıraǵı men jas butaqtarınin tömengi jaǵında bolatın sarı (jelezok) sıziqtıñ bolıwı, ösimdikke hoş iyis beredi. Gülderi külgindew nemese jasıldaw, siyrek şasaqtı, är şasaǵında besten şoǵırlanǵan. Qaraqat mamır, mawsım aylarında güldeydi,

şıbınnıñ kömegimen tozañdanadı. Kolaysız jağdaylarda da özi tozañdanadı, bul jiyi bolıp turadı (bir güldiñ işinde). Jemisi hoş iyisti, qara nemese qoşqıl. Köptegen usaq tuqımdı jiydek şilde, tamız aylarında pisip jetiledi. Tuqımın qıstar taratadı. Qara qaraqat köpşilikke jabayı küyinde de mädeniy türde de belgili. Jalpı alğanda Qazaqstannıñ barlıq aymağında ösiriledi. Biraq jabayı qaraqat joğarı bağalanadı. Sebebi qanttı viytaminge bay tağam retinde jäne emdik maqsatta, kökönisterdi konservilewde japırağı hoş iyis berüwge keñinen qoldanadı.

2.16. Tatar Uşqatı (Uşqattar tuqımı)

Qazaqstanda kezdesetin 22 türdiñ keñ taralğanı. Orman alañqaylarında, qurğaqlarda, buta şiliklerinde özen añaqlarında, sonday – aq Qazaqstannıñ barlıq taw betkeylerinde kezdesedi. Bul butanıñ biyiktigi 1-3 metrge deyin, jas örkenderimen butaqtarı sarğış – qoşqıl, köldeneñ bolıp ayırılıp ketken sur tüsti qabıqpen jabılğan. Japırağı subtropiktik, jumırtqa tärizdi, qısqa, japıraq taqtasınıñ joğarı beti aşıq – jasıl, astıñğı jağı aşıq tüsti. Gülderi eki jinıstı jas butaq japıraqtarınıñ qıwısına eki – ekiden jiynalğan. Olar uzın da jinışke gül tabanına ornalaskan, gül serikteri bar. Tüsteri aq jäne bozgılt, külgin, kızgılt bolıp keledi. Tostağanşa japıraqsaları, külteleri nemese atalığı 5–ten, tozañ qabı 17 tärizdi. Tatar uşqatı mamır – tamız aylarında güldeydi, uzın tumsıqtı jändikter men köbelekter tozañdıradı. Jemisi – tutaskan şar tärizdi, şırındı jiydek tüsi kızıl, kızgılt sarı jäne sarı. Mawsım, tamız aylarında pisedi. Olar uwlı, sondıqtan qıstar jemeydi. Bul buta bezendirüw quralı retinde bağılı, güldep turğanda da, jemis bergen şağında da äsemদিği köz tartarlıq. Suwıqqa da qurğaqşılıqqa da tözimdiligi joğarı, osı qasıyetine baylanıstı demalı sayabaqtarında, bawda, temir jol, av(t)omobil’ joldarınıñ boyında ösirilip keledi.

2.17. Totı Köknär (Köknärlar tuqımdası)

Qazaqstanda kezdesetin toğız türdiñ işindegi eñ keñ tara(l)ğanı, tawdıñ tömengi beldewlerinde Tarbağataydan Batıs Tyan’ – Şan’ğa deyingi aralıqta jäne Respublikanıñ şöldi aymaqtarında kezdesedi. Ol sazdı jäne qumdı şölderde, tastaqtı

jäne kıyırşık tastı jerlerde alasa tawlardıñ betkeylerinde ösedi. Egistikterdi jiye aramşöp esebinde basıp ketedi, üylerdiñ şatırında ösedi. Oñtüstik oblistarğa tñ saz balşıqtan kıyğan dıwaldarda ösedi. Birjıldık ösimdik.

Köktemde güldeytin, kölemi men qawlay ösüwi köktem mezigilindegi awa rayına tıgız baylanıstı. Janbır köp bolğan jıldarı köknär qaptap ketedi, sabagınıñ biyiktigi 70 cm–ge jetedi. Butağı köbeyip, güldew merzimi 1 ayğa sozıladı. Munday jıldarı güldegen kökn(ä)r üzdiksiz birneşe kilometrge deyin taraladı. Şölderde, taw arasındagı anğarlarda tabiyatqa sñ berip turadı. Alistan qarağanda ülken aşık kıızıl tüsti tösenişpen bükil alqaptı jawıp qoyğanday körinedi, qurğaqşılıq jıldarı köknär öte az jäne güldew mezgili kısqı boladı, butaqtanbaydı. Bir nemese birneşe gül saladı. Awa rayı qolaysız jıldarı öte alasa, biyiktigi bar bolğanı 2–3 sm, gül mölşeri özgermeydi. Bul türdiñ sabagın qattı tük başqan, japırağı qawırsın tarızdı bölek segmentterge bölengen, tisteri taramdalğan uşında qıltanağı bar, jelek sanı törtew. Bürşik kezinde olar bozğılt külgin, jumırlana tıgızdalğan. Erteñgilik waqıtta gül aşadı, eki tostağanşa japıraqsası tüsip qaladı, jelekter boyların tüzeydi. Olar aşık kıızıl tüsti, jelekteriniñ tüp jağı koyu siya kök daqtı anıq qara jolakpen kömkerilgen. Aşılğan gülderi ülken (diametri 5 sm–ge deyin), atalıqtarınıñ sanı köp, öte juqa, küñgirt jipşeler jäne usaq tozañqaptar kökşil tüsti. Köknär jändiktermen tozañdanadı, olardı gülderdiñ aşık tüsi jäne aşılğan tozañqaptardan jelekterge sebilip qalatın kökşil tozañdardıñ köptigi tartadı.

Bir kıızığı, usaq jändikter (şıbındar, jargaq qanattılar, usaq qonızdar) tuwra jelekterge qonadı, al ülkenderi (aralar, keybir qonızdar) qonuwan alañına uqsas arnayı ülken otırıñkı tozañğa (erkek urıǵına) qonadı. Pisip jetilgen jemistiñ pişini sopaq, qabırǵalı, joǵarı jağı döñgelek (disk) tisti, uşın öte qattı qıltanaqtar başqan. Tuxım sanı köp, usaq jemis pisip jetilgen soñ diskiniñ astıñğı jaǵınan payda bolatın arnayı tesik quwısı arqılı tögiledi. Köknärdiñ jer üsti böliginiñ quramında alkaloidtar bar, sondıqtan ol qurğaq küyinde de, ösip turğan merziminde de uwlı. Quramında 2–3 % köknäri bar şöppen maldardı qorektendirüwge bolmaydı. Jelekteriniñ paydalı qasıyeti bar. Halıqtıq meditsinada közdi juwuwğa, küñ ötip ketkende (äsirese balalarğa), teri awruwlarına kıızılşa, şeşekke paydalanadı. Gül japıraqsaların jibek matalardı qaraqoşqıl, külgin – sur, qara tüsterge boyawğa jäne tätti taǵamdardı boyawğa paydalanadı.

2.18. Altay

Altay taw jüyesine Batıs jäne Onıtüstik Altay jotaları, sonday – aq Sawur jäne Tarbağatay kiredi. Altayğa tән ösimdikter türi soltüstik, kılkanjapıraq ormandarda ösetin samırsın, sibir şırşası, sibir qarağayı jäne aşık tüsti kılqandı ormandardağı sibir balkarağayı bolıp tabıladı. Biyik tawlarda tundralıq ekojüye uçastogı basım (kiyyaköleñ, mük tärizdiler, paporotnik tärizdiler nemese aralas tundra). Altay tawında eki memlekettik qorıq bar. Olar – Marqaköl jäne Batıs Altay qorığı.

2.19. Tyan' – Şan'

Bul jüyege soltüstik Tyan' – Şandık top (Jonğar Alatawı jotaları, Ketmen, İle, Küngey – Alataw jotaları jäne Qırğız Alatawı jotalarınıñ şıǵıs bölige) jäne Batıs Tyan' – Şandık (Qarataw, Qorjintaw, Pskem jotaları, Ugam, Talas Alawtawınıñ jäne Qırğız jotalarınıñ batıs bölige) kiredi. Ąr toptıñ floralarınıñ quramı jäne ösimdikter jamılǵısına baylanıstı özindik ereqşelikteri bar. Batıs Tyan' – Şan' üşin taw etegindegi beldewge ösimdikterdiñ ereqşe tipi jartılay savannalardıñ, efemeroidtardıñ jäne iri şöpterdiñ boluwı tән. Orman beldewiniñ tömengi böliginde kserofil'di tuqımdar ösedı (Regel' almurtı, pıstalar, ponta dolanası). Soltüstik Tyan' – Şan' nıñ şırşalı ormanınan ayırmaşıldıǵı, ortañǵı bölük Batıs Tyan' – Şańǵa arşalı orman (Zeravşan jäne Saur arşası) tән. Qazaqstan Tyan' – Şan' ı territoriyasında üş memlekettik qorıqtar bar: Aqsuw – Jabaǵılı, Almatı', Qarataw.

2.20. Tülki:

Tülki – qaskırmen bir tuqımdaşqa jatadı, dene mölşeri kişilew (denesiniñ uzındıǵı 70 – 77 sm, salmaǵı 6–7 kg) jäne quyırǵı uzın (55 sm–ge deyin) ülpildek, uşı aq, aydaqtarı kışkalaw bolıp kelgen. Tülkiniñ terisiniñ boyawı – aşık sarı tüsten sur – kıızıl qoşqıl tüske deyin özgeredi. Ülken qulaqtarınıñ sırt jaǵı qara ne qonır qoşqıl tüsti. Tülki Qazaqstanda barlıq jerde taralǵan. Juptasıp tirşilik etedi, küylew waqıtı – qanjar –

aqpan ayları. 50-60 künnen keyin analığı arnayı apanda 15-ke deyin (köbine 4-5) jäwtigin düniyege äkeledi. Bular usaq kemirgiştermen, köbine tışqandarmen korektenedi, sonımen qatar jerde uyalaytın qustardıñ uyların buzadı, mayda qustardı ustaydı (iri qazdar men tırnalarğa äli jetpeydi). Qonır küz ben qısta janıwarlar qoregi az bolğanda, är türli jemıs pen jeydi. Mısalı, qant qızılşasınıñ qalğan tübirtegin kemiredi. Osal jeri – ayağıның qısqa bolıwı. Sondıqtan qısta, qar qalıñ bolğanda, ombılap tez şarşap qaladı. Qazaqtıñ qıstağı qus salıp, multıqsız añ awlawı osıǵan baylanıstı – jaqsı at pen qamşı bolsa, qar qalıñ tüskende, birneşe tülkini soǵıp alıwğa boladı.

Tülki – terisi baǵalı añ. Qazaqtıñ ataqtı bas kiyimi “tımaq” tülki terisinen jasaladı. 50-60 jıl burın Qazaqstanda jılına 100 mıñ tülki terisi dayındalatın, al 1985 jılı 2 mıñnan aspadı.

2.21. Targaq:

Targaq – ortaşa pişindi dala balısqısı (salmağı 230 g.). Osı ädemi, sımbattı qustıñ negizgi uyları qazaq dalalarında ornalasqan. Qısta jılı jaqqa uşıp ketedi (qırküyekten nawrıǵa deyin). Jerde, şunqırda ornalasqan uyasında, säwirde 4 şubar jumırtqaların saladı. Atalığı men analığı kezektesip basıp, 3 aptadan keyin mamıqtı balapandarı şıǵadı da, uyların birden tastap kete beredi.

Balapandarı eresekteri siyaqtı jändiktermen, yaǵni şegirtke, qonız jäne awılşaruwaşılıq ziyankesterimen korektenedi, söytip paydasın tiygizedi. Balapandarı 1 aydan keyin uşadı. Quwan Qazaqstan dalaları men şölderinde bolatın bul qustıñ sanı soñǵı onjıldıqta azayıp baradı. Sondıqtan targaq Qazaqstannıñ Qızıl kitabına engizilgen jäne düniyejüzindegi qorǵansız qustardıñ biri bolıp esepteledi.

2.22 Qaskır

Qaskır – atı barlıq adamğa bala kezinen tanıs. Ertegilerde onı orınsız aqılsız etip körsetedi. Negizinde qaskır – küşti, batır, erjürek jırtqış, aqılı men aylası tülkiden asıp

tüsed. Ülpildeggen kıyırığı men ayakları uzun, simbattı da küşti jırtkış iri ovçarkaga uksaydı (denesiniñ uzındığı 100-130 sm, salmağı 20-35 kg), terisi aşıq sur tüsten kara tüske deyin boladı. Kaskırlar 15-16 jıl ömir süredi. Başka ańdarmen korektenedi – koyannan bulanğa deyin, iri kara maldarğa uyımdasıp şabuwl jasaydı. Jazda jup bolıp ömir süredi. Analığı eki ay buwazlıqtan keyin, 14-ke deyin börtirikti duniyege äkeledi. Jıldın suwıq merziminde top bolıp jiynaladı, söytip tek jabayı ne üy janıwarları ğana emes, adam ömiri üşin de kawıp tøndiredi. Qazaqstanda 30 mıñnan astam kaskır bar, jılına 12-13 mıñ kaskır terisi dayındaladı. Qazaqstanda kaskırdı jıl sayın atuwğa ruqsat etilgen. Biraq kaskırdı tügeldey joq kılıp jiberüwge bolmaydı. Bul – tabiyğat sanitarı, sebebi kez – kelgen jırtkış siyaqtı, birinşiden, awruw nemese älsiz janıwarlarmen korektenedi, yaғni tabiyğattağı tabiygiy surıptawdın mañızdı faktoru bolıp tabıladı.

2.23. Aqkanat boztorgay

Aqkanat boztorgay – dala kusı, ilğaldı jerlerdi unatadı. Negizgi taraluw aymağı – Qazaqstan dalaları. Respublikamızdın soltıstigindegi aq selewli jäne juwsandı dalalarında mekendeydi, başka jerlerden köktemgi jäne küzgi uşıp ötiw kezderinde kezdestirüwge boladı. Bul kusun birazı Mañkıtaw tübegi men Soltıstik Kaspiyde kistaydı, köbi kazannan nawızğa deyin Qazaqstannan tıs jerge uşıp ketedi. Dala boztorgayı tuwısının işindegi pişini ortaşa ökili (salmağı 38–50 g.), başkaları siyaqtı denesi şımır emes. Kanatının şetindegi jalpak aq jiyegi jäne erekşelenedi. Uşqanda bul jiyekteri körinbeydi, kanattarı üşkir äri jiñişke siyaqtı bolıp körinedi. Jerde de, awada da ändetedi. Äni – kürdeli, äri ädemi. Oynaq salıp uşuwı – joғarı jäne tömengi nüktelerine janaskanğa deyin kanattarın qalıqtatıp tereñ qaғadı. Jazda eki ret balapan basıp şıғaradı. Balapandarın jändiktermen, negizinen şegirtkelermen asıraydı.

2.24. Aqbas tırna

Aqbas tırna – osı tuqımdastıń ej kisi ökili (salmaǵı 2–2,5 kg.). Köptegen baska türlerden ayırmaşılıǵı sazdı jerlerdi mekendeydi. Tırna duwadaq pen bezgeldekke qaraǵanda, qazaq dalasınıń belgisi bolıp esep telinedi. Qazaqstandaǵı tıń jerdi iygerüw nátiyjesinde, aqbas tırnanıń sanı azayıp ketti. Sondıqtan Qazaqstan Qızıl kitabında engizildi. Biraq sońǵı 20 jıl ishinde sanı ösip, qalpına kelüwde. Olar astıqtı egin dalaları men tozıp ketken mal jayılımdarında uyalaydı. Bul tırna äli Qazaqstannıń Qızıl kitabında, biraq qayta qalpına kelgen tur retinde 1991–şı jıldan onıń jasıl tüsti betterine (5–şı дәreje) shıǵarılǵan. Qazaqstanda tırna nawrıزدan qırküyekke deyin kezdesedi, qalǵan waqıtta İndiya, Pakistan, İranda boladı.

Jekelegen jup bolıp, bir – birinen qasıqtıqta ornalasadı. Uyası aşıq jerde, keyde tastarmen, ösimdik qaldıqtarimen qalaydı. Eki jumırtqasın atalıǵı men analıǵı kezek basıp shıǵaradı. Balapandarın birge ilestirip júredi, jawınan, mısalı, tülkiden ayanbay qorǵaydı. Balapandarı usırǵannan keyin, әdette mawsımınń sońında, aqbas tırnalı dala köliniń mańına toptalıp jiynaladı. Uşıp keter aldında bularda tülew júredi. Tırnalardıń küzgi uşıp ötüwi – orasan zor körinis. Olar top – top bolıp tırawlap, oñtüstikke qaray sozılıp uşadı.

2.25. Elik:

Elik – Qazaqstannıń soltüstigindegi ormandı aymaqtardan oñtüstiktegi tawlı ormandarǵa deyin keń taralǵan shaǵın, әsem buǵı. Elik – ormandı dalaǵa tән janıwar. Atalıǵınıń ej joǵarı salmaǵı 37 kg, analıǵı kishilew boladı. Atalıǵınıń müyizi kishilew, biraq öte әdemi, üş ösindisi bar. Jüni qonır sur tüsti, artqı jaǵında erekşe aq daǵı boladı, onı “aynası” dep ataydı. Şöppen, aǵaştıń bürshik, butaqtarimen jäne butalarmen qorektenedi. Küylew waqıtı – şilde – qırküyek. Küylew kezinde atalıqtarı öte qattı ökiredi (jetik bilmeytin adamdar ayudıń aqıruwımen şatastıradı). Toǵız aylıq buwazdıqtan keyin, analıǵı 2, siyrek 3 öte әdemi tölderin tuwadı. 12 jıl ömir süredi. Ań awlawdıń mańızdı nısanı. Qazaqstanda 18-20 mıń elik bar, arnayı ruqsat arqılı ǵana awlawǵa boladı.

2.26. Bürkit:

Bürkit – öte iri (қанatının қулашы 225 см, салмағы 6 кг) қыран. Қawırsınınıñ түсі қоңыр, bası men moyınıñ tömengi jaǵın jaltıraǵan uştalǵan қawırsındar äşekeyleydi. Balapandarınıñ қuyrığıның түбі men sawsaқ қawırsındarı ақ түсті, biraқ eseye kele ақ түсі joǵaladı. Төrtinші jılı ǵana eresek бүрkitке aynaladı, osıǵan deyin jas қustar қonıs awdara beredi. Sondıqtan olardı Қазақстанıñ kez – kelgen jerinen kezdestirüwge boladı. Көп jerde uyalaydı, biraқ öte siyrek. Аǵаштар мен қuzda salǵan uyasın birneşe jıl paydalanadı. 1 – 2 күңgirt ақ түсті қоңыр daқты жұмыртқaların аналығы bir jarım ay basadı. Atalığı oǵan jem tasıyды және balapandarın asırayды. Eresekteri balapandarına uзақ waқıt қamқor boladı, tek қısta ǵana ajırayды. Bürkit – naǵız aңsı қus. Ol suwır, қoyan, sarıсunақ, және басқа iri kemirgіштерdi, sonımen қатар kekilik, ular, t.b. ustayды. Ölekselerden de jiyrenbeydi. Bürkittin аң awlaw daǵdıları bizdiñ elimizde ejelden қoldanılıp keledi. Bul күшти de tаkappar қustı аң awlawға üyretetin бүрkitшілер mektebi bar. Negizinen бүрkitter қoyan, түlki awlayды, jaқsı üyretilgen бүрkit қасқırdı da aladı. Bürkit – күшти, әri әдеми қus, ol – bizdiñ elimizdiñ belgileriniñ biri.

3. ÇEVİRİ

3.1. Kısa kuyruk/ Kuyruk yağı

Geçmiş zamanda yaşlı bir kadının beş keçisi varmış. Keçileri hep kaçıp yakalatmazmış. Birgün yaşlı adam sağacağım diye peşine düştüğünde keçileri yine kaçarmış. Ondan sonra birisinin kuyruğundan tutup kuyruğunu yolabilmiş. Onu götürüp pişirip yerim diye keçe çadırın parçasına koydu. Günlerden birgün yaşlı kadın ateş yakıp yemek pişirip, ocak koyup süt pişirip büyük irkit kabına döktükten sonra kazanın dibinde kalan süt kalıntısını yiyecek çocuğumun yokluğuna/olmadığına baksana diye üzüldüğünde keçe çadırın parçasındaki kısa kuyruk: “Ya ben anneciğim?” demiş. Yaşlı kadın: “Sen olsan yiyiverirsin!” demiş.

Biraz zaman geçtikten sonra kış gelir. Yaşlı kadın ile yaşlı adam oturup: “Halkın hepsi şehre çıkıyor. Bizdeyse (çocuk) yok, şehre çıkacak kişinin yokluğunu ya!” dediğinde, bir tarafından durup kısa kuyruk: “Ya ben anneciğim?” der. Onlar: “Sen olsan çıkıverirsin!” diye büyük siyah buğrayı seçiverip çok arkadaşıyla onu katıp koyuverir.

Büyük şehre ulaşp tahıl, çay takımı, çaydanlıklarını alıp arkadaşlarıyla geri döndüğünde devesinin karnı acıkır. Kuyruk şiddeti artan/şiddetli rüzgârlı günde devenin önüne ot koyar. Kendi otun korunağına oturduğunda deve onu otla birlikte yutuvermiş.

Arkadaşları derdini/yükünü ihtiyar adam ile ihtiyar kadına gidip baştan sona olan olayı anlatırlar. Ondan sonra ihtiyar adam devenin o tarafına bu tarafına çıkıp: “Yavrum yavrum, neredesin?” dediğinde, kısa kuyruk: “Siyah buğranın kalın bağırsağının içindeyim.” der. “Ne yapılırsa bulunursun?” dediğinde (kısa kuyruk): “(Hayvanı) kessen beni bulursun.” der. Ondan sonra ihtiyar adam deveyi kesmişmiş, bulunmamış.

Devenin işkembesini bırakıp onlar başka yere yerleşirler. Ondan sonra deveyi kestiği yere bir kurt gelip kalın bağırsağı açıp yer. Kurt kısa kuyruğu (da) katarak / kısa kuyrukla birlikte yutuverir. Böylece geldiği sırada önünden koyun bakıp/ güdüp giden çobana rastlar. Yemek diye atıldığında kurdun içindeki kısa kuyruk:

“Çoban çoban, koyununu kurt yakaladı.” diye bağırır. Çoban bunu öğrenip kurda koyunu yedirmez. Onun bundan başka onun gibi kaybı çok yerde olmalı.

Kurt hepten açlıktan ölecek olduktan sonra yüzü önünde gider. Öylece bir tek atlı kişiye rastlar. Bu kişiye kurt olayı baştan sona anlatmışmış. Atlı kişi: “Bu dağın uçurum taşından atla.” der. Kurt atladığı sırada iliği kırılıp ondan ölür.

Atlı kişi kurdu kestiğinde kısa kuyruk kesesine gidedurur. Tamamen kestikten sonra deminki kişi giderek bir köye / köyde geceleme ister. Ev sahipleri: “Kaç kişisin(iz)?” dediğinde misafir: “Birim / Bir kişiyim.” demiş. O sırada kısa kuyruk: “Yalan söyler, iki taneyiz / iki kişiyiz.” der. Kısaca o kişi ölecek duruma gelir. Çevresine baktığında etrafında hiçbir şey yok. Üzülüp durduğu sırada bir ihtiyar adamı karşılaştırıp o evine götürüp geceletir. Onun evinde ihtiyar eşi ile iki kızı varmış.

Misafir yattıktan sonra kısa kuyruk gece yerinden kalkıp hamile keçiyi getirip kesmiş... (keçinin) karın zarını ihtiyar adam ile yaşlı kadının üstüne örter. Yavrusunu iki kızın arasına bırakır. Sabahleyin uykulu gözüyle ihtiyar adam ile yaşlı kadın: “Yorganı sen mi yırttın ben mi yırttım?” diye kavga eder. İki kız: “Bu yavruyu sen mi buldun ben mi buldum?” diye kavga ettikleri sırada gün doğar. Baktığında kesili / kesilmiş keçi misafirin yanında, keçinin ruhu ihtiyar adam ile ihtiyar kadının üstünde, amniyonu iki kızın ortasında. Böylece kısa kuyruk hakkından gelir.

3.2. Hızır, Baht (Talih) ve Akıl:

Evvel / Evvelki zamanda Hızır, Baht ve Akıl üçü karşılaşp kavgaya girerler. Üçü inatlaşmaya başlayıp her biri kendi gücünü gösterecek olurlar / göstermek isterler.

Hızır, baht ile akılı yanında götürüp, bir toprak sürüp duran deli adama gidip dağıtırlar. (?) O sırada delinin sürdüğü yerinden devrilen tuğlanın tamamı altın olmuş.

Deli biraz (geçtikten) sonra susar. (Buraya) biraz uzak bir yerde bir grup kervan yerleşiyormuş. Onlardan su içip gelmeye gider. Gittiği sırada: “Kervanın köpeği ısırır.” diye eline (bir) tuğla altın alarak gitmiş. Kervancılara gidip su istemiş. Kervancılar su vermiş. Suyu içiverip biraz uzak yerde kendine/ona bakıp havlayıp duran köpeğe elindeki (bir) tuğlasını atıvermiş. Kervancılar: “Altını fırlatıvermesi neden?” diye düşünürler. Bir kervancı: “Bu deli adam, altın olduğunu bilmez.” diye delinin elindeki altını istemiş. Deli: “İşte, gerek ise! Bundan başka altın gerekiyorsa hepiniz gidiniz. Ben sizlere ne kadar gerek ise o kadar vereyim.” demiş. Kervancılar peşinden gidip baktıklarında delinin sürdüğü yerinin tamamı altınmış. Kervancılar (sahip oldukları) bütün yük(lerini)ünü bozkıra bırakıp develerine altını yükleyivermişler. Hepsi deliye: “Bu değerli adam (bizimle) yola çıkar!” diye kendileriyle birlikte memleketlerine alıp gelmişler.

Bu haber memlekette memlekete yayılıp hükümdara da ulaşmış. Altını öğrendikten sonra hükümdar bekleyip dursun mu? Yanında çok fazla eş dostunu, yaverlerini götürüp altını getirmeye yola çıkacak olur. Hükümdar altına gitmek için toplandığında: “Memleket dışına düşman geldi.” denilen kasvetli / kötü haber duyulur. Hükümdar hemen yüzbaşılarını gönderip: “Şehirde kaç kişiye biri kalmasın, ellerine silah alıp ata binsinler. Şehrin bir ucundan düşman geldi. Ona (doğru) yola çıksınlar.” diye buyurmuş.

Şüphesiz hükümdarın emri iki edilmez. Halkın tamamı da tek tek ata binip ellerine silah alıp düşmana doğru yola çıkar. Bunlarla birlikte deminki deli de çıkar. Hepsi bir olup düşmana bakıp at koyar. O sırada deli geldiğinde düşmandan korkup önünde büyük bir kavak ağacı varmış. Ona yapışıp kalmak isteyip (ağaca) geçiverdiğinde deliye baht konmuşmuş. Kavak ağacı köküyle koparılıp onun eline gelmiş. Birkaç bin kilo kavağı götürüp gittiğinde bunu gören düşmanın korkusu artar. Etraftan kaçıp gider.

Düşman gittikten sonra, halkın tamamı evli evine geri döner. Hükümdar halka: “Düşmanı kim yendi?” diye sorar. O sırada bir kişi: “Kervandan bir kişi gelmişti. O yendi.” der. Hükümdar deliyi çağırıp kırk gün düğün, otuz gün eğlence yapıp kızını deliye verir.

Akşam yengeleri hükümdarın kızını delinin yanına alıp gelirler. Deli hükümdarın kızına yaklaşmaz. Hükümdarın kızı o günü konuşmadan geçirir. Sahahına da

yaklaşmaz. Hükümdarın kızı sinirlenip: “Bu beni beğenmiyor.” diye yengelerine söyler.

Yengeleri: “Niye beğenmesin? Kendin yaklaşılmayan çıkarsın?” der.

O gün kocasının yanına kız da gelir.

Deli çizmesini çıkarayım diye durduğunda hükümdarın kızı gelip delinin çizmesini çıkarmak isteyip oturuvermişmiş. Deli hükümdarın kızını bir tepip dişini kırar.

Hükümdarın kızı ağlayıp babasına gider. Hükümdar kızını görüp sinirlenip: “Deliyi dar ağacına asınız / geriniz!” diye cellatlarına emir verir.

Cellatlar deliyi dar ağacına götürdüğü sırada, Hızır ile bahtın buna gücü ulaşmayacağını sezen akıl, delinin kafasına girer. Deli, akıl girdikten sonra, o yana bu yana baktığında kendini cellatların dar ağacına asayım diye durduğunu anlar. “Hey, bu yaptığınız ne?” diye cellatlara sorar. “Hükümdarımız seni dar ağacına asıp öldürmeyi emretti. Biz seni dar ağacına asacağız / gerereceğiz.” der, cellatlar. O sırada deli kalkıp: “Beni hükümdara götürünüz.” der. Cellatlar delinin sözünü dinleyip onu tekrar hükümdarın önüne götürürler.

O sırada hükümdar: “Ne isteğin var?” diye deliye sorar. Deli: “Ben(ım) sizin kızınızın yanına yaklaşmamamın nedeni – kızınız sizin şöhretinizle yükseldikten sonra haram eti gitsin diye bekledim; ikincisi dişini kırmışlığım: Hanımım (hanın eşi) yıkanmadan, vücudunu temizlemeden gidip emzirmişmiş, o zamanda çıkan dişmiş.” demiş.

Hükümdar delinin aklına razı olup onu ölümden kurtarıp kızını tekrar evlendirir. Böylece, Hızır ile bahtın aklın gücü üstün olur. Deli akıllanıp o muradına erer.

3.3 Üç Defa / Tane Söz

Eskiden bir zengin varmış. Zenginin tek başına çocuğu at bakarken bir kişi gelip söyler:

“Yavrum (bana) bir aygır, sürü halinde at verdiğinde ben sana üç tane öğüt(lü) söz öğreteyim.” der. Çocuk durup söyler: “Tamam, vereyim öğretiniz.” der. Deminki kişi söyler:

“Yavrum, yemek yenen yerde / yemek yerinde düşmanlık yapma yemek yenen kaba tükürme, sabahki yemeği/kahvaltıyı atma, sağ elin kavgaya başlasa, sol kolun ayırıcı/ara bulucu olsun” der. Çocuk bir aygır, at sürüsü verir. Deminki kişi çocuğun sürüsünü önüne katıp gider. Akşam çocuk evine gelir. Babası sorar: “Hayvan sürüsü sağ salim mi / tam mı?” demiş. Çocuğu söyler: “Hayvan sürüsü tam, ben üç defa öğüt öğrenip bir aygır sürü halinde at verdim.” der. Babası ayağa kalkıp sinirlenir: “Sen adam olmazsın, sen beni mahvedermişsin. Yok ol! Gözüme görünmeden git!” demiş. Çocuk babasına dargınlık duyduktan sonra küsüp çıkıp gider de durur. Birkaç gün dışarıda / bozkırda amaçsız dolaşıp durup bir şehre gelir. Şehirde pazarın / çarşının arasından geçip gidip hükümdarın sarayına gelir. Hükümdarın yaverleri bunu görüp bu yabancı yerden gelen kişiymiş. Yabancı kişi gibi görünüyor deyip çocuğa sorar: “Ne yapıyorsun? Çalışıyor musun? / İş yapar mısın?” demiş. “Sağlıklı(yım). Niye iş yapmayayım? İşsizi Tanrım sevmez.” demiş, iş bulduğumda çalışayım.” der. Yaverler hükümdara söyler: “Bir yolcu genç çocuk, yiğit, kendi akıllı, akıllı görünür.” Hizmet edeyim.” der diye hükümdara söyler. Hükümdar söyler: “Çağırınız kendim göreyim.” demiş. Yaverler hükümdarın önüne alıp gelirler. Hükümdar gördüğünde endamlı, yüzü [yakışıklı], genç delikanlı[ymış]. Hükümdar uygun görür de söyler: “Sen benim kapımın önüne bekçi oluyor(sun).” demiş. Çocuk hükümdarın kapısının önünde kımıldamadan bekçi olur.

Bu (iki) arada hükümdarın eşi deminki delikanlıya âşık olur. Ertesi akşam hükümdarın eşi çocuğu bırakmaz: “Ben seninki olayım, güle oynaya gidelim.” demiş. Çocuk hükümdarın eşinin sözüne kanar / sözüyle yoldan çıkar da kayar. Heveslense de çocuk durup düşünür: “Niye babam beni sürüverir. Bir aygır, at sürüsünü niye verdim? Yemek yerinde düşmanlık yapma demişti ya!” diyen ihtiyarın öğretici sözü aklına düşüp, hükümdarın eşiyle birlikte olmaz. Çocuğun birlikte olmayacağını anlayıp, hükümdarın eşi ümidini kesip, hükümdara söyler: “Bu biraz önce giden kötü sünepe beni koynuna al diye bırakmaz, ne idüğü belirsiz soysuz.” demiş. Hükümdar: “Yarın ben onu öldüreyim.” der. Hükümdarın taş kömürü yakan adamı varmış. Onlara hükümdar gizlisini açıklayıp görev verir: “Yarın sabah erkenden önce kim gelse, onu ateşe atınız.” demiş. Hükümdar çocuğa buyurur: “Yarın gidip kömürcüden bir kap kömür alıp gel.” demiş. [Çocuk]: “Olur, efendim.” demiş. Erken kalkıp bir kap alıp kömürcülere koşarak gittiği sırada, bir yaşlı kadın önüne çıkıp: “Ey yavrum, yemek yiyip git.” der. Çocuk durup şöyle söyler: “İşim acil, hükümdarın işidir.” demiş. Yaşlı

kadın söyler: “Yavrum, daha erken ya.” O sırada çocuğa dank edip aklına düşer: “Benim öğrendiğim öğüdümün biri şu: yemeği bırakmamaktı ya!” demiş, çocuk yaşlı kadının evine yemek yemek için girdiği sırada hükümdarın eşi düşünür:

“Oy/Ah, keşke deyip arkasından koşar. Bir göreyim.” demiş. Hükümdarın eşi koşup yetiştiğinde kömürcüler hükümdarın eşini yakalar da yanan ateşe atar. Ondan sonra çocuk yaşlı kadının evinde yemek yiyip çıkıp kömürcülere gidip bir kap kömürü alıp evine geri döner. Hükümdar görür. Çocuk sağ salim geri geliyor.

Hükümdar sarayından baktığında eşi yok. “Kadın nereye gitti?” – diye hükümdar sorar. Hiç kimse bilmez. “Çocuk ne yapıp sağ salim geldi?” diye kömürcülere hükümdar sordurur. Kömürcüler söyler: “Hükümdarın buyruğuyla eşini ateşe attık.” derler. Hükümdar: Ben çocuğu ateşe atmayı buyurmuştum ya, çocuk sen büyücü müsün?” diye hükümdar çocuğa öfkelenir. O sırada çocuk söyler: “Efendim, benim bir kaşık kanımı bağışlarsan doğrusunu söyleyeyim.” der. Hükümdar: “Söyle/Anlat!” der. Çocuk söyler: “Efendim, ben bir zenginin çocuğuydum [evim] yeni yerleşmişti/yeni evlenmişim. Bozkırda at bakıyordum, bir adam gelip:

“Çocuk bir aygır bir sürü at verirsen üç tane öğüt(lü) söz öğretirim.” dedi. “Uygun, bir aygır, bir sürü at vereyim, öğret.” dedim. O sırada deminki adam söyledi: “Yavrum, yemek yenen yere küsme, sabahki yemeği (kahvaltıyı) bırakma, sağ elin kavgaya başlasa, sol elin ayırıcı olsun.” demişti. Ben onu öğrenip akşam eve gittim. Babam hayvan sürün tam mı diye sordu. Hayvan sürüsünün tamamlığını söyleyip, bu sözün tamamını söyledim. Söyledikten sonra babam vurup çarpıp evden gönderiverdi. Ondan sonra çıkıp gidip dolaşıp sizin önünüze geldim. Hanım bana: “Sabahtan akşama kadar benimle eğlen.” deyip huzur vermeyerek rahatımı bozdu. Eğleneyim dediğimde bir aygır, toplu at verip öğrendiğim öğüdüm vardı ya, “yemek yenen yere düşmanlık etme.” demişti. Bu aklıma geldiğinde hiçbir şey yapmadım. Siz kömür istedikten sonra kabı alıp gidip ulaşacağımda bir yaşlı kadın bir öyle bir böyle koşup: “Hazır duran yemeğim vardı, yiyip git!” dedikten sonra, bir önceki “sabahki yemeği bırakma” denilen öğüt söz aklıma gelip, yaşlı kadının evine geldim. Yaşlı kadının yemeğini yiyip, çıkıp kömürü alıp geri döndüm. Benim hanım ile / hanımdan haberim yok. Efendim, sözümün olanı bu.” dedi. O sırada hükümdar söyler: “Aferin, dedene teşekkür(ler) senin suçun yokmuş. Eşim kendi cezasını kendi bulmuş.” deyip çocuğa çok mal mülk verip ata bindirip evine geri gönderiverdi.

Çocuk giderken düşünür: “Ben gideli birçok yıl oldu. Benim evdeki eşim ne yapıyormuş?” diye geceleyin sessiz(ce) girdiğinde eşi bir delikanlıyla kucaklaşıyormuş / sarılıyormuş. Yanından kılıcını sağ eliyle çekip (çıkarıp) keseyim dediğinde önceki öğüt(lü) söz aklına gelip sol eliyle sağ elini tutup “Yiğit, arabulucu, ya!” deyip iki kere atılıp üçüncüye geldiğinde eşi uyanır. Korkup bağırıp ayağa kalktığında kendisinin kocasını görüp tanır. Kocasını sinirlenip eşine sorar: “Senin bu yaptığın ne? Ben dışarıda avare avare dolaştığımda sen delikanlıyla kucaklaşıyorsun. Cezanı veririm.” der. Eşi söyler: “Senin bu hatanı, kulak ver söyleyeyim.” der. “Ben siz gidince kendinize / size açık, günahlı değil miydim? Gittiğinizden beri epeyce yıl oldu. Hesaplayıp bakınız. Bu kendinizin / sizin çocuğu/nuz.” der. O sırada kendi çocuğuymuş / çocuğu olduğu gerçeğini öğrenip kucaklayıp selamlaşıp eşinden bağışlama isteyip /af dileyip her ikisi de bütün muratlarına ermişler.

3.4. Dokuz Dazlak

Hükümdar Timur’un hükümdarlığı zamanından daha önce bir dokuz dazlak, dokuz yerden gelip katılıp arkadaş oluyormuş. Bu dokuzunun da annesi varmış. Birgün sekizi toplanıp içinde Keykuvat denen dazlak ile düşman olmuş. Keykuvat’ın bir tek öküzü varmış. Kırdan otlanırken yerine sekiz dazlak gelip öküzü öldürüp gitmiş. Keykuvat öküzünü arayıp öldüğü yerinden öküzünü bulabilip derisini alayım diye keserken yanına dokuz büyük deve yayılıp / otlanıp gelmiş. Hepsinin başı akmış. Keykuvat develeri sürüp, hepsinin de başına öküzün kanını sürüp başlarını kızıl/kırmızı baş deve yapıp bırakıverir. O sırada bir adam gelip Keykuvat’a: “Benim dokuz ak baş develerim yok, onu bulmaya çalışıyorum. Gördün mü?” diye sorar. Keykuvat söyler: “Ak baş develerini gördüğüm yok, kendimin dokuz kızıl baş develerim şu tarafta bulunuyor.” demiş. Deminki adam o develerini uzaktan tanımadan evine geri gider. O kişi gittikten sonra, Keykuvat öküzünün etini bir deveye yükleyip kalan deveyi evine sürüp gider. Evine vardıktan sonra, az önceki sekizi gelip: “Bu deveyi nereden aldın?” diye sorar. O sırada Keykuvat söyler: Her biriniz bir öküzlerini kesip Allah’tan dile(r)seniz, hepinize de onun gibi deve verir.” demiş. Bunu duyan sekiz dazlak sekiz öküzünü kesip Allah’tan deve dilemişti. Bunlara Allah deve vermedi. Ondan sonra sekiz dazlak Keykuvat’a öfkelenip Keykuvat’ı öldürmek

istemişler. Bunu Keykuvat öğrenip gece yatacağı yere annesini yatırıp kendi dışarı çıkmış. Sekiz dazlak gece gelip bu yatan Keykuvat ya deyip annesini öldürüp gitmişler. Gün doğduktan sonra Keykuvat dazlak annesinin ölüsünü görüp bir devesini getirip üstüne diri / canlı kişiye benzetip deveye bindirip annesinin ayağına ip bağlayıp deveye oturtup bir şehre yanında götürüp getirir. Özbek'in çocukları bunu görüp, dalga geçip devesini ürkütüverdi. O sırada Keykuvat söylemiş: “Benim devem huysuz / asi, devemi ürkütmeyiniz. Korkup annemi devirip öldürüp gider.” demiş. Bunun bu sözünü Özbek çocukları dinlemeden devesini korkutuvermişti. Devesi sıçrayıp annesi yere yuvarlandı. O sırada Keykuvat: “Eyvah annem!” diye ağlayıp çocukları yakalayıp: “Annemin kan hakkını vereceksiniz!” diye göndermediğinde, sokaktaki insanlar toplanıp çocukların babaları da gelip hepsi toplanıp annesinin kan hakkına bir kız vermek istemişler. Keykuvat dazlak bunu uygun görüp kızını alıp devesine bindirip köyüne geldi. Biraz önceki sekiz dazlak gelip Keykuvat’a sorarlar: “Eşini nereden alıp geldin?” demişler. Keykuvat söyler: “Annemi şehre alıp gidip ölen anneme canlı kız vereceğiniz / verecek olanınız var mı?” demiştim. Bir ihtiyar kadına bir kız verirlermiş. Böylece bir kız alıp geri döndüm. Siz de annelerinizi öldürüp: “Ölen anneme canlı kız verecekleriniz var mı?” diye şehre varıp bağırırsanız halk toplanıp bir ölen ihtiyar kadına bir kızdan verir.” demiş.

Bu sözü duyup sekiz dazlak annelerini derhal öldürüp hepsi de annelerini şehre götürüp: “Ölen anneme kız verecekleriniz var mı?” diye bağırırmıştı. Sokaktaki insanlar gülüp: “Yok ol / Defol, dazlak!” deyip her birisi kovuverdi. Bunlar Keykuvat’ın kandırdığını anlayıp Keykuvat’ı öldürmek isteyip geleceklerini Keykuvat da hissedip kaçıp gidiverir. Kaçıp gittiğini sekiz dazlalcık anlayıp arkasından kovalayıverir. Keykuvat dazlak bunlardan önce kaçıp gelip koyun bakıp giden bir dazlalcık çocukla karşılaştığında dazlak çocuk sorar: “Neden kaçıp geliyorsun?” demiş, Keykuvat söyler: “Şu kovalayıp geleduran kişiler beni bir şehre padişah yapacağız diye kovalar. Ben olamam diye kaçıp gelirim.” demiş. Çoban dazlak: “Ben hükümdar olayım, giysilerini bana giydir, sen koyun bakıp gidiver.” dedi. Deminki dazlak Keykuvat’ın giysilerini üstüne giyip yarım kilometre kadar bir ırmağın kıyısına gidip oturur. O sırada deminki sekiz dazlak kovalayıp varır da çoban dazlağı tanımazdan, Keykuvat’mış diye koynuna ve koncuna taş doldurup ırmağa atıverip evlerine geri dönerler. Akşama doğru olduktan sonra Keykuvat deminki çobanın koyununu önüne katıp evine gider. Evine ulaştıktan sonra önceki sekiz dazlak Keykuvat’a: “Sen sudan

geri dönüp çıkıp koyun sürüp geldin.” diye sorarlar. O zaman Keykuvat söyler: “Benim koyunuma taşı çok fazla koymadınız, suyun yarı yerine gelip bu koyunu sürüp geldim. Elime daha uzun değnek de vermediler.” demiş. O sırada sekiz dazlak ayağa kalkıp söyler: “Suyun içinde koyun çok muymuş? Biz gittiğimizde de bu koyunu sürüp gelebilir miyiz?” diye sorarlar. Keykuvat söyler: “Yürüyünüz sizlere alıvereyim.” demiş. Irmağın [kıyısına/kenarına] yanında götürüp gelip Keykuvat söyler: “Bellerine kuşaklarını bağlasınlar, şalvarlarının paçalarını bağlayıp içine taş doldursunlar koyunlarına taş doldursunlar.” diye öğretir. O sırada onların hepsi de koyunlarına, şalvarlarının içine taş doldururlar. Birisinin eline uzun bir çubuk verip suya girdirir. Suyu girdikten sonra görünmeden batır. Elindeki çubuğu sallayıp gittiğinde Keykuvat söyler: “Hepiniz de giriniz koyunu süremediği için sizleri çağırıyor.” demiş. O sırada kalan dazlaklar Keykuvat’ın sözünü uygun görüp hepsi de suya birlikte girip telef olurlar/ölürler.

Keykuvat’ın yaptığı işlerinden şeytan haberdarmış. Birgün şeytan gelip: “Keykuvat, sen adamların hepsini nasıl yapıp kandırırsın?” diye sorar. Keykuvat söyler: “Ben(im) hiç kimseyi kandırdığım yok ya!” demiş. O sırada şeytan söyler: “Beni kandırsana.” demiş. O sırada ikisinin arasında sapı çapa / kazma duruyormuş. Keykuvat ayak parmağıyla sıkıştırıp kaldırdı da şeytana söyledi: “Ben çapayı sıkıştırıp kaldırdım. Sen de kaldır.” demiş. Şeytan: “Benim ayağım kaldıramaz.” deyip çapanın başını (yüzünü) basmıştı. Sapı şeytanın alına çat edip alnını yarıp kıpkırmızı kan yaptı da bıraktı. O sırada Keykuvat söyler: “Seni kandırdığım bu!” demiş.

3.5. Yalancı Dazlalcık (Kırk Yalan)

Eskiden bir hükümdar halka ferman çıkarmış: “Her kim benim önüme / huzuruma gelip oyalanmadan kırk tane yalan söz söyleyip geçtiğinde kızımı verip damat yaparım ve kendime vezir yaparım. Eğer söylediği sözünün içinde bir tane de olsa doğru söz eklendiğinde başını keserim.” demiş.

Her yerden hükümdarın kızını alıp vezir olmayı sevenler / isteyenler gelip hükümdarın önünde / huzurunda kırk tane yalan hikâye söylerim diyenlerin hepsi uydurup söyleyemeden ölmüş. Bazıları söylerim diye cesaretlenip geldiğinde de cesaret

edemeyip hükümdarın huzuruna gelemeden dışarıdan geri dönmüş.

Sonunda on yaşındaki bir keloğlan gelip hükümdarın önünde diz çöküp kırk tane yalan hikâyeye böylece başlayıp söyleyivermiş:

“Doğmadan önce babamın babasının atına bakmışım. Yazın ortasında temmuz ayında hayvana su vereyim diye göle sürdüğümde sığın keskinliğinden gölün suyu insan boyu fazlalığında/kadar buz olup donup kalmışmış. Baltayla vurdum. Oyulmaz. Topuzla da vurdum oyulmadı. Sonunda elimle başımı kopıverip boğazımdan tutup şakağımla bir tık ettirdiğimde buz oyulup bin at birlikte üşüşüp/toplanıp su içeceği yalak açıldı. At sürüm buzun üstünde yayılıp durduğunda saymadan, ayırt etmeden sayım yaptığımda/yokladığımda altı kulaç (uzunluğunda) alaca kısarak denen bir kısrağı görünmedi. Sırıgımı buza küçük fiç koyup başına çıkıp bakıp çare görünmedi. Sırıgımın başına bıçağımla küçük fiç koyup onun üstüne çıkıp bakıp çare de görünmedi. Hemen bıçağımla başına kınımı / kılıfımı saplayıp koyduğumda artık çıkıp baktığımda göründü. Çok uzak denizin adasında bir taş çıkıp (kısarak) yavrulamışmış.

Hemen sıırıgımı kayık yapıp bıçağımla kayık küreği yapıp suya girdiğimde batıp gideyazıp hızlıca bıçağımla kayık yapıp sıırıgımı kürek yapıp indiğimde göz açıp kapayıncaya kadar denizden geçerek çıktım.

Kısrağa binip kulunu önüme oturtup suya indiğimde gerçekten battım. Hemen kuluna binip kısrağı önüme alıp oturtmuştum. Denizden gözümü açıp kapayıncaya kadar çıktım.

Önceki buzun üstünde yayılan/otlanan atlarımın içinden geçip gittiğimde bir yerde bitmeyen kuru kızılıcak ağacının dibinde doğurmayan kısır tavşan duruyormuş. Yayımı alıp okumun arka tarafıyla/sivri ucuyla atmıştım. Geçmedi. Arka tarafını kirişe koyup keçe tarafıyla atmıştım. Geçip gitti.

Tavşanın yağın yakıvereyim. Etini pişirip yiyeyim diye atımı bir anda kurumuş kazığa bağlayıp bırakıp eteğimden tezeği toplayıverdim. Bir an baktığımda atım hareket eden bir şeyden ürküyormuş. Hemen eteğimdeki tezeği döküp atıma koşayım dediğimde az önceki tezek diye topladığım bildircinmiş. Pır pır edip uçup gitti. Atımı kurumuş kazık diye bağladığım beyaz kuğunun boynuymuş. Atım onun kanat çırpıp zıplamasıyla ürküyormuş.

Ondan sonra deminki tavşanı yüzüp etini bir başka, yağın bir başka bir sağlam kazana

yağını erittiğimde akıp durdu. Bir delik kazana götürmüştüm. Akmadan eridi. Bir öküz karnı dolu yağ alıp şimdi etini pişirip yiyeyim diye elime alıp ağzıma götürdüğümde aklıma geldi: Başım çok önceki buz oyulan yerde unutulmuşmuş. Tavşanın etini yemek boruma elimle tıkıp karnıma doldururup biraz önce götürdüğüm öküz işkembesi yağıyla çizmemi yağlamıştım / boyamıştım. Birisine yetti. Birisine yetmedi. Gece uykuya daldığımda bir şeyin çarpışmasının sesi olup duran sesinden uyanıp baktığımda iki çizmem kavga ediyormuş. Birisi der: “Sana yağ sürdü. Bana sürmedi.” Birisi der: “Kendisinin şanssızlığından görmeden yetmediğinde benden neyini görürsün.” demiş. Her ikisine yumrukla şakaklarına tek tek (yumruk) atıp her ikisini iki yanına koyup yatıverdim.

Gün doğduktan sonra baktığımda biraz önceki yağ sürmediğim çizmem gece kaçıp gitmiş. Kalan bir çizmeme iki ayağımı sokuverip izini sürüp / peşine düşüp takip ettim.

Aylarca gittim / yürüdüm. Yıllarca gittim / yürüdüm. Sonunda büyük (bir) kalabalık yemek verip duran halkın üstünden çıktım. Baktığımda tabak servis eden boz çocukların içinde çok önceden kaçan çizmem tabak servis edip birlikte çalışmışlar. Beni görüp tanıyıp bir tabak lezzetli yemek, bembeyaz yağı getirip önüme koyup: “Geçmişteki bana sürmeye kıyamadığın yağın için!” deyip tabakları taşımaya daha da gitti. Biraz önceki gibi yemek boruma / boğazıma sucukları koymaya sadece yağ olup ne kadar itsem de yürütemeden / ilerletmeden yanımdaki çizmemi başıma gönderip / göndertip başımı yerine koyup doyabildim. Bunun hepsini gördüğümü söylesem, bundan da çok.”

[Böylece] yalancı kelcik/dazlakcık hükümdarın kızını alıp zengin / eş olmuş. Hepsi muradına ermişmiş.

3.6. Jiyrenşe Hakkında

O, (Janibek) hükümdarın zamanında bir kişi, o Jiyrenşe’yi herkes över / metheder. “Jiyrenşe söze yenilmez.” der. Ve de “Sorana cevabı hemen kanıtlar.” der. “Bu söyleyen kişi nasılmış? Ben gidip bir cevap öğrenmek isteyeyim.” demiş. “Ne kadar bilgili de olsa buna cevap bulup veremez.” demiş. Jiyrenşe gelip söyler: “Sen, Jiyrenşe, bilgiliysen Delik Dağ nerede? Söyle!” der. Jiyrenşe söylemiş: “Delik Dağ bu kızıl

tepeciğın eteğinde.” der. Bu kişi söylemiş: “O kıızıl tepecik bundan / buradan uzak mı?” demiş. Jiyrenşe söylemiş: “Hayır. Buradan uzak değil, sürüyor/ yaklaşıyor, ikimiz birlikte yürüyüp eve varalım.” demiş.

Eve girdikten sonra Jiyrenşe eşine söylemiş: “Bu kişiye içecek ver.” demiş. Jiyrenşenin eşi tasa yemek koyup eşi Jiyrenşe’ye verip ondan sonra deminki misafire vermiş. Ondan sonra Jiyrenşe eline ver(il)en ayranını/yoğurdunu tutup durup söyler. Beş ata biner. Kıızıl tepeciğın altındaki Delik Dağ’dan geçer.

Ondan sonra deminki kişi anladı: “Bunun delik dediğı delik yemekmiş ya! Beş at dediğı beş parmakmış ya! Kıızıl tepecik dediğı kıızıl dilmış ya! – Bırak! Ben bunu yenemem.” Deyip “Geri dönüp gidivermiş.” der.

***

Jiyrenşe’nin eşi ile yırtık keçe çadırından başka hiçbir şeyi olmazmış. Jiyrenşe bir yere gidip yolculuk yapıp geri geldiğinde eşi vefat etmişmiş. Söylemeye kıyamadan hükümdar kendi ağlayıp bildireyim diye söylemiş: “Ey ! Jiyrenşem, annen öldüğünde ne yapardın?” Jiyrenşe söyler: “Annen öldüğünde gemi kurudu desene.” demiş. “Baban öldüğünde kazık/direk kurudu desene.” demiş.

“Ağabeyin ölse ne yapardın?” demiş. Jiyrenşe söylemiş: “Ağabeyin öldüğünde yakam yırtıldı desene.” demiş. Eşin ölse ne yapardın? demişti. “Eşin öldüğünde kamçının sapı kırıldı denilir mi?” Hükümdar Jiyrenşenin bu sözünden (sonra): “Eşin öldü. Bilirim.” demiş.

***

Eşi öldükten sonra Jiyrenşe’ye bakıp besleyen (bir) sakın olmadıktan sonra onu hükümdar kendi sarayına getiriyormuş. Jiyrenşe günlerden birgün kendi evini özleyip hükümdardan:

“Eğer izin verseniz eve geri dönmek isterim.” demiş. O her vakit sızlanıvermiş. Ondan sonra hükümdar Jiyrenşe’nin evine gideceğini anlayıp: “Git! İzin verdim.” demiş.

Jiyrenşe evine gittikten sonra hükümdar onun peşinden bir adam göndermiş: “Jiyrenşe ne deyip oturmuş / yaşamış, gidip öğrenip gel!” demiş. Jiyrenşe hükümdarın yanında, geniş, beyaz sarayın içinde gönlü olmadan yaşayıp kendinin yırtık evine gelip uyumaya yatıyormuş. O sırada o söylemişmiş: “Bağır! Benim kendi evim, geniş saray gibi boz evim, hepsinden de güzelmiş. Hey gidi benim güzel evim!” deyip ayağını

uzatarak oturduğunda ayağı çadırın dışına çıkarmış. Deminki dinleyici bunu duyup keçe çadırın içinden Jiyrenşe'nin ayağı dışarıya dizine kadar çıkıp yattığını görüp hükümdara gelip söyler: "Ey efendim! Gittim. Jiyrenşe'nin evine gittiğimde o yırtık keçe çadırdaki uyuyayım diye yatıyormuş. O sırada Jiyrenşe şu sözü söyledi: "Bağır! Benim kendi evim, geniş saray gibi boz evim, hepsinden de güzelmiş. Hey gidi benim güzel evim!". O sırada hükümdar ayağa kalkıp: "Jiyrenşe'ye bir eş alıp vermeden olmaz, sevdirep gidip birgün gözden kaybolur. Jiyrenşemizden ayrılıp kalırız. Eş alıp verelim demiş. Hepiniz onu çağırıp geliniz!" der. Ondan sonra Jiyrenşe'yi çağırıp geldikten sonra (hükümdar): "Jiyrenşem, kendine beğendiğin bir kızı nişanlayıp gel! Hayvan sürüsü verip al. Ona ne kadar mal varsa da vereyim." der.

Ondan sonra Jiyrenşe yanına birkaç yoldaş götürüp kendine beğendiği kızı aramaya gitmiş. O gidişten araya araya dört yıla kadar hiçbir beğendiği kız bulamaz. Öylece hepten çaresiz kalıp geldiğinde bir kırın başında üç kız oturuyormuş. O üç kızın üçü de tezek toplayıp çuvallarını doldurup köylerine geri dönerler. Onlar yağmur yağdıktan sonra hava açılsın/güneş çıksın diye çuvaldaki tezeklerini bırakıp oturlarmış. O üç kızın ikisi çuvaldaki tezeklerini uzak ıslak yere bırakıp kendileri giysilerini örtünüp yağıştan saklanıp oturlarmış. Şimdiyse birisi üstündeki cepkenini çıkarıp tezeğin üstüne örtüp kendi sadece gömleğiyle yalnız oturur. O sırada Jiyrenşe de arkadaşlarıyla gelip o oturan kıza: "Yavrum, o kızlar odunlarını yağmurda bırakıp kendileri cepkenlerini örtünüp yağmurdan saklanıp oturuyorlar. Siz cepkeninizi çıkarıp odunun üstüne örtmüşsünüz. Kendiniz yağmurda yalnız oturuyorsunuz. Bunun nedeni ne oluyor? Söyleyiniz, yavrum." diye sordu. O sırada kız ayağa kalkıp: "Bunun nedeni evimde yaşlı bir babam ile yaşlı bir annem var. Şimdi ben odunu ıslatıp götürürdüğümde evdeki babam ile anneme aş pişirip içiremem. O çaresizler gece olunca aç olurlar. Eğer ıslatmadan kuru götürürdüğümde babam ve annem aş pişirip içip doyup bir yandan ısınıp rahat uyurlar." der. Ondan sonra Jiyrenşe bu kızın sözüne dikkatini verip: "Yavrum, köyün nerede?" diye sordu. Kız: "Köyümüz bu duran ovanın altında." der.

Ondan sonra Jiyrenşe arkadaşlarıyla kızın gösterdiği köyüne gelmiş. Geldiğinde kötü bir çadırmış. Evin dışından gelip: "Konuş!" diye bağırır. Bağırıldığında evden bir aksakal ihtiyar çıkıp: "Ey, yolcular, yolunuz açık olsun!" demiş. Jiyrenşe söyler: "Yolumuz açık ise misafiriz. İzin var ise konaklarınız/geceleriz." der. İhtiyar adam söyledi: "Misafirseniz hoş olur, yerleşiniz!" der. Ondan sonra Jiyrenşe arkadaşlarıyla

attan inip atlarını bağlayıp çadıra girerler. Çadıra girdiklerinde ihtiyar kadın ile adamdan başka hiç kimse yok(tu). Birazcık oturduktan sonra güneş buluttan çıktığı sırada/hava açıldığında deminki kız da odununu sırtına alıp gelmiş. Odunu kuru nesini sorarsın. Odununu yakıp misafirlere çayını koyup yemeğini verip onamış/işe yaramış da kalmış. “Deminki iki kız gece olunca ıslak odunu yakamadan boşa çabalayıp rahata kavuşup yemek pişirip içmeden yatmış.” der.

Ondan sonra Jiyrenşe arkadaşlarıyla o gün yerleşip ertesi gün erkenden çay içip yola çıkacağı sırada Jiyrenşe kıza bakıp bıyığını okşar. Kız durup kaşını okşar. Jiyrenşe de kaşını okşar. Kız durup saçını okşar. Jiyrenşe de saçını okşar. Kız da Jiyrenşe de yayılı duran hayvan postunun/atının tüyünü okşar. Ondan sonra hiçbir söz yok. Jiyrenşe arkadaşlarıyla yola çıkar.

Yola çıktıktan sonra birkaç gün gidip sağ salim köylerine gelirler. Jiyrenşe hükümdara hal-hatır sormaya gider. Ondan sonra hükümdar hepsine hal-hatır sorduktan sonra: “Hani Jiyrenşem kendine hoşuna giden kız buldun mu?” der. Jiyrenşe: “Efendim, buldum ama mal sorar.” der. Sonra hükümdar: “Git, Jiyrenşe, dört hayvan sürüsünden ne kadar götüreceğini kendin bil. O kızı ne yaparsan yap alıp gel!” der.

Ondan sonra Jiyrenşe yanına birkaç hizmetçi alıp dört hayvan sürüsünden yeryüzüne sığdırmadan sürüp deminki kızın köyüne bakıp çıkmış. Birkaç gün yol gidip kızın yaşadığı köyün tepesine hayvanı sürüp gelir. Çok mal koysun mu? Saygıdeğer kızın babası çadıra yanaşıp her birisi rahat vermez. Tam çadırı yıkacak olduktan sonra: “Oy, kan yağasica! Bu kimin malı? Kendi çadırımı yıkacak oldu ya!” deyip “Eline değneğini alıp sinirlenip hayvanları başka yere süreyim diye dışarı çıktı.” der. O sırada kız ayağa kalkıp: “Dede, o malı başka yere sürme. Bu mal size gelen mal olur. Ben şu geçen günkü gelen misafirle konuşup “Dedem beni hayvan postunun tüyü gibi / olarak mala verir.” diye söylerim der. Kızın babası: “Oy! Ben onu nereden hesaplayayım, bu malın hepsini verse bana yeter. Fazlasını sormam.” der. Böyle söyleştiklerinde bu tarafından hizmetçileriyle malın arkasından Jiyrenşe de gelmiş. O ihtiyarın kendinin evine girip deminki malın hepsini verip dünür olup ertesinde kızın nikahını kıydırıp onu alıp kendinin yırtık çadırına koymuş. Böylece hükümdara hal hatır sormaya gitmiş.

Hükümdar: “Ey Jiyrenşem, sağ salim geldin mi? Nasıl getirdin? Gelin güzel mi?” der. Jiyrenşe: “İyi, kötü değil.” demiş. Sonra Hükümdar: “Jiyrenşe’nin eşi nasıl (bir)

insanmış gidip görüp geliniz.” deyip değerli saydığı adamlarından üç dört adamı gönderir. Hükümdarın gönderdiği adamları Jiyrenşe’nin evine girip misafir olup onun eşini görmüşler. Nesine soruyorsun beyaz ipek gibi güzel eğrilen, boynu sırık gibi uzun bembeyaz bir genç kızmış. Hükümdarın gönderdiği adamları bunu görüp galiba çok seyretmişler. Onlar geri dönüp hükümdara gelip Jiyrenşenin eşinin boyunu, yürüyüşünü ve duruşunu, aklını söyleyip bitmeksiz övüp: “Efendim, bu kişi Jiyrenşe’ye yakışır değil. Tam kendinize / size yakıştırmış.” derler. Ne gerek, deminki hükümdarın gönlünü alt üst etmişler / karıştırmışlar. Hükümdarın kendi Jiyrenşe’yi ne kadar sevse de belki deminkiler kandırıp yoldan çıkarıp oturduktan sonra hükümdar da kul ya gönlü kayıp geri dönünce de Jiyrenşe’den o yeni gelini kendi almaya dönmüş. Alacak olmakla ansızın çekip almak olmaz. Hileyle almaya Jiyrenşe’nin kendi söze, söz ustası kişi.

“Nasıl alsammış?” deyip hükümdar birgün kendi adamlarını toplayıp: “Jiyrenşe’den bu yeni gelini nasıl alırsız? Buna ne hile var?” diye tavsiye istemiş. O adamların birisi o hileyi, birisi bu hileyi söyleye dursa da Jiyrenşe çaresiz kalmış gibi olup hiçbir hile bulunmaz. Sonra o adamların birisi ayağa kalkıp: “Hükümdar efendim, siz bu bir hazırlık yapınız. Jiyrenşe’yi çağırıp söyleyiniz: “Ben sana bu yüz erkek koyunu vereceğim. İlkbaharda, koyun kuzuladığı zamanda kuzulatıp vereceksin. Eğer kuzulatıp vermezsen canını alacağım.” diye söyleyiniz demiş. “O hazırlığa onun çözümü tükenir.” demiş.

Sonra Hükümdar Jiyrenşe’yi çağırıp: “Ben sana bu yüz erkek koyunu vereceğim. Onu ilkbaharda koyun kuzuladığı zamanda kuzulatıver. Eğer kuzulatıp veremezsen başını alacağım. Sana hazırlık bu.” demiş. Jiyrenşe galiba bu söze hiçbir şey bulup söyleyemeden çaresiz kalır. Yüreği sıkılıp evine vardığında önünden parlayıp yeni gelini çıkar. O Jiyrenşe’nin yüreğinin sıkılıp geldiğini anlayıp: “Ey, güler yüzlüm, bugün ne olup yüreğiniz sıkılıp geliyorsunuz, neyiniz var / ne durumunuz var? diye sormuş. Jiyrenşe: “Yüreğim ne yapıp sıkılmasın. Hükümdar bir ağır söz söyledi. Ona hiçbir cevap söyleyemeden eşimden umut koparmaya geliyorum.” der. Eşi: “O söylenen ağır söz ne?” der. Jiyrenşe: “Hükümdar söyler: Ben sana yüz erkek koyun vereceğim. Onu ilkbaharda koyun kuzuladığı zamanda kuzulatıver. Eğer kuzulatıp veremezsen başını alacağım.” der. Bundan fazla ağır söz olur mu? Erkek koyun kuzular mıymış? Sonra eşi kalkıp: “Kaygılanma. Yaradanın vermişmiş. Çabuk git, yüz erkek koyunu sürüp geliver!” demiş.

Jiyrenşe gidip yüz erkek koyunu sürüp gelmiş. Eşi: “Bu koyunun yirmi kadarcığını kes, koyunun eti yemek için gerekli. Kalanını pazara alıp gidip sat. Giyim kuşam, çay, şeker al da tek erkek koyunu kapının dibine bağla. Kış boyunca ona bakıp çıkarız.” der. Jiyrenşe zavallının çaresiz kalanı ya, eşinin söylediğinin tamamını yapıp tek bir koyunu götürüp kapının dibine bağalayıp bırakır.

Ondan sonra hükümdara akıl veren beylerin hepsi bunu görüp: “İyi yaptı. Koyunun hepsinden ayrıldı. Şimdi ne yapacak ise belki amacınız olur.” diye sevinir.

Kış geçmiş yaz gelmiş. Koyunun kuzulayacağı zaman geldi. Şimdi hesaplaşma günü tamamlandıktan sonra hükümdar az önceki akıl öğreten beylerle Jiyrenşe’ye gitmek isteyip çıktı. Ondan sonra hükümdar Jiyrenşe’ye yaklaştığı yerde Jiyrenşe’ye eşi: “O koyunu boğazlayıver!” demiş. Hemen Jiyrenşe koyunu boğazlamış. Hükümdar evin dışına gelip bağırıp: “Jiyrenşe evde mi?” diye sorar. O sırada hızlıca Jiyrenşe’nin eşi iki kolunu sıvayıverip koyunun boğazlama kanına kendi iki dirseğine kadar boyayıp kan içinde olup hükümdarın önünde çıkar. Hükümdar: “Yavrum, dirseğine kadar kan, o nesi / bu halin ne?” der. Jiyrenşe’nin eşi: “Efendim, biraz önce sadece Jiyrenşe taze doğurmuştu. Elimin kanı oydu.” demiş. “Oy, aptal, erkek insan doğuracak mıydı?” demiş. O sırada Jiyrenşe’nin eşi: “Baş efendim, kararını kendiniz ver(iniz), erkek koyun kuzulayacak mıydı?” demiş. O sırada hükümdar bacağına elini bir vurup: “Koyun yok. Yürüyünüz dönelim.” der. O sırada halk över: “Jiyrenşe’nin eşi kendinden fazla hazır cevap/kıvrak zekalı oldu.” diye.

3.7. Kahraman Şoban

Nogaylının Kahraman Şoban denilen kahramanı biraz arkadaşı ile Kabardey’den Biygazı denilenin iki yüz kadar atını sürüp geri dönmüş. Arkalarından çok kişi ile Biygazı peşine düşüp gelince Kahraman Şoban söyler:

Saf küheylan seçen,

Mızrağına bayrak bağlayan,

Kabardey’in Biygazı(’sı)

Hızına dayanamadan,

Koşup çıktı yeşil dağa.
“Dön! Dön!” derim, dönmez.
Döneceğini vicdan göreceğe benzer. (?)
O sırada kalkıp Biygazı söyler:
Kışneyen ata binen,
Abbar göçüp uzak yere yerleşen,
Düşman önüne yerleşen
Esterek oğlu Er Şoban,
Kalabalığının içinde
Kimler var ve kimler yok,
Açarak söylesene sen bana!
Şoban söyler:
Kalabalığının içinde
Çeşit çeşit zengin de var,
On bin askeri dağıtan kahraman da var,
Bir tür geyik görünüşlü hızla koşan var,
Koparılıp dolu dizgin giden kahraman var.
Beyaz taban güzel doru at otlatan,
Kılıç ağır kılıç bağlayan,
Sadelik buydu deyip
Alaca bilek ok koyup,
Bırak denince bir dolu dizgin giden
Güneş’ten gepgenç / oldukça genç sadece Jumay var.
Çocuğunkiler batmayan
Kalın ensesi bayrak gibi Mehmet/Muhammet var.
Al denince alacağa

Alıp yere koyacağa
Etrafını saran ağır eller duracağa
Arıstanbek oğlu Sultan var.
Bayrağı yürüttüren,
Başkan gibi kovalayıp çelme taktıran,
Temeli kalın taştan
Macar'dan doğan daha iyi
Kahraman Koyan da var.
Küheylan atın alacası,
Gerçek iyyinin çocuğu,
Kılıç ağır kılıç çıkaran,
Ecele karşı koşan/gelen
Bu kalabalığın içinde
İsalının oğlu Jılım bar.
O çabalayan, yorulan,
Günde bin kişi ile savaşan,
Kürek kemiğine/sırtına kanlı zırh girmeyen,
Yakınına adam eli değmeyen,
Üysin'den Boztorgay oğlu Baybek var.
Eğlenip durarak güldüren,
Düşmanı gördüğünde mahveden,
Attığı okunu geçiren,
Düşmanın kalabalığını dağıtıp,
Bir oyunda altmış alaca balta kıran
Aysanın güzel oğlu Kolay var.
Kısa doru at otlatan,

Topuğuna kürklü alaca bağlayan,
Hükümdarlar(ın) çıktığı tepe gibi,
Kaburgadan bütün çıkan biftek gibi,
Devrilmez kara gemi gibi,
Ağzını kana boyayıp bırakan ok gibi,
Han oğlu asilzade gibi,
Bey oğlu soylu gibi,
Eğri kara çelik geçmeyen(e) kan bulaşmaz,
Övgüsüne Adam bulup yetmeyen,
Bu kalabalığın içinde
Kahraman Jaksimbet ağa var.
Hepsini söyle de birini söyle,
Alnını kara zerdeva börk kaplayan,
Kürek kemiğine kara akbaba tüylü ok saplanan,
Ok gibi saplanan,
Yurt için nöbete çok duran
Seksen sekiz gözleyen,
Ensesine ... ile ....,
Eğilenini doğrultmayan,
On iki çember bakır dirgen
Kara tüfek gönderen
Bu kalabalığın içinde
Kara ... Jakan var.

Bu kadar kahramana yapacak hile yok deyip Biygazı dönüvermiş. Aslında Şobanın yanında deminki kahramanların hiçbirisi de yokmuş. “Kahraman isen şantajı dayan.” denilen de bu.

3.8. Şöje ile Balta:

Karakesek, Şaşar memleketindeki bir yemekte üç yüzün ozanları toplandığında topuklu Kunanbay oturup:

– Haydi, ozanlar atışın, herhangi bir yenene ödül vereceğim. der. O sırada ilk önce Şöje, Balta atışmak ister. Kunanbay, Alşınbay, Jolşora ve diğerleri Şöje'nin adını soyadını sorar:

O sırada Şöjenin söylediği:

Jamantayın arkasından peşinden gitmiştim,

Kudretin işine kabul etmiştim.

Kaz sesli Kazıbek'in çocukarı,

Yemek verilen kalabalığına gelmiştim.

Kararan seyisin çadırı oldu,

İmanlı kul Allah'ın dostu oldu.

Jamantayın arkasında yürüdüğümde,

Şaşarın at yarıştırdığı yemeği oldu.

Kunanbay oturup: “Bu hazır cevap veren körin kim?” der.

Şöje:

Yarım yamalak toplanmış kel ile kör,

Her biri kendi boğazını / çıkarını düşünüyor,

Olunca sizler derya, bizler karga,

Karga zavallı suyun yüzünü gagalar.

Kunanbay daha da sesini yükseltip: “Bu kör ne diyor?” der.

Şöje:

Kur'an sözü gerçeğin aynası gibi,

Alşınbay beyaz kayın ağacının yongası gibi,

Tanrı daha iyi yaratmış Öskenabayım,

Dört halifenin Ömer, Osman halkası gibi,

O sırada Jolşora oturup: “Verecek hakimiyet, söyleyecek karar var. Bir över. Bir söver. Atışmaya bunu çıkaralım.” der.

Şöje:

Jolşora, kendin hacı, baban Anay,

Rüşvetini önce verip çok yedin.

Önünde yedi cehennem, sekiz cennet,

Hangisine girmen iki türlü,

Hacılık ile dünyada rüşvet yedin,

Bu sözü sen nasıl söylersin?

Balta:

Şöje ozan, sen de söz ustası, ben de söz ustası,

Halk önüne bırakınca ben bir rehberim

İkimiz iki tarafın uyanığıyız,

Çelme taktırmadan kare parçada yürür müsün?

Şöje:

Altı oğul Kuvandık’ın Kutpanbay’ı,

Şöje ozan iki ortada nazlanır.

Sağlık, esenliğin hepsi tükensin,

Kendin de varlıklı gider misin?

Balta:

Halk ekini bırakır para olsun diye!

Soylu yurdunu toplar kul olsun diye.

Sağlık, esenliğin hepsi bitsin,

Kör, senden sorarım yolun açık olsun diye?

Şöje:

Jamantayın arkasından peşinden gitmiştim.

Kudretinin işine inanmışım.

Gözüm yok, doğuştan zavallıyım,

Halktan darı yiyeceğin diye gelmiştim.

Balta:

Ey kör! Söylediğine yetişemiyorum.

Zamansız aldatana inanamıyorum.

Boşan'ın beş çocuğu benimki,

Kendim ölmeden kimseye veremiyorum.

Şöje:

Balta, sen memleket gezen felaket misin?

Yoksa bunu söz diye söyler misin?

Kısmeti millete saçan ben toplarım.

Tanrıyı malını koruyan şeytan mısın?

Balta:

Karaötkelden alsan da doymaz mısın?

Önünde Balta var diye düşünür müsün?

Karaötkel, Kökşedağ'ı yiyen / koşan kör,

Sözünü ben gelince bırakmaz mısın / söylemez misin?

Şöje:

Hırsız Balta, adını hırsız bildireceksin,

Karakesek'in ayıbını artıran.

Göl koruyan kız kuşunu çok görmüşüm,

Çarpışma, kanadını kırarsın.

Balta:

Kendi durumunu sen kendin düzelt, kör,

Halk(ı) eksiltip gitmen doğru mu kör?

Karaötkel, Kökşedağ'ı yiyen kör,

Halk(ı) düzenleyici, sorgucu sen misin kör?

Şöje:

Kör dediğinde ben söylerim “Hırsız Balta”,

Hırsızlık yapsan soyun tükenir, Balta.

İrtiş (Nehir)'i geçip kaçıp giden,

Hırsızlık ile gün göreceksin sen tek Balta,

Balta:

Kurnaz kör, söylenecek söze at gibi koşun,

Her çeşit belaların hepsini öğrendin.

İrtiş (Nehir)'i geçsem gittiğim kendi yararına,

Benim hırsızlık yaptığımı nereden anladın?

Şöje:

Hırsız, zavallı korkar mı tek Allah'tan?

Alşınbaydan rüşvet yemeğe insan geçmez.

Hırsızlık ile soyunu tüketen bunlar,

Gün gördün Kunanbay ile Havşabaydan.

Balta:

Zararsız arkadaş olma yarar ile,

Düşman batırır kahraman genç mızrak ile.

Ey hırsız, yalan söyleme, iftira atıp,

Ne zaman yemiştin, ne kadar rüşvet senden?

Şöje:

Yılın ya! (yaş ile ilgili ?) Balta elli dörde geldin,

Yaşlandıkça boyuna dedikodu yapma,

Kusbek'in dört atını rüşvet alan

Alşınbay'ın ne söyler ahirette?

Balta:

At sürümü sürüp fazla ota bırakırım.

Vücudum sağlıklıyken eğlenip gülüp gidiyorum.

En eskiden Kuvandık'ın kulu değil mi ?

Kırgız hangi yerden gezip dolaşıp geldin?

Şöje:

Ey, Balta, bilmiyor musun gerçek oğlu olan?

Senin annen kapıdaki kadın köleydi.

Kadın köle ılık görmeden gittiği zamanda,

Dedeniz Karakesek o zamanda doğdu...

Balta:

Nasıl da dilin yara doldu?

Her zaman önümde iyi doluyor.

Hepsi(nin) güçlülüğünü bilmez misin?

Kamçıyla bayıltır, bunlar hırsız.

Şöje:

Ne zarar gördün Kusbek, Jamantay'dan?

Her nerede var (ise) binam tek Allah'tan.

Yalnız hırsız halkına yararsız ise,

Kurtulsana, bu oturan Kunanbay'dan!

Balta:

Zararsız yoldaş olur mu yarar ile?

Düşman batırır kahraman gence mızrak ile.

Kunana dil uzatma, ey aptal!

O hile ile alan ağa sultan.

Şöje:

Hırsız ile rüşvetçinin dileği bir,

Leşe kümeleyen kuzgun gibi dil.

Sözüme bu sürü bunlar, hayvan,

Kesip Kuvandık'ın omuzunun altına gir...

O sırada Balta yenilip, Şöjeye yol vermiş.

3.9. Memleketime

Özledim seni fazla büyüyen memleketim,

Ağlayarak dar mideye inen memleketim.

Gideli biraz zaman olsa da,

Akıldan unutulup kalmazsın.

Anlattığımda içimdeki hüznüm yayılır,

Gence talep ettiğinde sanat/hüner artar.

Unutmaz içtiği suyunu, yediği otunu

Öğrenen hayvan sürüsü de memlekete döner.

Hey gidi memleket! Unuturum mu seni ölmeden?

Hiçbir gün akla gelmeden durmazsın.

Memlekette kalan akraba akla düştüğünde,

Ben eğlenip gülmeden kaygılı olurum.

Niye bu kadar sıcak oldun memleket?
Bilmiyorum böyle mi bütün kişiye?
Düşünüp dursam bir gitmezsın,
Gönlüme çivi olup çakılmışsın...
Göz yaşım la gidiyorum ben de sanat peşine düşüp,
Hey gidi memleket akıllı bildim sende doğup,
Dört beş yıl olsa da gideli,
Gönlüm gidemez senden soğuyup.
Bu dünya yutmayınca kimi bırakır,
İhtiyar ile gidiyor büyüyen gençler.
Çocuklukta birlikte büyüyen, birlikte yürüyen
Oyuna alır mıymış çağdaşlar?
Çaresiz olmaz bir işi yapmaya kararlı olan,
Memleketin değerini gitmeden durup kim düşünen?
İşim (Nehri) kıyısında, Nura eğlenip,
Özlüyorum yaşlıları oynadığımız günde.

3.10. Kış

İşte bizlere kış ayı geldi,
Şimdi halkın durumu değişti.
Yaz boyu dışinden tırnağından artırıp biriktirip,
İhtiyarların kurutulmuş peynir ile yağı başlatıldı
Bir kez yok olan ördekler, kazlar,
Buz tutmuş nehre, göle kalın buzlar.
Başlarına yünlü örtü, küpü giyip

Kadınlar, kızlar öküzle buz taşır.
Tutan eşler de besili atlarını
İhtiyarlar kalpaklarını başa giyip gider.
Kuzu derisinden başlığını rüzgar tarafına yan yatırıp,
Gençler de kulaklarını korur.
Bembeyaz kar otlak yerin görünüşü gitmiş,
Ağaçtan yaprak düşüp rengi gitmiş,
Övünüp yaprağıyla her bir ağaç,
Rüzgar olduğunda şarkı söylenilen gün gitmiş.
Kurtçuk, karınca, sivrisinek, sinek çoktan ölmüş,
Büyükbaş hayvan sürüsü biriktirilen ottan yiyerek başladı.
Sert rüzgarlar dayanıksızlık vurup,
Arta arta kar da gökten yağar.
Olsa da gecesı uzun, gündüzü kısa,
Kış mevsimi soğuk evden dışarıya çıkmak istemezsin.
Toprağın yüzü tamamı da kara dönüp,
(Kar) örtünce uçan kuş da görünmez.
Herkesler üzüntülü! Çiftçiyi düşünüp,
Gıcır gıcır sürüsünü otlatıp gider,
Çok kişinin rahatı da gider,
Yeraltı barınağının içinde şiddetli rüzgar oynayıp.
Eşli (karılı kocalı) sığınır Allah'ına,
Bir yıl gibi görünür bir ayı da.
Şimdi ne zaman diner şiddeti diye
Herkes havanın görünümüne bakar.

3.11. Mutsuz Güzel

Neymiş güzel kızın rengini alan?
Güçsüz yapıp bedenindeki gücünü alan?
Sıkıntılı olup yalnız oturuyor görünüşü gizli,
Eline dikeyim diye işini alan.
Zavallı bakıp yere çukura batmış,
Kaygıya, hüzne düşmüş gibi kurtulamaz.
Aklıyla / aklından demiş gibi “Ey Allah’ım”,
Ben zavallının gününü verme başkasına.
Ateş (ve) alev yüreğine yerleşmiş gibi,
İçinden sıkıntısını söyleyip ağlamış gibi,
Yola koyulmadan uzun kirpik yol verince
Acı gözyaşı gözden akmış gibi.
Yüzünün beyazı sarımsı renge dönmüş,
Kuruyup kalmış kuruyup iki yanağı.
İçinde üzüntü, dert boşuna olmuş,
Hayatın değerli zamanı eğlenip güler.
Ebediyette dirilmez gibi yüreği ölmüş,
Kul olup gençlik ateşi de sönmüş.
Dünyanın nimetinden umudunu kaybedip
Ecel bugün geldiğinde de canı kabul etmiş.
Göğsünü gerip yavaş yavaş nefes alır,
Kısa dil nereden bilip hepsini söylesin.
Dertli gözünü, hüznü yüzünü gördüğü zamanda,
Dayanamaz yürek peşinden gider.

Düşmesin bunun gibi dert canlı cana,
Anlayıp işin aslını şaşakaldım.
Bu zavallıyı merhamet etmeden vermişmiş,
Yaşı elliye gelmiş kafa(sı) sararmış ihtiyara.
Duyup bu sözü şaşkın oldum.
Bu kıza gözüm nereden düştü dedim.
Ailesine bildiğim kadar beddua ettim,
Yavrusunu ateşe atıp yerle bir etmiş.

3.12. Arkadaşıma

Ey arkadaşım! Yazdım sana selam gönderip,
Kibarca anlatıp yumuşak dil ile şeker ballayıp.
Benim durumumu bir gelip bilmezsin.
Yorulduğum gündüz gece boşuna hüngür hüngür ağlayıp.
Fikir düşünen insana kolay değil,
Allah bana bir üzüntü zamanı getirdi.
Üzüntüme ortak olacak insanım yok,
Yalnız beyaz kâğıda arkadaş karalayan.
Ey arkadaşım! Üzüntü gelip sen de kaçtın,
Bizim sözü derinine anlayacaksın.
İhtiyacın ne kadar ise yolun açık olsun,
Yansam da yanan ateşe kendim dayandım.
Bana değil kaçan arkadaş gereksin,
İçine saklayamadan sırrı döken,
Somurttuğu gün geri dönüp,

Olunca eğlence, gülüş yakınlaşan.
Dayansan da dayanmasan da dediğim bu,
Dostsan canını kıy, öl desem öl.
Bu denen şartlarımı kabul edemezsen,
Haydi arkadaşım! Ayrıldık. İyi, sağlıklı ol!

3.13. Kımız

Ulu ata ruhlarına pişirmişim, kımız,
Seni içen muradına ermiş kımız,
İsteği domuz olsun, böcek olsun.
Sahibinin tükürüğünü ilaç yapmış kımız.
Bütün köy baş eğip aydınına,
İpsiz bağlayıp toplumunu bırakırsın,
Allah boğazına geldiğinde eğmiş (?)
İşim nehri gibi salınıp, rahatlayıp, bağırıp.
Dizden sekiz karış siyah tulum,
Hareket edip etrafında çoluk çocuk,
Dünyada kaç türlü nimet var ya,
Ama senin yönün (hayattaki yerin) biricik.
Köpürdüğünde cennet kokusu uzaktan,
Nereden gövdeni yarıp gidecek?
Hızın hiçbir şeye yol verir mi?
Nehir gibi gürül gürül akan vadiden.
İnsanın dünyadaki arkadaşının tamamı,
Sır/büyücülük mü? Bu ne tuhaf senin bun(lar)ın?

Dudağına bir iki gün deymeden gitsen,
Gönül hoşunu sinip getirmeden,
İhtiyarların dövdüğü (kımızın) sesi aklını alıp/korkutup,
Baskı yapıp evlerinde oturtmaz,
Ya vur, ya bağır, ya azarla,
Gönlü kalıp hiç kimse sana kin tutmaz.
Mıknatısın yarım günlük yoldan misafir dönüp, (?)
Selam için bilerek yanlış gidip,
Zengin, fakir, iyi, kötü, soylu, avam,
İsteğine ezilip büyük durmuş. (?)
Özellikle hacı, sofı, hoca, molla,
Çarpa çarpa espahlerini ele alıp.
Yağdırtıp dualarını geldikten (sonra):
“Ey Allah(’ım), yardım et (bize), ata ruhları destekle (bizi).”
Şöyle ziyaret edip halkın tamamını,
Ağzından çıkan sözün çare olmuş.
“Beybaba, sahip böyle” deyip baş işaretiyle çağırırsa,
Burun deliklerini daha fazla aldırtmayıp. (?)
Köpürtsen büyük kaba kulaç gerip,
Toplanan misafirine dolduruverip,
Kayınpeder oğlundan, kayıinvalid kızımdan kaçıp terk edip,
Senin peşinden gitmez mi iki tarafta?
İşsiz gözünü satan talihsiz fakir, (?)
Karıştıracı seyredip gezip dolaşmadan bırakacak mı?
Teşekkür edip şöhretini artırır.
“Git, çık!” demeden zavallıya bir yuttursan.

Anlamsız konuş(san da), ne yapsan da sözün tatlı,
Bu dünyada senden şanlı insan yok.
Kıımızsız, benim için koysa Platon ol, (?)
Hiçbir canlı sözün(ü) dinler / dinlediğini görmezsin.
Başından kıımız gitse, nimet gider,
Bütün rahatını, güzelliğini bozar.
Geçmişte büyüyüp yerleşen halk,
Bugün senden umudunu kaybeder.
Dostum, boş yere zaman kaybedip terleme,
Baş kıımız bulup ağzına alınca.
Kıımız bul da k... ver, böbürlen, bağır,
Sözüm yerde kalır diye tehlike yapma.
Ey kıımız, sinirlendirdin (beni) elime düşmeden,
Orada ben yürürüm ya yanıp pişmeden.
İlaç/çare yürekteki üzüntümü söyletir,
Kendim içmeden halka verip ölsem de.

3.14. Titrek kavak (Söğüt(gil)ler ailesi)

Kazakistan'da tanınmış yabancı on bir türün içindeki çoğunlukta bilinen Samırsın Ormanı'nda, karışık ormanlarda, nehir kenarları ile bataklıkli yerlerde bir söz ile söylendiğinde ülkenin zengin ovalarında, batı Tiyan Şan / Tanrı Dağları ve Şu – İle dağlarından başka dağlarda yetişir. Bu, uzunluğu yirmi beş metreye kadar ulaşan hızlı yetişen ağaç, gövdesi dik, düz, kabuğu yeşilimsi boz renkli. Yaprığı yuvarlak, kenarı tek şekil / aynı değil, oval dişli. Diğer ağaçlardan farklılığı titrek kavağın yaprağının sınırları altındaki taraflarına bakınca yaprağın üstündeki tarafından iyi görünür. Damar sistemi toprağın üst tabakasına yakın yetiştiğinden damardan olgunlaşmamış meyve

yumrusu bırakıp genç titrek kavağın meydana gelmesine imkan sağlar. Titrek kavağın kayın ağacından farklılığı iki evcikli bitki.

Erkek bitki çiçekleri bir ağaçta, dişi çiçekleri ise başka ağaçta önce ilkbaharda yapraklanana kadar çiçek açar. Çiçekleri çok ve ufak. Dikkatini kendine zoraki çeviren erkek bitki yumuşacık, hafif boz, yumuşak, kıvıllı renkli çiçek tozları var. Tozlaşma rüzgâr aracılığıyla gider. Arılar çiçeğin çiçek tozlarıyla birlikte henüz daha açılmayan tomurcuklardan yapışkan şey (reçine) toplar. Tohumu çok ufak, olgunlaşıp yetiştikten sonra yaz mevsiminde rüzgârla dağılır. Bu da kayın ağacına benzer kesilen veya yanan ormanların yerine gür çıkarak büyür. Sonucunda uzun yıl (sürdüğü) yaşam karşılaştırınca kendinden üstün değerlendirilen ağaçların büyümesine durum yaratıp korunup çıkıverir.

3.15. Siyah Frenk üzümü (Taşkırangiller ailesi /takımı)

Doğu ve merkez Kazakistan'ın ormanlı(k) bozkır ve dağlı(k) bölgelerindeki epeyce bilindik çalı. Batıda o Ural Nehri'nin havuzuna kadar yayılmış, güneydoğuda ise Çungarya Aladağı'na kadar yayılmış. Önceki tür gibi nemli yeri iyi görür. Nehir kıyısında, sazlı yerlerin kenarında, nemli ormanlarda yetişir. Bu türün budakları düz, uzunluğu bir buçuk metreye kadar, genç budaklar ilk başlarda renk değiştirir. Yazın sonunda kahverengi renge dönüşür. Yaprığı parmak bırakır, uzun. Siyah frenk üzümüne özgü bir özellik yaprağı ile genç budaklarının alttaki tarafında olan sarı (hücre) çizginin olması, bitkiye güzel koku verir. Çiçekleri kül rengimsi ya da yeşilimsi, seyrek saçak/salkımlı, her saçığında beşerli bir araya gelmiş. Siyah frenk üzümü mayıs, haziran aylarında çiçek açar. Karasineğin yardımıyla tozlaşır. Elverişsiz durumlarda da kendisi tozlaşır. Bu sıkça olur (bir çiçeğin içinde). Meyvesi güzel kokulu, siyah veya koyu kahverengi. Çokça ufak tohumlu yaban mersini temmuz, ağustos aylarında olgunlaşıp yetişir. Tohumunu kuşlar dağıtır. Siyah frenk üzümü çoğunlukla yabanî durumunda da medenî türde de tanınmış. Genellikle Kazakistan'ın bütün bölgesinde yetiştirilir. Ama yabanî siyah frenk üzümü yüksek değerlendirilir. Sebebi şekerli vitaminle zengin besin olarak ve tıbbî amaçta, sebzeleri konservelemede yaprağı güzel koku vermeye yaygın olarak kullanılır.

3.16. Tatar Hanımelisi (Hanımeliler ailesi)

Kazakistan'da karşılaşılan yirmi iki türün geniş yayılanı. Orman düzlüklerinde, kuru (yer)lerde, maki çalılarında, nehir yataklarında, bunun gibi ... Kazakistan'ın bütün dağ yamaçlarında karşılaşılr. Bu çalının uzunluğu bir-üç metreye kadar, genç filizleriyle dalları sarımsı – koyu kahverengi, genişlik / yatay olup ayrılan boz renkli kabuğu ile örtülmüş. Yaprığı subtropikli, yumurta biçimli, kısa, yaprak yaprağının (?) yukarı yüzü açık yeşil, altındaki tarafı açık renkli. Çiçekleri iki cinsli genç dal yapraklarının oyuklarına ikişer ikişer (?) toplanmış. Onlar uzun da ince çiçek tabanına yerleşen çiçek arkadaşları var. Renkleri beyaz ve boza yakın, kül rengi, pembe olagelir. Çanak yaprakları, taçları ya da tohumu beşten, toz kabı boru biçimli. Tatar hanımelisi mayıs – ağustos aylarında çiçek açar, uzun gagalı böcekler ile kelebekler tozlaştırır. Meyvesi yapışkan top biçimli, (meyve) suyu yaban mersini rengi kırmızı, pembe sarı ve sarı. Haziran, ağustos aylarında olgunlaşır. Onlar zehirli o nedenle kuşlar yemez. Bu çalı süslendirme aracı olarak değerli çiçek açtığında da meyve verdiği zamanında da güzelliği göz kamaştırıcı / dikkat çekici. Soğuğa da kuraklığa da dayanıklılığı yüksek, bu özelliğiyle ilişkili dinlenme parklarında, bahçede, demir yolu, otomobil / kara yollarının kenarında yetiştirilegelir.

3.17. Gelincik (Gelincikler ailesi)

Kazakistan'da karşılaşılan dokuz türün içindeki en geniş yayılanı, dağın alttaki bölgelerinde Tarbagatay Dağları'ndan batı Tanrı Dağları'na kadarki aralıkta ve ülkenin çöllü bölgelerinde karşılaşılr. O, bataklık ve kumlu çöllerde, taşlı ve çakıl taşlı yerlerde alçak dağların yamaçlarında yetişir. Ekinlikleri gür ot gibi kaplar. Evlerin çatılarında yetişir. Güney bölgelere özgü bataklığın çamurundan koyulan duvarlarda yetişir. Bir yıllık bitki.

İlkbaharda çiçek açan, büyüklüğü/hacmi ile gür çıkarak olgunlaşması ilkbahar mevsimindeki hava durumuyla yakından ilişkili. Yağmurun çok olduğu yıllarda her yeri gelincik kaplar. Sapının büyüklüğü yetmiş santimetreye ulaşır. Dalı büyüyüp, çiçek açma dönemi bir aya uzanır. Bunun gibi yılları çiçek açan gelincik devamlı

birkaç kilometreye kadar yayılır. öllerde, dağ arasındaki vadilerde doğaya güzellik verip durur. Uzaktan bakınca büyük açık kırmızı renkli kilim ile bütün geniş alanı örtüp bırakmış gibi görünür. Kuraklık yılları gelincik çok az ve çiçek açma süresi kısa olur. Budaklanmaz. Bir ya da birkaç çiçek bırakır. Hava durumu elverişsiz yıllarda çok alçak, uzunluğu var olanı/en fazla 2-3 santimetre, çiçek ölçüsü değişmez. Bu türün sapını fazla tüy kaplamış. Yaprığı kuş tüyü biçimli ayrı bölümlere bölünmüş. Dişleri parçalara ayrılmış ucunda kılçıkları var. Püskül sayısı dört tane. Tomurcuk zamanında onlar boz renge yakın kül rengi, ovalleşerek sıkıştırılmış. Sabah zamanı çiçek açar. İki çanak yaprağı düşer. Püsküller boylarını düzeltir. Onlar açık kırmızı renkli, püsküllerinin alt tarafı koyu mürekkep mavi benekli, belli siyah çizgi ile bezenmiş. Açılan çiçekleri büyük (çapı beş santimetreye kadar), erkek çiçek tohumlarının sayısı çok, çok ince, belirsiz ipcikler ve ufak toz tanecikleri/polenler açık mavi renkli. Gelincik, böcekler ile tozlaşır. Onları çiçeklerin açık rengi ve açılan polenlerden püsküllere saçılıp kalan açık mavi toz tanelerinin çokluğu taşır.

Bir ilginçliği/ilginç biçimde, ufak böcekler (karasinekler, zar kanatlılar, ufak böcekler) direkt / doğrudan püsküllere konarlar, büyükleriye (arılar, bazı böcekler) konma alanına benzer özel büyük yerleşik toz tanesine (erkek embriyosuna) yerleşir. Olgunlaşan yemişin şekli oval, duvarlı, yukarı kısmı yuvarlak (disk) dişli, ucunu çok fazla kılçıklar kaplamış. Tohum sayısı çok, ufak yemiş olgunlaştıktan sonra diskinin altındaki tarafından meydana gelmiş özel delik oyuğu aracılığıyla dökülür. Gelinciğin yerin üstündeki kısmının yapısında alkaloitler var. Onun için o kurak durumda da yetiştiği döneminde de zehirli. Yapısında %2-3 gelinciği var. Ot ile hayvanları beslemez / besleme için olmaz. Püsküllerinin yararlı özelliği var. Halk hekimliğinde gözü yıkamak için, gün geçince (özellikle çocuklara / çocuklar için), deri hastalıklarına kızılıcık, çiçek hastalığı için yararlanılır. Çiçek yaprakçalarını, ipek kumaşları koyu kahverengi, boz, siyah renklere boyamak için ve tatlı yiyecekleri boyamak için yararlanılır.

3.18. Altay Dağları

Altay dağ sistemine batı ve güney Altay'ın tepeleri bunun gibi Savur ve Tarbagatay girer. Altay'a özgü bitkiler türü kuzey, iğne yapraklı ormanlarda yetişen göknar, Sibir

ladini, Sibir çamı ve açık renkli iğne yapraklı ormanlardaki Sibir melez çamı bulunur. Yüksek dağlarda tundra ekosistemi alanı yaygın (kareks, kara yosunu biçimliler, eğrelti otu biçimliler veya karışık tundra). Altay Dağları'nda iki devlet korusu var. Onlar: Markajöl ve Batı Altay korusu.

3.19. Tanrı Dağları

Bu sisteme Kuzey Tanrı Dağlı grup (Çungarya Aladağı tepeleri, Ketmen, Trans – İli Aladağları, Küngöy Aladağı tepeleri ve Kırgız Aladağı tepelerinin doğu kısmı) ve Batı Tanrı Dağlı: Karadağ, Korjındağ, Piskem tepeleri, Ugam, Talas Aladağlarının ve Kırgız tepelerinin batı kısmı girer. Her grubun bitki örtülerinin yapısı ve bitkiler örtüsüyle ilişkili kendine özgü özellikleri var. Batı Tanrı Dağları için dağ eteğindeki bölgeye bitkilerin özel türü yarı yarıya savanaların, çok yıllık bitkilerin ve iri otların olması özgü. Orman bölgesinin alttaki kısmında kurakçıl bitkili tohumlar yetişir (Regel armutu, ? akdiken). Kuzey Tanrı Dağlarının ladinli ormanından farklılığı ortasındaki / orta kısım batı Tanrı Dağlarına ladin ormanı (Zeravşan ve Saur ladini) özgü. Kazakistan'ın Tanrı Dağları toprağında üç tane devlet korusu var: Aksu – Jabalığı, Almatı, Karadağ.

3.20. Tilki:

Tilki kurtla aynı soyda bulunur. Vücut ölçüsü daha küçük (vücudunun uzunluğu yetmiş – yetmiş yedi santimetre, ağırlığı altı – yedi kilogram) ve kuyruğu uzun (elli beş santimetreye kadar) yumuşacık, ucu beyaz, ayakları biraz kısa **ola gelmiş**. Tilkinin derisinin boyası / rengi açık sarı renkten boz – kırmızı koyu kahverengi renge kadar değişir. Büyük kulaklarının dış tarafı siyah ne kahverengi (ne) koyu kahverengi renkli. Tilki Kazakistan'da bütün yerde yayılmış. Çiftleşip yaşar. Tilkinin çiftleşmek isteme zamanı: ocak, şubat ayları. Elli-altmış günden sonra dişisi / anne adayı özel oyukta on beşe kadar (çoğunlukla dört-beş) yavrusunu dünyaya getirir. Bunlar ufak kemiriciler ile çoğunlukla fareler ile beslenir. Kısaca sıra yerde yuvalayan kuşların yuvalarını

bozar, küçük kuşları yakalar (iri kazlar ile turnalara gücü yetmez). Sobaharın ılık günü ile kışta hayvanlar besin az olunca, her türlü yemiş ile sulu bitkileri yer. Örneğin; şeker pancarının kalan artığını kemirir. Zayıf yeri: ayağının kısa olması. Onun için kışta, kar kalın / fazla olunca zorla yürüyüp çabuk yorulur. Kazak'ın kıştaki / kışın kuş salıp / gönderip tüfeksiz yabanî hayvan avlaması bununla ilişkili, iyi at ile kırbaç olduğunda / olsa kar fazla yağınca birkaç tilkiyi yüzer.

Tilki, derisi değerli hayvan. Kazak'ın meşhur baş giysisi “tımak (kalpak): kışlık kalpak “tilki derisinden yapılır. Elli – altmış yıl önce Kazakistan'da yılına / yılda yüz bin tilki derisi hazırlanmışmış. 1985 yılındaysa iki bini geçmedi.

3.21. Kurt

Kurt, adı bütün insanoğlu zamanından tanındık. Hikâyelerde onu yersiz, akılsız gibi / yapıp gösterir. Esasında kurt, güçlü, kahraman, cesur, yırtıcı, akıllı ile taktiği tilkiyi geçip gider. Yumuşak olan kuyruğu ile ayakları uzun, endamlı, güçlü, yırtıcı iri çoban köpeğine benzer. (Vücudunun uzunluğu 100-130 santimetre, ağırlığı 20-35 kilogram), derisi açık boz renkten siyah renge kadar olur. Kurtlar 15-16 yıl yaşarlar. Diğer yabanî hayvanlar ile beslenirler. Tavşandan sığına /yaban geyiğine kadar, iri siyah hayvanlara örgütlenip saldırırlar. Yaz mevsiminde çift olup yaşarlar. Dişisi iki ay hamilelikten sonra 14'e kadar (kurt) yavrusu dünyaya getirir. Yılın soğuk döneminde grup olarak toplanırlar. Böylece sadece yabanî ve ev hayvanları sadece değil. İnsan hayatı için de tehlike yaratırlar. Kazakistan'da 30 binden fazla kurt var. Yılına / yılda 12-13 bin kurt derisi hazırlanır. Kazakistan'da kurdu her yıl avlamaya izin verilmiş. Ama kurdu tamamen yok edip bırakmaya / bırakmak olmaz. Bu doğa sağlığı, nedeni zamanı gelen yırtıcı gibi, ilk hastalık veya güçsüz hayvanlarla beslenir yani doğadaki doğal seçilimin önemli etkeni olarak bulunur.

3.22. Kızkuşu:

Kızkuşu, ortalama bozkır yağmur kuşuna (ağırlığı iki yüz otuz gram) benzer şekilli. Bu gösterişli, endamlı kuşun asıl yuvaları Kazakistan bozkırlarında yerleşmiş. Kışın tarafa uşup giderler (eylülünden/marta kadar). Toprakta, çukurda yerleştiği yuvasında, nisanda dört benekli yumurtalarını bırakır. Ekek kuş ile dişi kuş nöbetleşip (yumurtaların üstünü) kaplayıp üç haftadan sonra yumuşak tüylü yavruları çıkar ve yuvalarını birlikte terkediverirler.

Yavruları ebeveynleri gibi böcekler ile yani çekirge, böcek ve çiftlik(lerin) zararlı böcekleriyle beslenir. Böylece yararını sağlar. Yavruları bir aydan sonra uçar. Kurak Kazakistan bozkırları ile çöllerinde olan bu kuşun sayısı son on yılda azalıyorlar. Onun için kızkuşu Kazakistan'ın Kırmızı Kitap'ına geçirilen/girilen ve yeryüzündeki savunmasız kuşlardan biri olarak sayılır.

3.23. Ak kanatlı toygar

Ak kanatlı toygar kuşu – bozkır kuşu, nemli yerleri sever. Esas dağılma alanı, Kazakistan bozkırları. Ülkemizin kuzeyindeki beyaz dikenli otlu ve pelin otlu bozkırlarında yaşar. Diğer yerlerden ilkbahardaki ve sonbahardaki uçup gitme zamanlarında buluşacaklar olurlar. Bu kuşun bir kısmı Mangıstav yarımadası ile Kuzey Hazar (denizi)'da kışı geçirir. Çoğu ekimden marta kadar Kazakistan'dan hariç (bir) yere uçup gider. Tarlakuşu(nun) akrabasının içindeki şekli ortalama temsilcisi (ağırlığı otuz sekiz-elli gram), diğerleri gibi vücudu güçlü değil. Kanadının ucundaki yayvan beyaz kenarı ve sarı renkli teleğiyle / tüyüyle farklılık gösterir. Uçunca bu kenarları görünmez. Kanatları sivri hem ince gibi görünür. Yerde de havada da öter. Burası karışık, hem güzel. Oynayarak uçuşu, yukarı ve aşağı noktalarına yaklaşıncaya kadar kanatlarını havada süzültüp derin çırpır. Yazın iki defa yavru yumurtlar. Yavrularını böcekler ile aslında çekirgelerle besler.

3.24. Telli Turna

Telli turna, bu ailenin en küçük / sonuncu temsilcisi (ağırlığı 2 – 2,5 kilogram). Birçok diğer türlerden farklılığı bataklıkli yerlerde yaşar / yaşamasıdır. Turna, toy kuşu ile mezgeldeğe (küçük toy kuşuna) bakınca Kazakistan bozkırının işareti olarak sayılır. Kazakistan'daki nadasa bırakılmış toprağı sürme sonucunda telli turnanın sayısı azaldı. O nedenle Kazakistan Kızıl kitabına geçirildi. Ama son yirmi yıl içinde sayısı artıp eski şekline gelmekte. Onlar tahıllı ekin bozkırları ile dağılan hayvan otlaklarında yuvalar. Bu turna hâlâ Kazakistan'ın kızıl kitabında ama tekrar şekline gelen tür olanağında 1991 yılında onun yeşil renkli tarzlarına (beşinci derece) çıkarılmış. Kazakistan'da turnaya marttan eylüle kadar karşılaşılır. Kalan zamanda Hindistan, Pakistan, İran'da olur.

Tek olan çift olup birbirinden uzakta yerleşir. Yuvası açık yerde bazen taşlarla, (bazen) bitki kalıntıları ile yapar. İki yumurtasını dişisi ile erkeğı nöbetleşe kaplayıp yumurtlar. Yavrularını birlikte peşine taktırıp gider. Düşmanından, örneğın, tilkiden esirgemenen korur. Yavrularını uçurduktan sonra genellikle mevsimin sonunda, telli turna bozkır gölünün çevresine toplanıp yığılırlar. Uçup gidecek önünde bunlara tüy dökerek gider. Turnaların sonbaharda uçup gitmesi çok büyük görünüş. Onlar grup grup olup tırav diye ses çıkarıp güneye bakarak süzölüp uçarlar.

3.25. Karaca

Karaca, Kazakistan'ın kuzeyindeki ormanlık bölgelerden güneydeki dağlık ormanlara kadar geniş dağılmış ufak, zarif geyik. Karaca, ormanlık bozkıra özgü bir hayvan. Erkek cinsinin en fazla ağırlığı otuz yedi kilogram, dişisi daha küçük olur. Erkek cinsinin boynuzu daha küçük ama gösterişli, üç dalı var. Tüyü kahverengi boz renkli, arkadaki tarafına özel beyaz da olur. Onu “aynası” diye adlandırırlar. Yeşillik ile ağacın tomurcuğıyla, dallarıyla ve çalılarla beslenir. Çiftleşme zamanı: temmuz, eylül. Çiftleşme sırasında erkek cinsleri çok fazla böğürür (İyice bilmeyen insanlar ayının bağırmasıyla karıştırır.). Dokuz aylık hamilelikten sonra dişisi iki seyrek (olarak) üç çok güzel yavrularını doğurur. On iki yıl yaşarlar. Yabanî hayvan avlamanın önemli

bir nesnesi. Kazakistan’da on sekiz-yirmi bin karaca var. Özel izinle / izin aracılığıyla sadece avlanırlar.

3.26. Kaya kartalı

Kaya kartalı, çok iri (kanadının kulacı iki yüz yirmi beş santimetre, ağırlığı altı kilogram) yırtıcı kuş. Tüyünün rengi kahverengi, başı ile boynunun alt tarafını parlayan sivrilmiş tüyler süsler. Yavrularının kuyruğunun dibi ile parmak tüyleri beyaz renkli ama ergenliğe ermeye başlayınca beyaz yok olur. Dördüncü yılı / dört yaşında sadece yetişkin kartala dönüşür. Buna kadar genç kuşlar taşınıverir. Onun için onları Kazakistan’ın herhangi bir yerinden karşılaşılr. Çok yerde yuvalar ama çok seyrek (olarak). Ağaçlar ile dik yamaçta yaptığı yuvasından birkaç yıl faydalanır. Bir iki belirsiz beyaz renkli kahverengi benekli yumurtalarını dişisi bir yarım ay kaplar. Erkeği ona yemek taşır ve yavrularını besler. Ebeveynleri yavrularına uzun zaman koruyucu olur. Sadece kışın yalnız ayrılırlar. Kaya kartalı, gerçek avcı kuş. O marmot, tavşan, gelengi (tarla faresi) ve diğer iri kemiricileri kısaca art arda keklik, kar tavuğu vb. yakalar. Leşlerden de iğrenmez. Kaya kartalının hayvan avlama alışkanlıkları bizim milletimize eskiden kullanılagelir. Bu güçlü ve yüce kuşu avlamayı öğreten kartalcılar okulu var. Aslında kaya kartalları tavşan, tilki avlar. İyi eğitilen kartal kurdu dayer. Kayakartalı, güçlü hem güzel kuş. O, bizim milletimizin işaretlerinin biri.

4. AÇIKLAMALAR

aķırın “sessiz(ce)” << Uyg. *aķru* ~ *aķuru* “yavaş; (alçak) ses” < **aķur-* (Röhrborn, 2015, 81,84; Erdal, 1991, 262). Kaz. *aķırın* << ET. *aķru* ~ *aķuru* + Kaz. *n* (vasıta eki). Eski Türkçede dar-yuvarlak *u* ünlülü sözcük Kazakçada dudak uyumunu sağlamak amacıyla düzleşerek *ı*’ya dönüşmüştür. Bu şekliyle kendini koruyarak Kazakçada yaşayan nadir özelliklerdendir.

aldı “önü”(KTTTS, 41). Sözlükte birden fazla anlamı olan bu sözcük, Kazakça – Kazakça sözlükte de aynı madde başı ile alınmıştır (KKS, 33). Kazakça – Lehçe sözlükte ise *ald* madde başının içinde sözcüğün durum eki almış şekilleri verilmiştir (KLS, 43). Ama Kazakçada sözcüğün yalın haline rastlanmamaktadır. Sözcüğün kökünün *ald* mı yoksa *al mı olduğunu bilemiyoruz ama elimizdeki bilgilerin birkaçına değinmek isteriz: Clauson’nun *alın*, *alt* ve *al* maddelerinin birbiriyle bağlantısına bakılmalıdır. Clauson, *al* maddesinde sözcüğün sadece durum eki almış şekillerinin olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972, 121, 130, 147). Röhrborn, *alın* maddesinde sözcüğü *al “unten // aşağıda” köküne götürmüştür (Röhrborn, 2014, 85, 90). Şecereyi Terakime’de ise *āl + *ı* (3. kişi iyelik eki) şekline beş farklı durum ekinin eklendiği (*aldığa*, *aldımızda*, *aldın*, *aldına*, *aldında*) şekilleriyle geçmektedir. (Ölmez, 1996, 318).

birew “ I. bir, bir tane; II. biri” (KTTTS, 104).

Kaz. *bir* + *ew* << ET. *bir* + *egü* “bir”in topluluk adı şekli, birisi, birkaçından biri” Çağ.da *birew* “bir kişi, kimse” şeklindedir. Kazan Diyalekti *birew* < *bir* + *ew* “birkaçından/ bazılarından biri” (Radloff). Eski Türkçede topluluk sayıları {+AgU(n)} eki ile oluşturulur (Tekin, 123, 2016). Çağataycada beraberlik sayıları {+Aw} eki ile

yapılır (< +AgU). Kazakçada ise sayı adlarından ortaklık, beraberlik ifadeli yeni isimler yapan {+Aw} ekidir (Öner, 2013, 52; Eckmann, 2011, 92).

TTü. *birey* “fert; doğa bilgisinde türü oluşturan tek varlıklardan her biri” (TüS, 354, 2011).

böten “yabancı”

Metinlerimizden sadece birinde bir yerde geçen bu kelime “1. yabancı, el. 2. başka, diğer” (KKS, 110) anlamlarını taşımaktadır. Yong-Söng Li’nin Türk Dillerinde Sontakılar adlı kitabında, “Çıkma durumundaki sözcüklerden sonra getirilerek başkalık gösterir.” şeklinde ifade edilmiştir. Kazakça, Karakalpakça, Tatarca, Kırgızca vb. dillerdeki şekilleri ve örnekleri verilmiştir. Bu sontakıya özellikle Kıpçak grubu Türk dillerinde rastlandığı tespitini yapmıştır (Li, 2004, 183, 184).

büyen “kalın bağırsak” *intestinum*

göden “kalın bağırsağın son bölümü”, *döden* “kalın bağırsak”. Türkmenler kalın bağırsağa *böven* adını verirler. Anadolu ağızlarında *bögen* “içine yağ konulan işkembe” olarak geçer (Eren,1999, 125). *göden* (II) [göden (II), gödenek] “karın, işkembe; mide” (DS VI, 1972, 2125). *göden* “kalın bağırsağın son bölümü, rectum; karın, işkembe” (Tietze, 2009, 168).

esti- ~ *esit-* “duymak, işitmek; haberdar olmak”. Çok eski zamanda orta hece vokali düşmüş ve sesler yer değiştirmiştir. Biz bu dönemi görememekteyiz. Bazı istisnai fiillerde varolan bir durumdur.

eşki “keçi”

Kaz. *eşki* << ET. *eşkü* (Clauson, 1972, 24). *eşke* [Altay, Teleüt Diyalekti] = *eşki* “keçi” [Kırım, Karaim/Troki Diyalekti], *eşki* (I) [Kırgız Diyalekti] = *eşki* “keçi” (Radloff, 1893, 864, 865, 911). TTü. *keçi* “geviş getirenlerden, eti, sütü, derisi ve kılı için yetiştirilen, memeli dişi hayvan (*Capra hircus*)” (TüS,1374); *eşki* “keçi” (DS V, 1663).

dalbır-la- “hareket ederek ses çıkarmak, zıplamak” (KEDS, IV, 475) olarak çevirebileceğimiz bu fiil, *talpı-*, *talpın-*, *talpır-* ve *talpış-* şekilleriyle Eski Türkçede geçmektedir. Yaygın olarak “kuşun kanat çırpması ya da çırpınması” anlamlarını taşımaktadır (Clauson, 1972, 493). Prof. Dr. Mehmet Ölmez, “Ana Altayca Sözbaşı **d-*” makalesinde, Ana Türkçe bir **talpı-* fiilinin olduğunu düşünmektedir. DLT’te

talpı-n- “kuş dalbınmak, çırpınmak”, *talpı-r-*, *talpı-ş-* şekilleri, Çağataycada *talpın-* şekli geçmektedir (Ölmez, 1991, 174). Kaz. *dalbır-la-* << ET. *talpır-* + Kaz. *la-*.

jabık “I. *Kiyiz üydiñ üziği men qos tuwırlıgınıñ qosılğan jeri*. Keçe çadırın kubbesinin çubuklarına örtülen keçe parçası ile çadırın iki kenarını örten keçe örtünün eklenme / eklenmiş yeri.” (KKS,188)

Kaz. *jabık* << ET. **yap-* + *uk* (Clauson, 1972, 873). Kazakçanın karakteristik özelliği olan *y > j* değişimi ve genellikle söz içinde iki ünlü arasında kalan ötümsüz dudak ünsüzü *p* ötümlüleşerek *b*’ye dönüşmüştür. *yapuk* (*yapık*) “1. Eyerde üzerine oturulacak, beşikte içine yatılacak yer. 2. Çukal, belleme. 3. Baş örtüsü” (TS VI, 1996, 4304,4305).

jabık (3) [Kazan, Teleüt, Altay, Kara-Kırgız Diyalekti, < *jap* + *k*] 1) (Kaz.) “kapalı, örtülü” 2) (Tel.) “örtülü” 3) Kkır. “duman deliğini örten keçe” (Radloff, 1905, 279)

jolık “rastlamak; yüz yüze görüşmek” << Uyg. *yol* + *uk*- “meet on the way // yolda karşılaşmak, görüşmek” şeklinde açıklayan M. Erdal, Clauson’ın sözlüğünde bu sözcüğün olmadığını da belirtmiştir (Erdal, 1991, 497). Şecereyi Terakime’de *joluq*- “karşılaşmak, rastlamak” şeklinde geçmektedir (Ölmez, 1996, 483). Ayrıca DTS’de *joluq*- maddesi vardır (DTS, 272).

kaspak “sütü kaynattıktan sonra kazanın dibinde ve kenarlarında yapışıp kalan kalıntı”. *kasmak* (2) [Kazan Diyalekti] *süt kasmağı* (Kaz.) (Radloff, 1899, 359).

kuyırşık “kısa / küçük kuyruk; kısa kuyruk, omurga kemiğinin son ucu; kuyruk (sokumu) yağı”

Kaz. *kuyırık* + *şık* (küçültme eki)

ET. *kuğruk* “hayvanın kuyruğu” < **kuğur-* Clauson’a göre sözcüğün kökeni Moğolca *kuğurğa* “memeli hayvanlarda bel ile kuyruk arasındaki dolgun ve yuvarlakça bölüm, sağrı”dır (Clauson, 1972, 604). *kuğurçaq* “kuyruk kemiği” (Clauson, 1972, 606). *kuyrucuk* “küçük kuyruk” (TS IV, 2760). *kuyrucuk* örneğindeki gibi iki ünsüzün yan yana söylenmesi zor olduğu için *k* ünsüzü düştükten sonra *r* ve *ı* sesleri yer değiştirmiştir.

irkit “süt pişirilip yağını aldıktan sonra kalan süt, peynir yapılırken ekşiliği veren maya, kesilmiş süt, ekşimiş süt” (KKS, 1999, 767).

sayla- “seçmek”

sayla (5) < Çağatayca Yazı dili *say+la-* “hesaplamak; seçmek” (Radloff, 1911, 227). Çağatayca sözlükte *sayla-* (1) “saymak, hesap almak” (Ünlü, 2013, 958).

suwat “suluk, yalak”. Clauson’nun sözlüğündeki *suvat-*, *suvğar-*, *suvğart-* fiilleri “hayvanı ya da toprağı sulamak / sulatma” anlamlarını taşımaktadır (Clauson, 1972, 786, 787). Sözcüğün de bu fiil köküne fiilden isim yapan bir *-t* eki alarak türemesi muhtemeldir. Çağatayca sözlükte *suvat* (1) “bulak, pınar” (Ünlü, 2013, 1012). *suvat*, (*sıvat*): Derelerde su alınacak ve hayvan sulanacak yer, gölümsü, havuzumsu yer. (TS V, 3598). Tarama Sözlüğü’ndeki örneklerle bakıldığında sözcük, 14. ve 15. yüzyıl dönemi eserlerinde geçmektedir.

şal “ihtiyar” << ET. *çal* “boz renk; boz saç rengi; yaşlı (erkek)” (Clauson, 1972, 417). *şal* “ihtiyar, yaşlı, saçları kırışmış, yaşı ilerlemiş; kır saçlı, yaşlı erkek” [Kırgız, Şor Diyalekti] = *çal* [Osmanlı, Teleüt, Uygur Diyalekti] “boz, kül rengi (Uygur Diyalekti); kır sakallı yaşlı adam (Teleüt Diyalekti)” (Radloff, 1911, 959; 1905, 1874).

ülken “büyük”

ülken [Çağatayca Yazı dili] = *ülkön* “büyük” [Kırgızca Diyalekt] (Radloff, 1893, 1855) Çağatayca *ülken* “büyük”, Kazan-Tatarcası *ülkön* “yüksek, büyük, yüce”, Kazanca (Rad.: kir.) Teleütce *ülgen* “Teleütlerin en yüksek tanrısı” ~ finn. yle “yukarıda” + tü. ek -kan, -ken MTS 102; UAW 51 (Res., Helsinki:1969, s.520)

Çağ. *ülken* “büyük, ulu, kemale ermiş” ‘*Acz tofrağıda ‘ışk ehliğa ülken hükmi bar; KAtl hükmi iylemekni kahramânlardın soruñ* (FK 363/7) (Önal, 1989, 337). Bu sözcük ilk defa Çağatayca dönemi eseri olan Nevâyî’nin Fevâйдü’l-Kiber’inde geçmiş görünmektedir. Kökeni ise bilinmemektedir.

5. SÖZLÜK

A

a “ey”

a, kұday (Қ1м.482/33)

adam “insan; kişi; adam” < Ar. *âdam* (ArİS, 10)

jındı a. +ğa (Қ1.43/5)

jındı a. (Қ1.43/16)

a. (Қ1.44/31,46; Ü.48/2,8,13,19,50/73; T.54/12,16; J.69/1,4,70/43; Er.49/70)

neğıp жүрген a. +sıñ (Ü.48/20)

kömir jaғatın a. +ı (Ü.49/44)

a. +dar (T.55/41,56)

a. +dardıñ (T.56/97)

қадирli санаған a. +darınan (J.72/145)

üş – tört a. +dı (J.72/145)

jiberген a. +darı (J.72/146,149)

bul a. (J.73/152)

sözge şeşen a. (J.73/159)

öziniñ a. +darın (J.73/161)

ol a. +dardıñ birewi (J.73/163)

sol a. +dardıñ birewi (J.73/165)

barlık a. +ğa bala kezinen (Kas.15/1)

a. ömiri (Kas.15/25)

jetik bilmeytin a. +dar (El.24/20)

a. +ğa (Dos.476/6)

a. +ım joķ (Dos.476/8)

a. +nın dünyedeki bāri dosıñ (Kım.481/18)

a. kolu (Er.49/53)

abbar (kişi adı) “Abbar” ?

a. köşip (Er.48/15)

ağa “ağabey; ağa” < Moğ. *aķa* (L, 59)

a. +η ölse (J.70/30,31)

er jakımbet a. (Er.49/72)

a. sultan (Şöj.254/134)

ağaş “ağaç” < ET. *ıgaç* (ED, 79)

jıldam ösetin a. (Kö.12/7)

baskā a. +tardan (Kö.12/9)

bir a. +ta (Kö.13/14)

baskā a. +ta (Kö.13/14)

a. +tardıñ (Kö.13/22)

a. +tıñ bürşik (El.24/13)

a. +tar (Bü.91/18)

a. +tan (Kıs 477/15)

ärbir a. (Kıs 477/16)

ağayın “akraba” < Moğ. *aķa* ve ET. *ini* (TDAA, 39)

a. (Tuw.475/12)

ajal “ecel” < Ar. *acal* (ArİS, 6)

a. (Bağ.479/21)

a. +ğa *ķarsı* (Er.49/47)

ajıra- “ayrılmak” < ET. *ağır-* (ED, 66)

ğana a. -yđı (Bü.91/27)

aķ “ak, beyaz” < ET. *aķ* (ED, 75)

a. *eken* (T.54/10)

a. *bas* (T.54/13,15)

a. *ķuwđıñ* (S.61/53)

a. *ordanıñ* (J.70/44)

a. *jibektey* (J.72/147)

a. *jäne bozğılt* (Ta.16/15)

uşı a. (Tü.13/6)

a. *selewli* (Aķ.16/5)

jalpaķ a. *jiyegi* (Aķ.16/19)

a. *dağı boladı* (El.24/11)

a. *tüsti* (Bü.91/9,20)

a. *tüsi* (Bü.91/10)

a. *ķağaz* (Dos.476/9)

bettiñ a. + (ğ)ı (Bağ.478/14)

a. *taban* (Er.48/27)

a. *ķayıñnıñ* (Şöj.251/27)

aķ “pekiştirme edatı” < ET. *oķ / ök* (ED, 76)

aytarmin – a. *dep* (S.60/9)

sonday – a. (Ta.16/6)

ärkimder – a. (Kıs 478/26)

kelgennen – a. (Kım.482/32)

aķ- “akmak” < ET. *aķ-* (ED, 77)

a.-(ğ)ıp turdı (S.61/58)

a.-pastan (S.61/58)

gür – gür etip a.-kan (Kım.481/17)

aķaķayla- “bağırmaq”

a.-p (Kım.481/9)

aķbas turna “telli turna (*Anthropoides virgo, Grus virgo*)” < ET. *aķ+baş turna* (ED, 551)

a. (Aķb.18/1)

a.+nıñ (Aķb.18/10)

a.+lı (Aķb.18/35)

aķıl “akıl” < Ar. ‘*aķl* (ArİS, 630)

a. (Kı.43/1, 44/65,66,45/84)

a.+ıñ (Kı.45/81)

a.+dıñ (Kı.45/83)

a. enip (Kı.45/84)

jiyrenşeniñ äyeliniñ boyın, jüris – turısın, a.+ın (J.73/151)

a. bergen biylerdiñ bäre (J.74/197)

a. üyretken biylermen (J.74/203)

a.+ı (Kas.15/6)

aķıldı “akıllı” < *aķıl + dı*

a. (Kı.43/4)

a. (Ü.48/24)

aķılsız “akılsız” < *aķıl + sız*

orınsız a. etip (Kas.15/3)

aķımak “aptal” < Ar. *aķmak* (ArİS, 206)

oy, a. (J.74/214)

ey, a. (Şöj.254/133)

aķın “ozan” < Fa. *âķûn* (Ste, 26)

üş yüzdiñ a. +darı (Şöj.250/3)

a. +dar (Şöj.250/4)

şöje a. (Şöj.252/41,47)

aķır- “bağırmaq” < Çağ. *hayķır-*

meylıñ a. (Kım.481/24)

a. (Kım.482/56)

aķırın “sessiz(ce)” < ET. *aķuru* (ED, 89; UW II, 81) + Kaz. *n*

a. (Ü.50/100)

aķırında “sonunda” < Ar. *âķir* (ArİS, 8) ve Kaz. + *ında* (+ *ı* + *n* + *da*)

a. (S.60/12,20; S.62/76)

aķıruw “bağırma” < *aķır-* + *-uw*

ayudıñ a. +ımen (El.24/21)

aķıķat “gerçek” < Ar. *ķakîķa* (ArİS, 192)

a. aynasında (Şöj.251/26)

aķiyret “ahiret” < Ar. *al-âķira* (ArİS, 8)

ne aytar a. +te (Şöj.253/109)

aķķanat boztorğay “ak kanatlı toygır (tarla kuşu) (*Alauda leucoptera*)” < ET. *aķ* + *ķanat boz* + *torıķa* (ED, 541)

a. (Aķ.16/1)

aķpan “şubat”

a. ayları (Tü.13/16)

aksaḱal “aksakal” < ET. *ak* + *saḱal* (ED, 808)

bir a. ṣal (J.71/93)

Aḱsuw – Jabaḡılı “Aksu – Jabaḡılı (Korusu)”

a. (Ty.122/15)

al “karşılaştırma bildirir (ise); fakat; haydi”

eldiñ barlıḡı ḱalaḡa ṣıḡıp jatır, a., bizde bolsa joḱ (Ḳu.39/13)

a. endi (J.71/73)

endi ne ḱıladı a., sirä, maḱsatınız bolar (J.74/200)

atalıḱ sırḡa gülderi bir aḡaṣta, a. analıḱ sırḡa gülderi baṣḱa aḡaṣta (Kö.13/14)

batista ol oral özenniñ basseynine deyin taraḡan, a. oñtüstik – ṣıḡısta Joṅḡar alatawına deyin taraḡan (Ḳa.15/5)

a. ülkenderi (To.80/39)

a. 1985 jılı (Tü.13/46)

a., dostım! (Dos.477/21)

a. (Şöj.250/4)

al- “almak; yemek; yardımcı fiil” < ET. *al-* (ED, 124)

a.-ıp (Ḳu.39/20; Ḳı.44/31,35,51; Ü.49/49,61,50/88,92; T.55/44,49;

S.60/6,61/39,59,60,62/87,58; J.72/120,128; Ḳım.482/31; Er.49/36)

a.-ıp barıp (Ḳu.39/24; Ḳı.44/71; T.55/47,54; J.74/193)

a.-a barıptı (Ḳı.43/11)

a.-a kelipti (Ḳı.43/24)

a.-ıp barıñdar (Ḳı.44/71)

a.-ıp kiredi (Ü.48/27)

a. (Ü.49/42; J.70/62,74/194)

a.-ıp kel (Ü.49/47; J.72/119)

tınıṣımdı a.-dı (Ü.50/84)

suwırıp a.-ıp (Ü.50/102)
a.-ayın (T.54/8)
a.-dın (T.54/20)
a.-ıp keledi (T.55/33)
ustap a.-ıp (T.55/40)
a.-ıp keldin? (T.55/46)
bola a.-maymın (T.55/65)
kiyip a.-ıp (T.55/68)
a.-ıp bereyin (T.56/82)
ertip a.-ıp kelip (T.56/83)
aydap kele a.-amız ba? (T.56/81)
aydap a.-may (T.56/92)
kötere a.-mas (T.56/103)
ayta a.-may (S.60/8; J.73/175,182)
julıp a.-ıp (S.60/20)
a.-a salıp (S.61/44)
küydirip a.-ayın (S.61/47)
toltırıp a.-ıp (S.61/62)
ertip a.-ğan (S.61/63)
tıgıp a.-ıp (S.62/74)
a.-ıp kelip (S.62/80; J.70/36,72/138)
jürgize a.-may (S.62/84)
jumsap a.-dırıp (S.62/84)
jawab tawıp bere a.-mas (J.69/6)
jeje a.-maspın (J.69/22)
kiya a.-may (J.69/26)

a.-ıp bermey olmas (J.70/57)
taba a.-maydı (J.70/65)
a.-ıp barsam (J.71/82,85)
işkize a.-may (J.71/83)
jağa a.-may (J.71/103)
ise a.-may (J.71/104)
kalayşa a.-sam eken (J.73/160)
kalay a.-amız? (J.73/162)
janiñdı a.-amin (J.73/169)
şakırıp a.-ıp (J.73/171)
kozdatıp bere a.-masaň (J.73/174,186)
basıñdı a.-amin (J.73/174,186)
jalpı a.-ğanda (Ka.15/25)
kaşkırdı da a.-adı (Bü.91/40)
kete a.-maydı (Tuw.475/21)
a.-a ma eken (Tuw.475/25)
saktay a.-may (Dos.476/15)
köne a.-masaň (Dos.477/20)
tüsin a.-ğan (Bağ.478/2)
küşin a.-ğan (Bağ.478/3)
isin a.-ğan (Bağ.478/5)
kutıla a.-mas (Bağ.478/7)
dem a.-ar (Bağ.479/22)
şıday a.-may (Bağ.479/25)
esin a.-ıp (Kım.481/22)
a.-ğanşa (Kım.482/55)

a. degende (Er.49/35)
ere a.-maymın (Şöj.252/61)
köne a.-maymın (Şöj.252/62)
bere a.-maymın (Şöj.252/64)
a.-sañ da (Şöj.252/71)
parağa a.-ğan (Şöj.253/108)
a.-ğan aylamenen (Şöj.254/134)

ala “alaca” < ET. *ala* + Kaz. *ca*

a. biye (S.60/25)
a. bilek (Er.48/30)
argımağ atıñ a. +sı (Er.49/44)
alpıs a. balta (Er.49/59)
tondıq a. (Er.49/62)

alañ “alan” < ET. *alañ* (ED, 147)

konuw a. +ına (To.80/39)

alañkay “düzlük alan / ağaçsız alan”

orman a. +larında (Ta.16/4)

alar “alacak” < *al-* + *ar*

al degende a. +ğa (Er.49/35)

alasa “alçak”

a. tawlardıñ betkeylerinde (To.79/9)
öte a. (To.80/26)

alda- “kandırmak, aldatmak” < ET. *alta-* (ED, 133, UW I, 54)

a.-ğanın bilip (T.55/57)
kanday kılıp a.-ysıñ? (T.56/97)
a.-ğanım joğ koy (T.56/98)

a.-şı (T.56/99)

a.-ğanım osı (T.56/107)

a.- ganga (Şöj.252/62)

aldaspan “bir tür kılıç”

a. (Er.48/28,49/46)

aldı “önü” < ET. *al (ED, 121, UW II, 85) + Kaz. *dı*

a. +na (Ku.39/22,40; S.60/10,13; Er.48/16)

a. +nan (Ku.39/34; Ü.49/50; J.73/177,74/210)

a. +nda (Kı.44/38; Ü.48/29,49/30; S.60/7; Akb.18/37; Şöj.251/36)

a. +na (Kı.44/73; Ü.48/27)

a. + ıızğa (Ü.50/83)

a. +ma (S.60/2,61/37,39,62/80)

a. +men (Şöj.250/5)

kara a. +na (Şöj.252/42)

a. +nda (Şöj.252/72)

a. +mda (Şöj.254/122)

aldıngı “önceki” < *aldı* + *ıngı* (+ *ı* + *gı*)

a. tür (Ka.15/6)

aldır- “aldırmak” < *al-* + *dır-*

jüre a.-ğan (Er.49/39)

aldıyar “ulu” < Ar. *alladī* (ArİS, 23) + Fa. *yâr* (Ste, 1525)

a. aruwagıña (Kım.481/2)

algışkıda “ilk başlarda” < *algış* “ilk” + *kı* + *da*

a. (Ka.15/10)

algıs “teşekkür” < ET. *alkış* (ED, 137)

a. aytıp (Kım 482/44)

alı “uzak” < Moğ. *alus* (L, 33)

a. +tan (T.54/17)

munan a. pa? (J.69/10)

jok munan a. emes (J.69/11)

a. +tan karağanda (To.79/22)

alkala- “etrafını sarmak” < Ar. *halka* (ArİS, 202) ve Kaz. + *la-*

a. -ğan awır koldar (Er.49/37)

alkap “geniş alan”

bükil a. +tı (To.79/23)

alkasınday “halkası gibi” < *alka* + *sınday* (+ *sı* + *n* + *day*)

omar, ospan a. (Şöj.251/29)

alkoloid “alkaloit” < Ru. *alkaloit(di)* (алкалоиды)

a. +tar bar (To.80/44)

alla “Allah” < Ar. *allâh* (ArİS, 24)

a. +nıñ dosı boldı (Şöj.251/14)

almatı “Almatı (Korusu)”

a. (Ty.122/15)

alpıs “altmış” < ET. *altmış* (ED, 130)

a. ala balta (Er.49/59)

alşınbay (kişi adı) “özel isim, Argın (kabilesi) beyi”

a. (Şöj.251/6,27)

a. +dan (Şöj.253/97)

a. +ıñ (Şöj.253/109)

altay “Altay Dağları”

a. (Al.96/1)

a. taw jüyesine (Al.96/2)

batis jäne oñtüstik a. jotaları (Al.96/2)

a. +ğa tән (Al.96/3)

a. tawında (Al.96/8)

b. a. қорығы (Al.96/9)

altı “altı” < ET. *altı* (ED, 130)

a. қулаш (S.60/24)

a. ulı (Şöj. 252/46)

altın “altın” < ET. *altun* (ED, 131)

a. (Kı.43/7,11,16,18)

a. +dı (Kı.43/15,17; Kı.43/22,26,27)

a. eken (Kı.43/21)

a. +ğa (Kı.43/28)

aluw “almak” < *al-* + *uw*

a. +ğa aynalıptı (J.73/157)

a. +ğa bolğanmenen (J.73/157)

tartıp a. +ğa bolmaydı (J.73/158)

aylamen a. +ğa (J.73/158)

soğıp a. +ğa boladı (Tü.13/38)

amal “çözüm” < Ar. *‘amal* (ArİS, 645)

onıñ a. +ı қurır (J.73/170)

amal – ayla “hile” < amal + Ar. *hıla* (ArİS, 217)

қılar a. bolmas (Er.50/85)

aman “sağ salım; tam” < Ar. *amân* (ArİS, 28)

a. ba? (Ü.48/10,50/79)

a. (Ü.48/11)

a. – esen (Ü.49/62)

a. keldi (Ü.49/65)

a. + dıgın (Ü.50/80)

a. keldiñ be? (J.72/141)

amandasuw “hal hatır sormak” < *aman* + *dasuw* (+ *da-* + *s-* + *uw*)

a. +ğa baradı (J.72/114)

a. +ğa bargan (J.72/139)

amandık “sağlık” < *aman* + *dık*

a. (Şöj.252/48,53)

aman – esen “sağ salim” < *aman* + ET. *esen* (ED, 248)

a. – e. (Ü.49/62; J.72/113)

aman – tügel “esenlik” < *aman* + ET. *tükel* (ED, 480)

a. suragan soñ (J.72/115)

ana (I) “anne” < ET. *ana* (ED, 169)

a. +η (J.69/27,70/28)

ana (II) “o, işaret adılı”

a. kızdar (J.71/76)

a. aylanı (J.73/163)

a. koydı (J.74/205)

anaday “bulunulan yerden biraz uzakta olan yer” < *ana* + *day*

a. jerde (Kı.43/8,13)

a. jawındı jerge (J.71/71)

a. +dan (Kım.481/14)

analar “işaret adılı, onlar”

a. +dın bəri (T.56/87)

analık “dişi (hayvan)” < *ana* + *lık*

a. +(ğ)ı (Tü.13/17; Kās.15/20; Tar.15/11; Akb.18/30; El.24/7,24)

jumirtkaların a. +(ğ)ı (Bü.91/21)

analık sırğa “dişi bitki”

a. gülderi (Kö.13/14)

anaw “şu”

a. jakta (T.54/16)

a. kuwıp kele jatқан kisiler (T.55/63)

anay (kişi adı) “Anay” (?)

äkeŋ a. (Şöj.251/34)

anık “gerçek; belli” < ET. *anuk* (ED, 182)

a. bilip (Ü.50/114)

a. kara jolakpen (To.80/32)

aŋ “vahşî hayvan” < Moğ. *aŋ* (L, 43)

a. awlawı (Tü.13/34)

terisi bağalı a. (Tü.13/39)

baska a. +darmen (Kas.15/15)

a. awlawdıŋ (El.24/28)

a. awlaw dağdıları (Bü.91/32)

a. awlawğa üyretetin (Bü.91/35)

aŋda- “anlamak” < ET. *aŋla-* (ED, 186)

a.-dı (J.69/19)

aŋdı- “seyretmek; gözlemek” < Çağ. *aŋdı-* (ÇTS, 43)

a.-p tentiremey (Kım 482/43)

seksen segiz a.-ğan (Er.49/78)

aŋğar “(nehir) yatağı, vadi” < Moğ. *anggar* (L, 44)

özen a. +larında (Ta.16/5)

taw arasındaki a. +larda (To.79/21)

aṇsar “arzu, istek”

a. awsa (Ü.49/36)

aṇṣı “avcı” < Moğ. *angçı(n)* (L, 43)

nağız a. kus (Bü.91/27)

apan “oyuk”

arnayı a. +da (Tü.13/17)

apar- “götürmek, ulaştırmak” < *al-ıp* + *bar-*

a.-ıp (Kı. 39/5,40/52)

a.-ğan kezde (Kı.44/64)

a.-adı (Kı.44/73)

awzıma a.-ğanımda (S.61/60)

aplaton “Platon”

a. bol (Kı.482/48)

appaḡ “bembeyaz” < ET. *ap* + *aḡ* (ED, 3)

a. maydı (S.62/80)

moynı kırıkṭay a. (J.72/148)

a. kar (Kı. 477/14)

apta “hafta” < Fa. *hafta* (Ste, 1504)

3 a. +dan keyin (Tar.15/12)

ara “arı” < ET. *arı* (ED, 196, UW II, 232)

a. +lar (Kö.13/17; To.80/39)

aral “ada” < Moğ. *aral* (L, 48)

ayşılık teñizdiñ a. +ında (S.60/30)

arala- “(bir şeyin)arasından geçmek” < ET. *arala-* (ED, 231)

a.-p jürip (Ü.48/17)

a.-p jürsem (S.61/42)

aralas “karışık” < Çağ. *aralaş* (ÇTS, 46)

a. ormandarda (Kö.12/4)

a. tundra (Al.96/8)

aralık “aralık” < ET. (Uyg.) *aralık* (ED, 230, UW II, 223)

a. +ta (To.79/6)

aram “haram” < Ar. *ḥaram* (ArİS, 171)

a. eti (Kı.45/77)

a. ter bolma (Kım.482/54)

aramşöp “ot” < Ar. *arûma* ? (ArİS, 13) + ET. *çöb* (ED, 394)

a. esebinde (To.79/10)

arasında “arasında; içinde; sırasında” < *ara + sinda* (+sı + n + da)

kirgenniñ a. (Ü.49/56)

ekewiniñ a. (T.56/100)

taw a. +ğı anğarlarda (To.79/21)

araşa “ara bulucu” < ET. *ara* (ED, 196) + Kaz. *şa*

a. +sı (Ü.48/7,50/78)

a !. (Ü.50/104)

arğımak “küheylan” < Moğ. *arğamağ* (L, 52)

saf a. (Er.48/6)

a. atıñ alası (Er.49/44)

arı- “yorulmak / güçsüzleşmek” < ET. *ar-* (ED, 193, UW I, 65)

a.-dım (Dos.476/5)

aristanbek (kişi adı) “Arıstanbek”

a. ulı sultan (Er.49/38)

arız “istek” < Ar. ‘*arż* (ArİS, 603)

a. +ıñ (Kı.45/74)

arķala- “bir Şeyi sırtına alarak taşımak” < ET. *arķa* (ED, 215) + *la-*

a.-p kelipti (J.71/100)

arķılı “aracılığıyla” krş. ET. *arkulug* (UW II, 257)

jel a. jüredi (Kö.13/17)

arnayı tesik ķuwısı a. (To.80/43)

ruķsat a. (El.24/33)

arķıra- “ķiřnemek” < Moğ. *arkıra-* (L, 54)

a.-ęan at (Er.48/14)

arna- “göndermek”

sälem a.-p (Dos.476/2)

arnayı “özel”

a. (To.80/40; Tü.13/17; El.24/32)

a. tesik ķuwısı (To.80/43)

a. apanda (Tü.13/17)

arşa “ardıç (ağacı) (*Juniperus*)” < Moğ. *arķa* (L, 50) krş. ET. *artuķ* (UW II, 277)

a. +lı orman (Ty.122/13)

art “arka” < ET. *art* (ED, 200)

onıń a. +ınan (J.70/42)

maldıń a. +ınan (J.72/136)

a. jağında (El.24/10)

a. +tarınan (Er.48/4)

a. +ına (şöj.251/9)

a. +ında Jamantaydıń (řöj.251/15)

a. +ınan Jamantaydıń (řöj.252/56)

art- “yüklemek; artmak” < ET. *art-* (ED, 201)

a.-ip (T.54/18)

öner a.-ar (Tuw.474/7)

artık “fazla; daha iyi” < ET. *artuk* (ED, 204)

a.+(ğ)ın (J.72/134)

munan a. awır söz bolar ma (J.73/187)

a. (J.74/219)

a. tuwğan majardan (Er.49/42)

a. jaratқан (Şöj.251/28)

aruw “güzel” < ET. *arığ* (ED, 213)

a. torı at (Er.48/27)

a. ulı (Er.49/60)

aruwaқ “ata ruhları” < Ar. *arvâh* (ArİS, 365)

aldiyar a.+(ğ)ıңa (Kım.481/2)

a. қolda (Kım.482/33)

as “aş, yemek” < ET. *aş* (ED, 253)

a.+tı (Ü.48/6,49/54,50/77)

a. berip jatқан (S.62/76)

ayaққа a. қuyıp (J.69/14)

a. pisirip (J.71/83,85,104)

a.+ın berip (J.71/102)

bir a.+ta (Şöj.250/2)

a. bergen (Şöj.251/12)

a.+ı boldı (Şöj.251/16)

as- (I) “dar ağacına asmak” < ET. *as-* (ED, 240)

dargа a.-ip (K1.44/69)

as- (II) “aşmak / geçmek” < ET. *aş-* (ED, 255)

2 mıñnan a.-padı (Tü.13/47)

a.-ıp tüsedı (Kas.15/7)

asaw “huysuz / asi”

meniñ tüyem a. (T.55/35)

asıǵıs “acil” < ET. *aşuq-* + Kaz. *(ı)s*

jumısım a. (Ü.49/51)

asıra- “beslemek” < Moğ. *asara-* (L, 56) krş. ET. (Uyg.) *aşa-* (ED, 256)

a.-ydı (Aķ.16/34; Bü.91/24)

ast “alt; dağın eteği” bkz. *ast* (ED, 242)

kızıl töbeşiktiñ a.+ında (J.69/9)

kızıl töbeşiktiñ a.+ındağı (J.69/18)

mına turğan obanıñ a.+ında (J.71/89)

a.+ıñǵı jaqtarına (Kö.12/10)

a.+ıñǵı jağı (Ta.16/12)

diskiniñ a.+ıñǵı jaǵınan (To.80/43)

a.+ına (Şöj.254/139)

astam “fazla”

30 mıñnan a. kaskır (Kas.15/27)

astık “tahıl” < ET. *aşlık* (ED, 261)

a. (Kı.39/19)

astıktı “tahıllı” < *astık* + *tı*

a. egin dalaları (Aķb.18/14)

aş “açlık; aç” < ET. *aç* (ED, 17)

a.+tan (Kı.39/40)

a. boladı (J.71/84)

aş- (I) “acıkmak” < ET. *aç-* (ED, 19)

a.-adı (Ku.39/21)

aş- (II) “açmak” < ET. *aç-* (ED, 18)

a.-ıp (Ku.39/33; (Er.48/120)

köz a.-ıp – jumğanşa (S.61/35,39)

gül a.-adı (To.80/30)

aşık “açık (renk için)” < ET. *açuk* (ED, 22)

a. –jasıl (Ta.16/11)

a. tüsti (Ta.16/12; Al.96/4)

a. kızıl tüsti (To.79/22,80/32)

gülderdiñ a. tüsi (To.80/35)

a. sarı (Tü.13/8)

a. sur tüsten (Kas.15/12)

a. jerde (Akb.18/27)

aşıl- “açılmak” < *aş-* + *ıl-*

a.-dı (S.60/23)

kün a.-sın dep (J.71/69)

a.-mağan bürşikterden (Kö.13/18)

a.-ğan gülderi (To.80/33)

a.-ğan tozañkaptardan (To.80/36)

aşık “aşık” < Ar. *‘işık* (ArİS, 614)

a. boladı (Ü.49/33)

aşuw “şiddet” < ET. *açığ* (ED, 21)

a.+ı (Kıs 478/32)

aşuwan- < Çağ. *açığlan-* (ÇTS, 7, ŞeT, 317) < ET. *açığ* + *lan-*

a.-ıp (Kı.44/53,62; Ü.50/106; J.72/128)

a.-adı (Ü.48/13)

aşşı “acı” < ET. *açığ* (ED, 21)

a. jas (Bağ.478/13)

at- “atmak; fırlatmak” < ET. *at-* (ED, 36)

a.-ıp jiberipti (Kı.43/14)

tañ a.-kan soñ (T.54/29)

a.-ıp edim (S.61/44,46)

a.-kan oğın (Er.49/57)

atuw “(ateş ederek) vurmak avlamak” < *at-* + *-(u)w*

a. +ğa (Kas.15/31)

at (I) “at” < ET *at* (ED, 33)

a. +tı kisi (Ku.39/43,45)

a. +ka (Kı.44/32,35)

a. koyadı “(Kı.44/37)

a. (Ü.50/96)

a. +ımdı (S.61/48,53)

a. +ım (S.61/49,54)

a. +ıma (S.61/51)

a. +tan tüsip (J.71/97)

a. +tarın baylap (J.71/97)

jaqsı a. (Tü.13/35)

kur a. +tarın (Kıs 477/10)

arkırağan a. (Er.48/14)

aķ taban aruw torı a. (Er.48/27)

argımaķ a. +ıñ alası (Er.49/44)

toķal torı a. (Er.49/61)

a. şapturğan (Şöj.251/16)

kusbektiñ tört a.+ın (Şöj.253/108)

at (II) “ad” < ET. *at* (ED, 32)

a.+ı (Kas.15/1)

urı a.+ıñdı (Şöj.252/76)

ata “baba; dede; kayın peder” < ET. *ata* (ED, 40)

a.+ıa (Ü.50/95)

a.+ı ölse (J.70/28,29)

a. (J.72/12)

a.+m (J.72/131)

a. ulın (Kım.482/40)

a.+ıñız karakesek (Şöj.254/119)

ata – ana “aile” < *ata* + ET. *ana* (ED, 169)

karğadım bilgenimşe a.+sın (Bağ.479/32)

ata- “adlandırmak” < ET. *ata-* (ED, 42)

a.-ydl (El.24/12)

atağ “şöhret” < *ata-* + *ğ*

a.+(ğ)ıñdı köterer (Kım 482/44)

atağtı “meşhur” < *atağ* + *tı*

a. bas kiyimi (Tü.13/40)

atalıq “erkek çiçek tohumu; erkek hayvan” < *ata* + *lıq*

a.+(ğ)ı 5–ten (Ta.16/17)

a.+tarınıñ sanı (To.80/34)

a.+(ğ)ı (Tar.15/11; Aqb.18/29; Bü.91/22)

a.+(ğ)ınıñ eñ joğarı salmağı (El.24/6)

a.+(ğ)ınıñ müyizi (El.24/8)

a. +tarı (El.24/18)

atalık sırğa “erkek bitki”

a. gülderi (Kö.13/14)

a. güli (Kö.13/16)

atan “dört yaşından büyük ve kısırlaştırılmış deve; büyük” < Moğ.*ata(n)* (L, 58) krş.
ET. (Kar.) *atan* (ED, 60)

toğız a. tüye (T.54/9)

kızıl bas a. (T.54/11)

atı – jöni “adı – soyadı” < *at + ı + jön + i*

j. + n suraydı (Şöj.251/7)

attan- “yola çıkmak” < *at + tan-*

a. -sın (Kı.44/33)

a. -adı (Kı.44/36)

a. -ar kezde (J.71/106)

a. -ıp (J.72/111)

attay “at gibi” < *at + tay*

a. (Şöj.253/91)

avtomobil “otomobil” < Ru. *avtomobil*’(автомобиль)

a. joldarınıy (Ta.16/25)

aw “ünlem, hey”

a. (Kı.44/68)

aw- “kaymak” < ET. *ağ-* (ED, 77)

a. -adı (Ü.49/35)

aḡsar a. -sa (Ü.49/36)

köḡili a. -ıp (J.73/156)

awa “hava” < Ar. *hawâ*’ (ArİS, 1040)

a. rayına (To.79/15)

a. rayı (To.80/26)

a. +da (Ak.16/25)

awdan “bölge”

tawlı a. +darındağı (Ka.15/4)

awdar- “alt üst etmek; çevirmek; taşınmak” < ET. *ağtar-* / *ahtar-* (ED, 81)

älgi hannıñ köñilin a. -ıptı (J.73/154)

nazarın özine eriksiz a. -atın (Kö.13/16)

konıs a. -a beredi (Bü.91/13)

awdarıl- “devrilmek” < *awdar-* + *-ıl-*

a. -mas kara kemedey (Er.49/65)

awıl “köy” < ET. *ağıl* (ED, 83)

a. +ğa (Ku.39/47)

a. +ına (T.55/44)

a. +darına (J.71/68; J.72/114)

a. +ıñ (awlıñ) (J.71/88)

a. + ımız (awlıımız) (J.71/88)

körsetken a. +ına (awlına) (J.71/91)

a. +ına (awlına) (J.72/122)

kız turğan a. +dıñ (J.72/123)

a. – aymağ (Kım.481/6)

awılşaruwaşılığ “çiftlik”

a. ziyankesterimen (Tar.15/19)

awır “ağır” < ET. *ağır* (ED, 88)

bir a. söz (J.73/181)

a. söz (J.73/183,187)

a. – a. (Bak.479/22)

a. kılış (Er.48/28,49/46)

a. koldar (Er.49/37)

awıs- “değişmek” < *aw-* + *-ıs-*

koñır tüske a.-adı (Ka.15/11)

awız “ağız; tane” < ET. *ağız* (ED, 98)

üş a. (Ü.48/3,11,50/74)

kırık a. ötirik (S.60/2,7,13)

bir a. da (S.60/5)

a. +ıma (S.61/60)

a. +ıñnan (Kım.482/35)

a. +ıñdı (*awzıñdı*) (Kım.482/55)

kandia. +ğa (Er.49/66)

awla- “avlamak” < ET. *avla-* (ED, 10)

a. -ydl (Bü.91/38)

awlaw “avlamak” < *awla-* + Kaz. *-w*

añ a. +ı (Tü.13/34)

añ a. +dıñ (El.24/29)

a. +ğa boladı (El.24/34)

añ awlaw dağdıları (Bü.91/32)

añ a. +ğa üyretetin (Bü.91/36)

awruw “hastalık” < ET. *ağrığ* (ED, 90)

teri a. +larına (To.80/48)

a. nemese älsiz janıwarlarmen (Ka.15/36)

ay “ey, ay” < ET. *ay* (ED, 265)

şeşem – ay ! (T.55/39)

a., dostım! (Dos.476/2)

a. +dan a. +lar jürdim (S.62/75)

a. +larında (Ka.15/18,23; Ta.16/20)

mamır – tamız a. +larında (Ta.16/18)

1 a. +ğa sozuladı (To.79/18)

a. +ları (Tü.13/15)

eki a. (Ka.15/20)

1 a. +dan keyin (Tar.15/21)

bir yarım a. (Bü.91/22)

kıstıñ a. +ı (Kıs 477/2)

bir a. +ı (Kıs 478/31)

ayamay “merhamet etmeden” < ET. *aya-* (ED, 267) + Kaz. *-may*

a. bergen eken (Bağ.479/28)

ayak (I) “ayak; son” < ET. *aḡak* (ED, 45)

a. +(ğ)ına (T.55/31)

a. +(ğ)ınıñ barmagımen (T.56/101)

a. +(ğ)ım (T.56/103)

a. +(ğ)ın (J.70/48)

a. +(ğ)ı (J.70/49,51)

jazdıñ a. +(ğ)ında (Ka.15/11)

a. +tarı (Tü.13/6; Ka.15/8)

a. (ğ)ınıñ kışka boluwı (Tü.13/30)

ayak (II) “tas” < ET. *ayak* (ED, 270)

a. +ka as kuyıp (J.69/14)

ayanbay “esirgemeden” < *aya-* + *-nbay* (+ *-n-* + *bay*)

a. korgaydı (Akb.18/33)

ayda- “hayvanı bir yere götürmek/sürmek; toprağı sürmek; sürgün etmek” < Çağ. *hay* + *da-* (ÇTS, 451)

a.-p jatkan (K1.43/5)

a-ğan jerinen (K1.43/6)

a-ğan jeriniñ (K1.43/21)

a.-p ketedi (Ü.48/9)

a.-p jiberdi (Ü.49/37,50/82)

a.-p kelip (T.54/10)

a.-p baradı (T.54/19)

a.-p (T.56/74,81; J.72/121)

a.-p keldiñ (T.56/75)

a.-p keldim (T.56/78)

a.-p kele alamız ba? (T.56/81)

a.-p almay (T.56/92)

a.-p kelsem (S.60/17)

kanşa a.-sañ (J.72/118)

a.-p keledi (J.72/123)

a.-p kele goy! (J.73/189)

a.-p kelipti (J.73/191)

a.-p kaytıptı – aw (Er.48/3)

a.-p salamin (Şöj.253/111)

aydın “aydın” < ET. (Kar.) *aydıñ* (ED, 268)

a.+ıñ (K1m.481/6)

aygır “erkek at, aygır” < ET. *aḡır* (ED, 47)

bir a. (Ü.48/3,8,12,49/37,50/73,75,85)

ayır- “ayırarak” < ET. *aḡır-* (ED, 66)

a. (Er.50/81)

ayırıl- “ayrılmak” < ET. *aḡrıl-* (ED, 68)

a.-ip ḡalarmız (J.70/58)

a.-dı (J.74/199)

a.-ip ketken (Ta.16/9)

a.-dıḡ (Dos.477/21)

ayırmaşılık “farklılık” < *ayır-* + *-maşılık* (*-ma+şı + lık*)

başḡa aḡaştardan a.+(ḡ)ı (Kö.12/9)

şırşalı ormanınan a.+(ḡ)ı (Ty.122/12)

başḡa türlerden a.+(ḡ)ı (Aḡb.18/4)

ayḡay “baḡırma, haykırma” (Kazakça yansıma sözcük)

a. (J.70/47,54)

ayḡayla- “baḡırmak” < *ayḡay* + *la-*

a.-p (Ü.50/105; J.74/207)

a.-saḡdar (T.55/51)

a.-p edi (T.55/55)

a.-ydl (J.71/92)

a.-sa (J.71/92)

ayḡay sal- “baḡırmak, haykırma” < *ayḡay sal-*

ayḡay s.adı (Ḳu.39/37)

aylık “aylık” < *ay* + *lık*

toḡız a. buwazdıḡtan keyin (El.24/23)

ayla “hile” < Ar. *hîla* (ArİS, 217)

a. +menen aluwğa (J.73/158)

ne a. bar? (J.73/162)

ana a. +nı (J.73/163)

mına a. +nı (J.73/163)

eşbir a. (J.73/164)

a. +sı (Kas.15/6)

alğan a. +menen (Şöj.254/134)

aymak “bölge; alan” < Moğ. *aymağ* (L, 21)

Qazaqstannıñ barlıq a. +(ğ)ında (Ka.15/26)

şöldi a. +tarında (To.79/7)

taraluw a. +(ğ)ı (Aq.16/3)

ormandı a. +tardan (El.24/2)

awıl – a. (Kım.481/6)

ayna “ayna” < Fa. *âyina* (Ste, 133)

a. +sı (El.24/12)

aynal- “dönmek / dönüşmek” < Çağ. *aylan-* (ÇTS, 78)

aluwğa a. -ıptı (J.73/157)

eresek bürkitke a. -adı (Bü.91/12)

a. -a (Kıs 478/24)

a. -ğan (Bağ.478/14)

aynala “etraf” < Çağ. *aylana* < *aylan-* + *a*

a. +nda (Kım.481/10)

aynasınday “aynası gibi” < *ayna* + *sınday* (+*sı* + *n* + *day*)

aқиқат a. (Şöj.251/26)

ayran “ayran, yoğurt” < ET. (Kar.) *ayran* (ED, 276)

bergen a. +ın (J.69/16)

aysan (kişi adı) “Aysan”

a. +ıñ arıw ulı kolay (Er.49/60)

ayşılık “çok uzak”

a. teñizdiñ (S.60/30)

ayt- “söylemek” < ET. *ayıt-* / *ayt-* (ED, 268)

a.-adı (Kı.39/49; Kı.44/54; Ü.48/2,4,5,11,23,25,28,49/41,51,52,66,69,71,
50/94,109; T.54/14,21,55/46,63,56/76,80,82,84,91,98,99; S.61/67,68;
J.69/6,17,70/52,71/94,73/184; Er.48/5,21)

a.-ayın (Ü.49/70,50/110)

a.! (Ü.49/71)

a.-tı (Ü.50/76; T.56/102; J.70/54,71/95,73/181)

a.-ıp (Ü.50/80; S.60/3; J.73/151; Bak.478/11)

a.-ıptı (T.55/34,56/106; J.69/8,9,11,13,27,70/28,31)

a.-tım (Ü.50/81)

a.-kan soñ (Ü.50/81)

a.-kan äñgimesiniñ (S.60/4)

a.-a almay (S.60/8; J.73/175,182)

a.-arın – ak (S.60/9)

a.-a beripti (S.60/14)

körgeñimdi a.-sam (S.62/86)

a.-kan adam (J.69/4)

tesik taw kayda, a.-şı? (J.69/7)

a.-kan eken (J.70/46)

a.-ıñız (J.71/80,73/167)

a.-kam (J.72/132)
a.-a tursa da (J.73/163)
a.-ıñız (J.73/170)
äyelinin a.-kanının bärin (J.74/196)
a.-kanda (Kö.12/5)
a.-kanım sol (Dos.477/18)
osı a.-kan (Dos.477/20)
a.-sın (Bağ.479/23)
algıs a.-ıp “teşekkür etmek” (Kım 482/44)
a.-şı (Er.48/20)
bärin a. (Er.49/73)
birin a. (Er.49/73)
şöjenin a.-kanı (Şöj.251/8)
a.-atın törelük (Şöj.251/30)
a.-asın kalay – kalay?! (Şöj.251/39)
a.-kanıña (Şöj.252/61)
a.-armısıñ? (Şöj.252/67)
a.-am (Şöj.253/86)
ötirik a.-pa (Şöj.253/103)
ne a.-ar (Şöj.253/109)

aytı “atışma” < *ayt-* + *-ıs*

a.+ka (Şöj.251/31)

aytı- “atışmak” < *ayt-* + *-ıs-*

aķındar a.-ıñdar (Şöj.250/4)

a.-paķsı boladı (Şöj.250/5)

aytkız- “söyletmek” < *ayt-* + *-kız-*

a.-ar em (Kım.482/60)

ayttır- “nişanlamak” < *ayt-* + *-tır-*

a.-ıp kel (J.70/61)

aytuw “söylemek” < *ayt-* + *-uw*

a.+ğa kıya almay (J.69/26)

ayu “ayı” < ET. *adıg* (ED, 45)

a.+dıñ aqıruwımen (El.24/21)

ayvan “hayvan” < Ar. *ḥayavân* (ArİS, 220)

a. (Şöj.254/138)

az “az” < ET. *az* (ED, 277)

öte a. (To.79/24)

a. bolğanda (Tü.13/26)

az- “yoldan çıkmak” < ET. *az-* (ED, 279)

a.-adı (Ü.49/35)

azay- “azalmak” < *az* + *ay-*

a-ıp baradı (Tar.15/25)

a.-ıp ketti (Akb.18/10)

azğır- “yoldan çıkarmak” < ET. *azğur-* (ED, 283)

uyıtip a.-ıp (J.73/155)

azırak “azıcık” < *az* + *ırak*

bir a. (J.71/99)

B

ba /be/ ma / me / pe “soru edatı”

jumıs kılasıñ b.? (Ü.48/21)

künäyimdi emes p. edim? (Ü.50/111)

kördiñ b.? (T.54/14)
bar m.? (T.55/48)
köp p. eken ? (T.56/80)
aydap kele alamız b.? (T.56/81)
munan alıs p.? (J.69/10)
köp mal k.-sın ba? (J.72/124)
aman keldiñ b.? (J.72/141)
kalay äkeldiñ b.? (J.72/142)
kelin jaqsı m.? (J.72/142)
kozday m. eken? (J.73/188)
üyde m.? (J.74/207)
tuwatın b. edi? (J.74/214)
kozdaytın b. edi? (J.74/216)
umitam b. (Tuw.474/10)
osılay b. (Tuw.475/15)
ala m. eken (Tuw.475/25)
jol bere m. (Kım.481/16)
siyqır m. (Kım.481/19)
ketpey m. (Kım.482/41)
koya m. (Kım.482/43)
jürsin b. esen? (Şöj. 252/44)
jön b.? (Şöj.253/82)
sen b. soqır? (Şöj.253/84)
korqa m. (Şöj.253/96)
Kuwandıqtıñ qulı emes p. (Şöj.253/113)
ziyansız joldas bola m. (Şöj.254/131)

baġalan- “değerlendirilmek” < Fa. *bahâ* (Ste, 209) ve Kaz. +*lan-*

b.-atın aġaştardıñ (Kö.13/22)

joġarı b.-adı (Ka.15/27)

baġalı “değerli” < *baġa* + *lı*

b. (Ta.16/22)

terisi b. añ (Tü.13/39)

baġanaġı “deminki, az önceki” < *baġana* + *ġı*

b. segiz taz (T.55/69)

b. koyşınıñ (T.56/73)

baķ “baht, şans” < Fa. *baht* (Ste, 158)

b. (Kı.43/1,4,44/40)

b.+tıñ (Kı.44/65)

b.+tan (Kı.45/83)

baķ- “(hayvan) bakmak, gütmek; büyötmek, yetiştirmek; fark etmek, görmek” <

ET. *baķ-* (ED, 311)

koy b.-ıp jürgeñ (Ku.39/35; T.55/61)

jılķı b.-ıp jürse (Ü.48/2)

jılķı b.-ıp jür edim (Ü.50/73)

koy b.-ıp jüre ber (T.55/67)

jılķısın b.-ķan ekenmin (S.60/16)

b.-(ġ)ıp şıġarmız (J.74/195)

baķıtsız “mutsuz” < Fa. *baht* (Ste, 158) ve Kaz. +*sız*

b. suluw (Baķ.478/1)

baķıtsızdıķ “şanssızlık” < *baķıtsız* + *dıķ*

öziñniñ b.+dıġıñnan (S.61/68)

bala “çocuk, yavru, genç” < ET. *bala* “yavru kuş, kuş yavrusu” (ED, 332)

b. +mnı (Ku.39/9)

b. jok (Ku.39/14)

b. +m (Ku.39/26; Ü.48/2,5,49/50,52,50/76)

b. +nı (Ku.40/59; Ü.49/33,67)

b. +sı (Ü.48/1,10,50/72,113)

b. (Ü.48/4,8,9,14,24,28,29,49/35,36,48,51,55,60,62,64,68,69,71,
50/73,98,101)

b. +nı (Ü.48/9,49/40,49/53)

b. +dan (Ü.48/20)

b. +ğa (Ü.49/46,69,50/96; T.55/62)

b. + ız (Ü.50/113)

b. +ları (T.55/33,36)

b. +lardı (T.55/39)

b. +lardı (T.55/41)

taz b. (T.55/62; S.60/12)

boz b. +lardı (S.62/77)

b. +largā (To.80/47)

barlık adamğa b. kezinen (Kas.15/2)

b. +sın (Bağ.479/33)

b. – şağa (Kım.481/10)

kas iygini b. +sı (Er.49/45)

kazıbeğin b. +ları (Şöj.251/11)

boşannın bes b. +sı (Şöj.252/63)

balak “paça” krş. *balak* (II) “1. donun, pantolonun paçası 2. kadife” (DS II, 498)

dambaldarının b. +tarın (T.56/85)

balan “çocukluk çağındaki çocuk”

b. +kılar (Er.48/33)

balapan “kuş yavrusu” krş. *balaban* (I) “doğan (alıcı kuş)” (DS II, 496)

mamıktı b. +darı (Tar.15/13)

b. +darı (Tar.15/16,21; Aqb.18/33)

b. basıp şığaradı (Aq.16/31)

b. +darın (Aq.16/32; Aqb.18/31; Bü.91/24)

b. +darının kıyırığının tübi (Bü.91/7)

b. +darına (Bü.91/25)

balalık “çocukluk” < *bala* + *lık*

b. +ta (Tuw.475/24)

balda- “ballamak” < ET. *bal* (ED, 330) ve Kaz. +*da-*

b.-p (Dos.476/3)

balşık “çamur” < ET. *balçık* (ED, 333)

saz b. +tan (To.79/12)

balta “balta” < ET. *baltu* / *baldo* (ED, 333) krş. Moğ. *balta* (L, 81)

b. +menen urdım (S.60/19)

alpıs ala b. (Er.49/59)

balta (kişi adı) “Balta”

şöje m. b. (Şöj.250/1)

b. (Şöj.250/5,252/40,50,60,66,70,72,253/80,87,90,100,106,110,
254/120,130,140)

urı b. (Şöj.252/76,253/86)

bir b. (Şöj.253/89)

ây, b. (Şöj.253/116)

bapta- “beslemek”

karap, b.-p (J.70/35)

bar (I) “var” < ET. *bar* (ED, 353)

b. eken (Ku.40/53; K1.44/38; Ü.48/1)

b. (K1.45/74; J.71/82; Er.48/23,25,26,49/43; Şöj.251/31)

b. eken (Ü.49/44; T.54/3,5)

b. edi (Ü.50/86,89)

b. ma? (T.55/48,50,55)

ne ayla b.? (J.73/162)

ne jayınız b.? (J.73/180)

kızıl tüsti tozağdarı b. (Kö.13/17)

gül serikteri b. (Ta.16/15)

b. bolğanı (To.80/27)

kıltanağı b. (To.80/29)

alkoloidtar b. (To.80/44)

2–3 % köknäri b. (To.80/45)

paydalı kasıyeti b. (To.80/47)

eki memlekettik qorıq b. (Al.96/9)

özindik ereşelikteri b. (Ty.122/8)

üş memlekettik qorıqtar b. (Ty.122/15)

30 mıñnan astam qaskır b. (Qas.15/28)

üş ösindisi b. (El.24/10)

18 – 20 mıñ elik b. (El.24/32)

bürkitşiler mektebi b. (Bü.91/37)

neşe türli nıgımet b. (Kım.481/12)

kimder b. (Er.48/19)

jüyrik b. (Er.48/25)

ķana jumay b. (Er.48/32)

māmbet b. (Er.48/34)

sultan b. (Er.49/38)

jılım b. (Er.49/49)

baybek b. (Er.49/54)

ķolay b. (Er.49/60)

er jaķsımbet aķa b. (Er.49/72)

ķara nayman jaķan b. (Er.50/84)

balta b. (Şöj.252/72)

är ķayda b. (Şöj.254/127)

bar (II) “her”

b. kisige (Tuw.475/15)

bar- “varmak, gitmek, ulaşmak; yardımcı fiil” < ET. *bar-* (ED, 354)

b.-ıp (Ķu.39/19,46,40/63;Ķ1.43/5,12,59;Ü.49/47,61; T.54/6,55/47,51,54,
56/78; J.69/4,70/43,72/144,73/191,74/193)

b.-adı (Ķ1.43/10,61; T.54/19,56/74)

b.-arda (Ķ1.43/10)

b.-ıptı (Ķ1.43/11)

b.-ıp jetipti (Ķ1.43/25)

b.-uwķa (Ķ1.43/28)

b.-a jatsa (Ü.49/49)

b.-a jatķanda (Ü.50/88; T.56/90)

b.-ķan soη (T.54/19, 56/74)

b.-ıp otıradı (T.55/69)

ķuwıp jetip b.-adı (T.55/70)

kaytıp b.-adı (T.55/72)

b.-saq (T.56/80)

b.-ayık (J.69/12)

b., ulıksat berdim! (J.70/40)

b.-dım (J.70/52)

b.-sam (J.70/53)

alıp b.-sam (J.71/83,85)

amandasuwğa b.-adı (J.72/115)

b. (J.72/118,189)

amandasuwğa b.-ğan (J.72/140)

b.-sa (J.73/176)

azayıp b.-adı (Tar.15/25)

barlıq “hep, bütün” < *bar* + *lıq*

eldiñ b.+(ğ)ı (Ku.39/13)

b.+(ğ)ınıñ bası (T.54/9)

b.+(ğ)ınıñ da basına (T.54/10)

b.+(ğ)ı (T.55/42,56/93)

b. jügin (Kı.43/22)

b. jazıqtarında (Kö.12/5)

Qazaqstannıñ b. aymağında (Ka.15/26)

Qazaqstannıñ b. taw betkeylerinde (Ta.16/6)

b. jerde (Tü.13/13)

b. adamğa bala kezinen (Kas.15/1)

barmaq “parmak” < ET. (Har.) *barmaq* bkz. ET. *ernek* (ED, 234)

ayağınyñ b.+(ğ)ımen (T.56/101)

barmak “gitmek” < *bar-* + *-mak*

b. bolıp sıktı (J.74/203)

barşa “bütün; hepsi” < ET. *barça* (ED, 356)

b. muratına jetipti (Ü.50/115)

b. muratına jetken eken (S.62/88)

bas “baş, kafa” < ET. *baş* (ED, 375)

b. +ına (K1.44/66; T.54/11; S.60/26,27)

b. +ı (T.54/9; Bü.94/4)

b. +tarın (T.54/11)

ketpenniñ b. +ın (T.56/104)

b. +ın kesemin (S.60/5)

b. +ımdı (S.60/20,62/85)

pısağımnıñ b. +ına (S.60/29)

b. +ım (S.61/60)

b. +ıma (S.62/84)

bir kırdıñ b. +ında (J.70/66)

b. +ıñdı alamın (J.73/174,186)

b. taqsır (J.74/215)

ataktı b. kiyimi (Tü.13/40)

b. +tarına (K1s 477/8)

b. +a kiyip (K1s 477/11)

kuw b. şalğa (Bağ.479/29)

b. iyip (K1m.481/6)

b. iyzese (K1m.482/36)

b. +ıñnan (K1m.482/50)

b. kıımız (K1m.482/55)

bas- “basmak; kaplamak” < ET. *bas-* (ED, 370)

b.-ip kalıp edi (T.56/104)

b.-ip ketedi (To.79/10)

b.-kan (To.80/28,42)

kezektesip b.-ip (Tar.15/12)

balapan b.-ip şığaradı (Aķ.16/31)

kezek b.-ip (Aķb.18/30)

bir jarım ay b.-adı (Bü.91/22)

qara suwar bōrik b.-kan (Er.49/74)

bas qos- “toplanmak” < *bas qos-*

q.-qanda Şöj.250/3)

basıl- “dinmek” < *bas-* + *-ıl-*

b.-ar (Kıs 478/32)

basım “üstün; yaygın”

b. bolıp (Kı.45/83)

b. (Al.96/7)

başqa “başka, diğer” < ET. (Har.) *başqa*

b. jerge (Ku.39/31)

bir b. (S.61/56,57)

jırtıq qosınan b. (J.69/23)

kempir – şaldan b. (J.71/98)

tawlarınan b. (Kö.12/6)

b. ağaştardan (Kö.12/9)

b. ağaşta (Kö.13/14)

b. aındarmen (Kas.15/15)

b. jerlerden (Aķ.16/7)

b. +ları siyaktı (Aķ.16/17)

köptegen b. türlerden (Aķb.18/3)

b.iri kemirgişterdi (Bü.91/29)

tağı b. +ları (Şöj.251/6)

başkalan- “değişmek” < *başka* + *lan-*

b.-dı (Kıs 477/3)

basseyñ “havuz” < Ru. *basseyñ* (бассейн)

oral özenniñ b. +ine deyin (Ka.15/5)

basta- “başlamak” < ET. *başla-* (ED, 381)

urıs b.-sa (Ü.48/7,50/78)

b.-p (S.60/14)

jey b.-dı (Kıs 478/19)

bastal- “başlatılmak” < *basta-* + *-l-*

b.-dı (Kıs 477/5)

bastan – ayak “baştan sona” < *bas* + *tan ayak*

b. (Ku.39/25,42)

bastay “başkan gibi ” < *bas* + *tay* (?)

b. kuwıp (Er.49/40)

bat- “batmak” < ET. *bat-* (ED, 298)

körinbey b.-ıp ketedı (T.56/90)

b.-ıp kete jazdap (S.61/33)

şın b.-tım (S.61/38)

oyğa b.-kan (Baķ.478/6)

b.-pağan (Er.48/33)

bata “dua” < Ar. *fātiḥa* (ArİS, 694)

b. +ların (Kım.482/32)

batis “batı” < *bat-* + *-is*

b. tyan’ – şan’ (Kö.12/6)

b. +ta (Ka.15/4)

b. tyan’ – şan’ğa (To.79/5; Ty.122/13)

b. jäne oñtüstik altay jotaları (Al.96/2)

b. altay korigı (Al.96/9)

b. tyan’ – şandık (Ty. 122/4)

kırğız jotalarının b. bölgi (Ty. 122/6)

b. tyan’ – şan’ (Ty.122/8)

batır “kahraman, yiğit” < Moğ. *bağatur* (L, 68), (ED, 313)

b. b. (Ü.50/104)

b. (Ka.15/4; Er.48/26)

b. +ı (Er.48/2)

b. koyan (Er.49/43)

munşama b. +ğa (Er.50/85)

älgı b. +lardıñ (Er.50/87)

b. jigit (Şöj.253/102, 254/132)

baw “bahçe” < Fa. *bâğ* (Ste, 148)

b. +da (Ta.16/25)

bawızda- “koyunu boğazından kesmek, boğazlamak” < Çağ. *boğuzla-* (ED, 322, ÇTS, 161)

b.-p göy! (J.74/205)

b.-ptı (J.74/205)

bawızdama “boğazlama” < *bawızda-* + *-ma*

koydıñ b. kanına (J.74/209)

bay (I) “zengin” < ET. *bay* (ED, 384)

b. (Ü.48/1; Kı.481/28)

b. +dıñ (Ü.48/1,50/72)

b. bolıp (S.62/87)

b. tağam (Ka.15/28)

türli – türli b. (Er.48/23)

bay (II) “eş, koca” < ET. *bæg* (ED, 322)

b. +ın (Ü.50/106)

b. +ı (Ü.50/106)

b. +lar (Kıs 477/10)

b. – jarlı (Kıs 478/30)

bayığı “(çok) önceki, deminki” < ET. *bayağı* (ED, 385)

b. (Kı.44/36; Ü.50/90,103; S.61/41,61,62/78)

bayanda- “anlatmak, bildirmek, beyan etmek” < Ar. *beyân* ve Kaz. *+da-*

b. -ydt (Ku.39/25)

baybek (kişi adı) “Baybek”

boztorgay ulı b. (Er.49/54)

baygus “çaresiz, zavallı”

ol b. +tar (J.71/84)

Jiyrenşe b. +tıñ (J.74/196)

b. +tıñ künin (Bağ.478/9)

bul b. +ı (Bağ.479/28)

b. +ğa (Kım 482/45)

b. dariyanıñ betin (Şöj.251/22)

bayla- “bağlamak” < ET. *bağla-* (ED, 314)

jip b.-p (T.55/32)

belbewleriñdi b.-ñdar (T.56/84)

b.-p (T.56/85; S.61/48; J.71/97,74/197)

b.-ğanım (S.61/53)

belbewleriñdi b.-ñdar (T.56/84)

b. (J.74/195)

täwekelge bel b.-ğan (Tuw.475/26)

jipsiz b.-p (Kım.481/7)

jalaw b.-ğan (Er.48/7)

awır kılış b.-ğan (Er.48/28)

tondık ala b.-ğan (Er.49/62)

baylanıstı “ilişkili” < *bayla-* + *nıstı* (-n- + -ıs + tı)

osı kasiyetine b. (Ta.16/24)

tıgız b. (To.79/16)

ösimdikter jamılğısına b. (Ty.122/7)

osığan b. (Tü.13/35)

bayraq “bayrak” < ET. *batraq* (ED, 307)

b. + tı jüre aldırğan (Er.49/39)

baysa “kalın ense”

b. + sı tuwday (Er.48/34)

bazar “pazar; çarşı” < Fa. *bâzâr* (Ste, 144)

b. + dıñ (Ü.48/17)

b. + ğa (J.74/193)

bek “çok” < ET. *berk* (ED, 361)

b. tamaşa kılıptı (J.72/149)

beker “işsiz; boşuna” < Fa. *begâr* (Ste, 223)

b. +den (Ü.48/22)

b. zarlap (Dos.476/5)

bel “bel” < ET. *bêl* (ED, 330)

b. + deriñe (T.56/84)

täwekelge b. baylağan (Tuw.475/26)

belbew “kuşak” < *bel + baw* < ET. *bêl + bağ*

b. +leriñdi baylañdar (T.56/84)

beldew “bölge”

tawdıñ tömengi b. +lerinde (To.79/5)

taw etegindegi b. +ge (Ty.122/8)

orman b. +iniñ tömengi böliginde (Ty.122/10)

belgi “işaret; özellik” < ET. *belgü* (ED, 340)

kazak dalasınıñ b. +si (Akb.18/7)

b. +leriniñ biri (Bü.91/42)

belgili “tanınmış; bilinen” < ET. *belgülüg* (ED, 341)

b. jabayı (Kö.12/3)

köpşillikke b. (Kö.12/3)

b. (Ka.15/25)

bende “kul” < Fa. *banda* (Ste, 202)

han da b. göy (J.73/155)

ber- “vermek; yardımcı fiil” < ET. *bêr-* (ED, 354)

b. -ipti (Kı.43/12; J.69/16)

b. -edi (Kı.44/49,63; Ü.48,8; T.54/23,55/52; J.72/132; Ka.15/15)

b. -eyin (Kı.43/20; Ü.48/5,50/75; J.70/62)

b. -señ (Ü.48/3,50/74)

b.-dim (Ü.48/12,49/37)

b.-ip (Ü.50/85,96; T.56/89; S.60/3,15; J.70/61,71/102,72/137; Kı.482/61)

b.-ermin (Ü.50/109)

koşa b.-edi (T.54/12)

b.-medi (T.54/25)

ürkite b.-di (T.55/34)

b.-esinler (T.55/40)

b.-mekşi bolıptı (T.55/43)

b.-etinderin bar ma? (T.55/47,50,55)

b.-edi eken (T.55/48)

kaşıp kete b.-edi (T.55/59)

kuwa b.-edi (T.55/60)

koy bağıp jüre b. (T.55/67)

b.-medinler (T.56/79)

alıp b.-eyin (T.56/82)

ayta b.-ipti (S.60/14)

tere b.-dim (S.61/49)

jata b.-dim (S.61/71)

as b.-ip jatkan (S.62/76)

dälel b.-edi (J.69/4)

jawap tawıp b-e almas (J.69/6)

suwsın b. (J.69/14)

b.-gen ayranın (J.69/16)

künjirene b.-ipti (J.70/39)

ulıksat b.-dim! (J.70/41)

alıp b.-mey bolmas (J.70/57)

alıp b.-eyik (J.70/59)
maza b.-meydi (J.72/125)
b.-se (J.72/134)
b-emin (J.73/168,172,184)
kızdatıp b.-esin (J.73/169)
kızdatıp b.-mesen (J.73/169)
kızdatıp b. (J.73/173,185)
kızdatıp b.-e almasan (J.73/173,186)
b.-gen eken (J.73/189; Bak.479/28)
aķıl b.-gen biylerdin bāri (J.74/198)
b. (J.74/215)
ıgısıp ř.-(ğ)a beredi (Kö.13/23)
jemis b.-gen (Ta.16/22)
sān b.-ip turadı (To.79/21)
tastap kete b.-edi (Tar.15/15)
kōnis awdara b.-edi (Bü.91/13)
b.-me (Bak.478/9)
jol b.-gende (Bak.478/12)
jol b.-e me (Kım.481/16)
kuyıp b.-ip (Kım.482/39)
b. (Kım.482/56)
kaytıp jüre b.-ipti (Er.50/86)
bāyge b.-emin (Şöj.250/5)
as bergen j.+ııa (Şöj.251/12)
b.-etin biylik (Şöj.251/30)
paranı burın b.-ip (Şöj.251/35)

b.-e almaymın (Şöj.252/64)

jol b.-ipti (Şöj.254/140)

berüw “vermek” < *ber-* + *üw*

b.+ge (Ka.15/30)

bes “beş” < ET. *běš* (ED, 376)

b. eşkisi (Ku. 39/1)

b. tulparğa (J.69/17)

b. tulpar (J.69/20)

b. savsak (J.69/20)

tört – b. jıl (Tuw.475/20)

boşannıñ b. balası (Şöj.252/63)

besten “beşer(li)” < *bes* + *ten*

b. (Ka.15/17)

beşpet “cepken”

b.+in (J.71/73)

b.+terin (J.71/77)

b.+iñizdi (J.71/78)

bet “yüz; tarz” < ET. *bēt* (ED, 296)

b. (Ku.39/40)

japırak taqtasınıñ joğarı b.+i (Ta.16/11)

jasıl tüsti b.+terine (Akb.18/20)

b.+tiñ ağı (Bağ.478/14)

jaw aldına b. kongan (Er.48/16)

dariyanıñ b.+in (Şöj.251/22)

betkey “yamaç”

taw b. +lerinde (Ta.16/7)

alasa tawlardıñ b. +lerinde (To.79/9)

betki “(bir şeyin) üst kısmı” < *bet* + *ki*

topıraqtıñ b. kabatına (Kö.12/11)

beyşara ~ biyşara “zavallı” < Fa. *bî-çâra* (Ste, 216)

b. (Bağ.478/6)

b.-mın (Şöj.252/58)

bez- “sevmemek, bıkmak; kaçmak” < ET. *bez-*(ED, 389)

b.-er (Ü.48/22)

b.-diñ (Dos.476/10)

b.-ip tastap (Kım.482/40)

bezendirüw “süslenme” < *bezen-* + *-dir-* + *-üw* < *beze-* + *-n-* < *bedze-*
< ET. *bediz* + *e-*

buta b. kuralı (Ta.16/21)

bezgeldek “mezeldek (*Otis tetrax*)”

b. +ke (Ağb.18/6)

bäle “bela” < Ar. *balâ*’ (ArİS, 74)

är türli b. +lerdiñ bärin (Şöj.253/92)

bärekeldi “aferin” < Ar. *barağa allâh* (ArİS, 54)

b. (Ü.50/94)

bäri “tamamı, hepsi” < *bar* + *ı*

b. (Kı.43/6,21,23, 44/34,36,44; T.55/54; S.60/8)

b. +ñ (Kı.43/18)

b. +n (Ü.50/81; Bağ.479/23)

b. +ñe (Ü.54/22)

analardıñ b. (T.56/87)
b.+iñ (T.56/91)
osınıñ b.+n (S.62/85)
b.+nen (J.70/47,55,74/199)
b.+ñiz (J.70/59)
osı maldıñ b.+in (J.72/134)
älgı maldıñ b.+n (J.72/137)
äyeliniñ aytқанınıñ b.+n (J.74/196)
aқıl bergen biylerdiñ b. (J.74/198)
jerdiñ jüzi b. (Қ1s 478/24)
b. dosıñ (Қ1m.481/18)
jurttıñ b. (Қ1m.482/34)
b.+n ayt (Er.49/73)
esendigiñ b. (Şöj. 252/48)
esendiktiñ b. (Şöj.252/53)
är türlü bälelerdiñ b.+n (Şöj.253/92)

bäyge “ödül” < Moğ. ?

b. beremin (Şöj.250/4)

bäyik ? “büyük” < ET. *bedük*

b. turıp (Қ1m.481/29)

b. bolıp (Қ1m.482/52)

bılayşa “böylece”

b. bastap (S.60/14)

bil- “bilmek, anlamak, öğrenmek; tanımak” < ET. *bil-* (ED, 330)

b.-ip koyıp (Қu.39/38)

b.-mes (Қ1.43/16)

b.-edi (K1.44/68)

b.-ip (Ü.49/40; T.54/26,55/60; J.70/44,73/178; Bak.479/23)

b.-meydi (Ü.49/64)

anık b.-ip turıp (Ü.50/114)

aldağanın b.-ip (T.55/57)

köre b.-e (S.62/79)

bil-em (J.70/34)

kaytatının b.-ip (J.70/40)

b. (J.72/119)

jetik b.-meytin adamdar (El.24/20)

b.-meymin (Tuw.475/15)

b.-dim (Tuw.475/19)

b.-meysiñ (Dos.476/4)

b-genimşe kargadım (Bak.479/32)

kaydan b.-diñ? (Şöj.253/94)

b.-meymisiñ (Şöj.253/116,254/123)

bildir- “bildirmek” < *bil-* + *-dir-*

b.-gesiñ (Şöj.252/76)

bilek “bilek” < ET. *bilek* (ED, 338)

ala b. (Er.48/30)

bilgir “bilgili” < *bil-* + *-gir*

kañsa b. de bolsa (J.69/5)

b. bolsañ (J.69/7)

bilgiz- “bildirmek” < *bil-* + *-giz-*

b.-eyin (J.69/26)

bir “bir; tek” < ET. *bir* (ED, 353)

b. (Ku.39/15,32,47,40/51; K1.43/4,8,14,15,44/32,38,46,60; Ü.48/1,2,3,8,11,16, 23,49/37,47,48,49,57,61,70,71,50/73,75,85,88,100; T.54/1,5,12,18,21,30,55/ 32,42,48,49,51,52,61,64; S.60/1,4,12,21,25,30,61/42,49,50,56,57,58,62/73,79; J.69/1,4,70/42,57,61,66,71/85,91,93,72/148,73/166,181,217; Kö.12/5,8,13/14; Ka.15/12,20; To.80/26,38; Tuw.475/16; Dos.476/4,7; Kıs 478/31; Kıım 482/45; Er.48/31,49/59; Şöj.250/2,251/31,252/42)

b. kün (Ku.39/2)

b. küni (T.54/3,56/96; J.70/57,73/160)

b. +i (K1.44/31)

b. b. (K1.44/35)

b. +dey (K1.44/37)

b. wakıtta (S.61/48,49)

b. nārseniñ (S.61/65)

b. – b. (S.61/70)

b. jerge (J.69/24)

b. azıraķ (J.71/99)

bir tuķımdaķa (Tü.13/2)

b. b. +inen (Akb.18/25)

b. jarım ay (Bü.91/22)

b. – eki kün (Kım.481/20)

b. Balta (Şöj.253/89)

b. kúdaydan (Şöj.253/96, 254/127)

tilewi b. (Şöj.254/136)

birak “ama” < ET. *bir* + *ök* / *oķ* (ED, 362)

b. mal suraydı (J.72/117)

b. jabayı karakat (Ka.15/26)

b. (Kas.15/32; Akb.18/12,18; El.24/9; Bü.91/9,17)

biraz “biraz; bir kısım” < *bir+az*

b. (Ku. 39/12)

b.+dan (Kı.43/8)

bul kustıñ b.+ı (Ak.16/11)

b. zaman (Tuw.474/4)

b. joldastarımın (Er.48/2)

birden “birlikte” < *bir + den*

b. (T.56/94; S.60/22; Tar.15/14)

birow (I) “biri” < ET. *biregü* (ED, 364)

b.+iniñ (Ku.39/4; T.56/88)

b.+i (Ü.49/54; S.61/67,68; J.71/73,73/163)

b.+ine (S.61/64)

ol adamdardıñ b.+i (J.73/163)

sol adamdardıñ b.+i (J.73/165)

(II) “bir, bir tane; yalnız”

b.+min (Ku.39/48)

birge “birlikte, beraber” < *bir + ge*

b. (Ku.39/23; Kı.43/24,44/36; S.62/78; Kö.13/18; Akb.18/31; Tuw.475/24)

biri “belirsizlik adılı, biri” < *bir + i*

körgansız kustardıñ b. (Tar.15/29)

belgileriniñ b. (Bü.91/42)

birinşiden “ilk” < *bir + (i)nç + i + den*

b. (Kas.15/36)

birjıldık “bir yıllık” < *bir + jıl + dık*

b. ösimdik (To.79/13)

birneşe “birkaç” < *bir* + ET. *neçe* (ED, 775)

b. künden (Ü.48/16; J.72/113),120,122; To.79/20)

b. joldas (J.70/63)

b. jıl (Bü.91/19)

bit- “bitmek (yetişmek); tükenmek” < ET. *büt-* (ED, 298)

b.-pegen kuw (S.61/42)

esendigin bari b.-sin (Şöj.252/48)

bitirgisiz “bitmeksiz” < *bitir-* +*-gi* + *siz* < ET. *bütür-* (ED, 308)

b. mahtap (J.73/151)

biy “bey” < ET. *beg* (ED, 322)

aql ber gen b.+lerdin bari (J.74/198)

aql üyretken b.+lermen (J.74/203)

b. ulı (Er.49/68)

biye “kısırak” < ET. *bé* (ED, 291)

ala b. (S.60/25)

bir b.+m (S.60/25)

b.+ge minip (S.61/37)

b.+ni (S.61/38)

biygazı (kişi adı) “Biygazı”

b. degennin (Er.48/3)

b. (Er.48/4,13,50/85)

kabardının b. (Er.48/8)

biyik “yüksek” < ET. *bedük* (ED, 302)

b. tawlarda (Al.96/6)

biyiktik “uzunluk” < *biyik* + *tik*

b.+(g)i (Kö.12/7; Ka.15/9; To.80/27)

butanıñ b.+(g)i (Ta.16/7)

biylik “beylik” < ET. *beglik* (ED, 326)

beretin b. (Şöj.251/30)

biz “biz, 1.çoğul kişi adılı” < ET. *biz* (ED, 388)

b.+de bolsa (Ku.39/14)

b. (Kı.44/70; T.56/80)

b. barsaķ (T.55/80)

b.+diñ elimizde (Bü.91/33)

b.+diñ elimizdiñ (Bü.91/41)

b.+diñ sözdiñ (Dos.476/11)

b.+derge (Kıs 477/2)

b.+der karga (Şöj.251/21)

boķta- “sövmek” < ET. *boķ* (ED, 311) + Kaz. *ta-*

bir b.-ydl (Şöj.251/31)

bol- “olmak; var olmak” < ET. *bol-* (ED, 331)

bes eskisi b.-ıptı (Ku. 39/2)

ķaşıp b.-maydı (Ku. 39/3)

sen b.-sañ (Ku. 39/11,16)

bizde b.-sa joķ (Ku. 39/14)

b.-ğan waķiyğanı (Ku.39/25)

b.-sa gerek (Ku.39/39)

b.-ıp ketipti (Kı.43/7)

b.-ıp çığadı (Kı.45/83)

araşası b.-sın (Ü.48/7,50/78)

adam b.-maysın (Ü.48/13)
küzetşi b.-ıp tur (Ü.48/29)
küzetşi b.-ıp turadı (Ü.49/30)
aşık b.-adı (Ü.49/33)
b.-ayın (Ü.49/34)
b.-maydı (Ü.49/39)
b.-maytının (Ü.49/40)
b.-ğanı (Ü.50/94)
b.-dı (Ü.50/98,112)
joldas b.-ıp jüripti (T.54/3)
kas b.-ıptı (T.54/5)
öltirmekşi b.-ıptı (T.54/26)
bermekşi b.-ıptı (T.55/43)
öltirmekşi b.-ıp kele jatkanın (T.55/58)
b.-a almaymın (T.55/65)
han b.-ayın (T.55/66)
keşke taman b.-ğan soñ (T.55/73)
bir awız da b.-sa (S.60/5)
kerek b.-sa (K1.43/18,19)
sartta – surt b.-ıp jatkan (S.61/65)
kil may b.-ıp (S.62/83)
bay b.-ıp (S.62/88)
bilgir de b.-sa (J.69/5)
bilgir b.-sañ (J.69/7)
b.-maydı eken (J.69/24)
turuwşı b.-mağan soñ (J.70/36)

köñili b.-may (J.70/45)
alıp bermey b.-mas (J.70/57)
kañsa mal b.-sa da (J.70/62)
kalay b.-adı (J.71/80)
aş b.-adı (J.71/84)
jol b.-sın (J.71/94; Şöj.252/54)
jol b.-sa (J.71/94)
ruksat b.-sa (J.71/95)
konaq b.-sañız (J.71/96)
koş b.-adı (J.71/96)
kiyratatın b.-ğan soñ (J.72/126)
kiyratatın b.-dı goy! (J.72/127)
kele jatқан mal b.-ar (J.72/130)
konaq b.-ıp (J.72/146)
aluwğa b.-ğanmenen (J.73/157)
tartıp aluwğa b.-maydı (J.73/158)
dağdarganday b.-ıp (J.73/164)
b.-ar ma? (J.73/187)
maqsatıñız b.-ar (J.74/200)
kozdaytın waqıtı b.-dı (J.74/202)
tämäm b.-ğan soñ (J.74/202)
barmak b.-ıp şıqtı (J.74/203)
kan – kan b.-ıp (J.74/210)
koy b.-mas (J.74/217)
tapqır b.-dı (J.74/219)
b.-atın sarı (Ka.15/14)

b.-ıp turadı (Қа.15/20)
köldeneң b.-ıp (Та.16/9)
қызғұлт b.-ıp keledi (Та.16/16)
köp b.-ған jıldarı (То.79/16)
қысқа b.-adı (То.79/25)
бар b.-ғанı (То.80/27)
b.-ıp tabıladı (АІ.96/6; Қас.15/40)
b.-ıp kelgen (Тү.13/7)
аз b.-ғанда (Тү.13/26)
қар қалың b.-ғанда (Тү.13/32)
jaқсы at pen қамшы b.-sa (Тү.13/36)
soғып aluwğa b.-adı (Тү.13/38)
b.-adı (Қас.15/14; Ақб.18/24; ЕІ.24/11)
top b.-ıp (Қас.15/23)
joқ қılıп jiberüwge b.-maydı (Қас.15/34)
b.-atın bul қустың (Тар.15/24)
b.-ıp esepteledi (Тар.15/30)
kezdestirüwge b.-adı (Ақ.16/10; Бү.91/15)
b.-ıp körinedi (Ақ.16/24)
b.-ıp esepelinedi (Ақб.18/7)
jup b.-ıp (Ақб.18/25)
top top b.-ıp (Ақб.18/40)
қиşılew b.-adı (ЕІ.24/8)
awlawğa b.-adı (ЕІ.24/34)
қ. b.-adı (Бү.91/26)
biraz zaman b.-sa (Тuw.474/4)

b.-amin (Tuw.475/13)
ıstık b.-dın (Tuw.475/14)
b.-ıp şege (Tuw.475/17)
ketkenime b.-sa (Tuw.475/20)
kor b.-mas (Tuw.475/27)
ortak b.-ar adamım (Dos.476/8)
jolın b.-sın (Dos.476/12)
b.-ğanda oyun – külki (Dos.476/17)
dos b.-sañ (Dos.477/19)
hoş – esen b.! (Dos.477/21)
jel b.-sa (Kıs 477/17)
b.-sa da (Kıs 478/22)
b.-ğan zayığ (Bağ.478/16)
kul b.-ıp (Bağ.478/19)
kayran b.-dım (Bağ.479/30)
doğız b.-sın (Kım.481/4)
koğız b.-sın (Kım.481/4)
b.-ıp dări (Kım.482/35)
Aplaton b. (Kım.482/48)
bäyik b.-ıp (Kım.482/52)
kılar amal – ayla b.-mas (Er.50/85)
er b.-sañ (Er.50/87)
aytıspakşı b.-adı (Şöj.251/6)
kosı b.-dı (Şöj.251/13)
allanın dosı b.-dı (Şöj.251/14)
ası b.-dı (Şöj.251/16)

b.-ğanda (Şöj.251/21)

pul b.-sın (Şöj.252/51)

kul b.-sın (Şöj.252/52)

b.-masa (Şöj.252/67)

ziyansız joldas bolma (Şöj.253/101)

tiyışsız b.-sa (Şöj.254/128)

ziyansız joldas b.-a ma (Şöj.254/131)

bolat “çelik” < Fa. *pûlâd* (Ste, 254)

ğara b. (Er.49/69)

boluw “olmak, olma” < *bol-* + *-(u)w*

wâzir b.-dı (S.60/6)

payda b.+ına (Kö.12/12)

b.+ı (Ka.15/15; Ty.122/10)

ayağının kıskı b.+ı (Tü.13/30)

bopsa “şantaj”

b.+ğa şıda (Er.50/87)

boran “şiddetli rüzgar” < Moğ. *boruğa(n)* (L, 121)

b. oynap (Kıs 478/29)

bosan- “doğum yapmak” < *bos* + *an-* krş. ET. *boşu-* (ED, 377)

jas b.-ıp edi (J.74/213)

bosat- “serbest bırakmak, boşaltmak” krş. ET. *boşut-* (ED, 378)

ölimnen b.-ıp (Kıs.45/82)

boşan (özel ad)“önceki boyun bir kolu”

b.+ nı bes balası (Şöj.252/63)

boy “boy; vücut; (bir şeyin) kıyı, kenarı” < ET. *boğ* (ED, 296)

b. +ın (Kı.45/78)

b. +ı (Ü.48/27)

dariyanın b. +ına (T.55/69)

kisi b. +ı (S.60/18)

Jiyrenşenin äyelinin b. +ın (J.73/151)

avomobiyl' joldarının b. +ında (Ta.16/26)

b. +ların (To.80/31)

b. +ında Esil (Tuw.475/28)

jazdın b. +ı (Kıs 477/4)

b. + ıña (Şöj.253/107)

boya- “boyamak” < ET. *boğu-* (ED, 300)

b. -p (J.74/210)

boyaw “boyamak; boya” < *boya-* + *-w*

b. +ğa (To.80/50)

b. +ğa paydalanadı (To.80/50)

tülkinin terisinin b. +ı (Tü.13/8)

boz “boz, kül rengi” < ET. *boz* (ED, 388)

b. balalardın (S.62/77)

b. üyim (J.70/47,55)

bozar- “renk değiştirmek” < *boz* + *ar-*

b. -ıp turadı (Ka.15/10)

bozgılt “boz renge yakın” < *boz* + *ğılt*

aķ jāne b. (Ta.16/15)

b. külgin (To.80/30)

boztorgay (kişi adı) “Boztorgay”

b. ulı baybek (Er.49/54)

bödene “bıldırcın” < Moğ. *büdüne* (L, 144)

b. eken (S.61/52)

böge- “yola koyulmak”

b.-mey (Bağ.478/12)

bökebay “yünlü başörtü”

b. bastarına (Kıs 477/8)

bölek “ayrı” < ET. *bölük (bölök)* (ED, 339)

b. segmentterge (To.80/28)

bölik “kısım” < *böl-* + *ik*

b. +(g)iniñ kurasında (To.80/44)

kırgız alatawı jotalarınıñ sıgıs b. +(g)i (Ty. 122/4)

kırgız jotalarınıñ batıs b. (g)i (Ty.122/6)

tömengi b. +(g)inde (Ty.122/10)

ortañğı b. (Ty.122/13)

bölin- “bölünmek” < *böl-* + *-(i)n-*

b.-gen (To.80/28)

böltirik “kurt yavrusu”

14-ke deyin b. +ti (Kas.15/21)

börk “hayvan postundan yapılmış kürksüz başlık, börk” < ET. *börk* (ED, 362)

eltiri b. +in (Kıs 477/12)

börük “kürksüz başlık, börk” < ET. *börk* (ED, 362)

qara suwsar b. (Er.49/74)

böten “yabancı; başka”

b. adam (Ü.48/19)

b. +ge (Bağ.478/9)

bu “bu, işaret adılı” < ET. *bu* (ED, 291)

o jak-b. Jagına (Ku.39/26)

b. ne kılğanıñ (Ü.50/107)

b. tüyeni (T.54/20)

b. ne ğajap (Kım.481/19)

b. jiyhanda (Kım.482/47)

b.-dı (Er.48/29)

b. jıyınınıñ işinde (Er.49/48,70,83)

buğan “buna” krş. *mağan*

b. (J.69/5,73/162)

buğı “geyik” krş. Moğ. *buğu* (L, 131)

äsem b. (El.24/5)

bulğakta- “sallanmak” < ET. *bulğa-* (ED, 337) + Kaz. *қта-* (-*q* + *ta-*)

b.-p (T.56/90)

bugin “bugün” < *bu+kün*

b. (J.73/179)

bul “bu, işaret adılı”

b. +ğan (Kı.44/65)

b.+larmen K1.

b. +dan (*budan*) (S.62/86)

b. kisige (Ku.39/42)

b. jındı adam (Kı.43/16)

b. (Kı.43/23,25,53;Ü.49/32,50/112;T.54/3,55/36,55/53;

Kö.12/7,13/20; Ka.15/20; Ta.16/7,21; Kas.15/34; Bü.91/34)

b. kisi (J.69/9)

b. sözinen (J.70/34)

b. kızdıñ (J.71/87)

b. kimniñ malı (J.72/126)

b. mal (J.72/130)

b. adam (J.73/152)

b. keliñsekti (J.73/161)

b. sözge (J.73/175)

b. koydıñ jıyırmaşaktısın (J.73/192)

b. türdiñ (Ka.15/8; To.80/27)

b. jüyege (Ty. 122/2)

b. kustuñ (Tar.15/24; Ak.16/10)

b. jiyekteri (Ak.16/22)

b. turna (Ak.18/16)

b. düniye (Tuw.475/22)

b. baygustı (Ba.479/28)

b. kızğa (Ba.479/31)

b. takıldağan sokırın (Şöj.251/17)

b. sözdi (Şöj.251/39)

b. tabın (Şöj.254/138)

bulan “sığın / yaban geyiği (*Alces alces*)” < ET. (Kar.) *bulan* (ED, 343)

b. +ğa deyin (Kas.15/16)

bulañda- “nazlanmak”

b. -ydı (Şöj.252/47)

bular “bunlar, çoğul işaret adılı”

b. +men (Kı.44/36)

b. +ıı (Kı.44/68)

b. +ğa (T.54/24; Akb.18/38)

b. (T.55/57)

b. +dan (T.55/60)

b. (Tü.13/19)

bult “bulut” < ET. *bulıt* (ED, 333)

kün b. +tan sıkkan kezinde (J.71/99)

bur- “dönmek” krş. ET. *bür-* (ED, 355)

konak b. -ıp (Kım.481/26)

burın “önce, evvel” < ET. *burun* (ED, 366)

b. +ğı zamanda (Kı.43/1)

b. (Ü.49/45; T.55/60; (Tü.13/43)

paranı b. berip (Şöj.251/35)

burınrak “daha önce” < *burın* + Kaz. *rağ*

b. (T.54/1)

burıs “yanlış”

b. jürip (Kım.481/27)

buta “çalı, maki”

tanımal b. (Ka.15/4)

b. şilikterinde (Ta.16/5)

b. bezendirüw kuralı (Ta.16/21)

b. +larmen (El.24/14)

butak “budak, dal” krş. ET. *butık* (ED, 361)

b. +tarı (Ka.15/9; Ta.16/8)

jas b. +tar (Ka.15/10)

jas b. +tarının tömengi (Ka.15/13)

b. +nıñ biyiktigi (Ta.16/7)

jas b. (Ta.16/13)

b. +(ğ)ı (To.79/18)

b. +tarımen (El.24/14)

butaktan- “budaklanmak” < *butak* + *tan-*

b.-baydı (To.79/25)

buwaz “hamile” krş. ET. *boğuz* “(hayvanlar için) hamile” (ED, 322)

b. eşkini (Ku.40/55)

buwazlık “hamilelik” < *buwaz* + *lık*

eki ay b. +tan keyin (Kas.15/20)

toğız aylık b. +tan keyin (El.24/23)

buwra “buğra, erkek deve” < ET. *buğra* (ED, 317)

ülken kara b. +nı (Ku.39/17)

buyır- “buyurmak” < ET. *buyur-* (ED, 387)

b.-ıptı (K1.44/33)

b.-dı (K1.44/70)

b.-adı (Ü.49/46)

b.-ıp edim (Ü.49/68)

b.-ğan soñ (Ü.50/88)

buyırık “buyruk, emir” < ET. *buyruk* (ED, 387)

b. beredi (K1.44/63)

buz- “bozmak; dağıtmak” < ET. *buz-* (ED, 389)

b.-adı (Tü.13/22)

b.-ıp keter (Kım.482/51)

tümendi b.-ğan er (Er.48/24)

buzıl- “bozulmak; (yüreği) sıkılmak” < ET. *buzul-* (ED, 391)

köñili b.-ıp (J.73/176,178)

köñiliniz b.-ıp (J.73/179)

nağıp b.-masın (J.73/181)

bügin “bugün”

b. (Bağ.479/21; Kım.482/53)

bükil “bütün”

b. alqaptı (To.79/23)

büldir- “mahvetmek”

b.-edi ekensiñ (Ü.48/14)

b.-gen (Er.49/56)

bürken- “örtünmek” krş. Moğ. *bürkü-* (L, 150) + Kaz. *-n-*

kiyimderin b.-ıp (J.71/72)

beşpetterin b.-ıp (J.71/77)

bürkit “kaya kartalı (*Aquila chrysaetos*)” < Moğ. *bürgüd* (L, 148)

b. (Bü.91/1,27,39,40)

eresek b.+ke (Bü.91/12)

b.+tiñ (Bü.91/32)

b.+ter (Bü.91/37)

bürkitşi “kaya kartalcı” < *bürkit* + *şı*

b.+ler mektebi (Bü.91/36)

bürşik “tomurcuk”

aşılmagan b. +terden (Kö.13/18)

b. kezinde (To.80/29)

ağaştıñ b. (El.24/13)

bütün “bütün; sağlam” < ET. *bütün* (ED, 306)

b. kazanga (S.61/57)

b. şıkkan sübedey (Er.49/64)

büyen “kalın bağırsak”

b. +iniñ (Ku.39/27)

b. +di (Ku.39/33)

D

da “da bağlaç, ve” < ET. *tagı* (ED, 466)

d. (Kı.43/25,44/31,36; Ü.49/35,59; T.54/3,10,55/70,56/93,106;

S.60/5,62/82,86; J.70/62,71/100,102,108, 72/109,119,73/154,155,164,74/194;

Kö.13/20; Ka.15/19;Ta.16/14,22,23; Kas.15/9;

Tar.15/14;Ak.16/25;Bü.91/39;Tuw.474/9,475/18;

Kıs478/21,22,31; Bak.478/19; Kım.481/13,482/46;

Er.48/23,50/87,88; Şöj.252/71,254/138)

onnda d. onnda (Kım.482/33)

kimder bar d. kimder joq (Er.48/19)

tagı d. (Şöj.251/23)

dağdar- “çaresiz kalmak”

d.-ıp kele jatsa (J.70/66)

d.-ıp kaladı (J.73/176)

d.-ğanı goy (J.74/196)

dağdarğanday “çaresiz kalmış gibi” < *dağdar-* + *-ğan* + *day*

d.bolıp (J.73/164)

dağdı “alışkanlık”

añ awlaw d.+ları (Bü.91/33)

dağı “da / de bağlacı” < ET. *tağı* (ED, 466)

aķ d. boladı (El.24/11)

d. (Tuw.474/4,475/20; KıS 477/10,13)

öziñ – d. (Şöj. 252/49)

daqtı “benekli” < Fa. *dâğ* ve Kaz. *+tı*

kök d.+tı (To.80/32)

dala “bozkır, dışarısı” < Moğ. *tala* (L, 771)

d.+ğa (Kı.43/22; T.54/27; J.70/51)

d.+da (Ü.48/16,50/72,50/108)

ormandı d. (Ka.15/3)

ķazak d.+larında (Tar.15/5)

ķuwañ Ķazakstan d.+ları (Tar.15/23)

d. ķusı (Aķ.16/1)

Ķazakstan d.+ları (Aķ.16/4)

juwsandı d.+larında (Aķ.16/7)

ķazak d.+sınıñ (Aķb.18/7)

astıķtı egin d.+ları (Aķb.18/14)

d. köliniñ (Aķb.18/36)

ormandı d.+ğa (El.24/5)

dala balşıķsı “bozkır avcı kuşu” < *dala balşıķ* + *şı*

b.+sı (Ta.15/2)

dala boztorgayı “tarlakuşu (*Alauda arvensis*)” < *dala boz* + ET. *toriğa* + ı

d. (Ak.16/15)

koñır daqtı (Bü.91/21)

dalbır-la- “hareket ederek ses çıkarmak, zıplamak” < ET. *talpır* + Kaz. *la-*

bir d.-ğan nürseden (S.61/50)

d.+ğanımen (S.61/55)

dambal “şalvar”

d.+darıñnıñ (T.56/84,87)

damıl – damıl “arta arta” < *damı-* + *-l*

d. – d. kar (Kıs 478/21)

dañk “şöhret, ün”

d.+ıñızben (K1.45/76)

dar “dar ağacı” < Fa. *dâr*

d.+ğa (K1.44/62,64,67,70)

d.+ğa asıp (K1.44/69)

darı- “dağıtmak” (?)

d.-ydl (K1.43/5)

dariya “derya, deniz; ırmak” < Fa. *daryā* (Ste, 516)

d.+nıñ boyına (T.55/69)

d.+ğa (T.55/72)

d.+nıñ [jağasına] (T.56/83)

sizder d. (Şöj.251/21)

d.+nıñ betin (Şöj.251/22)

dawıs “ses” < ET. (Kar.) *tavış* (ED, 446)

d.+ınan (S.61/66)

pisken d.+ıñ (dawsıñ) (K1m.481/22)

dawıstı “sesli” < *dawıs* + *tı*

kaz d. (Şöj.251/11)

dayar “hazır” < Ar. *tayyâr*

d. turğan dämim (Ü.50/89)

dayındal- “hazırlanmak” < *dayar* + *dal-* (?)

d.-atın (Tü.13/45)

d.-adı (Kas.15/30)

de “de bağlacı, ve”

d. (Kı.44/34; Ü.48/15,28,49/36; Ü.54/22;

T.55/42,49,54,56/87,91,101,102; S.60/8,19,62/83;

J.69/5,70/48,55; J.71/67,75,72/109,136,73/156; Kö.13/18;

Ka.15/25; To.80/45; Kas.15/26; Ak.16/25; Bü.91/31;

Dos.476/10,13,477/18; Kıs 478/24; Bak.479/21; Er.48/24; Şöj.252/41)

küsti d. tākappar kusti (Bü.91/35)

de- “demek, söylemek” < ET. *tê-*

d.-p (Ku.39/3,5,9,16,37,40/58,60; Kı.43/10,15,17,24,

44/33,45,54,58,62,67,68,45/74,77; Ü.48/10,14,20,21,25,26,29,

49/34,42,43,46,48,52,55,56,57,64,65,68,50/80,84,96,100,104;

T.54/8,14,16,20,23,28,55/36,39,40,46,51,52,55,56,63,64,65,71,

56/76,79,81,82,86,92,97,99,103,107; S.60/5,9,16,61/48,52,53,59,

69,81; J.69/5,6,10,22,26,70/44,48,53,59,71/80,88,92,72/127,128,

132,144,73/160,162,169,18,74/200,207,219; El.24/12; Kıs 478/32; Bak.478/5;

Kım.482/36,57; Er.48/29,50/85; Şöj. 252/51,52,54; Şöj.252/67,72)

d.-pti (Ku.39/11,48;Kı.43/20;J.69/12,14,70/29,30,32,34,39,41,71/69,94,95,

72/143,73/170,174,190,74/205,213,214, 216)

d.-se (Ku.39/15,27,28,48)

d.ydi (Ku.39/16,28,29,43,49;Kı.44/47,56,70,72,80;Ü.48/4,5,8,12,23,25,

49/43,50,67,71,109,110,113; J.69/3,4,8,9,22,70/59,62,71/86,89,96,104,
72/116,119,129,132,135,142,73/153,183,187,74/195,212,218;
Şöj.250/5,251/17,24,32)

d.-gen (Kı.43/29; Ü.48/22,49/38,50/91; T.54/4; S.60/25; Er.48/2,50/88)

d.-gende (Ü.50/102)

d.-gen son (Ü.50/90)

d.-di (Ü.50/75,94; T.55/67)

d.-dim (Ü.50/76; Bak.479/31)

d.-p edi (Ü.49/38,50/78,87)

d.-sem (Ü.50/85; S.61/51)

d.-p e-dim (T.55/48)

d.-genderdiñ (S.60/8)

tesik d.-geni (J.69/19)

bes tulpar d.-geni (J.69/20)

kızıl töbeşik d.-geni (J.69/21)

d.-seyşi (J.70/28,30,32,33)

ne d.-p otır eken (J.70/43)

öl d.-sem öl (Dos.477/19)

d.-mey (Kım 482/45)

biygazı d.-genniñ (Er.48/3)

koy d.-gende (Er.48/31)

al d.-gende (Er.49/35)

sokıır d.-sen (Şöj.253/86)

degender “demiş gibi” < *de-* + *-gen* + *dey*

d. (Bak.478/8)

dem “nefes” < Fa. *dam* (Ste, 534)

d. alar (Bağ.479/22)

demalı “dinlenme” < *dem* + *al-* + *-ıs*

d. sayabağtarında (Ta.16/24)

den ~ dene “ten, vücut”

d. +im saw (Ü.48/21)

d. +im sawdan (Şöj.253/112)

d. mölşeri (Tü.13/2)

d. +siniñ uzındığı (Tü.13/3; Kaş.15/11)

d. +si (Ağ.16/18)

den koy- “dikkat vermek”

bul kızdıñ sözine den k.-ıp (J.71/87)

derew “derhal, hemen”

d. öltirip (T.55/53)

d. (S.60/28,61/32)

des- “söyleşmek” < *de-* + *-s-*

d.-ip turganda (J.72/135)

deyin “kadar” < ET. *tegi* + *n*

tizesine d. (J.70/51)

tört jılğa d. (J.70/65)

eki tirseğine d. (J.74/210)

tirseğiñe d. kan (J.74/211)

25 metrge d. (Kö.12/7)

japırak jargangā d. (Kö.13/15)

oral özenniñ basseynine d. (Ka.15/5)

jonğar Alatawına d. (Ka.15/6)

1,5 metrge d. (Ka.15/9)
1-3 metrge d. (Ta.16/8)
batis tyan' – şan'ğa de.+gi (To.79/6)
birneşe kilometrge d. (To.79/20)
5 sm–ge d. (To.80/33)
55 sm–ge d. (Tü.13/5)
sur – kızıl koşqıl tüske d. (Tü.13/10)
15–ke deyin (Tü.13/17)
qara tüske d. (Kas.15/13)
koyannan bulanğa d. (Kas.15/17)
14–ke d. (Kas.15/21)
kırküyekten nawrızğa d. (Tar.15/7)
kazannan nawrızğa d. (Aq.16/13)
janaskanğa d. (Aq.16/29)
nawrızdan kırküyekke d. (Aqb.18/22)
tawlı ormandarğa d. (El.24/4)
osığan d. (Bü.91/12)

dälel “delil, kanıt” < Ar. *dalil* (ArİS, 289)

d. beredi (J. 69/4)

däm “yemek” < Ar. *ta'm* (ArİS, 560)

d. tatqan jeriye (Ü.48/6,49/38;50/76,86)

d. tatıp ket (Ü.49/50)

d. tatqalı (Ü.49/55)

d.+im (Ü.50/89)

d.+di (Ü.50/90)

d.+in (Ü.50/92)

dämdi “tatlı” < *däm* + *di*

söziñ d. (Kım.482/46)

däreje “derece” < Ar. *daraca* (ArİS, 276)

5-şi d. (Akb.18/20)

däri “çare” < Ar. *dârû*

bolıp d. (Kım.482/35)

diametr “çap” < Ru. *diametr* (*ðuamemp*)

d.+i 5 sm-ge deyin (To.80/33)

diñ “gövde”

d.+i tüziw (Kö.12/8)

disk “disk” < Ru. *disk* (*ðuck*)

d. tisti (To.80/41)

d.+iniñ astıñğı jağınan (To.80/43)

doñız “domuz” < ET. *toñuz* (ED, 527)

d. bolsın (Kım.481/4)

dos / dost “arkadaş” < Fa. *dast* (Ste, 519)

d.+ıma (Dos.476/1)

ay d.+ım (Dos.476/2)

ey d.+ım (Dos.476/10)

dos (Dos.476/14)

dos bolsañ (Dos.477/19)

a., d.+ım! (Dos.477/21)

bäri dos+ıñ (Kım.481/18)

d.+ım (Kım.482/54)

allanıñ dos+ı (Şöj.251/14)

döngelek “yuvarlak” < *döngele-* + *k*

japırağı d. (Kö.12/8)

d. tisti (To.80/41)

durısında “aslında” < Fa. *durust* (Ste, 512) ve Kaz. *+ında* (+*ı* +*n* +*da*)

d. (Er.50/86)

duşpan “düşman” < Fa. *duşmân* (Ste, 526)

d. +nıñ tobın (Er.49/58)

duwadağ “toy kuşu (*Otis tarda*)”

d. (Akb.18/5)

duwal “duvar” < Fa. *dîvâr* (Ste, 554)

d. +darda (To.79/12)

düniye “dünya; mal mülk” < Ar. *dunyâ* (ArİS, 295)

d. +ler (Ü.50/96)

d. +den kaytқан eken (J.69/25)

bul d. (Tuw.475/22)

d. +niñ kıızıǵınan (Bağ.479/20)

d. +de (Kım.481/12)

d. +degi bări dosıñ (Kım.481/18)

d. +de (Şöj.251/38)

düniyejüzi “yeryüzü” < *düniye* + *jüz* + *i*

d. +ndegi (Tar.15/28)

düniyege äkel- “dünyaya getirmek, doğurmak” < *düniye* + *ge* + *äkel-*

d. -edi (Tü.13/18; Käs.15/22)

E

e- “olmak, imek (ana) yardımcı filli” < ET. *er-* (ED, 193)

kelip e-di (K1.44/46)

dep e-di (Ü.49/38,50/78,87)

hannın jumısı e-di (Ü.49/52)

tastamaw e-di (Ü.49/54)

buyırıp e-dim (Ü.49/68)

baydın balası e-dim (Ü.50/72)

t.-ip e-di (Ü.50/72)

jılkı bağıp jür e-dim (Ü.50/73)

bar e-di (Ü.50/86,89)

e-mes pe e-dim (Ü.50/111)

tilep e-di (T.54/24)

ürkitip jiberip e-di (T.55/37)

dep e-dim (T.55/48)

aykaylap e-di (T.55/55)

basıp kalıp e-di (T.56/104)

öngerip e-dim (S.61/39)

atıp e-dim (S.61/44,46)

ertip e-dim (S.61/58)

maylap e-dim (S.61/64)

jok munan alıs e-mes (J.69/11)

kayter e-diñ? (J.69/27,70/29,30,32)

jaman e-mes (J.72/143)

layık e-mes (J.73/152)

bosanıp e-di (J.74/213)

tuwatın ba e-di? (J.74/214)

kozdaytın ba e-di? (J.74/216)

ğana e-mes (Kas.15/25)

şımır e-mes (Ak.16/18)

jeñil e-mes (Dos.476/6)

erip e-dim (Şöj.251/9, 252/56)

könip e-dim (Şöj.251/10,252/57)

kelip e-dim (Şöj.251/12,252/59)

jürsin be e-sen? (Şöj.252/44)

jep e-dim (Şöj.253/104)

kuwandıqtıñ kılı e-mes pe (Şöj.253/113)

edäwir “epeyce”

e. tanımal (Ka.15/4)

efemeroid “çok yıllık bitki grubu” < Ru. *efemeroidı*(эфемероиды)

e. +tardıñ (Ty.122/9)

eger “eğer” < Fa. *eger*

e. (S.60/4; J.70/37,71/84,73/169,173)

e. +de (J.73/186)

egin “ekin” < ET. *ekin* (ED, 109)

astıqtı e. dalaları (Ak.18/14)

e. +di (Şöj. 252/51)

egistik “ekinlik / tarla” < *egis + tik* (< *ek-* + *-(i)ş + lik*)

e. +terdi (To.79/10)

ejelden “eskiden” < Ar. *azal* (ArİS, 14) ve Kaz. *+den*

e. (Bü.91/34; Şöj.253/113)

eken “‘miş, ek fiil” < ET. *er-*

bar e. (Ku.40/53; K1.44/38; Ü.48/1,49/44; T.54/3,5)

altın e. +in bilmes (K1.43/16)

altın e. (K1.43/21)

otıra bergen e. (K1.44/60)

emizgen e. (K1.45/79)

şıkkkan tis e. (K1.45/79)

büldiredi e.-siñ (Ü.48/14)

kelgen adam e. (Ü.48/19)

bala jigit e. (Ü.48/28)

jok e. (Ü.50/95)

neğıp jatır e. (Ü.50/100)

kuşaktasıp jatır e. (Ü.50/101)

e. +in (Ü.50/113)

aķ e. (T.54/10)

beredi e. (T.55/48)

keykuwat eken (T.55/71)

köp pek e.? (T.56/80)

habardar e. (T.56/96)

jatır e. (T.56/100; J.70/54)

julkısın bakķan e-min (S.60/16)

ķatıp ķalģan e. (S.60/18)

ķulındap ķalģan e. (S.60/31)

ürkip jür e. (S.61/50,55)

bödene e. (S.61/52)

moyını e. (S.61/54)

umut ƙalƙan e. (S.61/61)
tösesip jatır e. (S.61/67)
jür e. (S.62/79)
muratına jetken e. (S.62/88)
ƙanday e. (J.69/4)
tesik tamak e. (J.69/20)
bes savsak e. (J.69/20)
ƙızıl til e. (J.69/21)
bolmaydı eken (J.69/24)
düniyeden ƙaytƙan e. (J.69/25)
ne dep otır e. (J.70/43)
uyıƙtawğa jatır e. (J.70/46)
aytƙan e. (J.70/46)
bärinen de jaksı e. (J.70/48,55)
şıƙıp ketedi e. (J.70/49)
otır e. (J.71/67)
otıradı e. (J.71/70,73)
bir jaman ƙos e. (J.71/91)
ƙanday kisi e. (J.72/144)
bir jas ƙız e. (J.72/148)
öziñizge layıƙ e. (J.73/153)
ƙalayşa alsam e. (J.73/160)
ƙozday ma e.? (J.73/188)
bergen e. (J.73/189; Baƙ.479/28)
ala ma e. (Tuw.475/25)
ne e. (Baƙ.478/2)

jok e. (Er.50/87)

mıktı e.+in (Şöj.254/123)

ekew “iki tane” < ET. *ékegü* (ED, 105)

e.+miz (Ku.39/49; J.69/11; Şöj.252/43)

ekewi “ikisi” < *ekew + i*

e. (Ü.50/115; J.71/70)

e.+niñ (T.56/100)

e.+n (S.61/69,70)

eki “iki” < ET. *éki*

e. kıztı (Ku.40/53)

e. kızdıñ (Ku.40/56,62)

e. kız (Ku.40/59)

e. bolmaydı (Kı.44/34)

e. (Ü.49/32,50/104)

e. etigim (S.61/66)

e. jağıma (S.61/70)

e. ayağımdı (S.62/73)

älgı e. kız (J.71/102)

e. kılın (J.74/208)

e. tirsegine deyin (J.74/209)

e. üyli ösimdik (Kö.12/13)

e. jınıstı (Ta.16/12)

e. – e.+den (Ta.16/13)

e. tostağanşa japıraқsası (To.80/31)

e. memlekettik қорıқ bar (Al.96/8)

e. ay (Kas.15/20)

e. ret (Ağ.16/30)
e. jumırtkasın (Ağb.18/29)
e. jağı (Bağ.478/15)
bir – e. kiin (Kım.481/20)
e. udayda (Kım.482/41)
e. jüzdey julkısın (Er.48/3)
e. talay (Şöj.251/37)
e. jaktıñ (Şöj.252/43)
e. ortada (Şöj. 252/47)

ekinşi “ikinci” < *eki* + *nçi*

e. (Kı.45/77)

ekpin “(suyun akış) hızı”

e. +iñ (Kım.481/16)

el “halk, millet; memleket, yurt” < ET. *el* (ED, 121)

e. +diñ (Kı.39/13; S.62/76)
e. +derine (Kı.43/24)
e. +den e. +ge (Kı.43/25)
e. (Kı.43/29; Şöj. 252/51)
bizdiñ e. +imizde (Bü.91/33)
bizdiñ e. +imizdiñ (Bü.91/41)
kayran e.! (Tuw.474/10,475/19)
e. +de (Tuw.475/12)
e. kadirin (Tuw.475/27)
şanşar e. +indegi (Şöj.250/2)
e. +den (Şöj.252/59)
e. kıdırğan (Şöj.252/66)

e. kemitip (Şöj.253/82)

e. tüzewşi (Şöj.253/84)

elik “karaca (*Capreolus capreolus*)” < ET. (Kar.) *elik* (ED, 142)

e. (El.24/1,5)

18 – 20 mıñ e. bar (El.24/31)

eltiri “kuzu derisinden yapılmış” < ET. (Kar.) *elri / eldiri* (ED, 135)

e. börkin (Kıs 477/12)

elüw “elli” < ET. *elig* (ED, 141)

e. +ge jası kelgen (Bağ.479/29)

elüw tört “elli dört” < ET. *elig tört*

e. +ke (Şöj.253/106)

em “çare; ilaç” < ET. *em* (ED, 155)

e. körinbedi (S.60/26)

e. tağı körinbedi (S.60/28)

e. etken (Kım.481/5)

e. (Kım.482/60)

emdik “tıbbi” < *em + dik*

e. maqsatta (Ka.15/28)

emiz- “emzirmek” < ET. *emüz-* (ED, 165)

e.-gen eken (K1.45/79)

endi “şimdi” < ET. *amtı* (ED, 156)

e. (S.60/29,61/59; J.71/73,74/199,202; Kıs 477/3,478/32)

ene “kayın valide” krş. *ana*

e. kızın bezip tastap (Kım.482/40)

engizil- “geçirilmek” < *en-* + *-gizil-* (*-giz-* + *-il-*)

e.-gen (Tar.15/28)

e.-di (Akb.18/12)

eñ “derecelendirme sıfatı, en” < ET. *eñ* (ED, 166)

e. kişi ökili (Akb.18/2)

atalığınınñ e. joğarı salmağı (El.24/6)

e. ejelden (Şöj.253/113)

eñkey- “eğilmek”

e.-genin jazbağan (Er.50/80)

eñse “ense”

e.+sin (Er.50/79)

er “kahraman” < ET. *er* (ED, 192)

e. şoban (Er.48/1,5,17)

e. şoban degen batırı (Er.48/2)

tümendi buzğan e. (Er.48/24)

e. jaqsımbet ağa (Er.49/72)

e. bolsañ (Er.50/87)

er- “peşinden gitmek, takip etmek; yetişmek” < ET. *ér-* (ED, 194)

e.-ip barıp (K1.43/20)

e.-ip ketedi (Bak.479/25)

sağan e.-ip (K1m.482/41)

e.-ip edim (Şöj.251/9,252/56)

e.-e almaymın (Şöj.252/61)

eregis “kavga”

e.+e ketedi (K1.43/2)

eregis- “inatlaşmak”

e.-ip oturıp (Kı.43/2)

erekşe “özel”

ösindikterdiñ e. tipi (Ty.122/9)

e. aķ dağı boladı (El.24/11)

erekşelen- “farklılık göstermek” < *erekşe* + *len-*

e.-edi (Aķ.16/21)

erekşelik “özellik” < *erekşe* + *lik*

ķara ķaraķatķa tñ bir e. (Ka.15/12)

özindik e.+teri bar (Ty.122/8)

eresek “ebeveyn; yetişkin”

e.+teri siyaķtı (Tar.15/16)

e. būrkitke aynaladı (Bü.91/11)

e.+teri (Bü.91/24)

eri- “erimek” < ET. *erü-* (ED, 198)

e.-di (S.61/58)

eriksiz “zoraki” krş. *erksiz* (ED, 226)

nazarın özine e. awdaratın (Kö.13/15)

erin “dudak(lar)” < ET. *érin* (ED, 232)

e.+ge (Kım.481/20)

erit- “eritmek” < ET. (Kar.) *erüt-* (ED, 207)

mayın e.-kenimde (S.61/57)

erjürek “cesur” < *er* + *jürek*

e. (Kas.15/5)

erkek “erkek” < ET. *érkek* (ED, 223)

jüz e. koydı (J.73/167,172,191)

jüz e. koy (J.73/184)

e. koy (J.73/187,74/215)

e. koydı (J.74/194)

e. kisi (J.74/214)

e. urığına (To.80/40)

ert- “yanında götürmek” < ET. *ert-* (ED, 202)

e.-ip alıp (Kı.43/4)

e.-ip (Kı.43/27; J.70/63)

e.-ip alıp kelip (T.56/83)

e.-ip edim (S.61/58)

e.-ip alğan (S.61/63)

ösek e.-pe “dedikodu yapma” (Şöj.253/107)

erte “erken; önce, eski” < ET. *érte* (ED, 202)

e.+de (Ü.48/1; S.60/1)

erten e.+menen (Ü.49/45)

e. (Ü.49/48,52; Kö.13/14)

e.+men (J.71/106)

ertegi “hikaye” < *erte* + *gi*

e.+gilerde (Kıas.15/3)

erten “yarın; sabah; erte” krş. ET. *érte*

e.+ine (Kı.44/52; Ü.50/103; J.72/138)

e.+gi (Ü.48/6,49/54,50/77,90; J.71/106)

e.+di – keş (Ü.49/33,50/83)

e. (Ü.49/43,45,47)

ertengilik “sabah vakti” < *erteŋ* + *gilik* (+*gi* + *lik*)

e. waḳıtta (To.80/30)

ertis “İrtiş (Nehri)”

e. ötip (Şöj.253/88)

e. ketsem (Şöj.253/93)

es “akıl”

e. +ine tūsip (Ü.49/39)

e. +ine tūse (Ü.49/53)

e. +ime (Ü.50/87,91)

e. +ime tūsti (S.61/60)

e. +ten (Tuw.474/5)

e. +ke tūsse (Tuw.475/12)

pisken dawsıŋ e. +in alıp (Kım.481/22)

esebinde “gibi, olarak” < Ar. *ḥisāb* (ArİS, 176) ve Kaz. + *inde* (+*i* + *n* + *de*)

tuwlaḳtıŋ tūgi e. (J.72/131)

aramşöp e. (To.79/10)

esen “sağ salim” < ET. *esen* (ED, 248)

aman – e. (Ü.49/62)

hoş – e. bol! (Dos.477/21)

esendik “esenlik” < *esen* + *dik*

e. +(g)iŋ (Şöj.252/48)

e. +tiŋ bāri (Şöj.252/53)

esepte- “hesaplamak; saymak” < *esep* + *te-*

e.-p ḳaraŋız (Ü.50/112)

e.-p sanap turayın (J.72/133)

eseptel- “sayılmak” < *esepte-* + *-l-*

ķorķansız ķustardıń biri bolıp e.-edi (Tar.15/30)

eseptelin- “sayılmak” < *eseptel-* + *-(i)n-*

ķazak dalasınıń belgisi bolıp e.-edi (Aķb.18/8)

esey- “ergenliķe ermek” < *es* + *ey-*

e.-e kele (Bü.91/9)

esik “kapı” < ET. *ēşik* (ED, 260)

e.+imniń (Ü.48/29)

e.+iniń (Ü.49/30)

e.+tiń tübine (J.74/194,197)

e.+tegi ķara küń – di (Şöj.253/117)

esil “İşim (Nehri)”

boyında e. (Tuw.475/28)

e.+dey esip (Kım.481/9)

esil- “eğrilmek” < *es-* + *-(i)l-*

aķ jibektey e.-gen (J.72/148)

esit- “duymak, işitmek” < ET. *ēşid-* (ED, 257)

e.-ip (T.54/23,55/53; J.70/50)

eskek “(kayık) küreği”

e. kılıp (S.61/32,34)

esterek (kişi adı) “Esterek”

e. ulı er şoban (Er.48/17)

esti “akıllı” < *es* + *ti*

e. (Ü.48/24; Tuw.475/19)

esti- “duymak, işitmek; haberdar olmak, öğrenmek” < ET. *éşid-* (ED, 257)

e.-gen soñ (Kı.43/26; Ü.48/15)

e.-ledi (Kı.43/30)

e.-p osı sözdi (Bak.479/30)

eşki “keçi” < ET. *eçkü* (ED, 24)

e.+si (Ku. 39/1)

e.+leri (Ku. 39/2,3)

e.+ni (Ku.40/55)

e.+niñ (Ku.40/61)

eşbir “hiçbir” < Fa. *heç* (Ste, 1520) ve ET. *bir*

e. unağan kız (J.70/65)

e. söz joñ (J.72/111)

e. ayla (J.73/164)

e. nārse (J.73/175)

e. küni (Tuw.474/11)

e. jandı (Kım.482/49)

eşkaysı “hiçbir” < *eş* + *kayu* + *sı*

älgı batırlardıñ e.+sı (Er.50/87)

eşkim “hiç kimse” < *eş* + *kim*

e. (Ü.49/64; Kım.481/25)

e.+di (T.56/98)

e. joñ (J.71/98)

e. jawap (J.73/181)

eş nārse “hiçbir şey” < *eş* ET. *nerse* (< *ne* + *er-* + *-se*)

e. (Ü.50/87)

e.+si (J.69/24)

e. +ge (Kım.481/16)

et “et; ten” < ET. *et* (ED, 33)

aram e. +i (Kı.45/77)

ögiziniñ e. +in (T.54/18)

e. +in (S.61/47,56,59)

k. +nıñ e. +in (S.61/61)

e. (J.73/192)

et- “etmek; yapmak; pişirmek” < ET. *ët-* (ED, 36)

kılt e. -ip (Ü.49/53)

sart e. -ip (T.56/105)

pır – pır e. -ip (S.61/52)

ulıksat e. -señiz (J.70/38)

tırşılık e. -edi (Tü.13/14)

orınsız ağılsız e. -ip (Kas.15/3)

ruksat e. -ilgen (Kas.15/32)

talap e. -ken (Tuw.474/7)

e. -kem (Kım.481/2) (*-kem* < *et-* + *-ken* + *-min*)

em e. -ken (Kım.481/5)

gür – gür e. -ip akkan (Kım.481/17)

etek “giysinin eteği; dağın eteği” < ET. *etek* (ED, 50)

e. +(g)immen (S.61/49)

e. +(g)imdegi (S.61/51)

taw e. +(g)indegi (Ty.122/8)

etkiz- “ettirmek” < *et-* + *-kiz-*

bir tıķ et. -genimde (S.60/22)

etik “çizme” < ET. *etük* (ED, 50)

e. +in (Kı.44/58,59)

e. +(g)imdi (S.61/63)

eki e. +(g)im (S.61/66)

may jakpağan e. +(g)im (S.61/72)

kalğan bir e. +(g)ime (S.62/73)

bayağı kaşkan e. +(g)im (S.62/78)

kasımdağı e. +(g)imdi (S.62/84)

ey “ey, ünlem”

e., balam (Ü.49/50)

e., takşır (J.70/52)

e. dostım! (Dos.476/10)

e., kудayım (Bağ.478/8)

e., kıımız (Kım.482/58)

e., akımak (Şöj.254/133)

Ä

ä “ey, seslenme ünlemi”

ä, jolawşılar (J.71/93)

ä, Jiyrenşem (J.72/141)

äbden “hepten; tamamen” < Ar. *abadan* (ArİS, 1)

ä. (Kıu.39/40,46; J.70/66)

ädemo “yakışıklı; gösterişli; güzel”

türi ä. (Ü.48/27)

osı ä. (Tar.15/3)

äri ä. (Ağ.16/26; Bü.91/40)

öte ä. (El.24/9,25)

ädette “genellikle”

ä. mawsımınñ soñında (Akb.18/35)

ädeyi “bilerek”

ä. (Kım.481/27)

äke “baba” < Çağ. *eke* krş. *ağa* (ÇTS, 24, 328)

ä+sine (Kı.44/61)

ä+si (Ü.48/10,12; J.72/132)

ä.+sinen (Ü.48/14)

ä.+m (Ü.49/36,50/79,81,71/83)

ä.+leri (T.55/42)

ä.+mnıñ ä.+siniñ (S.60/15)

kart ä.+m (J.71/81)

ä. – şeşem (J.71/85)

kızdıñ ä.+si (J.72/124)

ä.+η anay (Şöj.251/34)

äkel- “getirmek” < *al-u* + *kel-* ~ *al-ıp kel-*

ä.-ip (Kı.40/55; T.54/30; J.74/197)

kalay ä.-diñ be? (J.72/141)

düniyege ä.-edi (Tü.13/19)

äl “güç” < Ar. *hâl*

ä.+i jetpeydi (Tü.13/24)

älde “yoksa” < *äl* + *de*

ä. (Kım.481/15)

äldekaşan “bir kez” < *älde* + ET. *kaçan* (ED, 592)

ä. (Kıs 477/7)

äldeķaydan “hangi yerden?” < *älde* + *ķaydan*

ä. (Şöj.253/114)

äli “henüz; hâlâ” < Ar. *hâlâ*

ä. *de aşılmağan* (Kö.13/18)

ä. (Aķb.18/16)

älek – şälek “boş uğraş, çaba”

ä. *bolıp* (J.71/103)

älgı “deminki; az önceki”

ä. *kisi* (Ku.39/47; Ü.48/5; J.69/19)

ä. *adam* (Ü.48/8,50/76; T.54/16)

ä. *jigitke* (Ü.49/32)

ä. *taz* (T.55/67)

ä. *ķonakķa* (J.69/15)

ä. *eki kız* (J.71/102)

ä. *ķızdıı* (J.72/121)

ä. *maldıı bärin* (J.72/137)

älgı *ķannıı* (J.73/153)

ä. +*ler* (J.73/155)

ä. *batırlardıı* (Er.50/86)

älsiz “güçsüz” < *äl* + *siz*

ä. *januwarlarmen* (Kas.15/37)

ä. +*siz* *ķıp* (Baķ.478/3)

äkelüw “getirmek” < *äkel-* + *-üw*

ä. +*ge* (Kı.43/27)

ämir “emir; hükümdar” < Ar. *amr* (ArİS, 26)

ä. +i (K1.44/34)

ä. – *Temir* (T.54/1)

ämme “hepsi” < Fa. *hama* (Ste, 1512)

ä. +sin (T.56/97)

än “şarkı” < Fa. *hang* (Ste, 1515)

ä. *salatın* (K1S 477/17)

äni “burası”

ä. *kürdeli* (Ağ.16/25)

ändet- “ötmek” < Fa. *än* “şarkı; ötüş” ve Kaz. +*de-* + *-t-*

ä. -*edi* (Ağ.16/25)

ängime “hikaye; söz”

kırık awız ötirik ä. (S.60/3,7)

aytқан ä. +*sinin* (S.60/4)

kırık awız ötirik ä. +*ni* (S.60/13)

är “her” < Fa. *har* (Ste, 1493)

ä. *jerden* (S.60/6)

ä. *wakit* (J.70/39)

ä. *şaşagında* (Ka.15/16)

ä. *toptın* (Ty. 122/6)

ä. *türli* (Tü.13/26; Şöj.253/92)

ä. *qayda* (Şöj.254/127)

ärbir “her bir” < *är* + *bir*

ä. *ağaş* (K1S 477/16)

ärbirew “her biri” < *är* + *birew*

ä. +*iñ* (T.54/21)

äri “hem”

ä. (Aķ.16/23)

ä. *ädemi* (Aķ.16/26; Bü.91/40)

onan ä. (Kım.482/37)

äriyne “şüphesiz” < Fa. *har-â’îna* (Ste, 1494)

ä. (Kı.44/34)

ärkim “herkes” < *är* + *kim*

ä. (J.69/2; Kıs 478/33)

ä. +*der* – *aķ* (Kıs 478/26)

ärkaysı “her bir” < *är* + *ķayu* + *sı*

ä. +*sı* (Kı.43/3; T.55/56; J.72/125; Şöj.251/20)

äsem “zarif”

ä. *buġı* (El.24/4)

äsemdik “güzellik” < *äsem* + *dik*

ä. +(g)*i* (Ta.16/23)

äsirese “özellikle”

ä. *balalargā* (To.80/47)

ä. (Kım.482/30)

äşekeyle- “süslemek”

ä. -*ydi* (Bü.91/7)

ättegene “keşke”

oy, ä. (Ü.49/56)

äy “ey, ünlem”

ä., *Jiyrenşem* (J.69/27)

ä., *jarķınım* (J.73/178)

ä., *Balta* (Şöj.253/116)

äyel “kadın eş” < Fa. *‘iyâl* (Ste, 875)

a. +ine (J.69/13)

jiyrenşeniñ ä. +i (J.69/14,23,74/208,212,215,218)

ä. +i (J.69/15,25,70/35,73/183,188,192,74/205)

ä. +iñ ölse (J.70/32,33)

ä. +iñ (J.70/34)

bir ä. (J.70/57)

ä. (J.70/58)

onıñ ä. +in (J.72/147)

Jiyrenşeniñ ä. +iniñ (J.72/150)

ä. +iniñ aytkanınıñ bärin (J.74/196)

F

faktor “etken” < Ru. *faktor* (*фáктор*)

mañızdı f. +ı (Kas.15/40)

flora “bitki örtüsü” < Ru. *flora* (*Флора*)

f. +larıñıñ kurañı (Ty.122/7)

G

g. (kıs.) “gram”

s. +(ğ)ı 230 g. (Ta.15/2)

s. +(ğ)ı 38–50 g. (Ağ.16/17)

gül “çiçek” < Fa. *gul* (Ste, 1092)

atalıķ sırğa g. +deri (Kö.13/14)

analıķ sırğa g. +deri (Kö.13/14)

g. +deri (Kö.13/15; Ka.15/15)

atalıķ sırğa g. +i (Kö.13/16)

g. +diñ (Kö.13/17)

bir g. +diñ işinde (Ka.15/20)

g. +deri (Ta.16/12)

g. tabına (Ta.16/14)

g. serikteri (Ta.16/14)

g. saladı (To.80/26)

g. mölşeri (To.80/27)

g. aşadı (To.80/30)

aşılğan g. +deri (To.80/33)

g. +derdiñ aşık tüsi (To.80/35)

g. japırakşaların (To.80/48)

gülde- “çiçek açmak” < *gül* + *de-*

g.-ydi (Kö.13/15; Ka.15/18; Ta.16/18)

g.-p turğanda (Ta.16/22)

g.-ytin (To.79/14)

g.-gen (To.79/19)

güldew “çiçek açma” < *gülde-* + *-w*

g. merzimi (To.79/18)

g. mezgili (To.79/25)

gür – gür “gürül gürül”

g. etip akkan (Kı.481/17)

Ğ

ğajap “garip” < Ar. ‘*acâ’ib* (ArİS, 591)

bu ne ğ. (Kı.481/19)

ğana “yalnız, sadece” krş. ET. {+kİñA}

ğ. oturadı (J.71/74)

ğ. jiyrenşe (J.74/212)

ğana e. (Kas.15/25)

ğ. awlawğa boladı (El.24/33)

ğ. (Bü.91/11)

ğ. ajıraydı (Bü.91/26)

ğaziyz “değerli” < Ar. ‘azîz (ArİS, 609)

ömirdiñ ğ. şağı (Bak.478/17)

ğoy /koy “pekiştirme anlamı veren son çekim edatı, ya”

dep edi ğ. (Ü.49/38)

erte ğ. (Ü.49/52)

erteñgi astı tastamaw edi ğ. (Ü.49/54)

buyırıp edim ğ. (Ü.49/68)

bar edi ğ. (Ü.50/86)

araşa k. (Ü.50/104)

keykuwat k. (T.54/28)

aldağanım joq k. (T.56/98)

tesik tamaq eken ğ. (J.69/20)

bes savsaq eken ğ. (J.69/20)

kızıl til eken ğ. (J.69/21)

kiyratatın boldı ğ.! (J.72/127)

han da bende ğ. (J.73/156)

aydap kele ğ.! (J.73/190)

dağdarğanı ğ. (J.74/196)

bawızdap ğ.! (J.74/205)

neşe türli nıgımet bar ğ. (Kım.481/12)

jılıñ – k. (Şöj.253/106)

H

habar “haber” < Ar. *ḥabar* (ArİS, 225)

ḥ. (K1.43/25,29)

ḥ. + *ım* *jok* (Ü.50/93)

habardar “haberdar” < *ḥabar* + Fa. -*dār*

h. *eken* (T.56/96)

hal “durum, hal” < Ar. *ḥâl*

ḥ. + *ge* (Ku.39/50)

halık “halk” < Ar. *ḥalk* (ArİS, 258)

ḥ. *maḳtaydı* (J.74/218)

ḥ. + *tıḡ* *jayı* (K1s 477/3)

ḥ. + *ıḡa* (Şöj.254/128)

halıktık “halka ait” < *ḥalık* + *tık*

ḥ. *meditsinada* (To.80/47)

han “han, hükümdar” < Fa. *ḥân* (Ste, 443)

ḥ. + *ğa* (K1.43/25,44/71; Ü.48/23,25,49/41; J.70/52,72/114,139,150,74/198)

ḥ. (K1.43/26,28,30,44/45,47,61,45/74,81; Ü.48/25,27,28,49/44,46,62,63,64, 65,67,68,71,94; S.60/1; J.70/33,36,39,42,56,60,72/115,118,141,143,73/155,160,165,171,181,184,74/202,204,206,211,216)

ḥ. + *nıḡ* (K1.44/34,50,51,52,53,58,60,61,73; Ü.48/16,17,18,26,49/30,32,33,35, 39,49/39,40,43,51,56,57,58,66; S.60/6,7,10,12; J.69/1,70/44,72/145,148, 74/210)

ḥ. + *ımız* (K1.44/69)

ḥ. *bolayın* (T.55/66)

ḥ. *özi* (J.69/26)

ḥ. + *nan* (J.70/37)

älgı ḥ. + *nıḡ köḡilin* (J.73/153)

h. +nıñ özi (J.73/154)

h. +dar (Er.49/63)

h. ulı (Er.49/67)

hanım “hanım, hanın eşi” < Çağ. *hanım* (ÇTS, 434)

h. (Kı.45/78; Ü.50/95)

h. +dı (Ü.49/66)

h. (Ü.50/83)

h. +menen (Ü.50/93)

h. +nan (J.73/182)

hawip “tehlike” ~ *hawip* < Ar. *hafa* (ArİS, 265)

kılma h. (Kım.482/57)

hayuwan “hayvan” < Ar. *hayavân* (ArİS, 220)

h. mal (Tuw.474/9)

hoş “güzel” < Fa. *huş* (Ste, 485)

h. iyis (Ka.15/15,30)

h. iyisti (Ka.15/21)

h. – esen bol! (Dos.477/21)

I

ıgıs- “korunmak”

ı.-ıp şığa beredi (Kö.13/23)

ıķ “korunak”

ı. +ına (Ku.39/22)

ılğaldı “nemli” < *ılğal + dı*

ı. jerdi (Ka.15/6)

ı. ormandarda (Ka.15/8)

ı. jerlerdi (Ak.16/2)

ılgıy “her zaman”

ı. (Şöj.254/122)

ıngay “istek, uygunluk”

ı. +ıya (Kım.481/29)

ıstık “sıcak” < ET *isig* (ED, 246)

ı. +tıy ötkirliginen (S.60/17)

ı. boldıy (Tuw.475/14)

ıza “öfke”

ı. bolıp (T.54/25)

ı. kıldıy (Kım.482/58)

İ

ile “Trans – İli Aladağları”

i. (Ty. 122/3)

ilestir- “peşine taktırmak” < ET. *il-* (ED, 125) + Kaz. *-estir-* (*-e + s- + tir-*)

i. -ip jüredi (Akb.18/31)

imandı “imanlı” < Ar. *im ‘ân* ve Kaz. + *dı*

i. kul (Şöj.251/14)

indiya “Hindistan”

i. (Akb.18/23)

iran “İran”

i. +da (Akb.18/24)

iri “iri” < ET. *irig* (ED, 222)

i. şöpterdiy (Ty.122/10)

i. kazdar (Tü.13/23)

i. ovçarkağa (Kas.15/10)

i. kara maldarğa (Kas.15/17)

öte i. (Bü.94/1)

başka i. kemirgişterdi (Bü.91/29)

irkıt “kurt peyniri hazırlanan ekşimiş öküz sütü”

i. sabasına (Ku.39/7)

is “iş” < ET. *iş* (ED, 254)

kılıp jürgen i.+terinen (T.56/95)

i.+in (Bağ.478/5)

i.+tiñ tübin (Bağ.479/27)

i.+ine kudirettiñ (Şöj.251/10,252/57)

ısalı (kişi adı) “İsalı”

i.+nıñ ulı jılım (Er.49/49)

ısırıp “evin temeli”

i.+(b)i toktastan (Er.49/41)

iste- “yapmak” < ET. *işle-* (ED, 262)

i.-p (J.74/197)

iş “iç; karın” < ET. *iç* (ED, 17)

i.+indemin (Ku.39/28)

i.+indegi (Ku.39/36; Ak.16/16)

bazardıñ i.+in (Ü.48/17)

i.+inde (T.54/4,56/80; S.62/78; J.70/45; Bağ.478/16)

i.+ine (T.56/85,87; Dos.476/15)

äñgimesiniñ i.+inde (S.60/4)

jayılp jatқан jılkımnıñ i.+in (S.61/42)

i.+ime (S.61/62)

kostıñ i.+inen (J.70/50)

bir güldiñ i.+inde (Ka.15/21)

toğız türdiñ i.+indegi (To.79/4)

soñğı 20 jıl i.+inde (Akb.18/13)

i.+imdegi şerim (Tuw.474/6)

i.+ine zemlyankanıñ (Kıs 478/29)

i.+inen (Bağ.478/11)

jiyınıñnıñ i.+inde (Er.48/18,22)

bu jiyınnıñ i.+inde (Er.49/48,70,83)

i. ketip (Şöj.253/88)

iş- “içmek” < ET. *iç-* (ED, 19)

i.-ip (K1.43/9; J.71/85)

i.-ip alıp “içiverip” (K1.43/13)

suw i.-etin suwat (S.60/22)

i.-e almay (J.71/104)

şay i.-ip (J.71/106)

i.-ken suwın (Tuw.474/8)

i.-ken (Kım.481/3)

özim i.-mey (Kım.482/61)

işek – karın “işkembe” < *iç* + *ek* + ET. *karın* (ED, 661)

i.+ın (Ku.39/31)

işkiz- “içirmek” < *iş-* + *-kiz-*

i.-e almay (J.71/83)

iy- “eğmek” < ET. *eg-* (ED, 99)

bas i.-ip (Kım.481/6)

i.-ip (Kım.481/8)

iyē “sahip” < ET. *idi* (ED, 41)

i. +leri (Ku.39/48)

i. +nini tükirigin (Kı.481/5)

i. solay (Kı.482/36)

iygerüw “toprağı sürmek” < *iyger-* + *-üw*

i. nātiyjesinde (Akb.18/9)

iygi “iyi” < ET. *edgü* (ED, 51)

kas i. +nini balası (Er.49/45)

iyin “omuz” < ET. *egin* (ED, 109)

i. +ini (Şöj.254/139)

iyis “koku” < ET. *yıd* (ED, 883)

hoş i. (Ka.15/15,30)

hoş i. +ti (Ka.15/21)

jumağ i. +i (Kı.481/14)

iyt “köpek” < ET. *it* (ED, 34)

i. +i (Kı.43/10)

i. +ke (Kı.43/13)

iyter- “itmek” < ET. (Kar.) *it-* (ED, 38)

kanşa i. -sem (S.62/83)

iyze- “(baş) ile işaret yaparak çağırmak”

bas i. -se (Kı.482/36)

izde- “aramak, bulmaya çalışmak” < ET. *iste-* (ED, 243)

i. -p jürmin (T.54/14)

izdew “aramak” < *izde-* + *-w*

i. +ge ketipti (J.70/64)

izdey – izdey “araya araya” < *izde-* + *-y*

i. (J.70/64)

izine tüş- “peşine düşmek” < *iz* + *i+n* + *e* ET. *tüş-*

i.-ip (S.62/74)

J

jabayı “yabani” < Fa. *yâbânî* (Ste, 1524)

j. 11 türdiñ (Kö.12/3)

j. küyinde (Ka.15/24)

j. karağat (Ka.15/27)

t. jabayı (Ka.15/24)

jabıq “keçe çadırın kubbesinin çubuklarına örtülen keçe parçası ile çadırın iki kenarını örten keçe örtünün eklenme / eklenmiş yeri, parçası; gizli”

j. +ına (Ku. 39/6)

j. +ındağı (Ku.39/10)

tüsi j. (Bağ.478/4)

jabıl- “kapanmak; örtülmek; düzenlenmek” < *jap-* + *-ıl-*

mıñ jılkı birden j.-ıp (S.60/22)

qabıqpen j.-ğan (Ta.16/10)

jabıs- “yapışmak” < ET. *yapış-* (ED, 880)

j.-ıp (Kı.44/39)

jabısqak “yapışkan” < *jabıs-* + *-kak*

jabısqak zat (Kö.13/18)

jağa “yaka; kıyı,kenar” < ET. *yaka* (ED, 898)

dariyanıñ j. +sına (T.56/83)

j. +ñ jırtıldı (J.70/31)

özen j. +ları (Kö.12/4)

j. +sına (Er.49/53)

jağday “durum”

j. jasap (Kö.13/22)

kolaysız j. +larda (Ka.15/19)

jağalaw “kıyı” < *jağa + law*

özen j. +ında (Ka.15/7)

jağuw “sürmek” < *jağ-* (II) + *-uw*

j. +ğa kıymağan mayıñ üşin (S.62/81)

jağ- (I) “yakmak” < ET. *yağ-* (ED, 897)

j. -(ğ)ıp (Ku.39/6; J.71/101)

j.-atın adamı (Ü.49/44)

j.-(ğ)a almay (J.71/103)

jağ- (II) “sürmek” < ET. *yağ-* (ED, 896)

j.-(ğ)ıp (T.54/11)

may j.-tı (S.61/67)

may j.-padı (S.61/68)

may j.-pağan etigim (S.61/72)

jağ (I) “taraf, yön” < ET. *yağ* (ED, 895)

j. +(ğ)ınan (Ku.39/15)

anaw j. +ta (T.54/16)

oğımñın masak j. +(ğ)ımenen (S.61/44)

masak j. +(ğ)ın (S.61/45)

kiyiz j. +(ğ)ımenen (S.61/45)

eki j. +(ğ)ıma (S.61/70)

bir j. +(ğ)ınan (J.71/86)

muna j. +(ğ)ınan (J.72/135)

astuŋğı j. + tarına (Kö.12/10)

üstüŋgi j. +(ğ)ınan (Kö.12/11)

tömengi j. +(ğ)ında (Ka.15/14)

astuŋğı j. (ğ)ı (Ta.16/12)

jelekteriniŋ tüp j. +(ğ)ı (To.80/31)

joğarı j. +(ğ)ı (To.80/41)

diskiniŋ astuŋğı j. +(ğ)ınan (To.80/43)

ülken kulaqtarınıŋ sırt j. +(ğ)ı (Tü.13/11)

jılı j. +ka (Tar.15/6)

artkı j. +(ğ)ında (El.24/11)

moyınıŋ tömengi j. +(ğ)ın (Bü.91/5)

jel j. +(ğ)ına (Kıs 477/12)

eki j. +ıŋ (Şöj.252/43)

jaq (II) “yanak” < ET. *yanak* / *yangak (ED, 948)

kewip eki j. (ğ)ı (Bağ.478/15)

jaqan (kişi adı) “Jakan”

qara nayman j. (Er.50/84)

jaqın “yakın” < ET. *yaqın* (ED, 904)

j. (Kö.12/11)

jaqındar (?)

j. mezigilde (J.74/204)

jaqındas- “yakınlaşmak” < *jaqın* + *das-*

j.-kan (Dos.476/17)

jaqsı “iyi, güzel” < ET. (Kar.) *yaqsı* < *yaqsı* (ED, 908)

bärinen de j. eken (J.70/48,55)

kelin j. ma? (J.72/142)

j. kıldı (J.74/199)

j. körinedi (Kö.12/11)

j. köredi (Ka.15/6)

j. at (Tü.13/35)

j. üyretilgen (Bü.91/38)

j. (Kım.481/28; Şöj.254/122)

jaqsımbet (kişi adı) “Jaksımbet”

er j. ağa (Er.49/72)

jala “iftira” < ET. *yala* (ED, 918)

j. jawıp “iftira atmak” (Şöj.253/103)

jalañaş “çıplak; sadece” < Çağ. *yalangaç* (ÇTS, 1223)

özi j. (J.71/74)

j. otırsız (J.71/79)

jalaw “bayrak” < Çağ. *yalav* (ÇTS, 1224)

j. baylağan (Er.48/7)

jalğız “tek başına; tek, yalnız” < ET. *yalğus* (ED, 930)

j. (Ü.48/1; T.54/5; J.74/194,197; Dos.476/9; Bak.478/4; Şöj.254/128)

jal – jaya “yelenin altındaki yağ ve atın uyluk (bacak) kısmından kesilmiş et parçası”

< ET. *yal* “yele”+ Kaz. *jaya*

bir tabak kazı, karta, j. (S.62/79)

jalın “alev” < ET. *yalın* (ED, 929)

ot j. (Bak.478/10)

jalma – jan “hemen, hızlıca”

j. (Kı.43/30; S.61/34,38; S.61/50; J.74/206,208)

jalpak “yayvan”

j. ak jiyegi (Ak.16/19)

jalpı “genel”

j. alganda (Ka.15/25)

jaltır- “parlamak” < ET. *yal-* (ED, 918) + Kaz. *-tır-*

j.-ağan uştalğan kawırsındar (Bü.91/5)

jaman “kötü” < ET. *yaman* (ED, 937)

j. (Ü.49/41; Kı.481/28)

bir j. kos (J.71/91)

j. emes! (J.72/142)

jamantay (kişi adı) “soylu hanedanından özel bir isim”

artına j.+dıñ (Şöj.251/9)

artında j.+ydıñ (Şöj.251/15)

artınan j.+dıñ (Şöj.252/56)

j.+dan (Şöj.254/126)

jamlıgı “örtü”

ösindikter j.+sına baylanıstı (Ty.122/7)

jan (I) “yan” < ET. *yan* (ED, 940)

j.+ına (Kı.44/51)

j.+ınan (Ü.50/101)

jan (II) “can” < Fa. *cân* (Ste, 352)

j.+ıñdı alamin (J.73/169)

j.+ıñdı kıy (Dos.477/19)

j.+ı köngen (Bağ.479/21)

tiri j.+ğa (Bağ.479/26)

jandı “canlı” < *jan + dı*

eşbir j. (Kı.482/49)

jan- “yanmak” < ET. *yan-* (ED, 942)

j.-ip turğan (Ü.49/59)

j.-ğan otқа (Dos.476/13)

jan – jak “etraf, çevre” < *jan + jak*

j.+ına (Ku.39/50)

j.+қа (Kı.44/42)

janas- “yaklaşmak” < Çağ. *yanaş-* (ÇTS, 1228)

j.-kanga deyin (Ak.16/28)

januwar “hayvan” < Fa. *cānvār* (Ste, 353)

j.+lar (Tü.13/25)

üy j.+ları (Kas.15/25)

älsiz j.+larmen (Kas.15/37)

ormandı dalağa tән j. (El.24/6)

jaña “şimdi, biraz önce; yeni” < ET. *yañı* (ED, 943)

j. (Ü.49/41,50/72; J.74/212)

jañağı “şimdiki, deminki” < *jaña + ğı*

j. tıñdawşı (J.70/50)

jañbır “yağmur” < ET. *yağmur* (ED, 903)

j.+ğa (J.71/76)

j.+dan (J.71/77)

j.+da (J.71/79)

j. (To.79/16)

jañkasınday “yongası gibi” < *jañka + sinday*

aқ қайыңның j. (Şöj.251/27)

jap- “örtmek, kapatmak” < ET. *yap-* (ED, 871)

j.-(w)adı (Ku.40/56)

j.-(w)ıp (J.71/74)

j.-(w)ıpsız (J.71/79)

j.-(w)ıp koyğanday körinedi (To.79/23)

j.-anda (Kıs 478/25)

jala j.-(w)ıp (Şöj.253/103)

japırak “yaprak” < ET. *yapurgak* (ED, 879)

j.+(ğ)ı döñgelek (Kö.12/8)

j. jüykeleri (Kö.12/10)

j.+tın üstinği jağınan (Kö.12/10)

j. jarğanga deyin (Kö.13/15)

j.(ğ)ı (Ka.15/11,13,29; Ta.16/10; To.80/28)

j. tahtasının joğarı beti (Ta.16/11)

jas butak j.+tarının (Ta.16/13)

j. (Kıs 477/15)

j.+(ğ)ımen (Kıs 477/16)

japırakşa “yaprakça” < *japırak* + *şa*

gül j.+ların (To.80/48)

japırıl- “ezilmek” < *jap-* + *-ır-* + *-ıl-*

j.-ıp (Kım.481/29)

jar (I) “uçurum” < ET. *yar* (ED, 953)

j. tasınan (Ku.39/43)

jar (II) “haber; ferman” < Moğ. *car* (L, 165)

j. şakırıptı (S.60/1)

jar (III) “Peygamber’in yolunu takip eden ilk dört halife” < Fa. *yâr* (Ste, 1525)

tört j.+dın Omar, Ospan alķasında (Şöj.251/29)

jar- “yarmak” < ET. *yar-* (ED, 954)

mañdayın j.-ıp (T.56/105)

japırak j.-ğanga deyin (Kö.13/15)

j.-ıp keter (Kım.481/15)

jarat- (I) “sevmek”

ķanķa j.-sa da (J.73/154)

jarat- (II) “yaratmak” < ET. *yarat-* (ED, 959)

artık j.-ķan (Şöj.251/28)

jarğak “zar (böcek)”

j. ķanattılar (To.80/38)

jarķın “güler yüzlü”

j.+ım (J.73/178)

jarlı “(hanım) eş” < *jar+ lı*

bay – j. (Kıs 478/30)

jarlık “buyruk, emir” < ET. *yarlıg* (ED, 966)

j.+ımen (Ü.49/66)

jarıktık “saygıdeğer, yaşlı insanlara hürmet için kullanılan söz” < ET. *yaruk* (ED, 9362)+ Kaz. *tık*

j. kızdın ākesi (J.72/124)

jarım “yarım” < ET. *yarım* (ED, 968)

j. (T.55/68)

j. ortasına (T.56/78)

bir j. ay (Bü.91/22)

jarkıra- “parlamak” < *jarık* + *ıra-*

j.-p (J.73/177)

jartılay “yarı yarıya” < *jar-* + *-tıla-* + *y*

j. savannalardıñ (Ty.122/9)

jap – jas “gepgenç / oldukça genç”

kuyastan j. (Er.48/32)

jas (I) “genç; taze; yaş” < ET. *yaş* (ED, 975)

j. bala (Ü.48/24)

bir jas kız eken (J.72/148)

j. bosanıp edi (J.74/213)

j. kökterektiñ (Kö.12/12)

j. butaqtar (Ka.15/9)

j. butaqtarınıñ tömengi (Ka.15/13)

j. örkenderimen (Ta.16/8)

j. butaķ (Ta.16/12)

j. kústar (Bü.91/13)

kırşın j. +tar (Tuw.475/23)

j. +tar (Kıs 477/13)

eliwge j. +ı kelgen (Baķ.479/29)

jas (II) “gözyaşı” < ET. *yaş* (ED, 975)

j. +ımnan jürmin (Tuw.475/18)

aşşı j. (Baķ.478/13)

jas- “yapmak” < Moğ. *casa-* (L, 1039)

j.-p (Kı.44/48)

bir tädbir j.-ñız (J.73/166)

mümkindik j.-ydı (Kö.12/13)

jağday j.-p (Kö.13/23)

jasal- “yapılmak” < *jas-* + *-l-*

tülki terisinen j.-adı (Tü.13/42)

jasar “yaşındaki” < ET. *yaşa-* (ED, 976) + Kaz. *-r*

on j. bir taz bala (S.60/12)

jasıl “yeşil” < ET. *yaşıl* (ED, 978)

aşık – j. (Ta.16/12)

j. tüsti (Akb.18/20)

jasıldaw “yeşilimsi, daha yeşil” < *jasıl* + *daw*

kabığı j. (Kö.12/8)

külgindew nemese j. (Ka.15/16)

jasır “gizli, sır” krş. ET. *yaş-* (ED, 976) ve *yaşur-* (ED, 979)

j. +ın (Ü.49/44)

jasawıl “yüzbaşı” < Moğ. *casawul* (L, 1040)

j. +darın (Kı.43/30)

jastık “gençlik” < *jas* + *tık*

j. otı (Bağ.478/19)

jat “yabancı” < ET. *yāt* (ED, 882)

j. (Ü.48/18)

jat- “yatmak, uzanmak; bulunmak, durmak” < ET. *yat-* (ED, 884)

j.-a kaladı (Ku.39/46)

j.-kannan keyin (Ku.40/54)

j.- kanda (Kı.44/58)

bara j.-sa (Ü.49/49)

bara j.-kanda (Ü.50/88; T.56/90)

neğıp j.-ır eken (Ü.50/100)

kuşaktasıp j.-ır eken (Ü.50/101)
kuşaktasıp j.-ırsın (Ü.50/109)
j.-ır (T.54/16)
j.-atın (T.54/27)
j.-kan (T.54/28)
öltirmekşi bolıp kele j.-kanın (T.55/58)
kaşıp kele j.-ıp (T.55/61)
anaw kuwıp kele j.-kan kisiler (T.55/64)
şakırıp j.-ır (T.56/92)
j.-ır eken (T.56/100; J.70/54)
jayılp j.-kanda (S.60/24)
j.-ır eken (S.61/43)
uyıktap j.-kanımda (S.61/65)
sartta – surt bolıp j.-kan (S.61/65)
töselesip j. eken (S.61/66)
j.-a berdim (S.61/71)
as berip j.-kan (S.62/76)
uyıktawğa j.-ır eken (J.70/46)
j.-kanın (J.70/51)
dağdarıp kele j.-sa (J.70/66)
kaytıp kele jt.-adı (J.71/69)
j.-ıptı (J.71/104)
jayulı j.-kan tuwlaqtıñ tügin siypaydı (J.72/110)
kele j.-kan mal bolar (J.72/130)
kele j.-kanın (J.73/178)
kele j.-ır (J.73/179)

kele j.-ırmın (J.73/182)

bir tukımdaşka j.-adı (Tü.13/2)

oyımnın j.-sam (Tuw.475/17)

jatqız- “yatırmak” < *jat-* + *-kız-*

j.-ıp (T.54/27)

jaw “düşman” < ET. *yağı* (ED, 898)

j. (Kı.43/29,44/32,44; Er.48/16; Şöj.253/102,254,132)

j.+ğa (Kı.44/35,37)

j.+dan (Kı.44/38)

j.+dıñ (Kı.44/42)

j.+dı (Kı.44/45; Er.49/56)

j.+ınan (Akb.18/32)

jaw- “yağmak” < ET. *yağ-* (ED, 896)

kün j.-ğan soñ (J.71/69)

kan j.-ğır (J.72/126)

j.-adı damıl – damıl kar (Kıs 478/21)

jawap “cevap” < Ar. *cevâb*

j.+ka (J.69/3)

bir j. (J.69/5)

j. tawıp bere almas (J.69/6)

jawdırt- “yağdırtmak” < *jaw-* + *-dır-* + *t-*

j.-ıp (Kım.482/32)

jawın “yağış” < *jaw-* + *-(ı)n*

j.+nan tasalanıp (J.71/72)

eşbir j. (J.73/181)

jawındı “ıslak” < *jawın* + *dı*

anaday j. jerge (J.71/71)

jaw(i)rın “kürek kemiği / sırt”

j. +ına (Er.49/52)

j. +ın (Er.49/75)

jay “durum” < Fa. (Leh. S. jay(II) s.145)

ne j. +ıñız bar? (J.73/179)

j. +ımdı meniñ (Dos.476/4)

halıqtıñ j. +ı (Kıs 477/3)

jayıl- “yayılmak; otlanmak” < ET. *yağıl-* (ED, 890)

j. -ıp jürgen (T.54/6)

j. -ıp kelipti (T.54/9)

j. -ıp jatqanda (S.60/24)

j. -ıp jatқан (S.61/41)

jayla- “otlatmak”

malın j. -p (Kıs 478/27)

j. -ğan (Er.48/27,49/61)

jayılım “otlak” < *jayıl-* + *-(i)m*

tozıp ketken mal j. +darında (Akb.18/16)

jaylaw “otlak” < *jayla-* + *-w*

j. jerdiñ (Kıs 477/14)

jayulı “yayılı” < *jay-* + *-ulı*

j. jatқан tuwlaqtıñ tügin siypaydı (J.72/110)

jaz “yaz (mevsimi)” < ET. *yaz* (ED, 982)

j. +dıñ orta şildesinde (S.60/16)

j. şığıptı (J.74/201)

j. mezgilinde (Kö.13/19)

j. +dın ayağında (Ka.15/10)

j. +da (Ka.15/18; Ak.16/30)

j. +dın boyı (Kıs 477/4)

jaz- (I) “yazmak” < ET. *yaz-* (ED, 984)

j. -dım (Dos.476/2)

jaz- (II) “doğrultmak”

eñkeygenin j. -bağan (Er.50/80)

jaza “ceza” < Ar. *cazâ* (ArİS, 124)

j. +sın (Ü.50/95)

j. +ıdı (Ü.50/109)

jazda- “yakınlık bildiren yardımcı fiil”

batıp kete j. -p (S.61/33)

jazğıturı “ilkbaharda” < *jazğı + turı*

j., koy kozdağan waqıtta (J.73/168,172,185)

jazık “ova” krş. ET. *yazı* (ED, 984)

barlık j. +tarında (Kö.12/6)

je- “yemek” < ET. *yé-* (ED, 869)

j. -ymın (Ku. 39/5)

j. -ytın (Ku. 39/9)

j. -y ğoy (Ku. 39/11)

j. -ydi (Ku.39/33; Tü.13/27)

j. -p (Ü.49/60)

j. -yin (S.61/48,59)

j. -meydi (Ta.16/21)

j. -gen otın (Tuw.474/8)

j. -y bastadı (Kıs 478/19)

j.-diñ talay (Şöj.251/35)

j.-diñ para (Şöj.251/38)

j.-yin dep (Şöj.252/59)

j.-gen sokır (Şöj.252/73,253/83)

j.-p edim (Şöj.253/104)

jebedey “(yay) oku” < Moğ. cebe (L, 1042) ve Kaz. +*dey*

ķandıawızğa sırlap salğan j. (Er.49/66)

jegiz- “yedirtmek” < *je-* + *-giz-*

j.-beydi (Ku.39/38)

jeke – dara “biricik” < Fa. *yaka* (Ste, 1534) ve *dara*

jöniñ j. (Kım.481/13)

jekele- “tek olmak” < *jeke* + *le-*

j.-gen jup bolıp (Akb.18/25)

jekir- “azarlamak”

meyliñ j. (Kım.481/24)

jel “rüzgar” < ET. *yél* (ED, 916)

üskirgen j.+di (Ku.39/21)

j. arķalı (Kö.13/17)

j.+men (Kö.13/19)

j. jağına (Kıs 477/12)

j. bolsa (Kıs 477/17)

üskirik j.+der (Kıs 478/20)

jel- “(at) koşmak” < ET. *yel-* / *yél-* (?)

j.-ip sıķtı (Er.48/10)

j.+diñ (Şöj.253/91)

jelek “püskül” < ET. *yélek*

j. sanı (To.80/29)

j. +ter (To.80/31)

j. +teriniñ tüp jağı (To.80/31)

j. +terge (To.80/36,39)

j. +teriniñ (To.80/46)

jelezok “reçineli veya yağlı maddeleri üreten hücre” < Ru. *jelezok* (железок)

sarı (j.) sızıqtıñ bolıwı (Ka.15/14)

jem “(kuş için) yemek” < ET. *yēm* (ED, 934)

j. tasiydi (Bü.91/23)

jemek “yemek” < ET. *yēmek*

j. bolıp (Ku.39/35)

jemis “meyve” < ET. *yēmiş* (ED, 938)

j. +i (Ka.15/21; Ta.16/19)

j. bergen (Ta.16/22)

pisip jetilgen j. +tiñ (To.80/41)

usak j. (To.80/42)

är türlü j. (Tü.13/26)

jemtik “leş” < *jem + tik*

j. +ke üymelegen (Şöj.254/137)

jendet “cellat” < Ar. *callâd* (ArİS, 130)

j. +terine (Kı.44/63)

j. +ter (Kı.44/64,70,72)

j. +terdiñ (Kı.44/67)

j. +terden (Kı.44/69)

jeŋ- “yenmek” < ET. *yeŋ-* (ED, 942)

j.-di (K1.44/45,47)

j.-e almaspın (J.69/22)

kay j.-geniŋe (Şöj.250/4)

jeŋil “kolay” < ET. *yêŋil* (ED, 950)

j. emes (Dos.476/6)

jeŋil- “yenilmek” < Çağ. *yeŋil-*

j.-meydi (J.69/2)

j.-ip (Şöj.254/140)

jeŋge “yenge” < ET. *yênge* (ED, 950)

j.+leri (K1.44/50,55)

j.+lerine (K1.44/54)

jer “yer; toprak; memleket” < ET. *yêr* (ED, 954)

j.+ge (Ku.39/31; T.55/38; Tuw.474/9; Bağ.478/6; Er.49/36)

bir j. aydap jatқан jın(K1.43/4)

j.+inen (K1.43/6)

j.+iniŋ (K1.43/21)

j.+de (K1.43/8,13; Tar.15/8; Ağ.16/24; Kım.482/57)

däm tatқан j.+iŋe (Ü.48/6,49/38,50/77,86)

j.+den (Ü.48/19; T.54/2)

jayılıp jürgen j.+inen (T.54/6)

j.+ine (T.54/27)

är j.+den (S.60/6)

bir j.+de (S.61/42)

muz oyған j.+de (S.61/61)

bir j.+ge ketip (J.69/24)

anaday jawındı j.+ge (J.71/71)
sazdı j.+lerde (Kö.12/5)
ılğaldı j.+di (Ka.15/6)
sazdı j.+lerdiñ jiyeginde (Ka.15/7)
kiyırşık tastı j.+lerde (To.79/9)
j. üsti (To.80/44)
barlıq j.+de (Tü.13/13)
qatar j.+de (Tü.13/21)
osal j.+i (Tü.13/30)
ılğaldı j.+lerdi (Aq.16/2)
başqa j.+lerden (Aq.16/8)
kazakstannan tıs j.+ge (Aq.16/14)
sazdı j.+lerdi (Aqb.18/5)
tıñ jerdi (Aqb.18/8)
aşıq j.+de (Aqb.18/27)
köp j.+de (Bü.91/16)
ösken j.+im (Tuw.474/2)
tüsken j.+im (Tuw.474/3)
j.+im (Tuw.474/5)
jaylaw j.+diñ (Kıs 477/14)
j.+diñ jüzi (Kıs 478/24)
tüstik j.+den (Kım.481/26)

jer – düniye “yeryüzü” < *jer + düniye*

j. ge sıydırmay (J.72/121)

jet- “ulaşmak; (amacına) ulaşmak; ermek; yetmek” < ET. *yét-* (ED, 884)

murat maķsatına j.-edi (Kı.45/84)

j.-ip kelse (Ü.49/58)

barşa muratına j.-ipti (Ü.50/115)

ķuwıp j.-ip baradı (T.55/70)

j.-ti (S.61/64)

j.-pedi (S.61/64)

j.-pese (S.61/69)

barşa muratına j.-ken eken (S.62/88)

j.-edi (J.72/134; To.79/17)

j.-etin (Kö.12/7)

āli j.-peydi (Tü.13/24)

muratına j.-ken (Kım.481/3)

j.-pegen (Er.49/70)

jetekte- “beraberinde götürmek” < ET. (Kar.) *yetgek* (ED, 889)+ *te-*

j.-p alıp keledi (T.55/32)

jeti “yedi” < ET. *yeti* (ED, 886)

j. tamuķ (Şöj.251/36)

jetik “iyice” < *jet-* + *-(i)k* (?)

j. bilmeytin adamdar (El.24/19)

jetil- “yetişmek” < *jet-* + *-(i)l-*

j.-etindikten (Kö.12/12)

pisip j.-gen soņ (Kö.13/19; To.80/42)

j.-edi (Ka.15/23)

pisip j.-gen jemistiņ (To.80/40)

jew “yemek” < *je-* + *-w*

et kerek koy j. +ge (J.74/193)

para j. +ge (Şöj.253/97)

jez “mermi” bkz. *yez* (ED, 982)

kursaw j. (Er.50/81)

jädiğoy “büyücü” < Fa. *câdû* + *ğoy*

j. misiñ? (Ü.49/68)

jänibek (kişi adı) “Janibek”

j. ħannıñ zamanında (J.69/1)

jändik “böcek”

uzın tumsıktı j. +ter (Ta.16/18)

j. +termen (To.80/35; Tar.15/17; Aқ.16/32)

usaқ j. +ter (To.80/38)

jäne “ve; ile; de bağlacı” < ET. *yana* (ED, 943)

j. (S.60/3; Қа.15/28; To.79/6,80/50; Al.96/4; Ty.122/3,7,4;

Tar.15/28; Bü.91/23,29; Er.49/43)

j. de (J.69/3)

batis tyan’ – şan’ j. şuw – ile (Kö.12/6)

köp j. usaқ (Kö.13/15)

şıғıs j. ortalıқ Қазақstannıñ (Қа.15/3)

dala j. tawlı (Қа.15/3)

aқ j. bozgılt (Ta.16/15)

sarı j. sarı (Ta.16/20)

sazdı j. қумdı şölderde (To.79/7)

tastaқtı j. қиырşıқ tastı jerlerde (To.79/8)

öte az j. güldew mezgili (To.79/25)

küngirt jipşeler j. usaķ tozaŋķaptar (To.80/34)
gülderdiŋ aşıķ tüsi j. aşılğan tozaŋķaptardan (To.80/36)
batis j. oŋtüstik altay jotaları (Al.96/2)
sawur j. tarbağatay (Al.96/3)
markaköl j. batis altay korigı (Al.96/9)
küngey – alataw jotaları j. kırgız alatawı (Ty. 122/3)
talas alawtawınıŋ j. kırgız jotalarınıŋ batis bölgi (Ty. 122/6)
efemeroidtardıŋ j. iri şöpterdiŋ (Ty.122/10)
zeravşan j. saw(u)r arşası (Ty.122/13)
ķoŋız j. awılşaruwaşılıķ ziyankesterimen (Tar.15/18)
aķ selewli j. juwsandı dalalarında (Aķ.16/6)
köktemgi j. küzgi (Aķ.16/8)
jalpak aķ jiyegi j. tüsti ķawırsınımen (Aķ.16/20)
joğarı j. tömengi nüktelerine (Aķ.16/27)
butaķtarımen j. butalarmen (El.24/14)

jäwtik “(tilki) yavru”

j.+(g)in (Tü.13/18)

jıbır-la- “hareket etmek” < *jıbır* + *la-*

j.-p (Kım.481/10)

jıķ- “yıkmaķ, devirmek” < ET. *yıķ-* (ED, 897)

j.-(ğ)ıp ketip (T.55/35)

jıl “yıl” < ET. *yıl* (ED, 917)

j.+dan j.+dar jürdim (S.62/75)

birtalay j. (Ü.50/99)

tört j.+ğa deyin (J.70/65)

uzak j. (Kö.13/21)

köp bolğan j. +darı (To.79/16)
munday j. +darı (To.79/19)
kurgakşılık j. +darı (To.79/24)
kolaysız j. +darı (To.80/26)
50-60 j. burın (Tü.13/42)
j. +ına (Tü.13/44; Kas.15/28)
1985 j. +ı (Tü.13/46)
15 – 16 j. (Kas.15/14)
j. +dın suwıq merziminde (Kas.15/22)
j. sayın (Kas.15/31)
sonğı 20 j. işinde (Akb.18/12)
1991–şı j. +dan (Akb.18/19)
12 j. (El.24/27)
birneşe j. (Bü.91/19)
dört – bes j. (Tuw.475/20)
j. +ı suwıq (Kıs 478/23)
j. +ıy – koy (Şöj.253/106)

jıla- “ağlamak” < ET. *yıgla-* (ED, 85)

j. -p (Kı.44/61; T.55/39; J.69/26)

jıldam “çabuk; hızlı”

bar j. (J.73/189)

j. ösetin ağaş (Kö.12/7)

jılday “jıl gibi” < *jıl + day*

bir j. (Kıs 478/31)

jılım (kişi adı) “Jılım”

isalınıy ulı j. bar (Er.49/49)

jılm- “ısınmak” < ET. (Kar.) *yılı-* (ED, 919) ve Kaz. + *-n-*

j.-ıp (J.71/86)

jılkı “at; at sürsü” < ET. *yılkı* (ED, 925)

j. (Ü.48/2,50/73,74)

j.+sın (Ü.48/9; S.60/15)

mıñ j. (S.60/22)

j.+m (S.60/23)

j.+mnıñ (S.61/42)

eki jüzdey j.+sın (Er.48/3)

j.+ımdı (Şöj.253/111)

jılkışı “seyis” < *jılkı* + *şı*

karayğan j.+nıñ (Şöj.251/13)

jın “ruh” < Ar. *cinn* (ArİS, 138)

j.+ı (Ku.40/61)

jımdı “deli” < *jın* ve Kaz. + *dı*

j. (Kı.43/5,8,16,17,44/36,37,51,52,58,60,66,71,45/75)

j.+nıñ (Kı.43/6,17,21,44/50,59,66,72,81)

j.+mı (Kı.43/23,44/47,62,64)

j.+ğa (Kı.44/40,48,45/83)

j.+dan (Kı.45/74)

jıms “cins” < Ar. *cins* (ArİS, 141)

eki j.+tı (Ta.16/12)

jırt- “yırtmak” < ET. *yırt-* (ED, 9589)

j.- tıñ ba (Ku.40/58)

j.- tım ba? (Ku.40/589)

jırtık “yırtık” < *jırt-* + *-(ı)k*

j. kósınan başka (J.69/23)

öziniñ j. üyine (J.70/45)

j. kosta (J.70/53)

öziniñ j. kósına (J.72/139)

jırtıl- “yırtılmak” < *jırt-* + *-(ı)l-*

jağan j.-dı (J.70/31)

jırtkış “yırtıcı” < *jırt-* + *-kış* (< *yırt-* + *-guç*)

j. (Kas.15/6,9)

j. siyaktı (Kas.15/36)

jibek “ipek” < Kıp. *yibek* / *yipek*

j. matalardı (To.80/49)

jibektey “ipek gibi” < *jibek* + *tey*

ak j. (J.72/147)

jiber- “göndermek; yardımcı fiil” < Çağ. *yiber-* << *ıdu bër-*

j.-üwi (K1.43/15)

j.-ip (K1.43/30)

j.-di (Ü.49/37,50/82,97)

ürkitip j.-ip edi (T.55/37)

j.-mey turganda (T.55/41)

tastap j.-ip (T.55/72)

j.-ipti (J.70/43)

j.-edi (J.72/145)

j.-gen adamdarı (J.72/146,149)

sıbanıp j.-ip (J.74/209)

jiberüw “bırakmak” < *jiber-* + *-(ü)w*

jok kılıp j.+ge bolmaydı (Kas.15/33)

jigit “genç, delikanlı” < ET. *yigit* (ED, 911)

jas bala j. (Ü.48/24)

bala j. (Ü.48/28)

älgı j.+ke (Ü.49/32)

bir bala j.+penen (Ü.50/101)

j.+penen (Ü.50/108)

j.+ke (Tuw.474/7)

batır j. (Şöj.253/102, 254/132)

jiyhan “dünya” < Fa. *cihân* (Ste, 380)

bu j.+da (Kım.482/47)

jilik “ilik” < ET. *yilik* (ED, 927)

j.+(g)i sınıf (Ku.39/44)

jiñişke “ince” < ET. *yinçge* (ED, 945)

j. gül tabanına (Ta.16/14)

j. siyaqtı (Ak.16/23)

jip “ip” < ET. *yip* < *yıp* (ED, 870)

j. baylap (T.55/32)

jipsiz “ipsiz” < *jip* + *siz*

j. baylap (Kım.481/7)

jipşe “ipçik” < *jip* + *şe*

künğirt j.+ler (To.80/34)

jiy- “yığmak, toplamak” < ET. *yığ-* (ED, 897)

j.-ılıp (T.54/4,55/51)

jurtın j.-adı (Şöj.252/52)

jiydek “yemiş; yaban mersini”

usak tuxımdı j. (Ka.15/22)

şırındı j. tüsi (Ta.16/19)

jiyek “kenar”

j.+(g)i bir kelki emes (Kö.12/8)

sazdı jerlerdiñ j.+(g)inde (Ka.15/8)

jalpak ak j.+(g)i (Ak.16/20)

bul j.+teri (Ak.16/22)

jiyıl- “toplanmak” < ET. *yıgıl-* (ED, 901)

j.-ğan meymanıña (Kım.482/39)

jiyın “kalabalık” < ET. *yığın* (ED, 904)

ulı j. (S.62/76)

j.+ıñnıñ işinde (Er.48/18,22)

bu j.+nıñ işinde (Er.49/48,70,83)

as bergen j.+ıña (Şöj.251/12)

jiyırmaşaqtı “yirmi kadarcıklı” < ET. *yëgirmi* (ED, 915) + Kaz. *şaqtı* (<+şaқ + tı)

bul koydıñ j.+sın (J.73/192)

jiyi “sık; sıkça” < ET. *yigi* (ED, 911)

j. bolıp turadı (Ka.15/20)

j. aramşöp (To.79/10)

jiyna- “toplamak” < *jiyın* + *a-*

j.-p (J.73/161)

j.-ydı (Kö.13/19)

j.-ğan (Kıs 477/4)

jiynal- “toplanmak; yığılmak” < *jiyna-* + *-l-*

j.-ıp jatqanda (Kı.43/29)

j.-ıp (T.55/41,42)

j.-ğan (Ta.16/13)

j.-adı (Kas.15/24)

toptalıp j.-adı (Akb.18/37)

j.-ıptı (Şöj.251/19)

jiyren- “iğrenmek” < ET. (Kar.) *yigren-* (ED, 914)

j.-beydi (Bü.91/32)

jiyrenşe (kişi adı) “Jiyrenşe”

osı j.+ni (J.69/2)

j. (J.69/2,7,8,10,13,16,24,27,70/31,37,42,43,44,54,63,71/75,87,90,94,97,105,
106,108,72/109,111,114,116,118,120,136,142,73/164,175,180,184,191,
74/195,206,207)

j.+ge (J.69/6,15,70/56,73/152,74/203,204,205)

j.+niñ äyeli (J.69/14,23,72/143,74/208,212,215,218)

j.+m (J.69/27,70/61, 72/116,141)

j.+niñ bul sözinen (J.70/34)

j.+ni (J.70/35,60,73/154,166,171)

j.+niñ üyine (J.70/40,53,72/146)

j.+niñ ayağı (J.70/50)

j.+mizden (J.70/58)

j.+niñ äyeliniñ (J.72/150)

j.+den (J.73/156,161)

j.+niñ özi (J.73/158)

j.+niñ köñili (J.73/177)

joğal- “yok olmak” < *joğ* + *al-*

j. (Ü.48/14; T.55/56)

j.-ar (J.70/58)

j.-adı (Bü.91/10)

j.-ğan (Kıs 477/6)

joğarı “yüksek; üstün; yukarı” < ET. *yoğaru* (ED, 906)

j. (Kö.13/21; Aş.16/27)

j. bağalanadı (Ka.15/27)

japırağ tahtasının j. beti (Ta.16/11)

tözimdiligi j. (Ta.16/24)

j. jağı (To.80/41)

atalığının en j. salmağı (El.24/7)

joğ “yok” < ET. *yoğ* (ED, 895)

balamnın j. +(ğ)ın karaşı (Ku.39/9)

kalağa şığatın kisinin j. +(ğ)ımay (Ku.39/15)

tük joğ (Ku.40/51)

j.-j. kılıp (Ka.15/33)

adamım j. (Dos.476/8)

keregi j. (Dos.476/14)

kisi j. (Kım.482/47)

j. eken (Er.50/87)

j. (T.54/13)

körgeğim j. (T.54/15)

aldağanım j. koy (T.56/98)

j. munan alıs emes (J.69/11)

eşkim j. (J.71/99)

eşbir söz j. (J.72/111)

k.+der j. (Er.48/19)

jol “yol” < ET. *yoł* (ED, 917)

j. bolsın (J.71/94; Şöj.252/54)

j. bolsa (J.71/94)

j.+ğa şıǵadı (J.72/111)

j.+ğa şıǵkan soñ (J.72/113)

j. jürip (J.72/122)

temir j. (Ta.16/25)

avtomobil’ j.+darınıñ (Ta.16/25)

j.+ıñ bolsın (Dos.476/12)

j. bergende (Bağ.478/12)

j. bere me (Kım.481/16)

j. beripti (Şöj.254/140)

jola- “yaklaşmak” < Uyg. *yola-* (ED, 919)

j.-maydı (Kı.44/51,53)

j.-maytın (Kı.44/55)

j.-mağanımınıñ (Kı.45/76)

jolak “çizgi” < *jol* + *aķ*

anık kara j.+pen (To.80/33)

jolawşı “yolcu” < *jol* + *awşı*

bir j. (Ü.48/24)

ä, j.+lar (J.71/93)

jolawşıla- “yolculuk yapmak” < *jolawşı* + *la-*

j.-p kaytıp kelse (J.69/25)

joldas “yoldaş, arkadaş” < *jol* + *das*

j. +pen (Ku.39/17)

j. +tarimen (Ku.39/20; J.71/75,90,97,105,72/111)

j. +tarı (Ku.39/24)

j. bolıp jüripti (T.54/3)

birneşe j. (J.70/63)

biraz j. +tarimen (Er.48/3)

ziyansız j. bolma (Şöj.253/101)

ziyansız j. bola ma (Şöj.254/131)

joldas – jora “eş dost, arkadaş”

j. (Kı.43/27)

jolıq- “rastlamak; yüz yüze görüşmek” < Uyg. *yolıq-* (ED, 924)

j.-adı (Ku.39/41)

j.- (ğ)ıp turğanda (T.55/62)

jolşora (kişi adı) “Çarlık Rusyası döneminde önceki Karkalı ilçesi, Eridey bölgesinin beyi”

j. (Şöj.251/6,30,34)

joŋgar alatawı “Çungarya Aladağı”

j. +na (Ka.15/6)

j. jotaları (Ty. 122/2)

jota “tepe (dağ için)” krş. ET. *yota* (ED, 886)

batis jäne oñtüstik altay j. +ları (Al.96/2)

joŋgar alatawı j. +ları (Ty. 122/3)

küngey – alataw j. +ları (Ty. 122/3)

kırğız alatawı j. +larının şıǵıs bölgi (Ty. 122/4)

kırğız j. +larının batis bölgi (Ty. 122/6)

jön “yön; durum; doğru” < Çağ. *yön* (ÇTS, 1260)

seniñ j. +iñ jeke dara (Kım.481/13)

öz j. +iñdi (Şöj.253/81)

j. be? (Şöj.253/82)

jönde- “düzeltmek” < *jön* + *de-*

sen öziñ j. (Şöj.253/81)

judırık “yumruk” < ET. *yıdrık* (ED, 892)

j. +penen (S.61/69)

juķ- “bulaşmak”

ķan j. -pas (Er.49/69)

juķa “ince”

öte j. (To.80/34)

jul- “yolmak; koparmak” < ET. *yul-* (ED, 918)

j. -ıp alıptı (Ku. 39/4,5)

j. -ıp alıp (S.60/20)

jum- “yummak, kapatmak” < ET. *yum-* (ED, 934)

köz aşıp – j. -ğanşa (S.61/35,40)

jumaķ “cennet”

j. iyisi (Kım.481/14)

jumay (kişi adı) “Jumay”

ķana j. bar (Er.48/32)

jumır “oval” < ET. (Kar.) *yumur* (ED, 937)

j. tisti (Kö.12/9)

jumırlan- “ovalleşmek” < *jumır* + *lan-*

j. -a tıgızdalğan (To.80/30)

jumırtka “yumurta” < ET. *yumurtğa* (ED, 938)

j. tärizdi (Ta.16/10)

4 şubar j. +ların (Tar.15/10)

eki j. +sın (Akb.18/29)

j. +ların analıǵı (Bü.91/21)

jumis “iş” < ET *yumuş* (ED, 938)

j. kılasıñ ba? (Ü.48/21)

j. kılmayın (Ü.48/22)

j. tabılsa (Ü.48/22)

j. +ım (Ü.49/51)

ğannıñ j. +ı (Ü.49/51)

jumsa- “göndermek” < *jumis* + *a-*

j. -p aldırıp (S.62/84)

qara multıq jumsaǵan (Er.50/82)

jumsak “yumuşak; hafif” < ET. *yumşaq* (ED, 938)

j. sur (Kö.13/16)

j. tilmen (Dos.476/3)

jup “çift (eş)” < Fa. *caft* (Ste, 365)

j. bolıp (Akb.18/25; Qas.15/19)

juptas- “çiftleşmek” < *jup* + *tas-*

j. -ıp (Tü.13/14)

jurt “halk, millet” < ET. *yurt* (ED, 958)

j. +tıñ (Q1.44/34,44)

j. +tan (Q1.44/45)

j. (T.55/51)

j. +tına (S.60/1)

j. +tın bəri (Kım.482/34)

otırğan j. (Kım.482/52)

j. +ka berip (Kım.482/61)

j. üşin (Er.49/77)

j. +ın jiyadı (Şöj.252/52)

j. +ka (Şöj.252/68)

jut- “yutmak” < ET. *yut-* (ED, 885)

j. -ıp jiberipti (Ku.39/23)

j. -payınşa (Tuw.475/22)

jutkız- “yutturmak” < *jut-* + *-kız-*

bir j. -sañ (Kım 482/45)

juwsandı “pelin otlı” < *juwsan* (*Artemisia absinthium*) + *dı*

j. dalalarında (Ak.16/6)

juwuw “yıkamak” < ET. *yuy-* ~ *yuw-* (ED, 870) + Kaz. *-(u)w*

közdi y. +ğa (To.80/47)

jügir- “koşmak” < ET. *yügür-* (ED, 914)

j. -ip (Ü.49/49,58,50/89)

j. -edi (Ü.49/57)

j. -eyin (S.61/51)

ajalğa karşı j. -gen (Er.49/47)

jük “yük; dert” < ET. *yük* (ED, 910)

j. +in (Ku.39/24; K1.43/22)

jükin- “diz çökmek” < ET. *yükün-* (ED, 913)

j. -(g)ip oturıp (S.60/13)

jün “tüy” < ET. *yuy* (ED, 941)

j. +i қоңыр sur түсти (El.24/10)

küşigen j. +di оқ (Er.49/75)

jür- “gitmek, yürümek; çalışmak” bkz. ET. *yori-* (ED, 957)

j.-ip ketedi (Қу.39/41)

j.-e kele (Қу.39/47)

j.-gen (Ü.48/20,49/41; T.54/6)

j.-iңder (Қ1.43/19; T.56/82)

j.-dim (Қ1.45/77; S.62/75)

j.-ip (Қ1.45/79; Ü.48/16,17,50/98; J.72/113)

j.-se (Ü.48/2)

j.-sem (Ü.50/108)

j.-elik (Ü.49/34)

j. edim (Ü.50/73)

joldas bolıp j.-ipti (T.54/3)

karap j.-ip (T.54/7)

izdep j.-min (T.54/14)

j.-gen adamdar (T.55/56)

koy bağıp j.-e ber (T.55/67)

j.-iңder (T.56/82)

kılıp j.-gen isterinen (T.56/95)

aralap j.-sem (S.61/42)

ürkip j. eken (S.61/50,55)

tabaқ tartıp j.-gen (S.62/77)

j. eken (S.62/79)

j.-ip ketti (S.62/82)

j. ekewmiz (J.69/11)
j.-e beripti (J.69/22)
süytip j.-ip (J.70/57)
jol j.-ip (J.72/122)
j.-iñiz (J.74/217)
j.-edi (Kö.13/17; Kııs 478/27)
ilestirip jüredi (Akb.18/32)
tülew j.-edi (Akb.18/38)
j.-min (Tuw.475/18)
birge j.-gen (Tuw.475/24)
j. (Kııs 477/11)
j.-señ (Kım.481/20)
burıs j.-ip (Kım.481/27)
j.-emin göy (Kım.482/58)
j.-e aldırğan (Er.49/39)
kaytıp j.-e beripti (Er.50/86)
j.-genimde (Şöj.251/15)
j.-siñ be esen? (Şöj. 252/44)
j.-misiñ (Şöj. 252/49)
iş ketip kaçıp jürgen (Şöj.253/88)
j.-genim (Şöj.253/93)
j.-emin (Şöj.253/112)
j.-gen şakta (Şöj.254/118)
jürek “yürek” < ET. *yürek* (ED, 965)
j.+(g)ine ornağanday (Bağ.478/10)
j.+(tegi) kapamdı (Kım.482/60)

jüreksin- “cesaret etmek” < *jürek* + *sin-*

j.-ip (S.60/10)

jürgiz- “yürütmek” < *jür-* + *-giz-*

j.-e almay (S.62/84)

jüris – turıs “yürüyüş – duruş” < *jür-* + *-is* + *tur-* + *-ıs*

Jiyrenşeniñ äyeliñ boyın, j. +ın (J.73/151)

jürüw “yürümek” < *jür-* + *-(ü)w*

j. +iñ (Şöj.253/82)

jüye “sistem”

tamır j. +si (Kö.12/11)

altay taw j. +sine (Al.96/2)

bul j. +ge (Ty. 122/2)

jüyke “sinir”

japırak j. +leri (Kö.12/10)

jüyrik “hız; hızlı koşan” < ET. *yügrük* (ED, 914)

j. +(g)ine şıdamay (Er.48/8)

suwın tüsti j. bar (Er.48/25)

j. +(g)imiz (Şöj.252/43)

jüz (I) “yüz; (bir şeyin) keskin tarafı” < ET. *yüz* (ED, 983)

ketpenñ basın (j. +in) (T.56/104)

jerdiñ j. +i (Kıs 478/24)

zarlı j. +in (Bağ.479/24)

jüz (II) “yüz” < ET. *yüz* (ED, 983)

j. erkek koydı (J.73/167,172,189,191)

j. erkek koy (J.73/184)

jüzdey “yüz kadar” < *jüz* + *dey*

eki j. jülkısın (Er.48/3)

K

kaspiy “Hazar (denizi)” < Ru. *kaspiyskoe (more)* (*каспійське море*)

soltüstik k. +de (Ağ.16/12)

kedey “fakir” < Fa. *gadâ* (Ste, 1075)

k. (Kım.481/28)

sorlı k. (Kım.482/42)

kek “kin” < Uyg. *kek* (ED, 707)

k. kılmas (Kım.481/25)

kekilik “keklik” < ET. (Kar.) *keklik* (ED, 710)

k. (Bü.91/30)

kel- “gelmek; ulaşmak, gitmek” < ET. *kel-* (ED, 715)

k.-e jatsa (Ku.39/20)

k.-ip (Ku.39/33; Ü.48/2,50/73,82,91,103; T.54/2,12,20,28,55/42,45,
56/96; S.60/2,6,12; J.69/6,70/46,52,71/75,92,72/150,74/207; Dos.476/4,10)

k.-e jatqanda (Ku.39/34; K1.43/42)

k.-edi (Ku.39/50; K1.44/41,51,57; Ü.48/10,17,18,49/62; J.72/114)

k.-di (K1.43/29; Ü.49/65; T.55/44; K1s 477/2)

k.-dim (Ü.50/79,83)

k.-e jatqan (K1.44/37)

k.-ip edi (K1.44/46)

k.-meytinin (K1.44/65)

k.-gen (Ü.48/19; Aqb.18/18; Baq.479/29)

k.-gende (Ü.50/105; Şöj.252/74)

k. kelse (Ü.49/45)

alıp k. (Ü.49/47)
alıp k.-edi (T.55/33)
jetip k.-se (Ü.49/58)
k.-e kaldım (Ü.50/92)
k.-e jatıp (Ü.50/98; J.73/179)
kirip k.-se (Ü.50/100)
jayılıp k.-ipti (T.54/9)
aydap k.-ip (T.54/10)
alıp k.-diñ? (T.55/46)
öltirmekşi bolıp k.-e jatқанın (T.55/58)
қаşıп k.-e jatıp (T.55/61)
ne kıп қаşıп kelesіñ? (T.55/63)
anaw қуwıp k.-e jatқан kisiler (T.55/63)
қuwıp k.-edi (T.55/65)
aydap k.-diñ (T.56/76)
aydap k.-dim (T.56/78)
k.-e alamız ba? (T.56/81)
ertip alıp k.-ip (T.56/83)
aydap k.-e alamız ba? (T.56/81)
k.-se de (S.60/10; Baқ.479/21)
aydap k.-sem (S.60/17)
alıp k.-ip (S.62/80; J.70/36,72/138)
қaytıп k.-se (J.69/25)
қayтқım k.-edi (J.70/38)
bilip k.! (J.70/44)
şakırıp k.-iñiz! (J.70/59)

şakırıp k.-gen soñ (J.70/60)
ayttırıp k. (J.70/61)
dağdarıp k.-e jatsa (J.70/66)
ķaytıp k.-e jatadı (J.71/68)
k.-ipti (J.71/91,100,72/136)
k.-se (J.71/91)
alıp k. (J.72/119)
aydap k.-edi (J.72/123)
k.-e jatķan mal bolar (J.72/130)
sonaw kūngi k.-gen ķonakķa (J.72/131)
aman k.-diñ be? (J.72/141)
k.-iñiz! (J.72/144)
k.-e jatķanın (J.73/178)
k.-e jatırmin (J.73/182)
aydap k.-e goy! (J.73/189)
aydap k.-ipti (J.73/191)
ķızgılt bolıp k.-edi (Ta.16/16)
ösirilip k.-edi (Ta.16/26)
bolıp k.-gen (Tü.13/7)
kez – k.-gen (Kas.15/35)
eseye k.-e (Bü.91/10)
ķoldanılıp k.-edi (Bü.91/34)
oyġa k.-mey (Tuw.474/11)
şıķķıñ k.-mes (Kıs 478/23)
k.-gennen – aķ (Kım.482/32)
ķuwıp k.-gende (Er.48/4)

k.-ip edim (Şöj.251/12,252/59)

k.-diñ (Şöj.253/106)

tentirep k.-diñ (Şöj.253/114)

kelin “gelin” < ET. *kelin* (ED, 719)

k. jaḳsı ma? (J.72/142)

kelinşek “yeni gelin/ gelincik” < *kelin* + *şek*

k. +ti (J.73/157)

bul k. +ti (J.73/161)

k. +(g)i (J.73/177)

kelüw “gelmek” < *kel-* + *-(ü)w*

k. +ge (Kı.43/9)

ḳalpına k. +de (Aḳb.18/13)

keltir- “getirmek” < ET. (Kar.) *keltür-* (ED, 716)

k.-di (Dos.476/7)

k.-mey (Kım.481/21)

kem – ketik “yarım yamalak” < Fa. *kam* (Ste, 1046) ve *ketik*

k. jiynalıptı (Şöj.251/19)

keme “gemi” < ET. *kemi* (ED, 721)

k. +ñ suwaldı (J.70/28)

kemedey “gemi gibi” < *keme* + *dey*

ḳara k. (Er.49/65)

kemir- “kemirmek” < ET. *kemür-* (ED, 723)

k.-edi (Tü.13/29)

kemirgiş “kemirici” < *kemir-* + *-giş*

k. +termen (Tü.13/19)

başḳa iri k. +terdi (Bü.91/29)

kemit- “eksiltmek” < *kem* + *(i)t-*

el k.-ip (Şöj.253/82)

kempir “ihtiyar, yaşlı kadın”

k. (Ku. 39/6,11,12, 40/55,57; Ü.49/49,52,89)

k. +i (Ku.40/53)

k. +diñ (Ü.49/55,60,50/91,92)

k. +ge (T.55/48,52)

k. – şaldan (J.71/98)

k. +lerdiñ (Kıs 477/5)

keñ “geniş” < ET. *kêñ* (ED, 724)

k. aķ ordanıñ (J.70/44)

k. sarayday (J.70/47,55)

k. +inen koldanadı (Ka.15/30)

k. taralğanı (Ta.16/3)

eñ k. tarağanı (To.79/4)

k. taralğan (El.24/4)

keñes “tavsiye” < ET. *kêñeş* (ED, 734)

k. suraptı (J.73/162)

keñirdek “boğaz”

k. +(g)imnen (S.60/21)

kep- “kurumak”

k. -(w)ip (Baķ.478/15)

ker- “germek” < ET. *ker-* (ED, 735)

kökirek k.-ip (Baķ.479/22)

kulaş k.-ip (Kım.482/38)

kerek “gerek, ihtiyaç” < ET. *kergek* (ED, 742)

bolsa k. (Ķu.39/39)

k. bolsa “gerek ise” (Ķ1.43/18)

ne k. (J.73/153)

et k. (J.73/192)

k. +(g)iñ şattıñ bolsa (Dos.476/12)

k. +(g)i joq (Dos.476/14)

şıǵaruw k. (Şöj.251/32)

kerüwen “kervan” < Fa. *kârbân* (Ste, 1002)

k. (Ķ1.43/9)

k. +niñ (Ķ1.43/10)

k. +nen (Ķ1.44/46)

kerüwenşi “kervancı” < *kerüwen* + *şi*

k. +lerge (Ķ1.43/11)

k. +ler (Ķ1.43/12,14,20,21)

k. (Ķ1.43/16)

kes- “kesmek” < ET. *kes-* (ED, 748)

basın k.-emin (S.60/5)

kesil- “kesilmek” < ET. *kesil-* (ED, 750)

k.-gen (Kö.13/20)

kesek “tuğla” < ET. *kesek* (ED, 749) / Moğ. *keseg* (L, 459)

k. +terdiñ (Ķ1.43/6)

k. altın (Ķ1.43/11)

kesüwli “hesaplaşma” < *kes-* + *üwli*

k. kün (J.74/202)

keş ~ **keşke** “akşam” krş. ET. *kêç* (ED, 692) ve ET. *keçe* (ED, 694)

k. (K1.44/50; Ü.48/9,50/79; T.55/72)

k. +in (K1.43/14)

erteñdi – k. (Ü.49/33,50/83)

k. taman bolğan soñ (T.56/73)

keş- “bağışlamak” < ET. *keç-* (ED, 693)

k.-señ (Ü.49/70)

keşegi “önceki, geçmişteki” < *keşe* + *gi*

k. (S.62/80; Kıym.482/52)

keşüw “bağışlama” < *keş-* + *-(ü)w*

k. surap “bağışlama isteyip, af dileyip” (Ü.50/114)

ket- “gitmek; geçmek; yardımcı fiil” < ET. *kêt-* (ED, 701)

k.-ipti (K1.43/7; T.54/7,27)

kaşıp k.-edi (K1.44/43)

k.-kende (Ü.50/111)

k.-ken soñ (K1.44/44; T.54/18; J.70/42)

k.-edi (K1.44/52; Ü.48/9,15,49/53)

k.-sin (K1.45/77)

k. (Ü.48/14,49/50; Kıym 482/45)

k.-ti (Ü.49/64)

k.-ip (Ü.50/88)

k.-kin (Ü.50/90)

k.-keli (Ü.50/98)

k.-keninizge (Ü.50/112)

kaşıp k.-edi (T.54/17)

öltirip ketip kalıptı (T.54/29)

jıgıp k.-ip (T.55/35)
sekirip k.-ip (T.55/38)
kaşıp k.-e beredi (T.55/59)
kaşıp k.-in (T.55/59)
körinbey batıp k.-edi (T.56/90)
kırılıp k.-edi (T.56/95)
ölip k.-ipti (S.60/9)
batıp k.-e jazdap (S.61/33)
ötüp k.-ti (S.61/46)
uşıp k.-ti (S.61/53)
kaşıp k.-ipti (S.62/73)
kuwıp k.-tim (S.62/74)
jürüp k.-ti (S.62/82)
bir jerge k.-ip (J.69/24)
şıgıp k.-edi eken (J.70/49)
izdewge k.-ipti (J.70/64)
ayırılıp k.-ken (Ta.16/9)
basıp k.-edi (To.79/10)
kaptap k.-edi (To.79/17)
uşıp k.-edi (Tar.15/6; Aq.16/15)
tastap k.-e beredi (Tar.15/15)
azayıp k.-ti (Aqb.18/10)
tozıp k.-ken (Aqb.18/15)
uşıp k.-er (Aqb.18/37)
k.-peysin (Tuw.475/16)
k.-kenime bolsa (Tuw.475/20)

k.-e almaydı (Tuw.475/21)

k.-ip jadır (Tuw.475/23)

k.-pey (Tuw.475/27)

k.-ken (Kıs 477/14,17)

mazası tağı k.-er (Kıs 478/28)

erip k.-edi (Bağ.479/25)

jarıp k.-er (Kım.481/15)

k.-pey me (Kım.482/41)

kımız k.-se (Kım.482/50)

kızık k.-er (Kım.482/50)

bozıp k.-er (Kım.482/51)

küderin üzip k.-er (Kım.482/53)

iş k.-ip kaşıp (Şöj.253/88)

ertis k.-sem (Şöj.253/93)

ketkeli “gideli” < *ket-* + *-keli*

k. (Tuw.474/4)

ketmen “Ketmen Dağı (tepesi)”

k. (Ty. 122/3)

ketpen “çapa, kazma” < ET. *ketmen* (ED, 704)

saptı k. (T.56/100)

k.+di (T.56/102)

k.+niñ basın (T.56/104)

ketüw “gidiş” < *ket-* + *-(ü)w*

sol k.+den (J.70/64)

kewde “gövde” krş. ET. *kövdöñ* (ED, 688)

k.+ñdi (Kım.481/15)

keybir “bazı”

k. qonızdar (To.80/39)

keybirew “bazısı” < *key* + *birew*

k. +ler (S.60/9)

keyde “bazen” < *key* + *de*

k. (Aqb.18/27)

keyin “sonra” < ET. *kēdin* (ED, 704)

kuygannan k. (Qu.39/8)

k. (Q1.43/8)

onan keyin (Ü.49/60)

50-60 künnen k. (Tü.13/16)

eki ay buwazlıktan k. (Qas.15/20)

3 aptadan k. (Tar.15/12)

1 aydan k. (Tar.15/22)

uşırgannan k. (Aqb.18/34)

toğız aylıq buwazdıktan k. (El.24/24)

keyis “dargınlık”

k. estigen soñ (Ü.48/15)

keykuwat (kişi adı) “Keykubat”

k. (T.54/4,7,10,14,18,21,26,28,29,55/34,38,43,46,58,60,63,56/73,

76,82,83,91,96,98,101,106)

k. +ıñ (T.54/5)

k. +tan (T.54/13,55/45)

k. +qa (T.54/25,56/75)

k. +tı (T.54/26,55/58)

k. +tıñ (T.55/57,67,56/93,95)

k. eken (T.55/71)

kez “zaman; süre; sıra” < Çağ., Kıp. *kez*

sekirgen k. +de (Ku.39/44)

jatқан k. +de (Ku. 40/60)

aparğan k. +de (Kı.44/64)

sol k. +de (T.54/12,55/38,100)

kün bulttan şıkkān k. +inde (J.71/100)

attanar k. +de (J.71/106)

bürşik k. +inde (To.80/29)

barlık adamğa bala k. +inen (Kas.15/2)

k. – kelgen (Kas.15/35)

uşıp ötiw k. +derinde (Ağ.16/9)

küylew k. +inde (El.24/17)

bir kayğı k. (Dos.476/7)

kez bol- “rastlamak, karşılaşmak”

kez b. -adı (Ku.39/35)

kezdes- “karşılaşmak” < *kez* + *des-*

k. -ip kalıp (Kı.43/1)

k. -etin (Ta.16/3; To.79/3)

k. -edi (Ta.16/7; To.79/7; Ağb.18/23)

kezdestir- “karşılaştırmak” < *kezdes-* + *-tir-*

k. -ip (Ku.40/52)

kezdestirüw “karşılaşma” < *kezdestir-* + *-(ü)w*

k. +ge boladı (Ağ.16/10; (Bü.91/16)

kezek “nöbet” krş. ET. *kezig* (ED, 758)

k. basıp (Ağb.18/30)

kezektes- “nöbetleşmek” < *kezek* + *tes-*

k.-ip basıp (Tar.15/11)

kez – kelgen “herhangi bir”

k. jerinen (Bü.91/15)

käri “ihtiyar” < ET. *karı* (ED, 644)

k. men ketip (Tuw.475/23)

käsipsiz “işsiz” < Ar. *ḵâsib* ve Kaz. +*siz*

k. (Kı.482/42)

kg (kıs.) “kilogram”

salmağı 6–7 k. (Tü.13/4)

salmağı 20 – 35 k. (Kas.15/12)

salmağı 2 – 2,5 k. (Akb.18/3)

salmağı 37 k. (El.24/7)

salmağı 6 k. (Bü.94/2)

kidir- “oyalanmak”

k.-mesten (S.60/2)

kil “sadece”

k. may (S.62/83)

kilometr “kilometre” < Ru. *kilometr* (километр)

birneşe k.+ge deyin (To.79/20)

kim “kim, soru adılı” < ET. *kim* (ED, 720)

k. jeñdi ? (Kı.44/45)

k. kelse (Ü.49/45)

k. (Ü.49/45; Tuw.475/27)

bul k.+niñ malı (J.72/126)

k.+di (Tuw.475/22)

k. +der bar (Er.48/19)

k. +der joḳ (Er.48/19)

kimdekim “her kim” < *kim+de+kim*

k. (S.60/2)

kise “kese” < Fa. *kise*

k+sine (Ḳu.39/46)

kisi “kişi, insan” < ET. *kiši* (ED, 752)

k. +niḡ (Ḳu.39/14)

k. +ge (Ḳu.39/41; T.55/31; Şöj.252/64)

ol k. (T.54/18)

anaw ḳuwip kele jatḳan k. +ler (T.55/64)

k. boyı (S.60/18)

bul k. (J.69/9)

muna k. +ge (J.69/13)

ḳanday k. eken (J.72/144)

erkek k. (J.74/214)

bar k. +ge (Tuw.475/15)

köp k. +niḡ (Ḳııs 478/28)

k. joḳ (Ḳım.482/47)

köp k. +men (Er.48/4)

mıḡ k. +men (Er.49/51)

k. ötpes (Şöj.253/97)

kişi “küçük” < ET. *kiçig* (ED, 696)

eḡ k. ökili (Aḳb.18/2)

kişilew “daha küçük” < *kişi* + *lew*

k. (Tü.13/3)

k. boladı (El.24/7)

atalığının müyizi k. (El.24/9)

kitap “kitap” < Ar. *kitâb*

qazaqstannıñ kızıl k. +(b)ına (Tar.15/27,12)

qazaqstannıñ kızıl k. +(b)ında (Aqb.18/17)

kiy- “giymek” < ET. *kêd-* (ED, 700)

k.-ip alıp (T.55/68)

k.-ip (Kıs 477/8,11)

kiyiz “keçe” < ET. *kidiz* (ED, 707)

k. üydiñ (Ku.39/5,10)

k. jağımenen (S.61/45)

kiygiz- “giydirmek” < *kiy-* + *-giz-*

mağan k. (T.55/66)

kir- “girmek” < ET. *kir-* (ED, 735)

k.-edi (Kı.44/66; J.71/98; Al.96/3; Ty. 122/6)

k.-gen soñ (Kı.44/66; J.69/13)

alıp k.-edi (Ü.48/27)

k.-genniñ arasında (Ü.49/56)

k.-ip kelse (Ü.50/100)

k.-e almay (S.60/10)

qosqa k.-se (J.71/98)

k. (Şöj.254/139)

kiris “kiriş” < ET. *kiriş* (ED, 747)

k. +ke (S.61/45)

kirpik “kirpik” < ET. *kirpik* (ED, 737)

uzın k. (Bağ.478/12)

kirüw “girmek” < *kir-* + *-(ü)w*

ķaysısına k.+iñ (Şöj.251/37)

kiyim “giysi” < ET. *keğim* (ED, 704)

k.+deriñdi (T.55/66)

k.+derin (T.55/68; J.71/72)

ataktı bas k.+i (Tü.13/40)

kiyim – keşek “giyim kuşam” < *kiyim* + *keşek*

k. (J.74/193)

kley “reçine, yapışkan sıvı” < Ru. *kley* (кле́й)

jabısqaq zat (k.) (Kö.13/18)

konservilew “konserveleme” < Ru. *konservı* (консервы) ve Kaz. *+le-* + *-w*

k.+de (Ka.15/29)

köbe “kahramanların giydiğı zırh”

ķandı k. sıymağan (Er.49/52)

köbelek “kelebek” < ET. (Kar.) *kepeli* (ED, 689)

k.+ter (Ta.16/18)

köbey- “artmak / büyümek” < *köp* + *ey-*

butağı k.-ip (To.79/18)

köbine “çoğunlukla” < *köp* + *i* + *n* + *e*

k.+(b)ine 4 – 5 (Tü.13/18)

k. (Tü.13/20)

köbirek “çok fazla” < *köp* + *irek*

k. tıķpadıñdar (T.56/77)

kök “mavi; gök; yeşil” < ET. *kök* (ED, 708)

k. daqtı (To.80/32)

k. +ten (Kıs 478/21)

k. tawğa (Er.48/10)

kökirek “göğüs”

k. kerip (Bağ.479/22)

köknär “gelincik (*Papaver*)”

totı k. (To.79/1)

k. +ler tuqımdası (To.79/2)

k. (To.79/16,19,24,80/35)

k. +diñ (To.80/44)

2–3 % *k. +i bar* (To.80/45)

kökönis “sebze” < *kök* + *önüş* krş. Uyg. *ün-* (ED, 169)

k. +terdi (Ka.15/29)

kökşetaw “Kökşe Dağ, Kazakistan’da bir dağ”

k. +dı (Şöj.252/73,253/83)

kökşil “açık mavi” < *kök* + *şil*

k. tüsti (To.80/35)

k. tozañdardıñ (To.80/36)

köktem “ilkbahar” < *kök* + *tem*

k. +de (Kö.13/15; To.79/14)

k. mezgilindegi (To.79/15)

k. +gi (Ağ.16/8)

kökterek “titrek kavak (*Populus tremula*)” < *kök* + ET. *tèrek* (ED, 543)

k. (Kö.12/1)

k. +tiñ (Kö.12/9,13)

jas k. +tiŋ (Kö.12/12)

köl “göl” < ET. *köl* (ED, 715)

k. +ge (S.60/17)

k. +diŋ suwı (S.60/17)

dala k. +iniŋ (Akb.18/36)

özen – k. +ge (Kıs 477/7)

k. (Şöj.253/78)

köldeneŋ “genişlik; yatay”

k. bolıp (Ta.16/9)

kölem “hacim / büyüklük”

k. +i men ƣawlay ösüwi (To.79/14)

kömek “yardım” < Fa.

şıbınnıŋ k. +(g)imen (Ƙa.15/18)

kömir “kömür” < ET. *kömür* (ED, 723)

k. (Ü.49/44,47)

k. +di (Ü.49/61,50/92)

k. +ge (Ü.50/87)

kömirşi “kömürcü” < *kömir* + *şi*

k. +den (Ü.49/47)

k. +lerge (Ü.49/49,61)

k. +ler (Ü.49/58,66)

k. +lerden (Ü.49/65)

kömkeril- “bezenmek”

anıƣ ƣara jolaƣpen k.-gen (To.80/33)

kön- “kabul etmek; inanmak” < ET. *kön-* (ED, 726)

k-e almasaŋ (Dos.477/20)

janı k.-gen (Bağ.479/21)

k.-ip edim (Şöj.251/10, 252/57)

k.-e almaymın (Şöj.252/62)

köñil “gönül; yürek” < ET. *köñül* (ED, 731)

k.+i bolmay (J.70/45)

älgı hannıŋ k.+in (J.73/153)

k.+i awıp (J.73/156)

k.+i buzılıp (J.73/176)

Jiyrenşeniŋ k.+i (J.73/178)

k.+iñiz (J.73/179)

k.+im (J.73/180; Tuw.475/21)

k.+ime (Tuw.475/17)

k.+i ölgen (Bağ.478/18)

şıday almay k. (Bağ.479/25)

k. koşın (Kım.481/21)

k.+i kalıp (Kım.481/25)

köp “çok, fazla, bol” < ET. *köp* (ED, 686)

k. (Kıu.39/17; Kı.43/27; Ü.50/96; Kö.13/15; To.80/34,42)

k. pe eken (T.56/80)

budan da k. (S.62/86)

k. mal (J.72/123)

k. bolğan jıldarı (To.79/16)

k.+i (Ağ.16/13)

k. jerde (Bü.91/16)

ölgen k. +ten (Kıs 478/18)

k. kisiniñ (Kıs 478/28)

k. kisimen (Er.48/4)

k. turğan (Er.49/77)

k. körgenmin (Şöj.253/78)

köpir- “köpürmek” < ET. (Kar.) *köpür-* (ED, 691)

k. -señ (Kım.481/14)

köpşilik “çoğunluk” < *köp* + *şı* + *lik*

k. +ke (Kö.12/3; Ka.15/24)

köptegen “çokça; birçok” < *köp* + *te-* + *-gen*

k. usağ tuğımdı jiydek (Ka.15/22)

k. başka türlerden (Akb.18/3)

köptik “çokluk” < *köp* + *tik*

k. +(g)i (To.80/37)

kör- “görmek” < ET. *kör-*

k. -gen (Kı.44/42)

k. -ip (Kı.44/62; Ü.48/18,49/57,50/106; T.54/30,
55/33; J.70/51,72/144,149,74/198)

k. -eyin (Ü.48/26)

k. -se (Ü.48/27; Er.49/56)

k. -edi (Ü.48/28,49/62; Ka.15/7)

k. -genniñ (T.54/1)

k. - diñ be? (T.54/14)

k. -genim joğ (T.54/15)

mağul k. -ip (T.55/43,56/93)

k. -mey (S.61/68; Şöj.253/118)

k.-esin (S.61/69)

k.-e bile (S.62/79)

k.-genimdi (S.62/86)

k.-ipti (J.72/147)

k.-gen şakta (Bağ.479/24)

k.-messin (Kısm.482/49)

namıs k.-genge uksaydı (Er.48/12)

köp k.-genmin (Şöj.253/78)

kün k.-etin (Şöj.253/89)

kün k.-din (Şöj.253/99)

ne ziyan k.-din (Şöj.254/126)

körin- “görünmek” < *kör-* + *-(i)n-*

k.-bey ket (Ü.48/14)

k.-edi (Ü.48/20,24; Kö.12/11; Kısm 478/31)

k.-bey batıp ketedi (T.56/90)

k.-bedi (S.60/25)

em k.-bedi (S.60/26)

em tağı k.-bedi (S.60/28)

k.-di (S.60/30)

jawıp koyğanday k.-edi (To.79/24)

k.-beydi (Ağ.16/22; Kısm 478/25)

bolıp k.-edi (Ağ.16/24)

körinis “görünüş” < *körin-* + *-(i)s*

orasan zor k. (Ağb.18/40)

köris- “görüşmek; selamlaşmak” < *kör-* + *(i)s-*

kuşaktap k.-ip (Ü.50/114)

körpen “yorgan” krş. ET. *körpe* (ED, 737)

k. +i (Ku.40/58)

körset- “göstermek” krş. ET. *körtgür-* (ED, 740)

k.-pekşi boladı (Kı.43/3)

k.-ken awlına (J.71/90)

orınsız ağılsız etip k.-edi (Kas.15/4)

kösem “rehber”

men bir k. (Şöj.252/42)

kösil- “(ayağını) uzatarak oturmak”

ayağın k.-se (J.70/49)

köş- “göçmek, taşınmak” < ET. *köç-* (ED, 694)

k.-ip (Ku.39/32; Er.48/15)

köşe “sokak” < Fa. *goşa* (Ste, 1104)

k. +degi (T.55/41,55)

köter- “götürmek; artırmak” krş. ET. *kötür-* (ED, 706)

k.-ip (Kı.44/41)

kısıp k.-di (T.56/101)

kısıp k.-dim (T.56/102)

k.-şi! (T.56/102)

k.-e almas (T.56/103)

atağındı k.-er (Kım 482/44)

k.-gen (Şöj.252/77)

köylek “gömlek” < ET. *köylek* (ED, 732)

k. +(g)imen (J.71/74)

köz “göz” < ET. *köz* (ED, 756)

k. +imen (Ku.40/57)

k. +ime (Ü.48/13,14)

k. aşır – jumğanşa (S.61/35,39)

k. tartarlık (Ta.16/23)

k. +di juwuwğa (To.80/47)

qara k. +den (Bağ.478/13)

muñlı k. (Bağ.479/24)

k. +im (Bağ.479/31)

k. +in satқан (Kım.482/42)

k. +im joq (Şöj.252/58)

közde- “düşünmek” < *köz* + *de-*

öz kulkının k.-p otır (Şöj.251/20)

kserofil’di “kurakçıl bitki” < Ru. *kserofilı* (ксерофильы) ve Kaz. *+di*

k. tuqımdar (Ty.122/11)

küder “umut” < ET. *küd-* (ED, 701) + Kaz. *-er*

k. üzip (Ü.49/41)

k. +in üzip keter (Kım.482/53)

küydür- “yakmak” < ET. *küydür-* < **küñdür-* (ED, 730)

k.-ip alayın (S.61/47)

küylew “çiftleşmek istemek” << **küyle-* < **küdegüle-* (?)

k. waqıtı (Tü.13/15; El.24/15)

k. kezinde (El.24/17)

kül- “gülmek” < ET. *kül-* (ED, 725)

oynap – k.-ip (Ü.49/34; Şöj.253/112)

oynapk. (Ü.50/84)

k.-ip (T.55/56)

oynap k.-mey (Tuw.475/13)

oynap k.-er (Bağ.478/17)

köldiregen “göldüren” < *kül-* + *-dir* + *-egen*

oynap tura k. (Er.49/55)

külgin “kül rengi” < *kül* + *gin*

k. (Ta.16/15)

bozgılt k. (To.80/30)

k. – sur (To.80/49)

külgindew “kül rengimsi” < *külgin* + *dew*

gülderi k. (Ka.15/15)

külki “gülüş” < *kül-* + *-ki*

oyın – k. (Dos.476/17)

külte “taş”

k.+leri (Ta.16/16)

kün “gün; güneş; hava durumu” < ET. *kün* (ED, 725)

bir k.+i (T.54/3,56/96)

k.+ derde bir kün (Ku.39/6; J.70/37)

k.+de (Ku.39/21)

k. (Ku.39/2; K1.44/48)

birneşe k.+der (Ü.48/16; J.72/113)

k. jawğan soñ (J.71/69)

k. aşılсын dep (J.71/69)

k. bulttan şıkkın kezinde (J.71/99)

ol k.+i (J.71/105)

birneşe k. (J.72/122)

sonaw k. +gi (J.72/130)

kesüwli k. (J.74/202)

k. ötip ketkende (To.80/47)

50-60 k. +nen keyin (Tü.13/16)

eşbir k. +i (Tuw.474/11)

k. +de oynagan (Tuw.475/29)

k. +i (Dos.476/15; Kıs 477/17)

k. +i kısqā (Kıs 478/22)

k. +niñ sırayına (Kıs 478/33)

baygustıñ k. +in (Bağ.478/9)

bir – eki k. (Kım.481/20)

k. +inde (Er.49/51)

k. köretin (Şöj.253/89)

k. kördiñ (Şöj.253/99)

künä ~ күnäy “suç” < Fa. *gunâh* (Ste, 1097)

k. +ı joq eken (Ü.50/95)

k. +imdi emes pe edim (Ü.50/111)

kündey – alataw “Küngöy Aladağı”

k. jotaları (Ty. 122/3)

kündiz “gündüz” < ET. *kündüz* (ED, 729)

k. – tüni (Dos.476/5)

künj “kadın köle, cariye” < ET. *künj* (ED, 726)

qara k. + –di (Şöj.253/117)

qara k. (Şöj.254/118)

küŋgirt “belirsiz”

k. jipşeler (To.80/34)

1 – 2 k. aķ tüsti (Bü.91/20)

küñiren- “sızlanmak, ağlamak” (yansıma ?)

k.-e beripti (J.70/39)

küp “küp (toprak kap)”

kiyip k. +i (Kııs 477/8)

kürdeli “karışık”

äni k. (Aķ.16/26)

küş “güç, kuvvet” < ET. *küç* (ED, 693)

k. +i (Kı.45/83)

tänindegi k. +in (Baķ.478/3)

küşigen “kara akbaba”

k. jündi oķ (Er.49/75)

küşti “güçlü” < *küş + ti*

k. (Kas.15/5,9; Bü.91/40)

k. jāne tākappar kusti (Bü.91/35)

küy “durum”

jabayı k. +inde (Ka.15/24)

ķurgak k. +inde (To.80/45)

küy- “yanmak” < ET. *küy-* < *küñ- (ED, 726)

k.-sem (Dos.476/13)

k.-ip – pismey (Kım.482/59)

küyew “(kızın) kocası, damat” < Uyg. *küdegü* (ED, 703)

k. +iniñ (Kı.44/57)

k. kılamın (S.60/3)

küyli – jaylı “varlıklı”

k. (Şöj. 252/49)

küz “sonbahar” < ET. *küz*

k. + *gi* (Aķ.16/8; Aķb.18/39)

küzetşi “bekçi” < *küzet* + *şi*

k. (Ü.48/29,49/30)

Қ

қабат “tabaka”

topıraqtıñ betki қ. + *ına* (Kö.12/11)

қабак “alın”

қ. + (*ğ*) *ın* (Er.49/74)

қабакті түй- “somurtmak” < *қабак* + *tı* *түй-*

t.-gen (Dos.476/15)

қабарді (yer adı) “Kabardey”

қ. + *dan* (Er.48/3)

қ. + *nıñ* *Biyğazı* (Er.48/8)

қабіқ “ağaç kabuğu” krş. ET. *қапıғ* (ED, 583)

қ. + (*ğ*) *ı* (Kö.12/8)

қ. + *pen* (Ta.16/9)

қабırға “kaburga” < Moğ. *қабırға(n)* (L, 898)

қ. + *dan* (Er.49/64)

қабırғалı “duvarlı” < *қабırға* + *lı*

қ. (To.80/41)

қабıs- “(bir ya da birkaç nesne) birbirine geçmek, iç içe girmek” krş. ET. *қавıш-* (ED, 588)

қ. - *a* *bergende* (Қ1.44/39)

kada “kazık, direk”

k. + η suwaldı (J.70/29)

kadir “değer” < Ar. *qadr* (ArİS, 745)

el k. + in (Tuw.475/27)

kadirli “değerli” < *kadir* + *li*

k. sanagan adamdarinan (J.72/144)

kağaz “kağıt” < Fa. *qâğad* (Ste, 1006)

aq k. (Dos.476/9)

kağıl- “çakılmak” < ET. (Kar.) *qakıl-* (ED, 610)

k. -ıpsıy bolıp şege (Tuw.475/17)

kahırlan- “öfkelenmek” < Ar. *qahr* (ArİS, 794) ve Kaz. + *lan-*

k. -adı (Ü.49/69)

kajı “hacı” < Ar. *hacc* (ArİS, 156)

k. (Qım.482/30)

öziñ k. (Şöj.251/34)

kajılık “hacılık” < *kajı* + *lık*

k. + pen (Şöj.251/38)

kaķ- “(kanat) çırpmaq” < ET. *qak-* (ED, 609)

kanat k. +(ğ)ıp (S.61/54)

k. -(ğ)adı (Ak.16/30)

kal- “kalmak; durmak; yardımcı fiil” < ET. *qal-* (ED, 615)

k-ğan (Ku. 39/8; T.54/19; S.62/73; Tuw.475/12)

k-masıñ (Kı.44/31)

k-ğısı kelip (Kı.44/39)

k. -adı (Ü.48/15)

körip k. -ayın (Ü.49/57)

kele k.-dım (Ü.50/92)
öltirip ketip k.-ıptı (T.54/29)
kılap k.-dı (T.55/38)
k.-ğan tazdar (T.56/92)
basıp k.-ıp edi (T.56/104)
katıp k.-ğan eken (S.60/18)
kulındap k.-ğan eken (S.60/31)
tüse k.-ğanımda (S.61/33,35,38)
umıt k.-ğan eken (S.61/61)
ayırılıp k.-armız (J.70/58)
oñıptı da k.-ıptı (J.71/102)
dağdarıp k.-adı (J.73/176)
tüsip k.-adı (To.80/31)
sebilip k.-atın (To.80/36)
k.-ğan tübirtegin (Tü.13/29)
şarşap k.-adı (Tü.13/33)
k.-ğan waqıtta (Akb.18/23)
k.-maysın (Tuw.474/5,11)
suwalıp k.-ğan (Bağ.478/15)
tañğa k.-dım (Bağ.479/27)
tüse k.-san (Qım.481/8)
köñili k.-ıp (Qım.481/25)
k.-ar dep (Qım.482/57)

qala “şehir” < Ar. *kal*’a (ArİS, 787)

k. +ğa (Ku.39/13,14; Ü.48/16; T.55/32,47,51,54,64)
k. +nıñ (Q1.44/32)

k. +da (Ü.48/17)

kala- “yapmak” < Fa. *ḥâh* ve *Kaz. +la-* (Ste, 481)

k.-ydl (Akb.18/28)

kalay “nasıl, neden; ne?”

k. (K1.43/15; K1.44/68)

k. boladı (J.71/80)

k. äkeldiñ b.? (J.72/141)

k. alamız? (J.73/161)

k. söyleydi?! (Şöj.251/23)

aytasıñ k. – k.?! (Şöj.251/39)

k. – k. tiyedi (Şöj.254/121)

kalayşa “nasıl?” < *kalay* + *şa*

k. alsam eken (J.73/160)

kaldık “artık” < *kal-* + *-dık*

ösimdik k. +tarımen (Akb.18/28)

kalğan “kalan” < *kal-* + *-ğan*

k. +ıñ (J.74/193)

kalıktat- “havada süzölmek” < *kalık* + *ta-* + *-t-*

kanattarın k.-ıp (Akb.16/29)

kalıñ “kalın; fazla” < ET. *kalın* (ED, 622)

kar k. bolğanda (Tü.13/31)

kar k. tüskende (Tü.13/36)

k. muzdar (K1s 477/7)

k. kawdan (Şöj.253/111)

kalıñdık “kalınlık, fazlalık” < *kalıñ* + *dık*

k. +(ğ)ı (S.60/18)

qalıp “şekil” < Ar. *qâlab* (ArİS, 736)

q. +(p)ına kelüwde (Akb.18/13)

q. +(p)ına kelgen (Akb.18/18)

qaljuwırday “yayın okunun bir türü, ok gibi” < *qaljuwir* + *day*

q. şanşılğan (Er.49/76)

qamqor “koruyucu” < Ar. + Fa.

q. boladı (Bü.91/25)

qamşı “kamçı; kırbaç” < ET. *kamçı* (ED, 626)

q. +nıñ sabı (J.70/33)

jaksı at pen q. bolsa (Tü.13/36)

q. +menen (Şöj.254/124)

qan “kan” < ET *qan* (ED, 629)

meniñ bir qasıq q. +dı (Ü.49/70)

ögizdiñ q. +ın (T.54/11)

qıp – kızıl q. (T.56/106)

oy, q. jawğır (J.72/126)

qoydıñ bawızdama q. +ına (J.74/209)

q. – q. bolıp (J.74/210)

tirseğiñe deyin q. (J.74/211)

qolımniñ q. +ı (J.74/213)

q. +dı köbe sıymağan (Er.49/52)

q. +dıawızğa (Er.49/66)

q. juqpas (Er.49/69)

qana “sadece” krş. *gana*

q. Jumay bar (Er.48/32)

kanat “kanat” < ET. *kanat* (ED, 635)

k. kağıp (S.61/54)

jarğak k. + tılar (To.80/38)

k. + ınıñ şetindegi (Ağ.16/19)

k. + tarı (Ağ.16/23)

k. + tarın (Ağ.16/29)

k. + ınıñ kulaşı (Bü.94/1)

k. + ındı (Şöj.253/79)

kanday “nasıl; ne kadar” < *kan + day* < **ka + n + day* krş. ET. *kañu* (ED, 632)

k. kılıp aldaysıñ? (T.56/97)

k. eken (J.69/4)

k. kisi eken (J.72/143)

k. para (Şöj.253/104)

kane “hani” < **ka + ne*

k., Jiyre kaburganşem (J.72/115)

kanşa “ne kadar” < *kan + şa* < *ka

k. (K1.43/19; J.72/118)

k. bilgir (J.69/5)

k. mal (J.70/62)

k. jaratsa da (J.73/154)

kant kızılşa “şeker pancarı (*Beta vulgaris*)” < Fa. *kând* Kaz. kızılşa

k. + sınıñ (Tü.13/28)

kanttı “şekerli” < *kant + tı*

k. viytaminge (Ka.15/28)

kañgır- “amaçsız dolaşmak”

k. -ıp jürip (Ü.48/16)

қаңтар “ocak” < Ar. *qinṭâr* (ArİS, 793)

қ. (Tü.13/15)

қап “kap; çuval” < ET. *kab* (ED, 578)

bir қ (Ü.49/47,48,61)

қ. + ті (Ü.50/88)

қ. + тарын (J.71/68)

қ. + тағы (J.71/69,71)

тозаң қ. + (b)і (Ta.16/17)

қапа “üzüntü” < Fa. *ḥafa* (Ste, 469)

jürektegi қ. + мді (Қым.482/60)

қапелimde “ansızın”

қ.,, tartıp aluwğa bolmaydı (J.73/158)

қапта- “kaplamak / sarmak” < *қап* + *та-*

қ. -p ketedi (To.79/17)

қар “kar” < ET. *kar* (ED, 641)

қ. қалың болғанда (Tü.13/31)

қ. қалың түскенде (Tü.13/36)

appaқ қ. (Қ1s 477/14)

қ. (Қ1s 478/21,24)

қара (I) “kara, siyah” < ET. *qara* (ED, 643)

қ. buwranı (Қу.39/17)

қ. buwranıң (Қу.39/27)

қ. қарақат (Қа.15/1,25)

қ. қарақатқа (Қа.15/12)

қ. (Қа.15/21; To.80/49; Tü.13/11; Қас.15/13)

анıқ қ. jolakpen (To.80/33)

iri k. maldarğa (Kas.15/17)

k. közden (Bağ.478/13)

k. saba (Kım.481/10)

k. kemedey (Er.49/65)

k. bolat (Er.49/69)

k. suwar börik (Er.49/74)

k. multık (Er.50/82)

k. nayman Jağan (Er.50/84)

ķara (II) “büyükbaş (hayvan)” < ET. *ķara* (ED, 643)

k. mal (Kıs 478/19)

ķara (III) “avam, halk” (ED, 643)

k. (Kım.481/28)

k. aldına (Şöj.252/42)

k. küñ – di (Şöj.253/117)

k. küñ (Şöj.254/118)

ķara- “bakmak; beklemek; aramak” < Moğ. *ķara-* (L, 932)

balamnıñ joğın k.-sı (Ku. 39/9)

k.-p (Kı.43/13,26,44/37;S.60/26,27;J.70/35,71/107,72/122;

Akb.18/41; Bağ.478/6)

k.-sa (Ku.39/50, 40/61; Kı.43/20,44/67;Ü.49/63)

k.-p otırsın ba? (Kı.43/26)

k.-ıız (Ü.50/112)

k.-p jürip (T.54/7)

şığıp k.-ğanımda (S.60/30)

k.-sam (S.61/49,66,72,77)

k.-ğanda (Kö.12/10; Akb.18/6)

alistan k.-ğanda (To.79/22)

k.-ydl (Kıs 478/33)

ķaraķat “frenk  z m ” < *ķara* ve *ķat*

ķara k. (Ribes nigrum) (Ka.15/1,24)

ķara k. +ķa (Ka.15/12)

k. (Ka.15/17)

jabayı k. (Ka.15/27)

ķaraķoŗķıl “koyu kahverengi” < *ķara* ve *ķoŗķıl*

k. (To.80/49)

ķarakesek “ zel bir Kazak boyunun adı”

k. (ŗ j.250/2,252/77,254/119)

ķara tkel “Karaötkel, Kazakistan’da yer adı”

k. +den (ŗ j.252/71)

k. (ŗ j.252/73,253/83)

ķarataw “Karadaŗ; Karadaŗ (Korusu)”

ķ. (Ty.122/5,15)

ķarawıl “nöbet” < Moŗ. *ķaragul* (L, 933)

k. +ŗa k p turŗan (Er.49/77)

ķaray- “karalamak, karartmak”

k.-ŗan jılķıŗınıŗ (ŗ j.251/13)

ķarŗa “karga” < ET. *ķarŗa* (ED, 653)

bizder k. (ŗ j.251/21)

k. (ŗ j.251/22)

ķarŗa- “beddua etmek” < ET. *ķarŗa-* (ED, 655)

k.-dim (Baķ.479/32)

karın “karın” < ET. *karın* (ED, 661)

k. +nı (Ku.39/21)

bir ögiz k. tolu may (S.61/59)

ögiz k. (S.61/63)

karşı “karşı” < ET. *karşı* (ED, 663)

ajalğa k. (Er.49/47)

kart “yaşlı” < Kıp., Çağ. *kart*

k. äkem (J.71/81)

k. şeşem (J.71/82)

karta “atın kalın bağırsağından yapılan bir tür sucuk”

bir tabak kazı, k. (S.62/79)

kartay- “yaşlanmak” < *kart* + *ay-*

k.-ğanda (Şöj.253/107)

karuw “silah” krş. *kargu* (ED, 653)

k. (Kı.44/31,35)

kas (I) “düşmanlık”

k. kılma (Ü.49/38,50/77,86)

k. bolıptı (T.54/5)

kas (II) “yan” < ET. *kaş* (ED, 669b)

k. +ında (Ku.40/61; J.70/44)

k. +ına (Kı.43/26,44/57,45/75; T.54/9; J.70/63,72/120)

şobannıñ k. +ında (Er.50/86)

kas (III) “kaş” < ET. *kaş* (ED, 669a)

k. +ın siypaydı (J.71/107,108)

kas (IV) “gerçek” < Ar. *hâşş* (ArİS, 241)

k. iyginin balası (Er.49/45)

kaşık “kaşık” < ET. *kaşuk* (ED, 671)

bir k. (Ü.49/70)

kasiret “dert” < Fa. *hasarât* (Ste, 177)

kayğı – k. (Bağ.478/16)

munday k. (Bağ.479/26)

kasiyet “özellik” < Ar. *hâşşîyât* (ArİS, 242)

osı k. + ine baylanıstı (Ta.16/24)

paydalı k. + i bar (To.80/46)

kasiyetti “değerli” < *kasiyet + ti*

k. adam (Kı.43/23)

kaskır “kurt”

k. (Ku.39/32,37,40,42,44; Kas.15/1,4)

k. + dıñ (Ku.39/36)

k. + ğa (Ku.39/38)

k + dı (Ku.39/45)

k. + men (Tü.13/1)

k. + lar (Kas.15/14)

30 mıñnan astam k. (Kas.15/28)

12-13 mıñ k. terisi (Kas.15/29)

k. + dı (Kas.15/30,32)

k. + dı da (Bü.91/39)

kaspak “sütü kaynattıktan sonra kazanın dibinde ve kenarlarında kalan kalıntı”

k. + tı (Ku. 39/8)

kaş- “bir şeyden korkup kaçmak, sıvışmak” < ET. *kaç-* (ED, 589)

k. -ıp bolmaydı (Ku. 39/3)

k. -ıp ketedi (Kı.44/43)

k. -ıp kete beredi (T.55/59)

k. -ıp ketkenin (T.55/59)

k. -ıp kele jatıp (T.55/61)

ne kıp k. -ıp kelesiñ? (T.55/63)

k. -ıp kelemin (T.55/65)

k. -ıp ketipti (S.62/73)

bayağı k. -қан etigim (S.62/78)

tiyip k. -қан (Dos.476/14)

iş ketip k. -ıp jürgen (Şöj.253/88)

қаған “ne zaman” < ET. *қаған* (ED, 592)

k. (Қ1s 478/32; Şöj.253/104)

қағаған “hep kaçıp yakalanmayan” < *қаş-* + *-aған*

eşkileri k. (Қu.39/1)

қаşıқтқ “uzak” < *қаşıқ* + *тқ*

k. +ta (Ақb.18/26)

қат- “donmak” < ET. *қат-* (ED, 595)

k. -ıp қалған екен (S.60/18)

k. -ıptı (Қ1s 477/7)

қатар “art arda” < Ar. *қитâr* (Ar1S, 774) (?)

k. jerde (Tü.13/21)

k. (Bü.91/30)

қатın “eş; kadın” < ET. *қатun*

k. +ı (Ü.49/32,33,40,56,58,63,50/100,105,109; T.55/45)

k. +ınuñ (Ü.49/35)

k. +ına (Ü.49/39)

k. +ınan (Ü.50/107,114)

k. +ın (Ü.49/59)

k. (Ü.49/63)

k. +ım (Ü.50/99)

k. – kızdar (Kıs 477/9)

Kate “hata” < Ar. *ḥaṭāʾ* (ArİS, 245)

munıñ k. (Ü.50/110)

katı “fazla” < ET. *katıg* (ED, 597)

k. tük (To.80/27)

öte k. (To.80/42; El.24/18)

k. ösken jerim (Tuw.474/2)

kaw “gür çıkan ot”

kalıñ k. +dan (Şöj.253/111)

kaw- “(köpek) ısırmaq” < ET. *kap-* (ED, 580)

k. -ıp alar (Kı.43/10)

kawırsın “kuş tüyü (telek)”

k. tärizdi (To.80/28)

sarı tüsti k. +ımen (Ağ.16/21)

k. +ınıñ tüsi (Bü.94/3)

uştalğan k. +dar (Bü.91/6)

sawsak k. +darı (Bü.91/9)

kawıp “tehlike” bkz. *hawıp*

k. töndiredi (Kas.15/26)

kawla- “gür çıkmak” < *kaw* + *la-*

k. -y ösedi (Kö.13/21)

k. -y ösüwi (To.79/14)

ḳay “herhangi bir” < *ḳayu*

ḳ. jengenine (Şöj.250/4)

ḳayda “nerede” < *ḳayu* + *da*

ḳ+sın (Ku.39/27)

ḳ. (Ü.49/63; J.71/88)

tesik taw ḳ. (J.69/7)

är ḳ. (Şöj.254/127)

ḳaydan “nereden” < *ḳayu* + *dan*

ḳ. (J.72/133; T.54/20,55/45; Baḳ.479/23; Kı.481/15)

ḳ. tüsti (Baḳ.479/31)

ḳ. bildiḳ? (Şöj.253/94)

ḳayḡı “üzüntü” < ET. *ḳadḡu* (ED, 598)

bir ḳ. kez (Dos.476/7)

ḳ. +ma (Dos.476/8)

ḳ. kelip (Dos.476/10)

ḳ. – şerge (Baḳ.478/7)

ḳ. – ḳasiret (Baḳ.478/16)

ḳayḡılı “kaygılı” < *ḳayḡı* + *lı* < ET. *ḳadḡuluḡ* (ED, 600)

ḳ. (Tuw.475/13)

ḳ. ärkimder – aḳ (Kıs 478/26)

ḳayḡır- “kaygılanmak” < ET. *ḳadḡur-* (ED, 599)

ḳ.-ma (J.73/188)

ḳayıḳ “kayık” < ET. (Kar.) *kayḡuk* (ED, 676)

ḳ. ḳılıp (S.61/32,34)

ķayı- “hayvanları başka yere sürmek” < ET. *ķadı-* (ED, 597)

maldı ķ.-ayın (J.72/128)

ol maldı ķ.-ma (J.72/129)

ķayıñ “kayın (ağacı)” < ET. *ķadıñ* (ED, 602)

ķ. +ğa uķsas (Kö.13/20)

aķ ķ. +nıñ (Şöj.251/27)

ķayķı “eğik / kılıç türü”

ķ. ķara bolat (Er.49/69)

ķayran “hey gidi!; şaşkın” < Ar. *ķayrân* (ArİS, 222)

ķ. el! (Tuw.474/10,475/19)

ķ. boldım (Baķ.479/30)

ķ. meniñ öz üyim! (J.70/48,56)

ķaysı “hangi” < *ķayu + sı*

ķ. +sına ķirüwiñ (Şöj.251/37)

ķayt- (I) “geri dönmek; vefat etmek” < *ķayt-* / *ķayıt-* < ET. *ķadı-* (ED, 597)

ķ.-ıp (Kı.39/20; Ü.49/61,62; T.56/75; J.69/22,25,72/150)

ķ.-adı (Kı.44/44)

ķ.-adan “tekrar” (Kı.44/73,45/82)

ķ.-tım (Ü.50/93; T.55/49)

ķ.-arıp jiberdi (Ü.50/97)

ķ.-ıp ketedi (T.54/17)

ķ.-ıp baradı (T.55/72)

sırttan ķ.-ıptı (S.60/11)

düniyeden ķ.-ķan eken (J.69/25)

äyeliñ ķ.-tı (J.70/34)

ķ.-ķannan soñ (J.70/35)

k. -atının bilip (J.70/40)

k. -ıp kele jatadı (J.71/68)

k. -kende (J.73/156)

k. -ayık (J.74/217)

k. -ıptı – aw (Er.48/4)

k. ! k! deymın (Er.48/11)

k. -paydı (Er.48/11)

k. -kanın (Er.48/12)

k. -ıp jüre beripti (Er.50/86)

ķayt- (II) < *ķalay et-* “ne yapmak, ne etmek”

k. -se (Ku.39/28)

k. -er ediñ? (J.69/27,70/29,30,32)

k. -ķım keledi (J.70/38)

ķayta “tekrar” < *ķayt-* + *-a*

k. +dan (Kı.44/72,45/82)

k. (Kı.44/Akb.18/18)

ķaz “kaz” < ET. *ķaz* (ED, 679)

k. +dar (Tü.13/24)

üyrek – k. +dar (Kıs 477/7)

k dawıstı (Şöj.251/11)

ķazak “Kazak; Kazakistan”

k. +tıñ (Tü.13/33,40)

k. dalalarında (Tar.15/4)

k dalasınıñ (Akb.18/6)

қазақстан “Kazakistan”

қ. +da (Kö.12/3; Ta.16/3; To.79/3; Tü.13/13,43; Қас.15/27,30;

Aқб.18/21; El.24/31)

орталық қ. +nıñ (Қа.15/3)

қ. +nıñ (Қа.15/26; Ta.16/6; El.241; Bü.91/15)

қ. tyan’ – şan’ı territoriyasında (Ty.122/14)

қуwan қ. dalaları (Tar.15/22)

қ. +nıñ қ ızıl kitabına (Tar.15/27; Aқб.18/11)

қ. dalaları (Aқ.16/4)

қ. +nan tıs jerge (Aқ.16/14)

қ. +dağı tıñ jerdi (Aқб.18/8)

қ. +nıñ kızıl kitabında (Aқб.18/17)

қазан (I) “büyük tencere, kazan” < ET. *қазған* (ED, 682)

қ. asıp “yemek yapıp” (Қу. 39/7,8)

bütün қ. +ğa (S.61/57)

bir tesik қ. +ға. (S.61/58)

қазан (II) “ekim”

қ. +nan (Aқ.16/13)

қазı “atın kaburga kısmı ve yağlı etinden yapılan sucuk” < ET.(Kar.) *қазı* (ED, 681)

bir tabaq қ. (S.62/79)

қазıбек (кіші adı) “Kazıbek”

қ. + tıñ balaları (Şöj.251/11)

қазıқ “kazık” < ET. *қазғұқ* (ED, 682)

қuw қ. +қа (S.61/48)

қазır “şimdi” < Ar. *hâzır* (ArİS, 185)

қ. (J.71/82)

kıdır “hızır” < Ar. *hazır* (ArİS, 243)

k. (K1.43/1,4,44/64,45/82)

kıdır- “gezmek”

el k.-ğan (Şöj.252/66)

kıl- “yapmak; etmek” < ET. *kıl-* (ED, 616)

kas k.-ma (Ü.48/6,49/38,50/77,86)

jumıs k.-asıñ ba? (Ü.48/21)

jumıs k.-mayın (Ü.48/22)

k.-ayın (Ü.48/23)

k.-amın (Ü.48/25)

ne k.-ğan (Ü.49/42; J.73/183)

k.-madım (Ü.50/87)

bu ne k.-ğanıñ (Ü.50/107)

kızıl bas atan k.-ıp kıya beredi (T.54/12)

k.-ıp jürgen isterinen (T.56/95)

kanday k.-ıp aldaysıñ? (T.56/97)

kıp – kızıl kan k.-dı (T.56/106)

üyew k.-amın (S.60/3)

wäzir k.-amın (S.60/4)

kayık k.-ıp (S.61/32) (S.61/33,34)

eskek k.-ıp (S.61/35)

suw k.-ıp (J.71/82)

suw k.-may (J.71/84)

ne k.-sañ da (J.72/119; Kı.482/46)

jaqsı k.-dı (J.74/199)

ne k.-adı (J.74/200)

jok k.-ıp (Kas.15/33)

kek k.-mas (Kım.481/25)

k.-ma hawip (Kım.482/57)

ıza k.-dın (Kım.482/58)

urlık k.-sañ (Şøj.253/87)

urlık k.-ğanımdı (Şøj.253/94)

kılar “yapacak” < *kıl-* + *-ar*

k. amal – ayla bolmas (Er.50/85)

kılış “kılıç” < ET. *kılıç* (ED, 618)

k. +ın (Ü.50/102)

awır k. (Er.48/28,49/46)

kılķandı “iğne (yaprak)lı”

k. ormandardadı (Al.96/4)

kılķanjapıraķ “iğne yaprak / çam”

k. ormandarda (Al.96/4)

kılt “dank” (yansıma sözcük)

k etip (Ü.49/53)

kıltanaķ “kılçık”

k. +(ğ)ı bar (To.80/29)

k. +tar (To.80/42)

kımız “kımız < ET. (Kar.) *kımız* (ED, 629)

k. (Kım.481/1,2,3,5,482/50,56)

k. +sız (Kım.482/48)

ey, k. (Kım.482/58)

kın “kılıf” < ET. *kın* (ED, 630)

k. +ımdı (S.60/29)

ķıp “yapıp; edip” < *ķıl* - + -(ı)p

ālsız ķ. (Baķ.478/3)

ziyarat ķ. (Ķım.482/34)

ķıp – ķızıl “kıp kırmızı” < *ķıp* + *ķızıl*

ķ. ķan (T.56/105)

ķır “kır” < ET. (*Ķar.*) *ķır* (ED, 641)

ķ. +da (T.54/5)

bir ķ. +dın basında (J.70/66)

ķıran “yırtıcı kuş”

ķ. (Bü.94/3)

ķırğız “Kırgız”

ķ. (Şöj.253/114)

ķırğız alatawı “Kırgız Aladağları”

ķ. jotalarının şıǵıs bölige (Ty. 122/4)

ķ. jotalarının batıs bölige (Ty. 122/6)

ķırık “kırk” < ET. *ķırķ* (ED, 651)

ķ. kūn (Ķ1.44/47)

ķ. awız ötirik (S.60/2,7,13)

ķırıl- “telef olmak; ölmek” < ET. *ķırıl-* (ED, 658)

ķ. -ıp ketedi (T.56/95)

ķırşın “büyüyen”

ķ. jastar (Tuw.475/23)

ķırküyek “eylül”

ķ. +ten nawrızǵa deyin (Tar.15/7)

nawrızdan ķ. +ke deyin (Aķb.18/22)

ķ. (E1.24/16)

ķıs “ķış (mevsimi)” < ET. *ķış* (ED, 670)

ķ. tūsedī (Ķu.39/12)

ķ. ōtip (J.74/201)

ķ. +ta (Tū.13/25,31; Tar.15/5)

ķ. +taġī (Tū.13/33)

tek ķ. +ta (Bū.91/26)

ķ. (Ķıs 477/1)

ķ. +tuŋ ayī (Ķıs 477/2)

ķısta- “ķışı geçirmek” < *ķıs* + *ta-*

ķ.-ydl (Aķ.16/12)

ķıstay “ķış boyunca” < *ķıs* + *tay*

ķ. sonı baġıp ūġarmız (J.74/195)

ķıs- “sıkıştırmak” < ET. *ķıs-* (ED, 665)

ķ.-īp kōterdi (T.56/101)

ķ.-īp kōterdim (T.56/102)

ķısķa “ķısa” < ET. *ķısķa* (ED, 667)

ķ. (Ta.16/11)

ķ. boladı (To.79/25)

ayaġınıŋ ķ. boluwı (Tū.13/30)

ķiini ķ. (Ķıs 478/22)

ķ. til (Baķ.479/23)

ķısķalaw “daha ķısa” < *ķısķa* + *law*

ayaktarı ķ. (Tū.13/7)

ķız “ķız” < ET. *ķız* (ED, 679)

ķ. +ı (Ķu.40/53; Ķı.44/52,53,58,61)

ķ. +dın (Ķu.40/56,62; J.71/90,72/132)

k. +ın (K1.44/48,50,60,61,82; S.60/6)
k+ına (K1.44/51)
k. (K1.44/57; T.55/43,47,48,49,50,55; J.71/81,88,107,108,72/109,116,129)
k. +ıñızdın (K1.45/75)
k. +ıñız (K1.45/76)
k. +dı (T.55/44; J.70/61,64)
k. +dan (T.55/52)
k. +ımdı (S.60/3)
eşbir unğan k. (J.70/65)
üş k. (J.71/67)
sol üş k. +dın (J.71/67,70)
osı otırğan k. +dan (J.71/76)
ana k. +dar (J.71/76)
bul k. +dın (J.71/87)
manağı k. da (J.71/100)
älgı eki kız (J.71/103)
k. +ğa (J.71/107)
sol k. +dı (J.72/119)
älgı k. +dın (J.72/122)
k. turğan awıldın (J.72/123)
k. +dın äkesi (J.72/124)
k. +dın nekesin kıydırıp (J.72/138)
bir jas k. eken (J.72/148)
katın – k. +dar (K1s 477/9)
suluw k. +dın (Bak.478/2)
bul k. +ğa (Bak.479/31)

ene k. +ın bezip tastap (Kım.482/40)

kızgış “kız kuşu”

köl korgağan k. +tı (Şöj.253/78)

kızık “ilginç; nimet”

bir k. +(ğ)ı (To.80/38)

düniyenin k. +(ğ)ınan (Bağ.479/20)

k. keter (Kım.482/50)

kızıl “kızıl, kırmızı” < ET. *kızıl* (ED, 683)

k. bas (T.54/11,16)

k. töbeşiktiñ (J.69/9,17)

ol k. töbeşik (J.69/10)

k. töbeşik (J.69/21)

k. til (J.69/21)

k. tüsti (Kö.13/17)

k. (Ta.16/20)

aşıq k. tüsti (To.79/22,80/32)

sur – k. қоşқıl (Tü.13/9)

қазақстанның к. kitabına (Tar.15/27,11)

қазақстанның к. kitabında (Aqb.18/17)

kızılşa “kızılçık” < *kızıl* + *şa*

k. (To.80/48)

kızgılt “pembe” < *kız* + *gılt*

k. bolıp keledi (Ta.16/15)

k. (Ta.16/20)

kızmet “hizmet” < Ar. *ḥidmât* (ArİS, 229)

k. kılamın (Ü.48/25)

қы- (I) “kıymak” < ET. *kıd-* (ED, 595)

jağuwğa қ.-маған майың үшін (S.62/81)

қ.-а алмай (J.69/26)

janıñdı қ. (Dos.477/19)

қыdır- “kıydırmak” < *қы-* + *dır-*

қыздың некесін қ.-ıp (J.72/138)

қыршық “çakıl / kum taneciği”

қ. tastı jerlerde (To.79/8)

қымлда- “kııldamak”

қ.-mastan (Ü.49/30)

қырат- “yıkmak”

қ.-atın bolған соң (J.72/126)

қ.-atın boldı ğoy (J.72/127)

қисайт- “yan yatırmak”

қ.-ıp (ҚІС 477/12)

қиықөлең “kareşk (bitki) (*Carex*)”

қ. (АІ.96/7)

қоғам “topluluk”

қ.+ıñdı (ҚІм.481/7)

қожа “hoca” < Fa. *hâca* (Ste, 479)

қ. – molda (ҚІм.482/30)

қол “el” < ET. *kol* (ED, 614)

қ.+ına (ҚІ.43/11; ҚІ.44/41; Т.56/88; J.69/16,72/127; Бақ.478/5)

қ.+dağı (ҚІ.43/14,17; Т.56/90)

қ+darına (ҚІ.44/31,35)

оң қ.+ıñ (Ü.48/7,50/77)

sol k. +ıy (Ü.48/7)

sol k. +ımenen (Ü.50/103)

oñ k. +ın (Ü.50/103)

k. +ıma (T.56/78)

k. +ımmenen (S.60/20)

k. +ıma (S.61/60)

k. +ımmen (S.61/62)

eki k. +ın (J.74/208)

k. +ımnıñ kanı (J.74/213)

k. +ın (J.74/217)

k. +ğa (Kım.482/31)

k. +ğa tüspey (Kım.482/58)

awır k. +dar (Er.49/37)

adam k. +ı (Er.49/53)

kolay (kişi adı) “Kolay”

aysanıñ aruw ulı k. (Er.49/60)

kolaysız “elverişsiz” < *kolay* + *sız*

k. jağdaylarda (Ka.15/19)

k. jıldarı (To.80/26)

kolda- “desteklemek” < *kol* + *da-*

aruwaq k. (Kım.482/33)

koldan- “kullanmak” < *kolda-* + *n-*

keñinen k.-adı (Ka.15/30)

koldanı- “kullanılmak” < *koldan-* + *-(ı)l-*

k.-ıp keledi (Bü.91/34)

kon- “konmak, yere inmek; (bir yere) yerleşmek; geceleme” < ET. *kon-* < **ko-*
(ED, 632)

k-adi (Ku.39/32; To.80/39,40)

k-ğısı keledi (Ku.39/47)

k-dıradı (Ku.40/52)

k-ğan eken (Kı.44/40)

k.-amız (J.71/95)

k.-ıñız! (J.71/96)

k.-ıp (J.71/105)

şet k.-ğan (Er.48/15)

jaw aldına bet k.-ğan (Er.48/15)

konak “misafir” < ET. *konak* (ED, 637)

k (Ku.39/48, 40/54)

k.+tıñ (Ku.40/61)

älgı k.+ka (J.69/15)

k.+pız (J.71/95)

k. bolsañız (J.71/96)

k.+tarğa (J.71/101)

sonaw küngi kelgen k.+ka (J.72/131)

k. bolıp (J.72/146)

k. burıp (Kım.481/26)

konıs “mekan” < *kon-* + *-(ı)s*

k. awdara beredi (Bü.91/13)

konuw “konma” < *kon-* + *-(u)w*

k. alańına (To.80/39)

ķońır “kahverengi” < ET. (Kar.) *ķońur* (ED, 639)

ķ. tũske (Ka.15/11)

ne ķońır ķoşķıl tũsti (Tũ.13/12)

jũni ķ. sur tũsti (El.24/10)

ķ. (Bũ.91/4)

ķ. daķtı (Bũ.91/20)

ķońır kũz “sonbahar” < *ķońır* ET. *kũz* (ED, 757)

ķ. (Tũ.13/25)

ķońız “böcek” < ET. *ķońuz* (ED, 641)

usak ķ. +dar (To.80/38)

keybir ķ. +dar (To.80/39)

ķ. (Tar.15/18)

ķ. bolsın (Kım.481/4)

ķopar- “sürmek” < *ķop-* + *-ar-*

ķ.-ılp (K1.44/40)

ķorek “besin”

ķ. +gi (Tũ.13/26)

ķorekten- “beslenmek” < *ķorek* + *ten-*

ķ.-edi (Tũ.13/21; Ka.15/16,38; Tar.15/120; El.24/15)

ķorektendirũw “besleme” < *ķorekten-* + *-dir-* + *(ũ)w*

ķ. +ge bolmaydı (To.80/46)

ķorjıntaw “Korjındağ” (?)

ķ. (Ty. 122/5)

ķorğa- “korumak”

ayanbay ķ.-ydı (Ak̂b.18/33)

ķ.-ydı (K1s 477/13)

k. -ğan (Şöj.252/69)

köl k. -ğan kızgıştı (Şöj.253/78)

ķorğansız “savunmasız” < *ķorğa*- + *-n* + *sız*

k. ķustardıñ biri (Tar.15/29)

ķorıķ “koru” krş. ET. *ķorıg* (ED, 652)

eki memlekettik k. bar (Al.96/8)

markaköl jāne vatis altay k. +(g)ı (Al.96/9)

üş memlekettik k. +tar (Ty.122/14)

ķorıķ- “korkmak” < ET. *ķork-* (ED, 651)

k. -ıp (Kı.44/38; Ü.50/105)

k. -a ma (Şöj.253/96)

ķos “(keçe) çadır”

jırtıķ k. +ınan başķa (J.69/23)

k. +tıñ sırtına (J.70/49)

k. +tıñ işinen (J.70/50)

jırtıķ k. +ta (J.70/53)

bir jaman k. (J.71/91)

k. +ķa kiredi (J.71/98)

k. +ķa kirse (J.71/98)

turğān k. +ķa (J.72/124)

k. +tı (J.72/125)

öz k. +ımdı (J.72/127)

öziniñ jırtıķ k. +ına (J.72/139)

k. +ı boldı (Şöj.251/13)

kos- “katmak, birleştirmek, eklemek; evlendirmek” < ET. *koş-* (ED, 670)

k.-ıp (Ku.39/18)

k-a jutıp jiberedi (Ku.39/34)

k-adı (Kı.45/82)

kosıl- “katılmak, eklenmek” < *kos-* + *-(ı)l-*

k.-ıp (T.54/2)

k.-sa (S.60/5)

koşşı “hizmetçi” < Kaz. *kos* + *şı*

k. alıp (J.72/120)

k. + larımen (J.72/135)

koş “hoş” < Fa. *huş* (Ste, 485)

k. boladı (J.71/96)

köñil k. +ın (Kım.481/21)

koşkıl “koyu kahverengi”

k. (Ka.15/21)

sargış – k. (Ta.16/8)

sur – kızıl k. (Tü.13/9)

ne koñır k. tüsti (Tü.13/12)

kotır “yara”

k. (Şöj.254/121)

koy “koyun” < ET. *koñ* (ED, 631)

k. (Ku.39/34; T.55/67,56/75,56/80; J.73/192)

k. +ıña (Ku.39/37)

k. +dı (Ku.39/38; T.56/78,81,91; J.74/194,197,206)

k. +ın (T.56/73)

ostı k. +dı (T.56/81)

jüz erkek k. +dı (J.73/167,172,189,191)

k. kozdağan wakıtta (J.73/168,172,185)

jüz erkek k. (J.73/184)

erkek k. (J.73/187,74/216)

bul k. +dın jiyırmaşaktısın (J.73/192)

k. +dın (J.74/199,201)

k. +dın bawızdama kanına (J.74/209)

k. bolmas (J.74/217)

koy- “koymak, bırakmak” < ET. *kod-* (ED, 595)

k. -a beredi (Ku.39/18)

k. -adı (Ü.49/45; J.74/197)

k. -maydı (Ü.49/34,42)

k. -a beredi (T.54/12)

patşa k. -amız dep (T.55/64)

kiriske k. -ıp (S.61/45)

bir – bir k. -ıp (S.61/70)

k. -ıp (S.62/80; J.71/70,71,77,102)

k., muni men jeñe almaspın! (J.69/21)

köp mal k. -sın ba (J.72/124)

k. -ğan (J.72/139)

jawıp k. -ğanday körinedi (To.79/23)

k. -asıñ (Kım.481/7)

k. -a ma (Kım.482/43)

k. degende (Er.48/31)

k. -maymısıñ? (Şöj.252/74)

koyan “tavşan; özel isim” < ET. *koğan* (ED, 678)

t.-mağan tuw koyan (S.61/43)

k. +nıy mayın (S.61/47)

manağı k. +dı (S.61/56)

k. +nıy etin (S.61/61)

k. +nan (Kas.15/16)

k. (Bü.91/28,38)

batır K. (Er.49/43)

koyın “koyun, sine” < ET. *koy*

k. +ıya (Ü.49/42)

k.. (T.55/61)

bağanağı k. +nıy (T.56/73)

k. +ıma (T.56/77)

k. +darına (T.56/86,87)

koyını – konşına “koynuna ve konçuna”

k (T.55/71)

koyşı “çoban” < *koy* + *şı*

k+ğa (Ku.39/35)

k. (Ku.39/36,37)

k. taz (T.55/66)

k. tazdı (T.55/70)

koyu “koyu” < ET. *koyuğ* (ED, 676)

k. siya (To.80/32)

kozda- “kuzulamak” < ET. *kuzı+ da-*

koy k.-ğan wakıtta (J.73/168,173,185)

k.-y ma eken? (J.73/188)

k.-ytın waqıtı boldı (J.74/201)

k.-ytın ba edi? (J.74/216)

kozdat- “kuzulatmak” < *kozda-* + *-t-*

k.-ıp beresin (J.73/168)

k.-ıp bermeseñ (J.73/169)

k.-ıp ber (J.73/173,185)

k.-ıp bere almasañ (J.73/173,186)

kıdalas- “dünür olmak” < Moğ. *kıda* (L, 979) “dünür” ve Kaz. +*las-*

k.-ıp (J.72/137)

kıday “Allah” < Fa. *hudā* (Ste, 448)

k. (T.54/24; Dos.476/7; Kım.481/8; Şöj.251/28)

k.+dan (T.54/22,24)

k.+ıñ (J.73/188)

siyınadı k.+ına (Kıs 478/30)

ey, k.+ım (Bağ.478/8)

a, k. (Kım.482/33)

bir k.+dan (Şöj.253/96, 254/127)

kıdiret “kudret” < Ar. *kıdra* (ArİS, 746)

isine k.+tıñ (Şöj.251/10,252/57)

kıul “kul” < ET. *kıul* (ED, 615)

k. bolıp (Bağ.478/19)

imandı k. (Şöj.251/14)

k. bolsın (Şöj.252/52)

kıwandıktıñ k.+ı (Şöj.253/113)

kıula- “düşmek; yuvarlanmak”

k.-p kıaldı (T.55/38)

kulak “kulak” < ET. *kulkaḫ* (ED, 621)

k. sal (Ü.50/110)

ü. *k. +tarınıñ sırt jağı* (Tü.13/11)

k. +tarın (Kıs 477/13)

kulaş “kulaç” < ET. *kulaç* (ED, 618)

altı k. (S.60/24)

kanatınıñ k. +ı 225 sm (Bü.94/2)

k. kerip (Kım.482/38)

kulık “yaratılış” < Ar. *ḥulḳ* (ArİS, 258)

k. +ınğa (Kım.481/8)

kulın “at yavrusu” krş. ET. *kulan*

k. +dı (S.61/

k. +ğa (S.61/38)

kulında- “(kısırak) yavrulamak” < *kulın + da-*

k. -p kalğan eken (S.60/31)

kulkın “boğaz”

k. +ğa (Kım. 481/8)

öz k. +ın (Şöj.251/20)

kumdı “kumlu” < *kum + dı*

k. +dı şölderde (To.79/7)

kumırşka “karınca” < ET. *kumırşka* (ED, 628)

kurt – k. (Kıs 477/18)

kun “kan hakkı”

şeşemniñ k. +ın (T.55/40)

şeşesiniñ k. +ına (T.55/42)

ķunanbay (kişi adı)“ o zamandaki büyük sultan, Abay’ın babası, Kunanbay”

tobıķtı ķ. (Şöj.250/3)

ķ. (Şöj.251/6,17,23)

ķ. men nawşabaydan (Şöj.253/99)

otırķan K. +dan (Şöj.254/129)

ķup “tamam,olur” < Fa. ĥûb (Ste, 481)

ķ., bereyin üyretiniz (Ü.48/5)

ķ, takısır (Ü.49/48)

ķur “besili”

ķ.attarın (Kıs 477/10)

ķural “araç”

buta bezendirüw ķ. +ı (Ta.16/21)

ķuram “yapı”

jer üsti böliginin ķ. +ında (To.80/44)

ķ. +ında (To.80/45)

floralarının ķ. +ı (Ty.122/7)

ķuran “Kur’an” < Ar. ķur’ân

ķ. sözi (Şöj.251/26)

ķurbı “yaşıt”

ķ. +lardı (Tuw.475/29)

ķurķaķ “kuru” < ET. ķurķaķ (ED, 653)

ķ. alıp barsam (J.71/85)

otını ķ. (J.71/101)

ķ. +tarda (Ta.16/4)

ķ. küyinde (To.80/45)

ḡurḡaḡşılıḡ “kuraklık” < ḡurḡaḡ + şı + lıḡ

ḡ. +ḡa (Ta.16/23)

ḡ. jıldarı (To.79/24)

ḡurı- “tükenmek” < ET. ḡurı- (ED, 646)

amalı ḡ.-r (J.73/170)

tukımınḡ ḡ.-r (Şöj.253/87)

ḡurıḡ “sırık; terbiye edilecek atları yakalayıp tutmak için kullanılan döngülü ince sopa (dal)” krş. Moğ. *urḡa(n)* (L, 881)

ḡ+(ḡ)ımdı (S.60/25,61/31,34)

ḡ.+(ḡ)ımnıḡ basına (S.60/27)

ḡurıḡtay “sırık gibi” < ḡurıḡ + tay

moynı ḡ. appaḡ (J.72/148)

ḡurıstat- “sinmek”

ḡ.-ıp (Kım.481/21)

ḡursaḡ “mide” < ET. (Kar.) ḡuruḡsaḡ (ED, 657)

tar ḡ. +tan (Tuw.474/3)

ḡursaw “çember” < ḡursa- + -w < ET. (Kar.) ḡurşa- (ED, 665)

ḡ. jez (Er.50/81)

ḡurt (I) “kurutulmuş peynir” < ḡurı- + -t

ḡ. pen mayı (Kıs 477/5)

ḡurt (II) “kurtçuk” < ET. ḡurt (I) (ED, 648)

ḡ. – ḡumırsḡa (Kıs 477/18)

ḡurt- “kurutmak” < ḡurı- + -t-

tukımınḡdı ḡ.-ḡan (Şöj.253/98)

ķus “ķuŗ” < ET. *ķuŗ* (ED, 670)

ķ. +tar (ķa.15/23; Ta.16/21)

ķ. +tardıy uyaların (Tü.13/22)

mayda ķ. +tardı (Tü.13/23)

ķ. salıp (Tü.13/33)

sımbattı ķ. +tıy (Tar.15/3)

bul ķ. +tıy (Tar.15/24; Aķ.16/10)

ķorķansız ķ. +tardıy biri (Tar.15/29)

dala ķ. +ı (Aķ.16/2)

ķas ķ. +tar (Bü.91/13)

naķız ańşı ķ. (Bü.91/27)

ķüsti jāne tākappar ķ. +tı (Bü.91/35)

tākappar ķ. +tı (Bü.91/35)

āдеми ķ. (Bü.91/41)

uŗķan ķ. (ķıs 478/25)

ķusbek (ķiŗi adı)“ķusbek”

ķ. +tıy tōrt atın (ŗōj.253/108)

ķ. (ŗōj.254/126)

ķuŗaķta- “kucaklamak” < ET. (ķar.) *ķuŗaķla-* (ED, 591)

ķ. -p ķōrisip (Ü.50/114)

ķuŗaķtas- “kucaklaŗmak; sarılmak” < *ķuŗaķ + tas-*

ķ. -ıp ķatır eken (Ü.50/101)

ķ. -ıp ķatırsın (Ü.50/109)

ķuŗırlan- “cesaretlenmek”

ķ. -ıp (S.60/9)

kutıl- “kurtulmak” < ET. *kurtul-* (ED, 649)

k.-a almas (Bağ.478/7)

k.-saṇṣı (Şöj.254/129)

kuy- “dökmek, doldurmak, koymak” < ET. *kud-* (ED, 596)

k.-ğannan keyin (Kıu. 39/8)

as k.-ıp (J.69/15)

k.ğan duwalarda (To.79/12)

k.-ıp berip (Kım.482/39)

kuyas (özel isim ?) “güneş” < ET. *kuyaş* (ED, 679)

k.+tan jap – jas (Er.48/32)

kuyırışık “kısa kuyruk, kuyruk sokumu (yağı)” < *kuyrık* + *şık*

k.+ınan (Kıu.39/4)

k+ın (Kıu.39/4)

k. (Kıu.39/10,15,21,27,29,36,45,49, 40/54,63)

k.+tı (Kıu.39/33)

kuyrık “kuyruk” < ET. *kudruk* (ED, 604)

k.+(ğ)ı uzun (Tü.13/5)

ülpildegen k.+(ğ)ı (Kas.15/8)

balapandarınıñ k.+(ğ)ınıñ tübi (Bü.91/8)

kuw- “peşine düşmek, takip etmek, kovalamak; kovmak” < ET. *kov-* (ED, 580)

k.-sa “peşine düştüğünde” (Kıu.39/3)

k.-ıp jiberdi (T.55/57)

k.-a beredi (T.55/60)

anaw kuwıp kele jatқан kisiler (T.55/63)

k.-ıp keledi (T.55/64)

k.-ıp jetip baradı (T.55/70)

k.-ip kettim (S.62/74)

öner k.-ip (Tuw.475/18)

k.-ip kelgende (Er.48/4)

k.-ip şaldırğan (Er.49/40)

kuw (I) “kuru; sararmış, kurumuş” krş. ET. *kurug* (ED, 652)

k. tobilgınıñ (S.61/42)

k. kazıkka (S.61/48)

k. kazık (S.61/53)

k. bas şalgı (Bak.479/29)

kuw (II) “kuğu kuşu” < ET. *kuğu* (ED, 609)

ak k. +dın (S.61/53)

kuw (III) “kurnaz”

k. soqır (Şöj.253/91)

kuwandık (kişi adı) “Kuvandık”

k. +tın kulu (Şöj.253/113)

k. +tın astına (Şöj.254/139)

kuwanıs- “sevinmek” krş. Çağ. *kuvan-* (ÇTS, 676)

k-adı (J.74/200)

kuwañ “kurak” < *kuw* + *añ*

k. Kazakstan dalaları (Tar.15/22)

kuwıs “oyuk” krş. TTü. *koğuş*

japıraqtarınıñ k. +ına (Ta.16/13)

arnayı tesik k. +ı (To.80/43)

kuz “dik yamaç”

k. +da (Bü.91/18)

kuzğınday “kuzgun gibi” < *kuzğın* + *day*

k. til (Şöj.254/137)

L

laķ “yavru” < ET. *oğlaķ* (ED, 84)

l. + (ğ)ın (Kı.40/56)

laķtır- “fırlatmak”

l.-ıp jiberüwi (Kı.43/15)

l.-adı (Ü.49/59)

lapır- “böbürlenmek”

l. (Kım.482/56)

layık “yakışır” < Ar. *lâ'ik* (ArİS, 886)

l. emes (J.73/152)

öziñizge l. eken (J.73/153)

M

mağan “bana” < *maņa* < *baņa*

m. kiygiz (T.55/66)

m. jaķpadı (S.61/67)

m. (S.62/80; J.72/134; Dos.476/7,14; Kı.482/48; Er.48/20)

magniyt “mıknatıs” < Ar. *mıgnâţıs* (ArİS, 916)

m. +ıñ (Kım.481/26)

majar “Macar”

tuwğan m. +dan (Er.49/42)

maķsat “amaç” < Ar. *maķsid* (ArİS, 767)

m. +ına (Kı.45/84)

m. +ıñız bolar (J.74/200)

emdik m. +ta (Ka.15/29)

maḵul “uygun” < Ar. *maḵūl* (ArİS, 798)

m. köredi (Ü.48/28)

m. (Ü.50/75)

m. körip (T.55/43,56/93)

maḵta- “övmek, methetmek” < Moğ. *magta-* (L, 520)

m.-ydy (J.69/2,74/218)

bitirgisiz m.-p (J.73/151)

bir m.-ydy (Şöj.251/31)

maḵtan- “övünmek” < *maḵta-* + *-n-*

m.-ıp (Kıs 477/16)

maḵtaw “övgü” < *maḵta-* + *-w*

m.+ına (Er.49/70)

mal “mal, hayvan (sürüsü)” < Ar. *mâl*

m. (Ü.48/10,11; J.70/61,72/117)

m.+ın (Ü.50/79; Kıs 478/27)

m.+ dıñ (Ü.50/80)

қаңса m. (J.70/62)

tört tülük m.+dan (J.72/118,121)

m.+dı aydap keledi (J.72/123)

köp m. (J.72/124)

bul kimniñ m.+ı (J.72/126)

m.+dı (J.72/128)

ol m.+dı (J.72/129)

bul m. (J.72/130)

kele jatқан m. bolar (J.72/130)

m.+ğa (J.72/132)

osı m. +dın bärin (J.72/133)

m. +dın artınan (J.72/136)

m. +darı (To.80/46)

iri kara m. +darğa (Kas.15/17)

m. jayılımdarında (Akb.18/15)

hayuwan m. (Tuw.474/9)

kara mal (Kıs 478/19)

täñiri m. +ın (Şöj.252/69)

mamıktı “yumuşak tüylü” < *mamık* + *tı*

m. balapandarı (Tar.15/13)

mamır “mayıs” < Lat. *maius*

m. (Ka.15/17)

m. – tamız aylarında (Ta.16/17)

manağı “az/biraz önceki; deminki” < *mana* + *ğı*

m. (T.54/20,55/44; S.61/52,63,72; J.74/202)

m. segiz taz (T.56/74)

m. koyandı (S.61/56)

m. kız (J.71/100)

mañ “çevre”

dala köliniñ m. +ına (Akb.18/36)

mañay “etraf”

m. +ında (Ku.40/51)

mañday “alın” < Moğ. *manglai* (L, 527)

şaytannıñ m. +ına (T.56/105)

m. +ın jarıp (T.56/105)

maңызdı “önemli”

m. faktori (Қас.15/39)

m. nisanı (El.24/29)

maңқıstaw (yer adı) “Mangıstav”

m. tübegi (Aқ.16/11)

marқaköl “Marka gölü”

m. jāne batıs altay қorıғı (Al.96/9)

masa “sivrisinek”

m. (Қıs 477/18)

masaқ “okun başağa benzeyen arka kısmı, sivri uç” < ET. (Kar.) *başaq* (ED, 378)

oғımnıñ m. jaғımenen (S.61/44)

m. jaғın (S.61/45)

mata “kumaş” < Ar. *matâ*‘ (ArİS, 890)

jibek m. +lardı (To.80/49)

mawsım “haziran” < Ar. *mavsim* (ArİS, 1070)

m. aylarında (Қа.15/17)

m. (Ta.16/20)

m. +nıñ soңında (Aқb.18/35)

may “yağ”

қoyannıñ m. +ın (S.61/47)

m. +ın (S.61/57)

bir ögiz қарın tolı m. (S.61/59)

ögiz қарın m. +menen (S.61/63)

m. jaқtı (S.61/67)

m. jaқпаған etigim (S.61/72)

appaқ m. +dı (S.62/80)

m. + ıñ üşin (S.62/81)

ķurt pen m. + ı (Kıs 477/5)

mayda “küçük”

mayda ķ. + tardı (Tü.13/23)

maydala- “ufalamak; kibarca anlatmak” < *mayda* + *la-*

m. -p (Dos.476/3)

mayısķaķ “yumuşak” < *mayısķa-* + *-ķ*

m. (Kö.13/16)

mayla- “yağlamak; boyamak” < *may* + *la-*

m. -p edim (S.61/64)

maza “rahat” < Fa. *maza* (Ste, 1224)

m. bermeydi (J.72/125)

m. + sı tağı keter (Kıs 478/28)

mazaķta- “dalga geçmek, alay etmek” < *mazaķ* + *ta-*

m. -p (T.55/33)

meditsina “hekimlik, tıp” < Ru. *meditsina* (медицина)

ķalıķtıķ m. + da (To.80/47)

mektep “okul” < Ar. *mekteb*

bürkitşiler m. + (b)i bar (Bü.91/37)

mekende- “yaşamak” < Ar. *mekân* ve Kaz. +*de-*

m. -ydi (Aķ.16/7; Aķb.18/5)

memlekettik “devlete ait, millî” < Ar. *memleket* ve Kaz. +*tik*

eki m. ķorıķ bar (Al.96/8)

üş m. ķorıķtar (Ty.122/14)

men “ben, 1.tekil (kişi adı)lı” < ET. *men*

m. +şi (Ku. 39/10,15)

m. +i (Ku.39/29; K1.44/53,71; Ü.48/13,49/36,49/42,50/83; T.55/64, 56/99; J.72/131)

m. (K1.43/19,45/75; Ü.48/3,11,49/34,43,67,71,50/78,98,107,110; T.55/65,66,56/98,102; S.62/79; J.69/4,22; J.71/82,72/130,133,73/167,171, 184; Tuw.475/13,475/18; Bak.478/9; Kım.482/58; Şøj.252/41,42,6; Şøj.252/74, 253/86)

m. +iñ (Ü.48/29,49/53,70,50/93,99; T.54/13,55/34,56/76,103; S.60/2; J.70/47,49,54,56; Şøj.253/94)

m. + imen (Ü.50/83)

m. +nen (S.61/69)

jayımdı m. +iñ (Dos.476/4)

men / ben / pen “bağlaç, ile”

şal m. kempirdiñ (Ku.39/1, 40/62)

kempir m. şal (Ku.39/12, 40/57)

şal m. kempirge (Ku.39/24)

kempiri m. iki kıızı (Ku.40/53)

kempir m. şaldıñ (Ku.40/56)

kıdır m. baqtıñ (K1.44/65)

kıdır m. baqtan (K1.45/85)

kart äkem m. kart şeşem (J.71/81)

äkem m. şeşeme (J.71/83)

özen jağaları m. sazdı jerlerde (Kö.12/4)

japırağı m. jas butaqtarınıñ (Ka.15/13)

uzın tumsıqtı jändikter m. köbelekter (Ta.16/18)

kölemi m. kawlay ösüwi (To.79/14)
iri kazdar m. tırnalarğa (Tü.13/24)
koñır küz b. kısta (Tü.13/25)
är türli jemis p. şırındı (Tü.13/27)
jaksı at p. kamşı bolsa (Tü.13/36)
aklı m. aylası (Kas.15/6)
ülpildegen kuyrıǵı m. ayaktarı (Kas.15/8)
atalıǵı m. analıǵı (Tar.15/11; Aqb.18/29)
kuwan kazakstan dalaları m. şölderinde (Tar.15/23)
manqıstaw tübegi m. soltüstik kaspiyde (Aq.16/11)
astıqtı egin dalaları m. tozıp ketken mal jaylımdarında (Aqb.18/14)
bası m. moyınıñ tömengi (Bü.91/4)
kuyrıǵınıñ tübi m. sawsaq kawırsındarı (Bü.91/8)
aǵaştar m. kuzda (Bü.91/18)
käri m. ketip jatır (Tuw.475/23)
şöje m. balta (Şöj.250/1)
taz b. soqır (Şöj.251/19)
kunanbay m. nawşabaydan (Şöj.253/99)
urı m. naraqordıñ tilewi (Şöj.254/136)
baq p. akıldı (Kı.43/4)
duwadaq p. bezgeldekke (Aqb.18/6)
kurt p. mayı (Kıs 477/5)

menen bağlaç “ile”

jiyrenşeniñ äyeli m. jirtıq kosınan (J.69/23)

mensin- “beğenmek, sevmek” < *men + *sin-* < *ben + *si-* + *-n-*

m.-bey jür (K1.44/54)

m.-besin (K1.44/55)

merzim “dönem” < Ar.

güldew m.+i (To.79/18)

ösip turgan m.+inde (To.80/45)

jıldın suwıx m.+inde (Kas.15/23)

metr “metre” < Ru. *metr* (*memp*)

25 m.+ge deyin (Kö.12/7)

1,5 m.+ge deyin (Ka.15/9)

1-3 m.+ge deyin (Ta.16/7)

meyil “istek” < Ar. *mail* (ArİS, 935)

m.+i (meyli) (Kım.481/4)

m.+iñ(meyliñ) (Kım.481/24)

meyman “misafir” < Fa. *mihmân* (Ste, 1356)

jiylğan m.+ıñ (Kım.482/39)

mezgl “mevsim; süre”

jaķındar m.+de (J.74/204)

jaz m.+inde (Kö.13/19)

köktem m.+indegi (To.79/15)

güldew m.+i (To.79/25)

mezgilsiz “zamansız” < *mezgl* + *siz*

m. (Şöj.252/62)

mä “al, işte! anlamında ünlem”

m., kerek bolsa! (K1.43/18)

mädeniy “kültürel” < Ar. *medenî*

m. türde (Ka.15/25)

mälim “mâlum, açık” < Ar. *ma ‘lûm* (ArİS, 637)

m. kılıp (Ü.49/45)

öziñizge m. (Ü.50/111)

mämbet (kişi adı) “Mehmet / Muhammet”

m. bar (Er.48/34)

mäñgi “ebediyet” < ET. *beñgü* (ED, 350)

m. +ge (Bağ.478/18)

mıqtı “güçlü”

m. ekenin (Şöj.254/123)

mıltıq “tüfek”

qara m. (Er.50/82)

mıltıqsız “tüfeksiz” < *mıltıq* + *sız*

mıltıqsız añ awlawı (Tü.13/34)

mına “bu, işaret adılı” < *muna* < *bu*

m. tawdıñ (Ku.39/43)

m. balanı (Ku.40/59)

m. jañǵa (Ü.49/41)

m. kisige (J.69/14)

m. sözdi (J.70/54)

m. turǵan obanıñ astında (J.71/88)

m. jaǵınan (J.72/135)

m. aylanı (J.73/163)

m. bir tädbir jasañız (J.73/166)

m. jüz erkek qoydı (J.73/167,172)

m. sokır (Şöj.251/23)

m.+nı (Şöj.251/31)

m. otırğan Kunanbaydan (Şöj.254/129)

mınaw “bu, işaret adılı” krş. *mına*

m. (Ü.48/18; J.69/8)

mısalı “örneğin” < Ar. *mişâl* (ArİS, 892) ve Kaz. +ı

m. (Tü.13/28; Aqb.18/32)

mıñ “bin” < ET. *bıñ*

birneşe m. (Kı.44/41)

m. jılkı (S.60/22)

100 m. tülki terisi (Tü.13/44)

2 m.+nan (Tü.13/47)

30 m.+nan (Kas.15/27)

12-13 m. kaskır terisi (Kas.15/29)

18 – 20 m. elik (El.24/31)

m. kisimen (Er.49/51)

mırzaeke “beybaba” < Fa. *mîrzâ* ve Kaz. *eke*

m. (Kım.482/36)

min- “binmek” < ET. *bin-* (ED, 348)

m.-sin (Kı.44/32)

m.-ip (Kı.44/35; S.61/37,38)

m.-gizip (Ü.50/96; T.55/31,44)

m.-edi (J.69/17)

m.-gen (Er.48/14)

mine “işte” krş. *mına*

m. (Kıs 477/2)

molda “molla” < Ar. *molla*

koja – m. (Kım.482/30)

moyn “boyun” < ET. *boyın* (ED, 386)

m. eken (S.61/54)

m. +ı (moynı) kırıkta appak (J.72/148)

m. +ıy tömengi (Bü.91/4)

mölşer “ölçü”

gül m. +i (To.80/27)

dene m. +i (Tü.13/2)

murat “dilek” < Ar. *murâd*

m. maksadına jetedi (Kı.45/84)

barşa m. +ına jetipti (Ü.50/115)

m. +ına jetken (Kım.481/3)

murt “bıyık” < ET. *burt / bürt*

m. +ın sipaydı (J.71/107)

munan “bundan; buradan”

m. alıs pa? (J.69/10)

joğ m. alıs emes (J.69/11)

m. artık awır söz bolar ma (J.73/187)

mundar “bunlar”

m. (Şöj.253/98,254/124,138)

munday “böyle, bunun gibi”

m. jıldarı (To.79/19)

m. kasiret (Bağ.479/26)

munı “bunu” < *bunı*

m. (Kı.39/38; Kı.44/42; Ü.48/18; T.54/23,26,55/33,

43; J.69/21,70/50,72/149,74/198; Şöj.252/67)

m.+*η* (Ü.50/110; T.55/36; J.69/19,71/79,81)

munşa “bu kadar” < ET. *bunca* (ED, 349)

ıstık boldıη m. (Tuw.475/14)

munşama “bunca” < *bunça* ve *yme*

m. *batırğa* (Er.50/85)

muη “sıkıntı” < ET. *buη* (ED, 347)

m.+*ın* (Bağ.478/11)

muηay- “sıkıntılı olmak” < ET. *buηad-* (ED, 350)

m.-ip (Bağ.478/4)

muηlı “dertli” < *muη* + *lı*

m. *köz* (Bağ.479/24)

muz “buz” < ET. *buz* (ED, 389)

m. *bolıp* (S.60/18)

m. *oyılıp* (S.60/22)

m.+*dıη üstinde* (S.60/23,61/41)

m.+*ğa* (S.60/25)

m. *oyğan jerde* (S.61/61)

kalıη m.+*dar* (Kıs 477/7)

m. *tasıydı* (Kıs 477/9)

mük “kara yosunları (*Bryopsida*)” krş. Ru. *moh* (*mox*)

m. *tärizdiler* (Al.96/7)

mümkindik “imkan” < Ar. *mumkin* + Kaz. *dik*

m. *jasaydı* (Kö.12/13)

müyiz “boynuz” < ET. *müñüz* / * *büñüz* (ED, 352)

atalığının m. +i (El.24/8)

N

nağılp < *ne* + *kıl-* + *-(ı)p*

n. köñiliniz buzılıp kele jatır (J.73/179)

nağıp < *ne* + *kıl-* + *-(ı)p*

n. buzılmasın (J.73/180)

nağız “gerçek”

n. aňsı kus (Bü.91/27)

n. uldı (Şöj.253/116)

namıs “vicdan” < Ar. *nâmûs* (ArİS, 936)

n. körgenge uksaydı (Er.48/12)

nasihat “öğüt” < Ar. *nasîhat*

n. söz (Ü.48/4,50/74,91,103)

n. (Ü.48/11)

n. +ımnıñ (Ü.49/54)

n. +ım (Ü.50/86)

nawrız “mart” < Fa. *nau-roz* (Ste, 1433)

kırküyekten n. +ğa deyin (Tar.15/7)

kazannan n. +ğa deyin (Aķ.16/13)

n. +dan kırküyekke deyin (Aķb.18/22)

nawşabay (kişi adı) “Navşabay”

kunanbay men N. +dan (Şöj.253/99)

nayza “mızrak” < Fa. *neza* (Ste, 1442)

n. +sına (Er.48/7)

n. +menen (Şöj.253/102, 2547132)

nazalan- “üzülmek, dövünmek” < *naza + *lan-*

n.-sa (Kı. 39/9)

n.-ıp turğan kezde (Kı.40/51)

nazar “dikkat” < Ar. *naẓar*

n.+ın özine eriksiz awdaratın (Kö.13/15)

ne (I) “ne, soru adılı” < ET. *ne*

n.+ge (Kı.44/55; Ü.48/21,49/36,37; Tuw.475/14)

n. (Kı.45/74)

n. kılğan (Ü.49/42; J.73/183)

n. kılğanıñ (Ü.50/107)

n. kıp (T.55/62)

n.+sin (S.61/69; J.71/101)

n. dep otır eken (J.70/43)

n. kılsañ da (J.72/119; Kı.482/46)

n.+sine suraysın (J.72/147)

n. kerek (J.73/153)

n.ayla bar? (J.73/162)

n. jayıñız bar? (J.73/179)

n. kıladı (J.74/199)

onısı n.+si? (J.74/211)

n. eken (Bağ.478/2)

n. aytar (Şöj.253/109)

n. ziyan kördiñ (Şöj.254/126)

tek jabayı n. üy janıwarları gana emes (Kı.15/24)

negizgi “esas” < *negiz + gi*

n. uyaları (Tar.15/4)

n. taraluw aymağı (Aķ.16/3)

negizinde “esasında” < *negiz* “temel” + *inde* (+*i* + *n* + *de*)

n. (Ķas.15/4)

negizinen “aslında” < *negiz + i + nen*

n. (Aķ.16/33; Bū.91/37)

negıp < *ne + kıl- + (ı)p*

n. jürgen adamsın (Ü.48/20)

n. (Ü.49/65)

n. jatır eken (Ü.50/100)

neke “nikah” < Ar. *niķâh* (ArİS, 1421)

kızdın n. + sin kıydırıp (J.72/138)

ne kıp < *ne kıl- + -(ı)p*

ne kıp kaçıp kelesin? (T.55/63)

nemese “veya” < ET. *neme + erse*

kesilgen n. örtengen (Kö.13/20)

külgindew n. jasıldaw (Ķa.15/16)

ķara n. ķoşķıl (Ķa.15/21)

külteleri n. atalığı (Ta.16/17)

bir n. birneşe (To.80/26)

paporotnik tärizdiler n. aralas tundra (Al.96/8)

awruw n. älsiz januwarlarmen (Ķas.15/37)

nesip “kısmet” < Ar. *naşîb* (ArİS, 969)

n. + ti (Şöj.252/68)

neşe “kaç; ne kadar” < ET. *neçe* (ED, 775)

n. (Kı.44/31)

b. neşe “birkaç” (Kı.44/41; J.72/113,120,122; To.80/26; Tü.13/37)

n. türlü nıgımet (Kım.481/12)

neşew “kaç, kaç tane” krş. *neşe*

n. + sin “kaç kişisin?” (Ku.39/48)

nedäwir “epeyce”

n. jıl (Ü.50/112)

närse “şey” < ET. *neme + erse*

bir dalbırlağan n. + den (S.61/50)

bir n. + niñ (S.61/65)

eşbir n. (J.73/175)

nätiyje “sonuç” < Ar. *natıce* (ArİS, 942)

n. + sinde (Kö.13/21; Akb.18/9)

nıgımet “nimet” < Ar. *ni‘mât* (ArİS, 980)

neşe türlü n. (Kım.481/12)

nısan “nesne”

mañızdı n. + ı (El.24/30)

noğaylı “Nogaylı” < *noğay + lı*

n. + nıñ (Er.48/2)

nöker “yaver; erkek hizmetçi” < Moğ. *nökür* (L, 593)

n. + lerin (Kı.43/27)

n. + leri (Ü.48/18)

n. + ler (Ü.48/23,26)

nükte “nokta” < Ar. *nukta* (ArİS, 993)

n. + lerine (Ak.16/28)

nura (yer adı) “Nura (bölgesi)”

n. sayran etip (Tuw.475/28)

O

o / ol “o, işaret adılı” < ET. *ol*

o. jak- bu jağına (Ku.39/26; K1.44/67)

o. +nan (onan) keyiñ (Ü.49/60)

ol kızıl töbeşik (J.69/10)

ol jirtıķ kosta (J.70/53)

ol baygustar (J.71/84)

ol küni (J.71/105)

ol maldı (J.72/129)

onu (J.72/133; E1.24/12)

osu maldıñ bärin (J.72/133)

onıñ äyelin (J.72/147)

ol adamdardıñ birewi (J.73/162)

o (J.73/182; Baķ.478/19)

onısı nesi? (J.74/211)

ol (Ka.15/4)

oba “ova”

mına turğan o. +nıñ astında (J.71/89)

oblis “bölge” < Ru. *oblast’* (область)

oñtüstik o. +tarğa (To.79/11)

odan keyin “ondan sonra” < *ol + dan keyin*

o. (Ku.39/32)

oğan “ona” krş. *mağan* ve *sağan*

o. (J.70/62; Bü.91/23)

ok “ok” < ET. *ok*

o. +(ğ)ımnıñ masak jağımenen (S.61/44)

o. salğan (Er.48/30)

atқан o. +(ğ)ın (Er.49/57)

küşigen jündi o. (Er.49/75)

ol “o, 3. kişi adılı” < ET. *ol*

o. +nı (Ku.39/5,17,23; K1.44/72,45/81; Ü.49/43; J.70/36,59,72/138; Kas.15/3)

o+nıñ (Ku.39/38, 40/52; K1.44/40; S.60/27)

o. kisi (Ku.39/50)

o. küni (K1.44/52,57)

o. (K1.45/79,84;J.70/39,72/136,73/177; To.79/7,80/45; Bü.91/28,41;
Er.49/50)

o. tüyelerin (T.54/17)

o. kisi (T.54/18)

o. +nıñ artınan (J.70/42)

o. aytқан eken (J.70/46)

onıñ amalı (J.73/170)

onıñ jasıl tüsti betterine (Akb.18/19)

o. (Şöj.254/134)

olar “onlar, 3.çoğul kişi adılı” < ET. *olar*

o. (Ku.39/16,31;J.71/69,72/150;Ta.16/14,20; To.80/30,32; A1.96/9;

Akb.18/14; Akb.18/40)

o. +ğa (Ü.49/44)

o. +dı (To.80/35; Bü.91/14)

olay – bulay “öyle böyle, şöyle böyle”

o. – b. jügirip (Ü.50/89)

omar “(Hz.) Ömer”

o. (Şöj.251/29)

ombıla- “kalın karda zorla yürümek” < Kaz. *ombı* “kar kütlesi” + *la-*

o.-p (Tü.13/32)

on “on” < ET. *on* (ED, 166)

o. jasar (S.60/12)

onda “o sırada” < *on* + *da*

o. (T.56/76; J.70/56,74/214; Kı.482/59; Er.48/13)

on eki “on iki” < ET. *on eki*

o. kursaw (Er.50/81)

onjıldıkta “on yılda” < *on* + *jıldıkta*

soğıt o. (Tar.15/25)

oñ “sağ” < ET. *oñ* (ED, 166)

o. kolıñ (Ü.48/7,50/77)

o. +ımenen (Ü.50/102)

o. (Ü.50/103)

o. +da da o. +da (Kı.482/33)

oñ- “onmak, daha iyiye gitmek, iyileşmek” < ET. *on-* /*oñ-* (ED, 168)

o.-ıptı (J.71/102)

oñda- “rahata kavuşmak” < *oñ* + *da-*

o.-p (J.71/104)

oñtüstik “güney” < *oñ* + *tüstik*

o. oblistarğa (To.79/11)

batis jäne o. altay jotaları (Al.96/2)

o. +ke (Akb.18/41)

o. +tegi (El.24/3)

oñtüstik – şıǵıs “güneydoğu” < *oñtüstik* + *şıǵ-* + *-(ı)s*

şı.+ta (Ka.15/5)

oral “Ural Nehri”

o. özenniñ (Ka.15/4)

orasan “büyük”

o. zor körinis (Akb.18/39)

orda “saray” < ET. *ordo* (ED, 203)

o.+sına (Ü.48/18)

o.+sınan (Ü.49/63)

aķ o.+nıñ işinde (J.70/45)

orın “yer” < ET. *orun* (*oron*) (ED, 233)

o.+ınan (Ku.40/54)

ormandardıñ o.+ına (*ornına*) (Kö.13/20)

orınsız “yersiz” < *orın* + *sız*

o. aķılsız etip (Kas.15/3)

orman “orman”

samırsın o.+ında (Kö.12/4)

aralas o.+darda (Kö.12/4)

o.+dardıñ ornına (Kö.13/20)

o.+dı dala (Ka.15/3)

ılǵaldı o.+darda (Ka.15/8)

o. alanķaylarında (Ta.16/4)

ķılķanjapıraķ o.+darda (Al.96/4)

ķılķandı o.+dardağı (Al.96/6)

o. beldewinıñ tömengi böliginde (Ty.122/10)

şırsalı o.+ınan (Ty.122/12)

o. +dı aymaqtardan (El.24/2)

tawlı o. +darga deyin (El.24/3)

o. +dı dalağa (El.24/5)

ornağanday “yerleşmiş gibi” < *orın* + *a-* + *-ğan* + *day*

jüregine o. (Bağ.478/10)

ornalas- “yerleşmek” < *orın* + *a-* + *-las-*

o. -қан (Ta.16/14; Tar.15/5)

o. -қан uyasında (Tar.15/8)

o. -adı (Akb.18/26)

ospan “(Hz.) Osman”

o. (Şöj.251/29)

orta “orta” < ET. *orto* (ED, 203)

o. +sına (Ku.40/56)

o. +sında (Ku.40/63)

bul eki o. +da (Ü.49/32)

jarım o. +sına (T.56/78)

jazdın o. şildesinde (S.60/16)

eki o. +da (Şöj. 252/47)

ortak “ortak” krş. ET. *orto*

o. bolar adamım (Dos.476/8)

ortalık “merkez” < *orta* + *lık*

o. Kazakstannıñ (Ka.15/3)

ortaңğı “orta”

o. bölük (Ty.122/12)

ortaşa “ortalama” < *orta* + *şa*

o. pişindi dala balşıkşısı (Ta.15/1)

o. ökili (Ağ.16/16)

osı “o, bu işaret adlı”

o. (Ü.49/54,50/80; T.54/28,56/78,81,107; J.69/1,4,71/75; Ta.16/24; Tar.15/3; Ağb.18/1)

o. +ğan baylanıstı (Tü.13/35)

o. +ğan deyin (Bü.91/12)

o. aytқан (Dos.477/20)

o. sözdi (Bağ.479/30)

seniñ o. +η (Kım.481/19)

degen o. (Er.50/88)

osılay “böyle” < *osı* + *lay*

o. ba (Tuw.475/15)

o. ziyaret kıp (Kım.482/33)

osal “zayıf / kötü” krş. ET. *osal* (ED, 247)

o. jeri (Tü.13/29)

ovçarka “çoban köpeği” < Ru. *ovçarka* (овчárка)

o. +ğa (Kas.15/10)

oy (I) “oy, ünlem”

o., ättegene (Ü.49/56)

o., kan jawğır (J. 72/126)

o. (J.72/132)

o., aqımaq (J.74/213)

oy (II) “akıl, fikir”

o. +ğa kelmey (Tuw.474/11)

o. +ımnan jatsam (Tuw.475/16)

o. oylağan (Dos.476/6)

o. +ımenen (Bağ.478/8)

oy (III) “çukur” < ET. *oy* (ED, 265)

o. +ğa batқан (Bağ.478/6)

oy- “oymak” < ET. *oy-* (ED, 266)

muz o.-ğan jerde (S.61/61)

oyan- “uyanmak” < *odğan-* < ET. *oduğ* + *an-* (ED, 47)

o.-adı (Ü.50/105)

o.-ıp karasam (S.61/66)

oyıl- “oyulmak” < *oy-* + *-(i)l-*

o.-maydı (S.60/19)

o.-madı (S.60/20)

o.-ıp (S.60/22)

oym “oyun, eğlence” < ET. *oym* (ED, 274)

o. (Kı.44/48)

o. +a ala ma eken (Tuw.475/25)

o. – külki (Dos.476/17)

bir o. +da (Er.49/59)

oyla- “düşünmek; tasalanmak” < *oy* + *la-*

o.-ydı (Kı.43/15; Ü.49/56,50/98)

o.-nadı (Ü.49/36)

o.-ğan (Tuw.475/27)

oy o.-ğan (Dos.476/6)

o.-p (Kıs 478/26)

o.-ymısıñ? (Şöj.252/72)

oyna- “eğlenmek, oynamak” < *oyna-* (ED, 275)

o.-p – külip (Ü.49/34; Şöj.253/112)

o.-p kül (Ü.50/84)

o.-p küleyin (Ü.50/85)

o.-p külmey (Tuw.475/13)

künde o.-ğan (Tuw.475/29)

boran o.-p (Kıs 478/29)

o.-p küler (Bağ.478/17)

o.-p tura (Er.49/55)

oynağ “oyun”

o. salıp (Ağ.16/26)

oyran et- “yerle bir etmek” < *oyran et-*

e.-ken (Bağ.479/33)

ot (I) “ateş” < ET. *ōt* (ED, 34)

o. jağıp (Ku. 39/6)

o.+ka salıñdar (Ü.49/46)

janıp turğan o.+ka (Ü.49/59)

o.+ka tastadıq (Ü.49/67)

o.+ka salıwğa (Ü.49/67)

janğan o.+ka (Dos.476/13)

o. jalın (Bağ.478/10)

jastıq o.+ı (Bağ.478/19)

o.+ka salıp (Bağ.479/33)

ot (II) “ot” < ET. *ot* (ED, 34)

jegen o. +ın (Tuw.474/8)

otın “odun” < ET. *otuŋ* (ED, 60)

o. +darın (J.71/76)

o. üstine (J.71/78)

o. +dı (J.71/82)

o. +ın (J.71/100,101)

o. +ı (J.71/100)

o. (J.71/103)

otur- “oturmak, binmek, yerleşmek; yardımcı fiil” < *oltur-* < ET. *olur-* (ED, 150)

o.-ıp (Ku.39/13; J.70/45; Şöj.250/3,251/7,17,30)

o.-a kalsa (Ku.39/22)

o.-sıŋ ba? (Kı.43/26)

o.-a bergen eken (Kı.44/60)

o.- gızıp (T.55/32)

barıp o.-adı (T.55/69)

jüginip o.-ıp (S.60/13)

ne dep o. eken (J.70/43)

o. eken (J.71/67)

o.-adı eken (J.71/70,72)

ğana o.-adı (J.71/74)

osı o.-ğan kızdı (J.71/75)

tasalanıp o. (J.71/78)

o.-sız (J.71/79)

o.-ğan soŋ (J.71/99,73/155)

jalgız o. (Bağ.478/4)

o.-ğan jurt (Kım.482/52)

közdep o. (Şöj.251/20)

tolıp o. (Şöj.254/122)

o.-ğan Kunanbaydan (Şöj.254/129)

oturt- “oturtmak” < *otur-* + *-t-*

o.-pay (Kım.481/23)

otırıñkı “yerleşik” < *otur-* + *-ıñkı*

o. tozañğa (To.80/40)

otız “otuz” < ET. *otuz*

o. kün (K1.44/48)

ozdır- “geçirmek” < ET. *oz-* (ED, 279) ve Kaz. + *-dır-*

atқан оғın o.-ğan (Er.49/57)

Ö

ögiz “öküz” < ET. *öküz* (ED, 120)

bir jalğız ö.+i (T.54/5)

ö.+di (T.54/6)

ö.+in (T.54/7,8,23)

ö.+diñ (T.54/11)

ö.+iniñ (T.54/18)

ö.+deriñdi (T.54/22)

bir ö. қарın тоlı may (S.61/59)

ö. қарın (S.61/63)

ö.+ben (Kıs 477/9)

ökil “temsilci”

орташа ö.+i (Aқ.16/16)

ең киши ö.+i (Aқb.18/2)

ökir- “böğürmek” < *ö + kir-

öte kattı ö.-edi (El.24/19)

ökpele- “küsmek” < ET. *öpkele-* (ED, 9)

ö.-p (Ü.48/15)

öl- “ölmek” < ET. *öl-* (ED, 125)

ö.-er bolğan soñ (Ku.39/40)

ö.-ip kaladı (Ku.39/44)

ö.-er halge keledi (Ku.39/50)

ö.-eyin (Ü.49/43)

ö.-gen jerinen (T.54/7)

ö.-gen şeşeme (T.55/47,50,54)

ö.-gen kempirge (T.55/52)

ö.-ip ketipti (S.60/9)

anañ ö.-se (J.69/27,70/28)

atañ ö.-se (J.70/29)

ağañ ö.-se (J.70/30,31)

äyeliñ ö.-se (J.70/32,33)

ö.-mey (Tuw.474/10; Şöj.252/64)

ö. desem ö. (Dos.477/19)

ö.-gen köpten (Kıs 478/18)

könili ö.-gen (Bağ.478/18)

ö.-sem de (Kım.482/61)

ölekse “(hayvan) leş”

ö.+lerden (Bü.91/31)

ölik “ölü, ceset” < ET. *ölüg* (ED, 142)

ö.-(g)in (T.54/30)

ölüm “ölüm” < *öl-* + *-im*

ö. +nen bosatıp “ölümünden kurtarıp” (Kı.45/81)

öltir- “öldürmek” < *öl-* + *-tir-*

ö.-ip ketipti (T.54/7)

ö.-mekşi bolıptı (T.54/26)

ö.-ip ketip kalıptı (T.54/29)

ö.-ip keter (T.55/36)

ö.-ip (T.55/50,53)

ö.-mekşi bolıp kele jatқанın (T.55/58)

öltirüw “öldürme” < *öltir-* + *-(ü)w*

ö. +ge (Kı.44/69)

ömir “hayat” < Ar. *‘umr* (ArİS, 643)

adam ö. +i (Kas.15/26)

ö. +diñ ğaziyz şağı (Bağ.478/17)

ömir sür- “yaşamak” < *ömir sür-*

15 – 16 jıl s.-edi (Kas.15/15)

s.-edi (Kas.15/19)

12 jıl s.-edi (El.24/28)

öner “sanat” < Fa. *hunar* (Ste, 1514)

ö. artar (Tuw.474/7)

ö. kuwıp (Tuw.475/18)

öñeş “yemek borusu”

ö. +ime (S.61/62)

öñger- “(at üzerinde) bir şeyi önüne oturtmak”

ö.-ip (S.61/37)

ö.-ip edim (S.61/39)

önşen “hepsi”

ö. mıktı ekenin (Şöj.254/123)

örken “filiz”

jas ö.+derimen (Ta.16/8)

örten- “yanmak” < *ört* + *e-* + *-n-* < ET. *ört* (ED, 201)

ö.-gen ormandardıñ (Kö.13/20)

ös- “büyümek; yetişmek; yükselmek; artmak; gelişmek” < ET. *ös-* (ED, 241) krş.

Moğ. *ös-* (L, 645)

ö.-ken soñ (Kı.45/77)

ö.-edi (Kö.12/7; Kı.15/8; To.79/9,11,12; Ty.122/11)

jıldam ö.-etin ağaş (Kö.12/7)

kawlay ö.-edi (Kö.13/21)

ö.-ip turğan merziminde (To.80/45)

ö.-etin (Al.96/4)

sanı ö.-ip (Akb.18/13)

ö.-ken jerim (Tuw.474/2)

birge ö.-ken (Tuw.475/24)

ösek “dedikodu”

ö. ertpe (Şöj.253/107)

ösindi “dal (boynuzun) çıkıntı”

üş ö.+si bar (El.24/9)

ösiril- “yetiştirilmek” < *ös-* + *-ir-* + *-(i)l-*

ö.-edi (Kı.15/26)

ö.-ip keledi (Ta.16/26)

ösindik “bitki” < *ös-* + *im* + *dik*

eki üyli ö. “bir bitki üzerinde yalnız erkek çiçekler, diğer bitki üzerinde yalnız dişi çiçeklerin bulunması” (Kö.12/13)

ö.+ke (Ka.15/15)

birrjıldık ö. (To.79/13)

ö.+ter türi (Al.96/3)

ö.+ter jamılgısına baylanıstı (Ty.122/7)

ö.+terdiñ erekşe tipi (Ty.122/9)

şırındı ö.+terdi (Tü.13/27)

ö. kaldıktarımın (Akb.18/28)

öskenbayım (kişi adı) “Kunanbayın babası”

artık jaratқан ö. (Şöj.251/28)

ösüw “büyümek” < *ös-* + *-(ü)w*

ö.+ine (Kö.13/22)

ö.+i (To.79/14)

öt- “geçmek; (zaman) geçmek, ilerlemek” < ET. *öt-* (ED, 39)

ö.-ken (Ku.39/1)

ö.-kennen keyin (Ku.39/12)

ö.-se (S.60/3)

ö.-e şıqtım (S.61/36,40)

ö.-pedi (S.61/45)

ö.-ip ketti (S.61/46)

ö.-edi (J.69/18)

ö.-ip (J.74/201)

ö.-pegen (Er.49/69)

ertis ö.-ip (Şöj.253/88)

ö.-pes (Şöj.253/97)

öte “çok” < öte (< öt- + -e)

tukımı ö. usaķ (Kö.13/19)

ö. az (To.79/24)

ö. alasa (To.80/26)

ö. juķa (To.80/34)

ö. ķattı (To.80/42; El.24/18)

ö. ädemi (El.24/9,25)

ö. iri (Bü.94/1)

ö. siyrek (Bü.91/17)

ötüw “gitme” < öt- + -(ü)w

uşıp ö. kezderinde (Aķ.16/9)

uşıp ö.+i (Aķb.18/39)

ötirik “yalan” < (öt- + -ür- + -ük) < ET. ötrük (ED, 66)

ö. aytadı (Ku.39/49)

ķırık awız ö. (S.60/2,7,13)

ö. aytpa (Şöj.253/103)

ötkirlik “keskinlik” krş. ET. ötgür- (ED, 52)

ö. +(g)inen (S.60/17)

öz “kendi” < ET. öz

ö. (Ü.50/95,113; Şöj.253/93)

ö.+i (Ku.39/22;Ü.48/24,50/95;T.54/27;J.69/26,71/74,73/157,

74/209; Ka.15/19)

ö.+ine (K1.43/13; Kö.13/16)

ö. küşin (K1.43/3)

ö.+derimen (K1.43/24)

ö. +in (K1.44/67)
ö. +iη (K1.44/55; J.72/119)
ö. +im (Ü.48/26; Dos.476/13; Kı.482/61; (Şöj.252/64)
ö. +iniη (Ü.50/106; J.70/45)
ö. +iηizge malim (Ü.50/111)
ö. + iηizdiη (Ü.50/113)
ö. +imniη (T.54/15)
ö. +ime (S.60/4)
ö. +iηniη bakıtsızdığınan (S.61/68)
ö. +i sarayına (J.70/36)
ö. üyin (J.70/37)
ö. üyim (J.70/47,48,55,56)
ö. +iηe (J.70/61,63,72/116)
ö. +deri (J.71/72,77)
ö. +iηiz (J.71/79,74/215)
ö kösımdı (J.72/126)
şaldıη ö. +iniη üyine (J.72/137)
ö. +iniη jırtık kösına (J.72/138)
ö. +iηizge layık eken (J.73/152)
hannıη ö. +i (J.73/154)
jiyrenşeniη ö. +i (J.73/159)
ö. +iniη adamdarın (J.73/160)
ö. +inen (J.74/218; Kö.13/21)
ö. kulkının (Şöj.251/19)
ö. +iη kajı (Şöj.251/34)
ö. +iη – dağı (Şöj. 252/49)

ö. + *imdiki* (Şöj.252/63)

ö. *jöniydi* (Şöj.253/81)

ö. + *iñ jönde* (Şöj.253/81)

özbek “Özbek”

ö. + *tiñ* (T.55/33)

ö. (T.55/36)

özen “nehir”

ö. *jağaları* (Kö.12/4)

oral ö. + *niñ* (Ka.15/4)

ö. *jağalawında* (Ka.15/7)

ö. *añğarlarında* (Ta.16/5)

ö. – *kölge* (Kıs 477/7)

özendey “nehir gibi” < *özen* + *dey*

ö. *gür – gür etip* (Kım.481/17)

özger- “değişmek” < *özge* + *r-*

ö. -*meydi* (To.80/27)

ö. -*edi* (Tü.13/10)

özindik “(kendine) özgü”

ö. *erekşelikteri bar* (Ty.122/8)

P

pakistan “Pakistan”

p. (Akb.18/24)

paporotnik “eğrelti otu” < Ru. *paporotnik* (*папоротник*)

p. *tärizdiler* (Al.96/7)

para “rüşvet” < Fa. *pâra* (Ste, 230)

p. +nı burın berip (Şöj.251/35)

jediñ p. (Şöj.251/38)

p. jewge (Şöj.253/97)

kanday p. (Şöj.253/104)

p. +ğa alğan (Şöj.253/108)

paraķor “rüşvetçi” < *para* + *ķor*

n. +dın tilewi (Şöj.254/136)

parlağanday “(gözyaşı) akmış gibi” < *parla-* + *-ğan* + *day*

közden p. (Baķ.478/13)

payda bol- “meydana gelmek” < Fa. *peydâ* Kaz. *bol-*

p. boluwına (Kö.12/12)

p. bolatın (To.80/43)

payda “yarar” < Ar. *fâ’ide*

p. +sın tiygizedi (Tar.15/20)

öz p. +ma (Şöj.253/93)

p. +menen (Şöj.253/101,254/131)

paydalan- “yararlanmak” < *payda* + *lan-*

p.-adı (To.80/48; Bü.91/20)

boyawğa p.-adı (To.80/50)

paydalı “yararlı” < *payda* + *lı*

p. ķasiyeti bar (To.80/46)

patşa “padişah” < Fa. *pād-şāh*

p. ķoyamız dep (T.55/64)

pıçak “bıçak” < ET. *bıçak* / *biçek* (ED, 293)

p. +(ğ)ımdı (S.60/27,61/32,34)

p. +(ğ)ımnıñ basına (S.60/28)

pır – pır “pır pır, yansıma ses”

p. etip (S.61/52)

pis- “olgunlaşmak” < ET. *bış-* (ED, 376)

p.-ip jetilgen soñ (Kö.13/19; To.80/42)

p.-ip jetiledi (Ka.15/23)

p.-edi (Ta.16/20)

p.-ip jetilgen (To.80/40)

küyip – p.-mey (Kım.482/59)

pis- (II) “kımızı yayıkta dövmek”

p.-ken dawsıñ (Kım.481/22)

pisir- “pişirmek” < ET. *bısur-* (ED, 383)

p.-ip (Ku. 39/5; S.61/47,59)

as p.-ip (J.71/83,85,104)

piskek “karıştırıcı / çalkalayıcı” < *pis-* + *-kek*

p. (Kım 482/43)

pişin “şekil”

pisip jetilgen jemistiñ p.+i (To.80/41)

tuwısınıñ işindegi p.+i (Ak.16/16)

pişindi “(benzer) şekilli” < *pişin* + *di*

ortaşa p. dala balşıkşısı (Ta.15/1)

pskem “Piskem” ?

p. jotaları (Ty. 122/5)

pul “para”

p. bolsın (Şöj. 252/51)

put “ağırlığı 16 kilograma denk ağırlık ölçüsü”

birneşe mın p. terekti (Kı.43/41)

R

raḳat “rahat” < Ar. *râḥat*

r. uyıktaydı (J.71/86)

raḳmet “teşekkür” < Ar. *raḥmet*

ataña r. (Ü.50/95)

ras “doğru” < Fa. *râst*

r. +ın (Ü.49/70)

r. söz (S.60/5)

ray “durum”

awa r. +ına (To.79/15)

awa r. +ı (To.80/26)

regel’ almurı “Regel armutu” < Ru. *regel’* ve Fa. *amrût* (Ste, 100)

r. (Ty.122/11)

respublika “cumhuriyet (ülke)” < Ru. *respublika* (*республика*)

r. +nıñ (Kö.12/5; To.79/6)

r. +dıñ (Aḳ.16/5)

ret “kere; olanak”

eki r. (Aḳ.16/30)

ḳayta ḳalpına kelgen tur r. +inde (Aḳb.18/19)

retinde “olarak” < *ret + i + n + de*

bay taḡam r. (Ḳa.15/28)

buta bezendirüw ḳuralı r. (Ta.16/22)

riyza “razı” < Ar. *râzî*

r. bolıp (Kı.45/81)

ruksat “izin” < Ar. *ruḥsat*

r. bolsa (J.71/95)

r. etilgen (Kas.15/31)

r. arkılı (El.24/33)

S

saba “at derisinden yapılmış tulum, kap” < Moğ. *saba* (L, 653)

irkit s. +sına (Ku. 39/8)

kara s. (Kım.481/10)

sabaḳ “(bitki) sapı” < *sap* + *aḳ*

s. +(ğ)ınıḳ biyiktigi (To.79/17)

bul türdiḳ s. +(ğ)ın (To.80/27)

sadaḳ “yay” < Moğ. *sağadaḳ* “ok kılıfı” (L, 656)

s. +(ğ)ımdı (S.61/43)

saf “saf” < Ar. *sâf*

s. argımaḳ (Er.48/6)

sağan “sana” < *saḡa*

s. (Ü.48/3; S.61/67; J.73/167,171,174,184; Dos.476/2; Kım.481/25,484/41)

saḡın- “özlemek” < ET. *saḡın-* (ED, 812)

öz üyin s.-ıp (J.70/37)

s.-dım (Tuw.474/2)

s.-am (Tuw.475/29)

sakṭa- “saklamak” < ET. *sakṭa-* (ED, 810)

s.-y almay (Dos.476/15)

sal- “(bir şeyi bir yere) koymak, bırakmak; göndermek, yollamak; (yuva) yapmak; (şarkı) söylemek” < ET. *sal-* (ED, 824)

s.-dı (Ku.39/6)

s.-adı (Ku.39/22, 40/57; Şöj. 252/51)

otka s.-ııdar (Ü.49/46)

otka s.-uwğa (Ü.49/67)

kulak s. (Ü.50/110)

şanşa s.-ıp (S.60/26,29)

ala s.-ıp (S.61/44)

baylap s.-ıp (S.61/48)

töge s.-ıp (S.61/51)

sawsak s.-adı (Ka.15/12)

gül s.-adı (To.80/26)

kus s.-ıp (Tü.13/34)

s.-adı (Tar.15/10)

oynaş s.-ıp (Ak.16/27)

s.-ğan uyasın (Bü.91/18)

än s.-atın (Kıs 477/17)

otka s.-ıp (Baş.479/33)

türtki s.-ıp (Kım.481/23)

s.-sa (Kım.482/48)

oş s.-ğan (Er.48/30)

sırlap s.-ğan jebedey (Er.49/66)

s.-ğanda (Şöj.252/42)

s.-amin (Şöj.253/111)

salar “koyacak” < *sal-* + *-ar*

alıp jerge s. +ğa (Er.49/36)

salıstır- “karşılaştırmak” < *sal-* + *-(ı)s-* + *-tır-*

s.-ğanda (Kö.13/21)

salmak “ağırlık” < *sal-* + *-mak*

s. +(ğ)ı 6 – 7 kg (Tü.13/4)

s. +(ğ)ı 20-35 kg (Kas.15/12)

s. +(ğ)ı 230 g. (Ta.15/2)

s. +(ğ)ı 38–50 g. (Ak.16/17)

s. +(ğ)ı 2 – 2,5 kg (Ak.18/2)

eñ joğarı s. +(ğ)ı 37 kg (El.24/7)

s. +(ğ)ı 6 kg (Bü.94/2)

salt “tek, yalnız, tek başına”

s. attı “ata tek, yalnız binen” (Ku.39/41)

saluw “bina (yapı)” < *sal-* + *-(u)w*

är kayda bar s. +ım (Şöj.254/127)

samırsın “gökknar (*Abies*)”

s. (Al.96/4)

s. ormanında (Kö.12/4)

san (I) “bacak”

s. +ına (J.74/216)

san (II) “sayı” < ET. *sa-* ve Kaz. + *-n*

jelek s. +ı (To.80/29)

atalıqtarınıñ s. +ı (To.80/34)

tuqım s. +ı (To.80/42)

bul kustiñ s. +ı (Tar.15/24)

aķbas tırnanıñ s. +ı (Aķb.18/10)

s. +ı ösip (Aķb.18/13)

sana- “saymak” < *san* + *a-*

s.-may (S.60/24)

eseptep s.-p turayın (J.72/133)

ķadirli s.-ğan adamdarınan (J.72/144)

sanitar “sağlık” < Ru. *sanitar* (*санитар*)

tabiyğat s. +ı (Ķas.15/35)

sap “sap” < ET. *sap* (ED, 782)

s. +tı ketpen (T.56/100)

s. +(b)ı (T.56/104)

ķamşınıñ s. +(b)ı (J.70/33)

sapır- “(kıımız) sallanmak, köpürmek”

s.-sañ (Ķım.482/38)

sar “büyük / geniş”

s. şarağa (Ķım.482/38)

saray “saray” < Fa. *serây*

özi s. +ına (J.70/36)

keñ s. +day (J.70/47,55)

sargılt “sarımsı” < *sarı* + *ğilt*

s. tüske (Baķ.478/14)

sargış “sarımsı” < *sarı* + *ğış*

s. – ķoşķıl (Ta.16/8)

sarı “sarı” < ET. *sarığ* (ED, 848)

sarı (jelezok) sızıķtıñ boluwı (Ķa.15/14)

s. jāne s. (Ta.16/20)

aşıķ s. (Tü.13/9)

s. tüsti ķawırsınımen (Ak.16/20)

sarışunaķ “gelen(g)i (tarla faresi) (*Spermophilus*)” < *sarı* ve *şunaķ*

s. (Bü.91/28)

sart “iki nesnenin birbirine çarpmasından çıkan ses, çatırtı” (yansıma sözcük)

s. etip (T.56/105)

s. ta s. (Kım.482/31)

sartta – surt “iki nesnesin çarpışmasından çıkan ses”

s.bolıp jatķan (S.61/65)

sat- “satmak” < ET. *sat-* (ED, 798)

s. (J.74/193)

saur “Saur (Dağları)” < Ru. *Saur (Caýp)*

s. arşası (Ty.122/13)

s. (Al.96/3)

saw “sağlıklı” < ET. *sağ* (ED, 803)

denim s. (Ü.48/21)

denim s. +dan (Şöj.253/112)

saw- “sağmak” < ET. *sağ-* (ED, 804)

s.-amın dep (Ku. 39/3)

savanna “savan(a)” < Ru. *savanna (саванна)*

jartılay s. +lardıñ (Ty.122/9)

savsak “parmak”

bes s. (J.69/20)

s. saladı (Ka.15/11)

s. ķawırsındarı (Bü.91/8)

say “vadi”

s. +dan (Kım.481/17)

sayabağ “park” < Fa. *sâyeban*

demalıs s. +tarında (Ta.16/25)

sayın “her”

jıl s. (Kas.15/31)

sayla- “seçmek”

s. -p berip (Ku.39/17)

s. -ğan (Er.48/6)

sayran “eğlence” < Ar. *seyrân*

s. etip (Tuw.475/28)

saz “saz, bataklık” < Çağ., Kıp. *saz*

s. +dı jerlerde (Kö.12/5)

s. +dı jerlerdiñ jiyeginde (Ka.15/7)

s. +dı jäne kumdı şölderde (To.79/7)

s. balşıqtan (To.79/12)

s. +dı jerlerdi (Akb.18/4)

sebeb “sebeb, neden” < Ar. *sabab* (ArİS, 392)

s. +i (K1.45/76; J.71/79,81; Ka.15/27; Kas.15/35)

sebil- “(tohum) saçılmak” < ET. *sep-* + *-(i)l-*

s. -ip qalatın (To.80/36)

segiz “sekiz” < ET. *sekiz*

s. +i (T.54/4,20)

s. taz (T.54/6,23,25,28,55/45,53,70,56/74,79)

s. ögizin (T.54/23)

s. tazşa (T.55/59)

s. karıs (Kım.481/10)

s. uymak (Şöj.251/36)

segment “bölüm” < Ru. *segment* (сегмент)

bölek s. +terge (To.80/28)

sekir- “atlamak, sıçramak” < ET. *sékri-* (ED, 822)

s. (Ku.39/43)

s.-gen kezde (Ku.39/44)

s.-ip ketip (T.55/38)

seksen segiz “seksen sekiz” < ET. *seksen sekiz*

s. anđıgan (Er.49/78)

selewli “dikenli otlu” < *selew* (*Aristida*) +*li*

aķ s. (Aķ.16/6)

sen “sen, 2.tekil kişi adılı” < ET. *sen*

s. (Ku.39/11,16,40/58,59;Ü.48/13,28,49/68,50/108;T.55/67,56/75,96,

102; J.69/7; Dos.476/10; Er.48/20; Şöj.251/39, 252/41,252/66,253/89)

s. +i (Kı.44/69,70; T.56/106; Tuw.474/2,10; Kım.481/3)

s. +iki (Ü.49/34)

s. +iņ (Ü.50/95,107,110)

s. +de (Tuw.475/19)

s. +nen (*senen*) (Tuw.475/21; Kım.482/53; Şöj.252/54,253/104)

s. +iņ jöniņ (Kım.481/13)

s. +iņ osiņ (Kım.481/19)

s. +nen (*senen*) *sāndi* (Kım.482/47)

s. öziņ (Şöj.253/81)

s. be soķır? (Şöj.253/84)

s. +iņ şeşeņ (Şöj.253/117)

sender “siz, 2.çoğul kişi adlı” < *sen* + *der*

s. +ge (Kı.43/19; T.56/82)

s. (T.55/49)

s. +i (T.56/92)

serik “arkadaş” < Ar. *şarîk* (ArİS, 469)

göl s. +teri (Ta.16/15)

s. şiyımaylağan (Dos.476/9)

sez- “sezmek, hissetmek” < ET. (Kar.) *sézik-* (ED, 862)

s. -gen (Kı.44/65)

s. -ip (T.55/59)

sälem “selam” < Ar. *salâm* (ArİS, 425)

s. arnap (Dos.476/2)

s. üşin (Kım.481/27)

sän “güzellik”

s. berip turadı (To.79/21)

sändi “şanlı” < *sän* + *dî*

senen s. (Kım.482/47)

säwir “nisan”

s. +de (Tar.15/9)

säwlet “güzellik”

s. +iñdi buzıp keter (Kım.482/51)

sıban- “sıvamak” < ET. *suva-* ve Kaz. + *-n-*

eki kolın s. -ıp jiberip (J.74/208)

sıkıldı “benzer; gibi”

böten adam s. (Ü.48/19)

sıkır – sıkır “gıcır gıcır” krş. TTü. *şıkır şıkır*

jüredi s. – s. (Kıs 478/27)

sımbattu “endamlı”

s. (Ü.48/27; Kas.15/9)

s. kustıñ (Tar.15/3)

sın- “kırılmak” < ET. *sın-* (ED, 833)

s.-ıp (Ku.39/44)

s.-dıradı (Kı.44/60)

s.-dırğanım (Kı.45/78)

kamşınıñ sabı s.-dı (J.70/33)

sındır- “kırmak” < *sın-* + *-dır-*

alpıs ala balta s.-ğan (Er.49/59)

s.-arsıñ (Şöj.253/79)

sın – sıyık “rahatlık”

s. (Kım.482/51)

sıpayşılık “kibarlık” < Ar. *sıpa* + *yı* + *şı* + *lık*

s. (Er.48/29)

sır “sır” < Ar. *sirr* (ArİS, 404)

s. +dı şaşkan (Dos.476/15)

sırla- “boyamak” < *sır* + *la-*

s.-p salğan jebedey (Er.49/66)

sırt “dış” < ET. *sırt* (ED, 846)

s. +tan kaytıptı (S.60/11)

kostıñ s. +ına (J.70/49)

üydıñ s. +inan (J.71/92)

s. +ka şıktı (J.72/128)

üydin s. +ına (J.74/207)

ülken kulahtarının s. jağı (Tü.13/11)

sıy- “girmek” < ET. *sığ-* (ED, 804)

ķandı köbe s.-mağan (Er.49/52)

sıydır- “sığdırmak, aldirmek” < ET. *sıgtur-* (ED, 807)

s.-may (J.72/121)

sızıķ “çizgi”

sarı (jelezok) s.+tıñ boluwı (Ka.15/14)

sibir balkarağayı “Sibir melez çamı (*Larix*)”

s. (Al.96/6)

sibir ķarağayı “Sibir çamı (*Pinus*)”

s. (Al.96/4)

sibir şırşası “Sibir ladini (*Picea obovata*)”

s. (Al.96/4)

sirä “galiba, belki”

s. (J.72/149,73/155,175,74/200)

siya “mürekkep” < Fa. *siyâh* (Ste, 713)

ķoyu s. (To.80/32)

siyaķtı “gibi” < *siyaķ* “görünüş” + *tı*

aldıñğı tür s. (Ka.15/6)

jırtķış s. (Ka.15/36)

ereseķteri s. (Tar.15/17)

baskaları s. (Aķ.16/18)

jıñışke s. (Aķ.16/24)

siyin- “sığınmak” < ET. *sıgın-* (ED, 813)

s.-adı ķudayına (Kıs 478/30)

siykır “büyücülük; sır”

s. ma (Kım.481/19)

siypa- “okşamak” krş. *sile-* (ŞeT, 278) ?

murtın s.-ydy (J.71/107)

kasın s.-ydy (J.71/107,108)

şasın s.-ydy (J.72/109)

jayulı jatқан tuwlaqtıñ tügin s.-ydy (J.72/110)

siyrek “seyrek” < ET. *sedrek* (ED, 802)

s. şaşaktı (Ka.15/16)

s. (El.24/25)

öte s. (Bü.91/17)

siz “siz, 2.çoğul kişi adılı” < ET. *siz*

s. +diñ (Kı.45/75,76; Ü.50/82)

s. (Ü.50/87,111; J.71/78,73/166)

s. +ge (J.72/130)

s. +der dariya (Şöj.251/21)

sm (kıs.) “santimetre”

70 s. +ge (To.79/17)

2 – 3 s. (To.80/27)

5 s. +ge deyin (To.80/33)

70 – 77 s. (Tü.13/4)

55 s. +ge deyin (Tü.13/5)

100 – 130 s. (Kas.15/11)

kanatınıñ kulaşı 225 s. (Bü.94/2)

sodan “ondan” < *sol + dan*

s. (Ku.39/44)

soğan “ona”

s. (Kı.44/32,39; J.73/181)

soķ- “vurmak, çarpmak” < ET. *soķ-* (ED, 805)

urıp s.-ıp (Ü.50/81)

s.-(ğ)ıp (J.74/217; Kıs 478/20)

soķır “kör” < Moğ. *soķur* (L, 730)

s.+ıñ kim? (Şöj.251/17)

taz ben s. (Şöj.251/19)

mına s. (Şöj.251/23)

s. (Şöj.252/54,73,253/81,82, 254/128)

tuwa s. (Şöj.252/58)

s. – aw (Şöj.252/61,253/103)

sen be s.? (Şöj.253/84)

s. deseñ (Şöj.253/86)

ķuw s. (Şöj.253/91)

mundar s. (Şöj.254/124)

soķtıķ- “çarpişmak” < *soķ-* + *-tıķ-*

s.-pa (Şöj.253/79)

sol “o, işaret adılı”

s. üyine (Ku.40/52)

s.+lardan (Kı.43/9)

s. (Kı.44/46; Ü.50/87,94)

s. waķıtta (Kı.45/79)

s.+ı (somı) (Ü.49/46,50/79; T.54/13; J.73/172,185,74/195)

s. kezde (T.54/12,55/38,100)

s. waķıtta (T.55/69)

s. +(n)ıñ (S.61/54)
s. (Jänibek) ħannıñ zamanında (J.69/1)
s. ketüwden (J.70/64)
s. üş kızdıñ (J.71/67,70)
s. kızdı (J.72/119)
s. kelinşekti (J.73/156)
s. adamdardıñ birewi (J.73/165)
s. tädbirge (J.73/170)
sağan tädbir s. (J.73/174)
s. edi (J.74/213)
aytқанım s. (Dos.477/18)

sol “sol” < ET. *sol* (ED, 824)

s. kolin (Ü.48/7,50/78)
s. (Ü.50/103)

solay “böyle” < *sol* + *ay*

s. desip (J.72/135)
iye s. (Kım.482/36)

soltüstik “kuzey” < *sol* + *tüstik*

s. (A1.96/4)
s. tyan’ – şandık top (Ty. 122/2)
s. tyan’ – şan’nıñ (Ty.122/12)
respublikamızdın s.+(g)indegi (Aq.16/5)
s. kaspiyde (Aq.16/12)
qazasqtannıñ s.+(g)indegi (El.24/1)

sonan “(ondan) sonra” < *sol* + *dan*

s. (Ku.39/29; Ü.50/82; J.69/19,70/60,63,71/86,90,96,105,72/110,115,117,120,
143,73/165,171,188,74/198,20)

sonan soñ “ondan sonra” (Ku.39/3,25; T.54/25; S.61/56,15,16; J.70/39)

sonaw “şu (geçen), ta” < *sol* + *aw*

s. *küngi* (J.72/130)

sonda “o sırada; o zamanda” < *sol* + *da*

s. (Ku.39/48; K1.43/5,44/37,46; K1.44/71,45/74; Ü.49/52,69,50/76,94,113;
T.54/21,55/34,56/79,86,92,99,106;
J.70/46,54,71/75,81,72/129,74/208,216,218; Kım.481/13; Şöj.250/5,251/8,30;
Şöj.254/119,140)

sonday “onun / bunun gibi, çok”

s. *zalalı* (Ku.39/39)

s. *aķ* (Ta.16/6; Al.96/3)

sondıktan “o nedenle; onun için” < *son + *dık* + *tan*

s. (Ta.16/21; To.80/44; Tü.13/31; Tar.15/26; Aķb.18/11; Bü.91/14)

sonımen “kısaca, özetle, öylece”

s. (Ku.39/49; Tü.13/21; Bü.91/30)

sonşa “o kadar” < *sonça*

s. (K1.43/19)

soñ “sonra; son” < ET. *soñ*

s. (K1.43/26,44/44,66,45/77; Ü.48/15,50/81)

s. +*inan* (Ü.49/57; T.55/60)

buyırğan s. (Ü.50/88)

degen s. (Ü.50/90)

barğan s. (T.54/19)

tañ atқан s. (T.54/29)

keşke taman bolğan s. (T.56/73)

suwğa tüsken soñ (T.56/89)

kirgen s. (J.69/13)

qaytqannan s. (J.70/35)

turuwşı bolmağan s. (J.70/36)

ketken s. (J.70/42)

şakırıp kelgen s. (J.70/60)

kün jawğan s. (J.71/69)

otırğan s. (J.71/99,73/155)

jolğa şıqqan s. (J.71/113)

aman – tügel surağan s. (J.72/115)

kiyratatın bolğan s. (J.72/126)

tämäm bolğan s. (J.74/202)

pisip jetilgen s. (Kö.13/19; To.80/42)

mawsımınñ s.+ında (Aqb.18/35)

soñğı “son” < *soñ* + *ğı*

s. onjıldıkta (Tar.15/24)

s. 20. jıl işinde (Aqb.18/12)

sopak “oval”

s. (To.80/41)

sopı “sofu” < Ar. *şûfî* (ArİS, 531)

s. (Qım.482/30)

sorlı “talıhsız” < *sor* + *lı*

s. kedey (Qım.482/42)

soy- “(hayvan) kesmek, yüzmek” < ET. *soy-* (ED, 858)

s-saŋ (Ku.39/29)

s.-ğan eken (Ku.39/30)

s.-ğan yerge (Ku.39/32)

s.-ıp jatsa (Ku.39/45; T.54/8)

s.-ıp bolğannan keyin (Ku.39/46)

s.-ıp (Ku.40/55; T.54/22,24; S.61/56)

s. (J.73/192)

s.-(ğ)ıp aluwğa boladı (Tü.13/37)

soyıl “topuz; kalın sopa”

s.+men (S.60/19)

soyқан “felaket”

s.+bısıŋ? (Şöj.252/66)

soyulı “kesilmiş” < *soy-* + *-ulı*

s. eşki (Ku.40/61)

sozıl- “uzanmak; süzölmek” < *soz-* + *-(ı)l-*

l ayga s.-adı (To.79/18)

s.-ıp uşadı (Akb.18/41)

sön- “sönmek” < ET. *sön-* (ED, 834)

s.-gen (Bağ.478/19)

söyle- “anlatmak”

s.-gen eken (Ku.39/42)

s.-ymin (S.60/8)

s.-sem (Tuw.474/6)

s.-ydi (Er.48/13)

kalay s.-ydi (Şöj.251/24)

s.-r sözge (Şöj.253/91)

söyles- “konuşmak” < *söyle-* + *-ş-*

s.! (J.71/92)

sonaw küngi kelgen konakka s.-ip (J.72/131)

söytip “böylece, öylece” < *solay et-* + *-(i)p*

s. (Ku.39/34,41, 40/63; Kı.45/82; T.55/49; J.72/139; Kas.15/24; Tar.15/20)

söz “söz” < ET. *söz*

s. +in (Kı.44/72; T.55/36,56/93)

s. +ine (Ü.49/35)

s. +i (Ü.49/39)

s. + diñ (Ü.50/80)

s. (Ü.50/91,103; Şöj.252/67)

s. +imniñ (Ü.50/93)

bul s. +di (T.55/53)

s. +ge (J.69/2; Şöj.253/91)

bul s. +inen (J.70/34)

muna s. +di (J.70/54)

bul kızdñ s. +ine (J.71/87)

eşbir s. joķ (J.72/111)

s. +ge şeşen adam (J.73/159)

bul s. +ge (J.73/175)

bir awır s. (J.73/181)

awır s. (J.73/183,187)

s. +ben (Kö.12/5)

bizdñ s. +dñ (Dos.476/11)

osı s. +di (Baķ.479/30)

awzıynan şıkkan s. +iñ (Kım.482/35)

s. +iñ dāmdi (Kım.482/46)

s. +iñ (Kım.482/49)

s. +im (Kım.482/57)

kuran s. +i (Şöj.251/26)

bul s. +di (Şöj.251/39)

s. +iñdi (Şöj.252/74)

s. +ime (Şöj.254/138)

sultan “sultan; kişi adı < Ar. *sulṭān*

arıstanbek ulı s. (Er.49/38)

ağa s. (Şöj.254/134)

suluw “güzel” < ET. *silig* (ED, 826)

bağıtsız s. (Bağ.478/1)

s. kızdın (Bağ.478/2)

suptropiktik “subtropikli” < Ru. *subtropiki* “bir çeşit iklim kuşağı” ve Kaz. *+tik*

japırağı s. (Ta.16/10)

sur “boz renk”

s. tüsti (Kö.12/8; Ta.16/9)

jumsağ s. (Kö.13/16)

külgin – s. (To.80/49)

s. – kızıl қошқıl (Tü.13/9)

aşığ s. tüsten (Kas.15/13)

jüni қоғır s. tüsti (El.24/10)

s. +ı ketken (Kıs 477/15)

sura- “sormak; istemek, rica etmek” < Moğ. *sura-* (L, 738)

s.-ptı (K1.43/12,17; J.73/180)

s.ydı (K1.44/45,69,45/75; Ü.48/10,2,49/64,50/107; T.54/14,21,55/62,56/76,

81,97; J.72/117,74/207; Şöj.251/7)

s.-tadı (Ü.49/65)

s.-dı (Ü.50/80; T.55/45; J.71/80,88)

keşüw s.-p (Ü.50/114)

s.-ğan (J.69/3)

s.-yın (J.69/5)

s.-ysin (J.71/101)

aman – tügel s.-ğan soñ (J.72/115)

s.-maymın (J.72/134)

nesine s.-ysin (J.72/147)

keñes s.-ptı (J.73/162)

s.-ymın (Şöj.252/54)

surıptaw “seçilim” < *surıpta-* + *-w*

tabiygiy s.+dıñ (Kas.15/39)

sustan- “sesini yükseltmek”

tagı da s.-ıp (Şöj.251/23)

suw “su” < ET. *suw*

s. (K1.43/9; J.71/103)

s. suraptı (K1.43/12)

s. beripti (K1.43/12)

s.+dı (K1.43/12)

s.+dıñ (T.56/77)

s.+ğa tüsken soñ (T.56/89)

s. +dan (T.56/75)

s. +dın (T.56/80)

s. +ğa tüsiredi (T.56/89)

s. +ğa (T.56/93)

köldin s. +ı (S.60/17)

s. iştin suwat (S.60/23)

s. +ğa tüse kalğanımda (S.61/33,37)

s. kılıp (J.71/82)

s. kılmay (J.71/84)

işken s. +ın (Tuw.474/8)

s. +ın tüsti (Er.48/25)

suwal- “kurumak”

kemeñ s. -dı (J.70/28)

s. -ıp kalğan (Bağ.478/15)

suwar- “(hayvana) su vermek; sulamak” < ET. *suvğar-* (ED, 786)

s. -ayın (S.60/16)

suwat “suluk, yalak”

suw iştin s. (S.60/23)

suwı- “soğumak” < ET. *soğı-* (ED, 806)

senen s. -ıp (Tuw.475/21)

suwıķ “soğuk” < ET. *soğıķ* (ED, 808)

s. habar (Kı.43/29)

s. +ķa (Ta.16/23)

jıldın s. merziminde (Kas.15/22)

jılı s. (Kıs 478/23)

suwin “geyikler ailesine giren iri hayvan” < ET. *sıgun* (ED, 811)

s. tüsti (Er.48/25)

suwir “marmot (*Marmota*)”

s. (Bü.91/28)

suwir- “çekmek (çıkarmak)”

s.-ip alıp (Ü.50/102)

awır kılış s.-ğan (Er.49/46)

suwırıl- “koparılmak” < *suwir-* + *-(ı)l-*

s.-ip şabar batır (Er.48/26)

suwsar “zerdeva (ağaç sansarı) (*Martes martes*)” (Kubbealtı)

ğara s. bōrik (Er.49/74)

suwsın “içecek”

s. ber (J.69/14)

sübedey “biftek gibi” < *sübe* + *dey*

bütün şıkkan s. (Er.49/64)

süt “süt” < ET. *süt* (ED, 798)

s. pisirip (Ku. 39/7)

süy- “sevmek; beğenmek” < ET. *sev-* (ED, 784)

wezir bolıwdı s.-gender (S.60/7)

süyken- “yanaşmak” < *süyke-* + *-n-*

s.-ip (J.72/125)

süyt- “sevdirmek; beğendirmek” < *süy-* + *-t-*

s.-ip jürip (J.70/57)

süytip “öylece”

s. (J.70/66)

Ş

şabuwl jasa- “saldırmak / yağma yapmak” < *çapavul ve *jasa-*

j.-ydl (Kas.15/18)

şahar ~ şähär “şehir” < Fa. *šahr* (Ste, 769)

ş. + *ğa* (Ku.39/19)

ş. + *de* (Kı.44/31)

şagın “küçük”

ş. (El.24/4)

şak “zaman; çağ” < Moğ. *çağ* (L, 156)

jemis bergen ş. + (ğ)ında (Ta.16/22)

ömirdiñ ğaziyz ş. + (ğ)ı (Bağ.478/17)

körgen ş. + ta (Bağ.479/24)

şırak körmey jürgen ş. + ta (Şöj.254/118)

şakır- “çağırarak” < ET. *çağır-/çaқır-* (ED, 410)

ş. -*ıp alıp* (Kı.44/47)

ş. -*ıñdar* (Ü.48/26)

ş. -*ıp jatır* (T.56/92)

jar ş. -rıptı (S.60/1)

ş. -*ıp keliñiz!* (J.70/59)

ş. -*ıp kelgen soñ* (J.70/60)

ş. -*ıp* (J.73/167)

ş. -*ıp alıp* (J.73/171)

şakırımday “bir kilometre kadar” < *şakır-* + *-ım* + *day*

jarım ş. dariyanıñ (T.55/68)

şal “ihtiyar” < ET. *çal* “gri renk; gri saç rengi; yaşlı (erkek)” (ED, 417)

ş. (Ku.39/1,2,24,25,29, 40/62; J.71/95)

ş. +*dı* (Ku.40/51)

ş. +*dıñ* (Ü.49/38)

bir aksaķal ş. (J.71/93)

kempir – ş. +*dan* (J.71/98)

ş. +*dıñ* *öziniñ üyine* (J.72/136)

ş. +*dar* (Kıs 477/11)

kuw bas ş. +*ğa* (Baķ.479/29)

ş. +*dardıñ pisken dawsıñ* (Kım.481/22)

şaldır- “çelmek taktırmak” < ET. *çal-* (ED, 417) ve Kaz. + *-dır-*

kuwıp ş. -*ğan* (Er.49/40)

şalkı- “salınmak”

ş. -*p*. (Kım.481/9)

şama “güç”

ş. +*sı* (Kı.44/65)

şanşa “küçük fıçı” < *şan* + *şa*

ş. *salıp* (S.60/26,29)

şanşar “özel bir yer adı”

ş. *elindegi* (Şöj.250/2)

ş. +*dıñ* (Şöj.251/16)

şanış- “saplanmak”

küşigen jündi ok ş. -*ķan* (Er.49/75)

şanşı- “batırmak, saplamak” < ET. *sanç-* (ED, 835)

pışağımdı ş. -*p* (S.60/27)

şanşıl- “saplanmak” < *şanşı-* + *-l-*

kaljuwırday ş.-ğan (Er.49/76)

şap- “dolu dizgin gitmek; keskin bir aletle kesmek, biçmek; bir şeye yapışmak, tutunmak; yakalamak” < ET. *çap-* (ED, 394)

ş.-tı (Ku.39/37)

ş.-(b)ayın (Ü.50/102)

tekke ş.-(w)ıp (Kım.482/54)

suwırılıp ş.-(b)ar batır (Er.48/26)

bir ş.-kan (Er.48/31)

ş.-(w)ıp (Şöj.254/139)

şaptır- “yarıştırmak” < *şap-* + *-tır-*

at ş.-ğan (Şöj.251/16)

şar “top” < Ru. *şar* (*uap*)

tutaskan ş. tärizdi (Ta.16/19)

şara “büyük tahta kap”

sar ş.+ğa (Kım.482/38)

şarana “amniyon, yeni doğmuş insan veya hayvan yavrusu üzerindeki zar”

ş.+sı (Ku.40/62)

şarbi “ince, yağlı zar, karın zarı”

ş.+sın (Ku.40/55)

şarşa- “yorulmak”

tez ş.-p kaladı (Tü.13/32)

şarşı “kare”

ş. topta (Şöj. 252/44)

şaruwan “çiftçi”

ş.+ı (Kıs 478/26)

şart “şart” < Ar. *şarṭ*

ş. + tarıma (Dos.477/20)

şaş “saç” < ET. *saç* (ED, 794)

ş. + ın siypaydı (J.71/108, 72/109)

şaş- “saçmak” < ET. *saç-* (ED, 794)

sırdı ş.-kan (Dos.476/15)

ş.- kan (Şöj.252/68)

şaşak “saçak, salkım” < *şaş + ak*

siyrek ş. + tı (Ka.15/16)

är. ş. + (ğ)ında (Ka.15/16)

şatastır- “karıştırmak”

ş.-adı (El.24/22)

şatıp – put “anlamsız konuşma”

ş. (Kım.482/46)

şatır “çatı” < ET. *çatır*

üyelerdiñ ş. + ında (To.79/11)

şattık “neşe”

ş. bolsa (Dos.476/12)

şay “çay” < Moğ. *çay* (L, 160) < Çin. *cha*

ş. + ını koyıp (J.71/102)

ş. işip (J.71/106)

ş. – şeker (J.74/194)

şaytan “şeytan” < Ar. *şayṭân* (ArİS, 497)

ş. habardar eken (T.56/95)

ş. (T.56/96,99,103)

ş. + ğa (T.56/101)

ş. + *nıñ mañdayına* (T.56/105)

ş. + *bısıñ?* (Şöj.252/69)

şege “çivi”

bolıp ş. (Tuw.475/17)

şegirtke “çekirge” < ET. *çekürge* (ED, 416)

ş. (Tar.15/18)

ş. + *lermen* (Ağ.16/33)

şeke “şakak”

ş. + *mnenen* (S.60/21)

ş. + *lerine* (S.61/70)

şeker “şeker” < Fa. *şeker*

şay – ş. (J.74/194)

ş. (Dos.476/3)

şer “hüzün” < Ar. *şerr*

işimdegi ş. + im (Tuw.474/6)

şeş- “çözmek; çıkarmak” < ET. *çöj-* / *çöz-* (ED, 400)

ş. - *eyin* (Kı.44/58)

ş. - *pekşi bolıp* (Kı.44/59)

beşpetin ş. - ip (J.71/73)

ş. - *ip* (J.71/78)

şer “keder” < Ar. *şerr*

kayğı – ş. + *ge* (Bağ.478/7)

şeşe “anne” < (*çeçe) < Çağ. *çiçe*

ş. + *ke* (Kı.39/10,16)

ş. + *si* (T.54/3,55/38)

ş. + *sin* (T.54/27,29)

ş. +*sini* (T.54/30,55/31,42)

ş. +*mdi* (T.55/35,46)

ş. +*m ay* ! (T.55/39)

ş. +*mni* (T.55/40)

ş. +*me* (T.55/47,50; J.71/83)

ş. +*leri* (T.55/49)

ş. +*lerin* (T.55/53,54)

kart ş. +*m* (J.71/82)

äke – ş. +*m* (J.71/85)

seni ş. +*η* (Şöj.253/117)

şeşek “çiçek hastalığı” < ET. *çêçeg* (ED, 400)

ş. +*ke* (To.80/48)

şeşen “söz ustası” < Moğ. *seçen* (L, 680)

sözge ş. *adam* (J.73/159)

sen de ş. (Şöj.252/41)

men de ş. (Şöj.252/41)

şet “uç; dış, uzak yer” < Çağ. *çet* (ŞeT, 306) krş. *çit* (ED, 401)

ş. +*ine* (Kı.43/29)

ş. +*inen* (Kı.44/32)

kanatının ş. +*indegi* (Ak.16/19)

ş. *kongan* (Er.48/15)

şäwgim “çaydanlık”

ş. +*derin* (Ku.39/19)

şıbn “karasinek (*Muscidae*)” < ET. (Kar.) *çıbn* (ED, 838)

ş. +*nın kömegimen* (Ka.15/18)

ş. +*dar* (To.80/38)

şıbık “çubuk” < ET. *çıbık* (ED, 395)

uzın ş. (T.56/88)

ş. +tı (T.56/90)

şıda- “dayanmak” < Moğ. *şıda-* (L, 176)

ş. -mastık (Kıs 478/20)

ş. -y almay (Bak.479/25)

ş. -may (Er.48/8)

bopsağa ş. (Er.50/87)

şıdatpa- “rahat vermemek” < *şıda-* + *-t-* + *-pa-*

ş. -y (Ü.50/84)

şığar- “(kuş) yumurtlamak; çıkarmak” < ET. (Kar.) *çıkar-* (ED, 410)

balapan basıp ş. -adı (Ağ.16/31)

kezek basıp ş. -adı (Ağb.18/30)

ş. (Kı.43/23)

ş. -uw kerek (Şöj.251/31)

şığarıl- “çıkarılmak” < *şıkar-* + *-(i)l-*

ş. -ğan (Ağb.18/21)

şığıs “doğu” < *şığ-* + *-(i)s*

ş. jāne ortalık Kazakstannıñ (Ka.15/3)

Kırğız Alatawı jotalarınıñ ş. bölgi (Ty. 122/4)

şığ- “çıkma; yola, sefere çıkmak; bitki çıkmak, bitmek” < ET. *çık-* (ED, 405)

ş. -(ğ)ıp jatır (Ku.39/13)

ş. -(ğ)atın kisiniñ (Ku.39/14)

ş. -(ğ)a goy (Ku.39/16)

ş. -(ğ)adı (Kı.44/36,45/83; J.73/177,74/210; Tar.15/13)

ş. -(ğ)ıp (Ku.39/26; Ü.48/15,49/50,60,50/82,92; T.56/75; S.60/26,

28,31; J.70/51,71/93)
ş.-(ğ)ıp *karaganımda* (S.60/29)
öte ş.-tım (S.61/36,40)
ş.-*pakşı boladı* (K1.43/28)
ş.-*arsıñ* (K1.44/56)
ş.-*kan tis eken* (K1.45/79)
eldiñ üstinen ş.+tım (S.62/77)
ş.-(ğ)ıp *ketedı eken* (J.70/49)
kün bulttan ş.-kan kezinde (J.71/99)
jolğa ş.-(ğ)adı (J.72/112)
jolğa ş.-kan soñ (J.72/113)
ş.-(ğ)ıptı (J.72/122,74/201)
sırtka ş.+tı (J.72/128)
bağıp ş.-(ğ)armız (J.74/195)
barmaq bolıp ş.-tı (J.74/204)
ıgısıp ş.-(ğ)a beredi (Kö.13/23)
ş.-*kıñ kelmis* (Kıs 478/23)
awzıñnan ş.-kan söziñ (Kım.482/35)
ş. (Kım 482/45)
jelip ş.-tı (Er.48/10)
ş.-*kan töbedey* (Er.49/63)
ş.-*kan sübedey* (Er.49/64)

şımır “güçlü”

ş. *emes* (Ağ.16/18)

şın “gerçek, doğru” < ET. (Uyg.) *çın* < Çin. *zhen*

ş. *battım* (S.61/38)

şınıyacak “çay takımı” < *şını* (?) ve *ayak*

ş. (Ku.39/19)

şırağım seslenme sözü “yavrum” < *şırağ* + *(ı)m*

ş. (J.71/76,80,87,74/211)

şırağ “ışık” < Fa. *çirâğ* (Ste, 389)

ş. *körmey* (Şöj.254/118)

şiray “görünüm; yüz, çehre” < Moğ. *çiray* (L, 191)

künniñ ş. +ına (Kıs 478/33)

şırıl-da- “cıldamak; (çocuk)ağlamak”

ş. -*p* (Tuw.474/3)

şırın “(meyve)suyu; (bitki) suyu (lateks)”

ş. +*dı jiydek tüsi* (Ta.16/19)

ş. +*dı ösimdikterdi* (Tü.13/27)

şırşa “ladin (*Picea*)”

ş. +*lı ormanınan* (Ty.122/12)

şilde “temmuz”

jazdın orta ş. +sinde (S.60/16)

ş. (Ka.15/22; El.24/16)

şilik “bodur ağaç / çalı”

buta ş. +terinde (Ta.16/5)

şirik “sünepe” < *çirik* < *çirük*

jaman ş. (Ü.49/41)

şirkin “zavallı” < Fa. *çirkîn* (Ste, 391)

ş. (Şöj.253/96)

şiymayla- “karalamak / çizmek ” < *şimay* “karalama” + *la-*

ş. -*ğan* (Dos.476/9)

şoğırlan- “toplanmak” < Kıp. *çoğu-* ?

ş.-ğan (Ka.15/17)

şoban → Er Şoban

ş. (Er.48/21)

ş. +nıñ kasında (Er.50/86)

şokır- “gagalamak”

dariyanıñ betin ş. (Şöj.251/22)

şomıl- “yikanmak” < *şom-* + *-ıl-* < ET. *şom-* (ED, 422)

ş.-may (Kı.45/78)

şoraday “soylu gibi” < Fa. + *day*

biy ulı ş. (Er.49/68)

şöje (kişi adı) “Şöje”

ş. men balta (Şöj.250/1)

ş. (Şöj.250/5,251/18,25,33,252/45,47,55,65,75,253/85,95,105,115,125,135)

ş. +niñ atı –jönin (Şöj.251/7)

ş. +niñ aytkanı (Şöj.251/8)

ş. akın (Şöj.252/41)

ş. +ge (Şöj.254/140)

şöl “çöl (bozkır)” < Moğ. *çöl* (L, 201)

kumdı ş. +derde (To.79/8)

ş. +derde (To.79/20)

ş. +derinde (Tar.15/23)

şöldi “çöllü” < *şöl* + *di*

ş. aymaqtarında (To.79/7)

şölde- “susamak” < *şöl* + *de-*

ş.-pti (Kı.43/8)

şöp “ot” < ET. *çöb* (ED, 394)

ş. (Ku.39/22)

ş. +*tiñ* (Ku.39/22)

ş. +*pen* (Ku.39/23; To.80/46; El.24/13)

iri ş. +*terdiñ* (Ty.122/10)

üygen ş. +*ten* (Kıs 478/19)

şubar “benekli” < Çağ. *çıpar* (ÇTS, 245)

4 ş. *jumurtkaların* (Tar.15/9)

şuñkır “çukur” krş. Çağdaş Uyğurca *çonkır* ve TTü. *çukur*

ş. +*da* (Tar.15/8)

şuw – ile “Kazakistan’daki sıradağ adları”

ş. *tawlarınan* (Kö.12/6)

T

ta “da bağlaç”

t. (T.55/58,56/79,80; Kıs 478/25; Kıım.482/56)

sart t. sart (Kıım.482/31)

tabağ “tabak” < Ar. *ṭabağ*

t. tartıp jürgen (S.62/77)

t. tartısıp (S.62/78)

bir t. qazı (S.62/79)

t. +tarın (S.62/81)

taban “taban” < ET. (Kar.) *taban* < *tapan

gül t. +ına (Ta.16/14)

aq t. (Er.48/27)

tabıl- “bulunmak” < *tap-* + *-(ı)l-*

ķaytse t.-asın (Ku.39/28)

t.-maptı (Ku.39/30)

jumıs t.-ılsa (Ü.48/22)

t.-maydı (J.73/165)

bolıp t.-adı (Al.96/6; Kas.15/40)

tabın “bazı hayvanların oluşturduğu sürünün genel adı, sürü”

bul t. (Şöj.254/138)

tabiyğat “doğa” < Ar. *ṭabīat*

t.+ķa (To.79/21)

t. sanitarı (Kas.15/34)

t.+tağı (Kas.15/38)

tabiyğiy “doğal” < Ar. *ṭabīʿi*

t. suriptawdıñ (Kas.15/39)

tağam “besin, yiyecek” < Ar. *taʿām*

bay t. (Ka.15/28)

täti t.+dardı (To.80/50)

tağı “daha, ve, bundan başka, da” < ET. *taķı*

t. (Ku.39/38; K1.43/18; K1.44/53,57; S.60/28; K1s 478/28; Şöj.251/6)

t. da (Şöj.251/23)

taķ “tam”

t. ķostı ķiyratatın bolğan soñ (J.72/125)

taķılđa- “hazır cevap vermek”

t.-ğan soķırırñ (Şöj.251/17)

taḫsır “efendim (hükümdar için)”

ḫup, t. (Ü.49/48)

t. (Ü.49/69,71,50/93; J.72/117,73/152,74/212)

ḫan t. (J.73/166)

bas t. (J.74/215)

taḫta “yaprak”

japıraq t. + sınıj joğarı beti (Ta.16/11)

tal “kavak” < ET. *tal* (ED, 489)

t. + dar tuḫımdası (Kö.12/2)

talas alatawı “Talas Aladağları”

t. + nıj (Ty. 122/6)

talap “talep” < Ar. *ṭaleb*

t. etken (Tuw.474/7)

talay “çok, birçok; çeşit çeşit” < Çağ. *talay* (ÇTS, 1070) < ET. *taloy*

t. jerde (Ḳu.39/39)

birt. jıl “birçok yıl” (Ü.50/99)

jediñ t. (Şöj.251/35)

eki t. (Şöj.251/37)

taldır- “bayıltmak” < ET. *tal-* + *-dır-*

t.-ar ḫamşımenen (Şöj.254/124)

tamaḫ “yemek”

t. (Ü.49/60)

tesik t. eken (J.69/20)

taman “yakın, doğru” < *tapa(n)* (ED, 435)

keşke t. bolğan soñ (T.56/73)

tamaşa kıl- “seyretmek” < Fa. *temâşâ* Kaz. *kıl-*

bek tamaşa k.-ıptı (J.72/150)

tamır “damar” < ET. *tamır* / *tamur* (ED, 508)

t. jüyesi (Kö.12/11)

t. +dan (Kö.12/12)

tamız “ağustos” < Ar. *temmûz*

t. (Ka.15/22; Ta.16/20)

mamır – t. aylarında (Ta.16/18)

tamuğ “cehennem” < Çağ. *tamuğ* (ÇTS, 1074) < ET. *tamu* (ED, 503)

jeti t. (Şöj.251/36)

tanı- “tanımak” < ET. *tanu-* (ED, 516)

t.-ydl (Ü.50/106)

t.-mastan (T.54/17,55/70)

tanıs “tanıdık” < *tanı-* + *-s*

t. (Ka.15/2)

tanımal “bilindik” < *tanı-* ve Moğ. + *-mal*

edäwir t. buta (Ka.15/4)

tañ (I) “tan (vakti)” < ET. *tañ* (ED, 510)

t. atadı “gün doğar” (Ku.40/60)

t. atқан соң (T.54/29; S.61/72)

tañ (II) “şaşkınlık” < ET. *tañ* (II) (ED, 510)

t. +ğa kaldım (Bağ.479/27)

tañerten “sabah, sabahleyin” < *tañ* ve *erte*

t. (Ku.40/57)

tap “tam” < Ar. *tâmm*

t. öziñizge layıq eken (J.73/152)

tap- “bulmak” < ET. *tap-* (ED, 435b)

t.-asıñ (Ku.39/29)

t.-tıñ ba? (Ku.40/59; J.72/116)

t.-tım ba? (Ku.40/60)

t.-(w)ıptı (Ü.50/96)

t.-(w)ıp alıp (T.54/8)

jawap t.-(w)ıp bere almas (J.69/6)

t.-(b)a almaydı (J.70/65)

t.-tım (J.72/117)

t.-(w)ıp (J.73/175; Kı.482/55)

t. ta (Kı.482/56)

adam t.-(w)ıp (Er.49/70)

tapkır “hazır cevap; kıvrak zekalı” < *tap* + *kır*

t. boldı (J.74/219)

tar “dar” < ET. *tar* (ED, 528)

t. kursoraktan (Tu.474/3)

tara- “dağılmak; yayılmak” < Moğ. *tara-* (L, 779)

t.-p (Kı.43/25)

t.-ğan (Ka.15/5,6)

taral- “dağılmak; yayılmak” < *tara-* + *-l-*

jelmen t.-adı (Kö.13/20)

keñ t.-ğanı (Ta.16/4)

jelmen t.-adı (Kö.13/20)

eñ keñ taraganı (To.79/4)

birneşe kilometrge deyin t.-adı (To.79/20)

t.-ğan (Tü.13/14)

keñ t.-ğan (El.24/4)

taraluw “dağılma” < *taral-* + *-(u)w*

t. aymağı (Ağ.16/3)

taramdal- “parçalara ayrılmak” < *tara-* + *-m* + *da-* + *-l-*

t.-ğan (To.80/29)

tarat- “dağıtmak” < *tara-* + *t-*

t.-adı (Ka.15/24)

tarbağatay “Tarbagatay Dağları”

t.+dan (To.79/5)

saur jäne t. (Al.96/3)

tarğak “kızkuşu (*Chettusia gregaria*)”

t. (Ta.15/1,26)

tarı “darı” < ET. *tarığ* (ED, 537)

t. (Şöj.252/59)

tarğa- “yayılmak” < Moğ. *tarğa-* (L, 779)

t.-r (Tuw.474/6)

tart- “çekmek; germek; taşımak; dönmek” < ET. *tart-* (ED, 534)

t.-ıñdar (Kı.44/62)

t.-ayın (Kı.44/67)

t.-amız (Kı.44/70)

tabak t.-ıp jürgen (S.62/77)

t.-ıp aluwğa bolmaydı (J.73/158)

t.-adı (To.80/37)

t.-ar (Tuw.474/9)

tartarlık “çekici” < *tart-* + *-ar* + *lık*

köz t. (Ta.16/23)

tartuw “taşıma” < *tart-* + *-(u)w*

tabağtarın t. +ğa (S.62/82)

tartıs- “birlikte taşımak, taşımak” < *tart-* + *-(ı)s-*

tabağ t.-ıp (S.62/78)

taslık “tesbih” < Ar. *tesbîh*

t. +tarın (Kım.482/31)

tas “taş” < ET. *taş* (ED, 557)

t. +ınan (Ku.39/43)

t. toltırıp (T.55/71,56/88)

t. +ı (T.56/77)

t. toltırındar (T.56/85,86)

t. +ka (S.60/30)

t. +tarmen (Akb.18/27)

tası- “taşımak” < ET. (Kar.) *taşı-* (ED, 561)

jem t.-ydl (Bü.91/23)

muz t.-ydl (Kıs 477/9)

tastı “taşlı” < *tas* + *tı*

kiyırşık t. jerlerde (To.79/8)

taşjargandar “taşkırangiller (*Saxifragaceae*)” < *tas* + *jar-* + *-ğan* + *dar*

t. tukımdası (Ka.15/2)

tasalan- “saklanmak” < *tasala-* + *-n-*

jawınnan t.-ıp (J.71/72)

t.-ıp otır (J.71/78)

tasta- “bırakmak, atmak, terketmek” < ET. *taş* ve Kaz. +*ta-*

t.-p (Ku.39/31; K1.43/22; Kö.12/12)

t.-ma (Ü.48/6,50/77,90)

t.-maw edi goy (Ü.49/54)

otqa t.-dik (Ü.49/67)

t.-p jiberip (T.55/72)

t.-dı (T.56/106)

t.-p kete beredi (Tar.15/14)

t.-r (Tuw.475/22)

bezip t.-p (Kım.482/40)

tastaqtı “taşlı” < *tastak* + *tı*

t. jāne kıyrışık tastı jerlerde (To.79/8)

tat- “tatmak; yemek” < ET. *tat-* (ED, 449)

dām t.-kan (Ü.48/6,49/38,50/76,86)

dām t.-ıp ket (Ü.49/50)

dām t.-kalı (Ü.49/55)

t.-ıp (Ü.50/90,92)

tatar uşqatı “tatar hanımelişi (*Lonicera tatarica*)”

t. (Ta.16/1,17)

taw “dağ” < ET. *tag* (ED, 463)

t.+ıñ (Ku.39/43)

tesik t. (J.69/7)

tesik taw (J.69/8)

tesik t.+dan (J.69/18)

t. degeni (J.69/19)

t.+larınan (Kö.12/6)

t.+larda (Kö.12/7)

t. betkeylerinde (Ta.16/6)

t.+dıñ tömengi beldewlerinde (To.79/4)

alasa t. +lardıñ betkeylerinde (To.79/9)

t. arasındığı aňgarlarda (To.79/21)

altay t. jüyesine (Al.96/2)

biyik t. +larda (Al.96/6)

altay t. +ında (Al.96/8)

t. etegindegi (Ty.122/8)

kök t. +ğa (Er.48/10)

tawlı “dağlı(k)” < *taw* + *lı*

t. awdandarındağı (Ka.15/3)

t. ormandarğa deyin (El.24/3)

tayak “değnek” < ET. *tayak* (ED, 568)

uzınırak t. (T.56/79)

t. +(ğ)ın alıp (J.72/127)

taz “dazlak, kel” < ET. *taz* (ED, 570)

t. (T.54/30,55/43,56,60)

toğız t. (T.54/2)

t. +ben (T.54/4)

segiz t. (T.54/6,23,28,55/45,70,56/74,79)

t. bala (T.55/62)

koyşı t. (T.55/66)

koyşı t. +dı (T.55/70)

kalğan t. +dar (T.56/93)

bir t. bala (S.60/12)

t. ben soqır (Şöj.251/19)

taza “temiz” < Fa. *tâza* (Ste, 275)

t. tutpay (K1.45/78)

tazşa “dazlakçık” < *taz* + *şa*

segiz t. (T.55/59)

bir t.balağa (T.55/61)

t.b. (kıs.) tən başka “ve benzeri” (Bü.91/30)

tegis “düz”

t. (Kö.12/8)

tek “sadece” < ET. *tek* (ED, 475)

t. jabayl (Kas.15/24)

t. kısta (Bü.91/26)

tekke “boş yere”

t. şawıp (Kım.482/54)

teksiz “soysuz” < *tek* + *siz*

t. (Ü.49/42)

temir “Timur; demir” < ET. *temir* (ED, 508)

ämür – t. (T.54/1)

t. jol (Ta.16/25)

tentire- “(gezip) dolaşmak”

t.-p (Ü.50/82)

t.-p jürsem (Ü.50/108)

añdıp t.-mey (Kım 482/43)

t.-p keldiñ (Şöj.253/114)

teñiz “deniz” < ET. *teñiz* (ED, 527)

ayşılık t.+diñ (S.60/30)

t.+den (S.61/35,39)

tep- “tepmek” < ET. *tep-* (ED, 435)

t.-üp (K1.44/60)

meyliṯ t. (K1m.481/24)

ter “ter” < ET. *ter* (ED, 528)

t. bolma (K1m.482/54)

ter- “dermek, toplamak” < ET. *tér-* (ED, 529)

t.-e berdim (S.61/49)

t.-genim (S.61/52)

tezek t.-ip (J.71/68)

t.-emin (Şöj.252/68)

terek “kavak ağacı” < ET. *terek* (ED, 543)

ülken t. (K1.44/38)

t. túbimen (K1.44/40)

t.+ti (K1.44/41)

tergewşi “sorgucu” < *terge-* +*-w* + *şi*

t. (Şöj.253/84)

teris kara- “geri dönmek” < ET. *ters* ve Kaz. *kara-*

k.-p (Dos.476/16)

teri “deri” < ET. *teri* (ED, 531)

t.+sin (T.54/8)

t. awrularına (To.80/48)

tülkiniṯ t.+siniṯ boyawı (Tü.13/8)

t.+si (Tü.13/39; Kas.15/12)

tülki t.+sinen (Tü.13/41)

100 mıṯ tülki t.+si (Tü.13/45)

12-13 mıṯ kaskır t.+si (Kas.15/29)

terej “derin” < ET. *teriñ* (ED, 551)

t. kağadı (Ağ.16/30)

territoriya “toprak” < Ru. *territoriya* (*меппуморья*)

kazakstan tyan’ – şan’ı t.+sında (Ty.122/14)

tesik “delik” < ET. *teşük* (ED, 563)

bir t. kazanga (S.61/58)

t. taw (J.69/7,8)

t. tawdan (J.69/18)

t. tamağ eken (J.69/20)

arnayı t. kuwısı (To.80/43)

tez “çabuk” < Fa. *tîz*

t. şarşap kaladı (Tü.13/32)

tezek “tezek” < ET. *tezek* (ED, 574)

etegimmen t.+ti (S.61/49)

etegimdegi t.+ti (S.61/51)

t. (S.61/52)

t. terip (J.71/67)

kaptağı t.+terin (J.71/70,71)

t.+tiñ üstine (J.71/73)

tädbir “önlem” < Ar. *tedbîr*

bir t. jasanız (J.73/166)

sol t.+ge (J.73/170)

sağan t. sol (J.73/174)

täkappar “yüce”

t. kustu (Bü.91/35)

tämäm “tamam” < Ar. *temâm*

t. bolğan soñ (J.74/202)

tän (I) “özgü”

ķara ķaraķatķa t. bir ereķselik (Ķa.15/12)

oñtüstik oblistarģa t. (To.79/12)

Altayģa t. (Al.96/3)

iri şöpterdiñ boluwı t. (Ty.122/10)

t. (Ty.122/14)

ormandı dalaģa t. januwar (El.24/5)

tän (II) “beden” < Fa. *ten*

t. +indegi küşin (Baķ.478/3)

täñir ~ täñiri “tanrı” < ET. *teñri*

t. +im (Ü.48/22)

t. malın (Şöj.252/69)

tärizdi “biçimli” < Ar. *tarz* ve Kaz. *+di*

jumırtķa t. +di (Ta.16/10)

tütik t. (Ta.16/17)

tutasķan şar t. (Ta.16/19)

ķawırsın t. (To.80/28)

mük t. +ler (Al.96/7)

paporotnik t. +ler (Al.96/8)

täştiyt- “aldırtmamak” < *täştiy-* + *-t-* (?)

t. -ip (Ķım.482/37)

tätti “tatlı” < ET. *tatıǵlıǵ* (ED, 454)

t. taģamdardı (To.80/50)

täwekel “tevekkül” < Ar. *tevekkul*

t. +ge bel baylağan (Tuw.475/26)

täwir “iyi” < Ar. ?

t., jaman emes! (J.72/142)

tıǵız “yakından”

t. baylanıstı (To.79/15)

tıǵızdal- “sıkıştırılmak” < *tıǵız* + *da-* + *-l-*

jumırlana t.-ğan (To.80/30)

tıķ “tık, yansıma ses”

t. etkizgenimde (S.60/21)

tıķ- “koymak, (bir şeyin içine) sokmak” < ET. *tıķ-* (ED, 465)

t.-padıñdar (T.56/77)

ķolımnen t.-(ğ)ıp (S.61/62)

eki ayağımdı t.-(ğ)ıp alıp (S.62/74)

tımaķ “kalpak”

t. (Tü.13/41)

t. +tarın (Kıs 477/11)

tınış “rahat, huzurlu” < *tın-* + *-ış*

t. +ımdı aldı (Ü.50/84)

tıñ “nadasa bırakılmış (toprak)”

t. jerdi (Aķb.18/8)

tıñda- “dinlemek” < ET. *tıñla-* (ED, 522)

t.-p (Kı.44/72)

t.-may (T.55/37)

t.-r (Kım.482/49)

tıḡdawşı “dinleyici” < *tıḡda-* + *-wşı*

janaḡı t (J.70/50)

tırawla- “turnanın (tırav tırav) çıkardığı ses, tıravlamak” < *tıraw* + *la-*

t.-p (Akb.18/41)

tırışkan “çalalayan; yorulan” < *tırıs-* + *-kan*

ol t. (Er.49/50)

tırna “turna” < ET. *turna* (ED, 551)

t.+largā (Tü.13/24)

t. (Akb.18/5, 21)

t.+lardıḡ (Akb.18/39)

tıs “hariç; dış” < ET. *taş*

kazakstannan t. jerge (Akb.16/14)

üyden t.+ka (Kıs 478/23)

tışkan “fare” < ET. *sıçgan* (ED, 796)

t.+darmen (Tü.13/20)

tik- “dikmek” < ET. *tik-* (ED, 476)

t.-(g)eyin dep (Bak.478/5)

til “dil” < ET. *til* (ED, 489)

kızıl til eken (J.69/21)

kıska t. (Bak.479/23)

t.+iḡ (Şöj.254/121)

t. tiygizbe (Şöj.254/133)

kuzğınday t. (Şöj.254/137)

tile- “dilemek, istemek” < ET. *tile-* (ED, 492)

t.- seḡizder (Ü.54/22)

t.-p edi (T.54/24)

tilew “dilek” < *tile-* + *-w*

urı men naraķordıñ t. +i (Şöj.254/136)

tir “tür” < Ru. *tip* (*mun*)

ösimdikterdiñ erekşe t. +i (Ty.122/9)

tiri “diri, canlı” < ET. *tirig* (ED, 543)

t. (T.55/31)

t. kız (T.55/47,50)

t. jangā (Baķ.479/26)

tirilmestey “dirilmeyecek gibi” < *tiril-* + *-mes* + *tey*

māngige t. (Baķ.478/18)

tirsek “dirsek” < ET. *tirsgek*

eki t. +(g)ine deyin (J.74/209)

t. +(g)iñe deyin ķan (J.74/211)

tirşilik “yaşam” < *tiri* + *şı* + *lik*

uzak jıl t. salıstırğanda (Kö.13/21)

t. etedi (Tü.13/14)

tis “diş” < ET. *tış* (ED, 557)

t. +in (Kı.44/60,45/75)

t. (Kı.45/79)

jumır t. +ti (Kö. 12/9)

t. +teri (To.80/28)

tis – tırnaķta- “dişinden tırnağından artırmak” < *tis* ET. *tırnaķ* ve Kaz. *+ta-*

t.-p (Kıs 477/4)

tiy- “değmek,sürmek” < ET. *teg-* (ED, 476)

t.-di (Kı.44/32)

t.-ip tur (J.69/11)

t.-ip kaşkan (Dos.476/14)

t.-mey (Kım.481/20)

t.-megen (Er.49/53)

tiye- “yüklemek, dolmak”

t.-p alıptı (Kı.43/23)

t.-di (Şöj.254/121)

tiygiz- “(yarar) sağlamak; (dil) uzatmak” < *tiy-* + *-giz-*

paydasın t.-edi (Tar.15/21)

t.-be (Şöj.254/133)

tiyışsız “faydasız”

t. bolsa (Şöj.254/128)

tize “diz” < ET. *tiz* (ED, 570)

t.+sine deyin (J.70/51)

t.+den segiz karıs (Kım.481/10)

tobık “topuk” < ET. *topık* (ED, 437)

t.+(ğ)ına (Er.49/62)

tobıktı “topuklu” < *tobık* + *tı*

t. kınanbay (Şöj.250/3)

tobılğı “kızılıcak ağacı”

kuw t.+nıñ tübinde (S.61/43)

toğız “dokuz” < ET. *toğuz*

t. taz (T.54/2)

t. jerden (T.54/2)

bul t.+ınıñ (T.54/3)

t. (T.54/9,13,15)

t. türdiñ işindegi (To.79/3)

t. aylık buwazdıktan keyin (El.24/22)

toḳal “kısa”

t. torı at (Er.49/61)

toḳtar “duracak” < Moğ. *toḡta-* (L, 815) ve Kaz. + *-r*

t. +ḡa (Er.49/37)

toḳtas “kalın taş” < *toḳ* + *tas*

isiribi t. +tan (Er.49/41)

toḳtawsız “durmaksızın, hemen” < *toḳta-* + *-wsız*

t. дәlel beredi (J.69/3)

tol- “dolmak” < ET. *tol-* (ED, 491)

t.-ıp otır (Şöj.254/122)

tolı “dolu” < ET. *tolu* (ED, 491)

bir ögiz ḳarın t. may (S.61/59)

toltır- “doldurmak” < ET. (Kar.) *toldur-* (ED, 495)

t.-ıp (T.55/71; J.71/68)

tas t.-ıḡdar (T.56/85,86)

t.-ıp alıp (S.61/62)

tondık “kürkü” < *ton* + *dık*

t. ala baylağan (Er.49/62)

top “grup; kalabalık” < Kıp., Çağ. *top*

t. kerüwen (Kı.43/9)

soltüstik tyan’ – şandık t. (Ty. 122/2)

är t. +tıḡ (Ty. 122/6)

t. bolıp (Kas.15/23)

t. – t. bolıp (Akb.18/40)

duspanıḡ t. +(b)ın (Er.49/58)

şarşı t. +ta (Şöj. 252/44)

topırak “toprak” < ET. *toprak* (ED, 443)

t. +tıñ betki kabatına (Kö.12/11)

toptal- “toplanmak” < *topla-* ve + *-l-*

t.-ıp jıynaladı (Akb.18/36)

tori “doru” < ET. *toruğ* (ED, 538)

aruw t. at (Er.48/27)

tokal t. at (Er.49/61)

tostağanşa japırakşa “çanak yaprak”

j. +ları (Ta.16/16)

eki j. +sı (To.80/31)

totı köknär “gelincik (*p. pavonium*)” (totı ?)

toy “düğün” < ET. *toy* (ED, 566)

t. (Kı.44/48)

toy- “doymak” < ET. *toğ-* (ED, 451)

t.-ıp (J.71/85)

t.-maymısıñ? (Şöj.252/71)

toz- “dağılmak” < ET. *toz-* (ED, 572)

t.-ıp ketken mal jayılımdarında (Akb.18/15)

tozañ “(çiçek) tozu” krş. ET. *toz* (ED, 570)

kızıl tüsti t. +darı (Kö.13/17)

güldiñ t. +darımen (Kö.13/18)

t. kabı (Ta.16/17)

kökşil t. +dardıñ (To.80/37)

otırıñkı t. +ğa (To.80/40)

tozaṇdan- “(bitkinin) tozlaşmak” < *tozaṇ* + *dan-*

t.-adı (Ka.15/19,20; To.80/35)

tozaṇdır- “tozlaştırmak” < *tozaṇ* + *dır-*

t.-adı (Ta.16/19)

tozaṇdanuw “(bitkinin) tozlaşmak” < *tozaṇdan-* + *-(u)w*

t. (Kö.13/17)

tozaṇḳap “toz taneciği / polen”

usaḳ t.+tar (To.80/34)

aşılğan t.+tardan (To.80/36)

tozdır- “dağıtmak” < *toz-* + *-dır-*

duspannıṇ tobın t.-ğan (Er.49/58)

töbedey “tepe gibi” < ET. *töpö* (ED, 436) ve Kaz. +*dey*

şıḳḳan t. (Er.49/63)

töbeles- “kavga etmek, dövüşmek” < ET. (Kar.) *töpöle-* (ED, 441) ve Kaz. + *-s-*

t.-edi (Ku.40/59)

t.-ip jatḳan kezde (Ku.40/60)

t.-ip jatır eken (S.61/66)

töbeşik “tepecik” < *töbe* + *şik*

ḳızıl t.+tiṇ (J.69/9,18)

ol ḳızıl t. (J.69/10)

ḳızıl t. (J.69/21)

tögil- “dökülmek” < ET. *tökül-* (ED, 481)

t.-edi (To.80/43)

tök- “dökmek” < ET. *tök-* (ED, 477)

t.-(g)e salıp (S.61/51)

töl “yeni doğmuş hayvan yavrusu” < ET. *töl* (ED, 490)

t. +derin (El.24/26)

tömengi “alttaki” < *tömengi*

t. jağında (Ka.15/13)

tawdıñ t. beldeplerinde (To.79/4)

orman beldepleriniñ t. böliginde (Ty.122/10)

t. nüktelerine (Ağ.16/28)

moyınıñ t. jağın (Bü.91/5)

töndir- “yaklaştırmak” < ET. *tön-* + *-dir-*

kawıp t.-edi (Ka.15/26)

töñkeril- “devrilmek”

t.-gen (Kı.43/6)

töre “soylu” < ET. (Kar.) *töre* (ED, 528)

t. (Kım.481/28; Şöj.252/52)

töredey “asilzade gibi” < *töre* + *dey*

han ulı t. (Er.49/67)

törelilik “karar” < *töre* + *lik*

t. +(g)in öziñiz ber (J.74/215)

aytatın t. (Şöj.251/30)

tört “dört” < ET. *tört*

t. jılğa deyin (J.70/65)

t. tülük maldan (J.72/118,120)

üş – t. adamdı (J.72/145)

t. – bes jıl (Tuw.475/20)

t. jardıñ (Şöj.251/29)

Kusbektiñ t. atın (Şöj.253/108)

törtew “dört tane” < ET. *törtegü*

jelek sanı t. (To.80/29)

törtinşi “dördüncü” < *tört* + *inşi*

t. jılı (Bü.91/11)

töseniş “kilim”

t. +pen (To.79/23)

töz- “dayanmak” < ET. *töz-* (ED, 572)

t.-dim (Dos.476/13)

t.-señ (Dos.477/18)

t.-besen (Dos.477/18)

tözimdilik “dayanıklılık” < *töz-* + *im* + *di* + *lik*

t.+(g)i joğarı (Ta.16/24)

türtki “baskı” < *tüirt-* + *-ki*

t. salıp (Kım.481/23)

tüzewşi “düzenleyici” < *tüze-* + *-wşi*

el t. (Şöj.253/84)

tuķım “tohum; soy” < Fa. *tuħm* (Ste, 288)

t. +ı (Kö.13/19)

t. +dı jiydek (Ka.15/22)

t. +ın (Ka.15/23)

uşkattar t. +ı (Ta.16/2)

t. sanı (To.80/42)

kserofil'di t. +dar (Ty.122/11)

t. +ıñ kurur (Şöj.253/87)

t. +ıñdı kurtkan (Şöj.253/98)

tukımdas “aynı kök, aile, takım” < *tuķım* + *das*

taldar t. +ı (Kö.12/2)

tasjargandar t. +ı (Ka.15/2)

köknärlar t. +ı (To.79/2)

bir t. +ķa (Tü.13/2)

t. +tıŋ (Aķb.18/2)

tulpar “süvari at”

bes t. +ġa (J.69/17)

bes t. (J.69/20)

tumsıķtı “burunlu (hayvan)” < ET. *tumşuk* (ED, 509) ve Kaz. +tı

uzın t. jändikter (Ta.16/18)

tundralıķ ekoķüye “tundra ekosistemi”

t. (Al.96/7)

tur “tür” (?)

t. retinde (Aķb.18/19)

tur- “durmak; (ayaġa)kalkmak; (bir yerde) oturmak, yaşamak; yardımcı fiil”

< ET. *tur-* (ED, 529)

t. -ıp (Ku.39/15,40/55; K1.44/71; Ü.48/4,12,49/36,48,51;

T.56/79; J.70/56,71/81,107,108,129,73/165,188; Tuw.475/27; Er.48/13)

t. -ġanın (K1.44/68)

küzetşı bolıp t. (Ü.48/29)

küzetşı bolıp t. -adı (Ü.49/31)

janıp t. -ġan (Ü.49/59)

t. -ġan (Ü.50/89; J.69/8)

anıķ bilip t. -ıp (Ü.50/114)

jibermey t. -ġanda (T.55/41)

jolıgıp t.-ğanda (T.55/62)
üyretip t.-adı (T.56/86)
tas toltırıp t.-adı (T.56/88)
tuwmay t.-ğanımda (S.60/15)
ustap t.-ıp (S.60/21)
ağıp t.-dı (S.61/58)
tiyip t. (J.69/11)
ustap t.-ıp (J.69/17)
alıp kelip t.-ğan (J.70/37)
muna t.-ğan obanıñ astında (J.71/89)
kız t.-ğan awıldın (J.72/123)
t.-ğan qosқа (J.72/124)
eseptep sanap t.-ayın (J.72/133)
desip t.-ğanda (J.72/135)
ayta t.-sa da (J.73/164)
bozarıp t.-adı (Қа.15/10)
bolıp t.-adı (Қа.15/20)
güldep t.-ğanda (Та.16/22)
sän berip t.-adı (То.79/22)
ösip t.-ğan merziminde (То.80/45)
t.-sam (Tuw.475/16)
bäyik t.-ıp (Қım.481/29)
oynap t.-a (Er.49/55)
қарawılға көп t.-ğan (Er.49/77)

turis “duruş” < *tur-* + *-(ı)s*

jiyrenşeniñ äyeliñiñ boyın, jüris – t. +ın (J.73/151)

turuwşı “oturan, yerli” < *tur-* + *-uwşı*

t.bolmağan soñ (J.70/36)

tutaskan “yapışkan” < *tutas-* + *-kan*

t. şar tärizdi (Ta.16/19)

tuw “kısıt”

tuwmağan t. koyan (S.61/43)

tuw- “doğmak; doğurmak” < ET. *tug-*

t.-may turğanımda (S.60/15)

t.-mağan tuw koyan (S.61/43)

t.-atın ba edi? (J.74/214)

t.-adı (El.24/26)

t.-ıp (Tuw.475/19)

t.-ğan majardan (Er.49/42)

t.-dı (Şöj.254/119)

tuwa “doğuştan” < *tuw-* + *-a*

t. sokır (Şöj.252/58)

tuwday “bayrak gibi” < ET. *tug* (ED, 464) ve Kaz. *+day*

baysası t. (Er.48/34)

tuwğan el “memleket, anayurt” < *tuw-* + *-ğan el*

e. ıstık boldıñ (Tuw.475/14)

tuwğan jer “memleket, anayurt” < *tuw-* + *-ğan jer*

j. +ime (Tuw.474/1)

tuwıs “akraba” < *tuw-* + *-(ı)s*

t. +ınıñ işindegi pişini (Ak.16/16)

tuwlaq “hayvan postu”

jayulı jatқан t. +tıñ tügin (J.72/110)

t. +tıñ tügi (J.72/131)

tuwra “direkt / doğrudan” < ET. *toğur-* + *-a*

t. jelekterge konadı (To.80/39)

tübek “yarımada”

mañkıstaw t. +(g)i (Aq.16/11)

tübirtek “artık / kalıntı” < *tübir* + *tek* ?

kalğan t. +gin (Tü.13/29)

tügelde- “sayım yapmak, yoklamak” < *tügel* + *de-*

t.- genimde (S.60/24)

tügeldey “tamamen” < *tügel* + *dey*

t. joq kılıp (Qas.15/33)

tük “hiçbir şey”

t. joq (Qu.40/51)

tük “tüy” < ET. *tü* (ED, 433)

jayulı jatқан tuwlaqtıñ t. +(g)in (J.72/110)

tuwlaqtıñ t. +(g)i (J.72/131)

kattı t. (To.80/28)

tükirik “tükürük”

ıyeñniñ t. +(g)in (Qım.481/5)

tülew “tüy dökme” < *tüle-* + *-w* krş. ET. (Kar.) *tülek* (ED, 498)

t. jüredi (Aqb.18/38)

tülik “büyükbaş ve küçükbaş hayvanların genel adı”

tört t. maldan (J.72/118,121)

tülki “tilki” < ET. *tülki* (ED, 498)

t. (Tü.13/1,12,39; Bü.91/38)

t. +niñ terisiniñ boyawı (Tü.13/8)

birneşe t. +ni (Tü.13/37)

t. terisinen (Tü.13/41)

t. terisi (Tü.13/44)

t. +den (Kas.15/7; Akb.18/32)

tümen “on bin; sayısı on bine ulaşan askerî bölük” < ET. *tümen* (ED, 507)

t. +di buzğan er (Er.48/24)

tün “gece” < ET. *tün* (ED, 513)

t. +de (Ku.40/54; Ü.50/100; T.54/26,28; S.61/64,62/73)

t. +imen (J.71/84,103)

kündiz – t. +i (Dos.476/5)

t. +i uzun (Kıs 478/22)

tüp “dip; alt; kök; mec. derin, asıl” < ET. *tüp* < *tūp

t. +(b)inde (Ku.39/8; S.61/43)

t. +(b)ine jetedi (Ku.40/63)

t. +imen “köküyle” (Kı.44/40)

esiktiñ t. +(b)ine (J.74/194)

jelekteriniñ t. jağı (To.80/31)

balapandarınıñ kuyrığınıñ t. +(b)i (Bü.91/8)

t. +(b)ine tüsingeysiñ (Dos.476/11)

istiñ t. +(b)in (Bağ.479/27)

tür “tür, çeşit; yüz; görünüş”

t. +i (Ü.48/27)

11 t. +diñ işindegi (Kö.12/3)

aldığı t. siyaktı (Ka.15/6)

bul t. +diñ (Ka.15/8; To.80/27)

mädeniy t. +de (Ka.15/25)

22 t. +diñ (Ta.16/3)

toğız t. +diñ işindegi (To.79/3)

ösimdikter t. +i (Al.96/4)

är t. +li (Tü.13/26; Şöj.253/92)

köptegen başka t. +lerden (Akb.18/4)

jaylaw jerdiñ t. +i ketken (Kıs 477/14)

neşe t. +li nıgımet (Kım.481/12)

t. +li t. +li bay (Er.48/23)

türe kel- “ayağa kalkmak”

t. -se (Ü.50/106)

tüs (I) “renk”

koñır t. +ke (Ka.15/11)

t. +teri (Ta.16/15)

şırındı jiydek t. +i (Ta.16/19)

gülderdiñ aşık t. +i (To.80/36)

t. +terge (To.80/49)

aşık sarı t. +ten (Tü.13/9)

sur – kızıl қоşқıl t. +ke deyin (Tü.13/10)

aşık sur t. +ten (Kas.15/13)

kara t. +ke deyin (Kas.15/13)

қawırsınıñ t. +i (Bü.94/3)

aқ t. +i (Bü.91/10)

suluw kızdıñ t. +in alğan (Baқ.478/2)

sargılt t. +ke (Bağ.478/14)

tüs (II) “görünüş”

t. +i jabık (Bağ.478/4)

suwin t. +ti jüyrık (Er.48/25)

tüsti “renkli” < *tüs + ti*

sur t. (Kö.12/8; Ta.16/9)

kızıl t. (Kö.13/17)

aşık t. (Ta.16/12; Al.96/4)

aşık kızıl t. (To.79/23,80/32)

kökşil t. (To.80/35)

ne қоңır қоşкıl t. (Tü.13/12)

sarı t. қawırsınımen (Ağ.16/20)

jasıl t. (Ağb.18/20)

jüni қоңır sur t. (El.24/10)

aқ t. (Bü.91/9,20)

tüs- “inmek, düşmek; girmek, yerleşmek; başlamak/gelmek; (kar) yağmak” < ET. *tüş-* (ED, 560)

t.-edi (Қу.39/12)

t.-ip jatır eken (Қ1.43/9)

esine t.-ip (Ü.49/39)

esine t.-se (Ü.49/53)

t.-ip edi (Ü.50/72)

esime t.-ip (Ü.50/87)

s. +ğa түsken соғ (T.56/89)

t.-iңder (T.56/91)

birden t.-ip (T.56/94)

t.-e kalғанымда (S.61/33,35,37)

esime t.-ti (S.61/60)

attan t.-ip (J.71/97)

t.-ip (J.72/137,146; Kıs 477/15)

t.-ip kaladı (To.80/31)

kar kalıñ t.-kende (Tü.13/37)

asıp t.-edi (Kas.15/7)

t.-ken jerim (Tuw.474/3)

eske t.-se (Tuw.475/12)

t.-pesin (Bağ.479/26)

kaydan t.-ti (Bağ.479/31)

t.-e kalsan (Kım.481/8)

kolğa t.-pey (Kım.482/58)

suwın t.-ti (Er.48/25)

tüsin- “anlamak” < Çağ. *tüşün-* (ÇS.s.745)

tübine t.-geysiñ (Dos.476/11)

t.-ip istiñ tübin (Bağ.479/27)

tüsir- “girdirmek” < *tüs-* + *-ir-*

suwğa tü.-edi (T.56/89)

tüskendey “düşmüş gibi” < *tüs-* + *-ken* + *dey*

kayğı – şerge t. (Bağ.478/7)

tüste- “(renginden) ayırt etmek” < *tüs* + *te-*

t.-mey (S.60/24)

tüstik “güney”

t. jerden (Kım.481/26)

tütik ?

t. tärizdi (Ta.16/17)

tüye “deve” < ET. *teve* (ED, 447)

t. +siniñ (Ku.39/20)

t.+niñ (Ku.39/21,26,31)

t. (Ku.39/22; T.54/23,24)

t. +ni (Ku.39/30,32; T.54/19,20)

t. +lerine (Kı.43/22)

toğız atan t. (T.54/9)

t. +lerdi (T.54/10)

t. +lerim (T.54/13,16)

t. +leriñdi (T.54/15)

ol t. +lerin (T.54/17)

t. +ge (T.54/18,55/31,55/32)

t. +sin (T.54/30,55/34,37)

t. +m (T.55/34)

t. +mdi (T.55/35)

t. +si (T.55/37)

t. +sine (T.55/44)

tüyin “olgunlaşmamış meyve yumrusu”

tamırdan t. tastap (Kö.12/12)

tüze- “düzeltmek” < ET. *tüz* ve Kaz. +e-

t.-ydi (To.80/31)

tüzüw “düz, dik” < ET. *tüz* (ED, 571)

diñi t. (Kö.12/8)

butaktarı t. (Ka.15/9)

tyan' – şan' “Tanrı Dağları”

batus t. (Kö.12/6; Ty.122/8)

batus t. +ğa deyingi (To.79/5)

t. (Ty. 122/1)

soltüstik t. +dık top (Ty. 122/2)

batus t. +dık (Ty. 122/5)

soltüstik t. +nıñ (Ty.122/12)

batus t. +ğa (Ty.122/13)

қазақстан t. +ı территориясында (Ty.122/14)

U

uçastogı “alanı” < Ru. *uçastok* (участок) ve Kaz. +ı

tundralık ekojüye u. (Al.96/7)

uğay “ikiye ayrılmış iki taraf”

eki u. +da (Kım.482/41)

uğam “Ugam Aladağı”

u. (Ty. 122/5)

ujmak “cennet” < ET. (Kar.) *uğtmah* / *uçmak* (ED, 257)

segiz u. (Şöj.251/36)

uğsa- “benzemek” < ET. *ohşa-* (ED, 97)

iri ovçarkağa u.-yđı (Kas.15/10)

namıs körgenge u.-yđı (Er.48/12)

uğsas “benzer” < *uğsa-* + -s

kayıñğa u. (Kö.13/20)

konuw alańına u. (To.80/40)

uğsat- “benzetmek” < ET. *ohşat-* (ED, 97)

tiri u.-ıp (T.55/31)

ul “oğul” < ET. *oğul* (ED, 83)

ata u. +n (Kı.482/40)

esterek u. +ı er şoban (Er.48/17)

aristanbek u. +ı sultan (Er.49/38)

isalınıñ u. +ı jılım (Er.49/49)

aysanıñ arıw u. +ı kolay (Er.49/60)

han u. +ı (Er.49/67)

biy u. +ı (Er.49/68)

altı u. +ı (Şöj. 252/46)

ular “kar tavuğu (*Tetraogallus*)”

u. (Bü.91/30)

uldi “oğlu olan” << *oğul +ı*

nağız u. (Şöj.253/116)

ulı “ulu, büyük” < ET. *uluğ* (ED, 136)

u. jıyın (S.62/76)

ulıksat “izin” bkz. *ruḳsat*

u. etseñiz (J.70/37)

u. berdim (J.70/41)

umit- “unutmak” < ET. *umit-* (ED, 179)

u. -pay (Tuw.474/8)

u. -am ba (Tuw.474/10)

umııl- “unutulmak” < *umit-* + *-(ı)l-*

u. -ıp (Tuw.474/5)

umit kal- “unutulmak” < *umit-* *kal-*

umit k. -ğan eken (S.61/61)

umtıl- “atılmak”

u.-sa (Ku.39/36)

u.-ip (Ü.50/104)

una- “beğenmek, uygun görmek” < ET. *una-* (ED, 171)

u.-ğan bir kızdı (J.70/61)

u.-ğan kızdı (J.70/64)

eşbir u.-ğan kız (J.70/65)

öziñe u.-ğan kız (J.72/116)

unat- “sevmek” < ET. (Kar.) *unat-* (ED, 179)

u.-adı (Ak.16/3)

ur- “vurmak, çarpmak” < ET. *ur-* (ED, 194)

u.-ip soğıp (Ü.50/81)

u.-dım (S.60/19)

urı “hırsız” < ET. *oğrı* (ED, 90)

u. balta (Şöj.252/76,253/86)

u. atındı (Şöj.252/76)

u. (Şöj.253/96, 254/136)

urık “embriyo” krş. ET. *uruğ* (II) (ED, 214)

erkek u. +(ğ)ına (To.80/40)

urıs “savaş; kavga” < ET. *uruş* (ED, 239)

u. (Ü.48/7,50/77)

urıs- “vuruşmak” < ET. *uruş-* (ED, 239)

mıñ kisimen u.-kan (Er.49/51)

urlık “hırsızlık” < *urı* + *lık*

u. kılsañ (Şöj.253/87)

u. +pen (Şöj.253/89,98)

u. kılğanımdı (Şöj.253/94)

usak “ufak” < ET. *uṣaḳ* (ED, 16)

köp jäne u. (Kö.13/15)

tuḳımı öte u. (Kö.13/19)

u. tuḳımdı jıydek (Ka.15/22)

u. tozaḳaptar (To.80/34)

u. jändikter (To.80/38)

u. ḳoḳızdar (To.80/38)

u. jemis (To.80/42)

u. kemirgiṣtermen (Tü.13/19)

usta- “tutmak; yakalamak”

u.-p (Ku.39/4; Ü.50/104)

u.-ydı (Ü.49/59; Tü.13/23; Bü.91/31)

u.-p alıp (T.55/39)

u.-p turıp (S.60/21; J.69/17)

ustat- “yakalatmak” < *usta-* + *-t-*

u.-tpaydı eken (Ku. 39/2)

uṣ “uç” < ET. *uṣ* (ED, 17)

u. +ında (To.80/29)

u. +ın (To.80/41)

u. +ı (Tü.13/6)

uṣ- “uçmak; artmak” < ET. *uṣ-* (ED, 19)

zäresi u.-adı (Kı.44/42)

u.-ıp ketti (S.61/53)

u.-ıp ketedi (Tar.15/6; Ak.16/14)

u.-adı (Tar.15/22)

u.-ip ötüw kezderinde (Aķ.16/9)

u.-ķanda (Aķ.16/21)

u.ip keter (Aķb.18/37)

u.-ip ötiwi (Aķb.18/39)

sozılıp u.-adı (Aķb.18/42)

u.-ķan kus (Kıs 478/25)

uşır- “uçurmak” < *uş-* + *-(ı)r-*

u.-ğannan keyin (Aķb.18/34)

uşkat “hanımeli”

u.+tar tuķımı (Ta.16/2)

uştal- “sivrilmek” < *uş* + *ta-* + *-l-*

u.-ğan қawırsındar (Bü.91/6)

uşuw “uçmak” < *uş-* + *-(u)w*

u.+ı (Aķ.16/27)

uwlı “zehirli” < ET. *ağuluk* (ED, 86)

olar u. (Ta.16/20)

u. (To.80/45)

uya “yuva” < ET. *uya* (ED, 267)

ķustardıñ u.+ların (Tü.13/22)

negizgi u.+ları (Tar.15/4)

ornalaskān u.+sında (Tar.15/9)

u.+ların (Tar.15/14)

u.+sı (Aķb.18/26)

salğan u.+sın (Bü.91/19)

uyala- “yuvalamak” < *uya* + *la-*

u.-ytın (Tü.13/22)

u.-ydu (Akb.18/16; Bü.91/17)

uyat “ayıp” < Çağ. *uyat* (ÇTS, 1191) < ET. (Uyg.) *uyat* (ED, 268)

karakesek u.+ıdı (Şöj.252/77)

uyıkta- “uyumak” < ET. *udık* + *la-* (Erdal, 1991, 449)

u.-p jatқанımda (S.61/65)

u.-yın (J.70/53)

rağat u.-ydu (J.71/86)

uyıktaw “uyumak” < *uyıkta-* + *-w*

u.-ğa jatır eken (J.70/46)

uyımdas- “örgütlenmek” < *uyım* + *das-*

u.-ıp (Kas.15/18)

uyıt- “kandırmak” < *uyı-* + *-t-*

u.-ıp azgırıp (J.73/155)

uykastır- “uydurmak” < *uykas-* + *-tır-*

u.-ıp (S.60/8)

uykı “uyku” < ET. *udık* (ED, 46)

u.+lı közimen (Ku.40/57)

uzak “uzun” < ET. *uzak* (ED, 283)

u. jıl (Kö.13/21)

u. wağıt (Bü.91/25)

uzın “uzun” < ET. *uzun* (ED, 288)

u. şıbık (T.56/88)

u. (Ka.15/12; Ta.16/14; Kas.15/8)

u. tumsıktı jändikter (Ta.16/18)

k. +(ğ)ı uzun (Tü.13/5)

tüni u. (Kı. 478/22)

u. kirpik (Bağ.478/12)

uzındık “uzunluk” < *uzın* + *dık*

denesinin u. +ğı 70 – 77 sm (Tü.13/3)

denesinin uzındığı 100-130 sm (Kas.15/11)

uzınrak “daha uzun” < *uzın* + *rak*

u. tayağ (T.56/79)

Ü

ülken “büyük” < Çağ. *ülken*

ü. (Ku.39/7,17,19; Kı.44/38; To.79/22; To.80/33,40)

ü. +deri (To.80/39)

ü.kulağtarının sırt jağı (Tü.13/10)

ülpildeg “yumuşak olan” < *ülpilde-* + *-gen*

ü. kuyruğı (Kas.15/7)

ülpildek “yumuşacık” < *ülpilde-* + *-k*

güli – ü. (Kö.13/16)

ü. (Tü.13/6)

ümit “umut” < Fa. *umîd*

ü. üzbekke (J.73/182)

ü. üzip (Bağ.479/20)

ünde- “ses çıkarmak, bir şey söylemek” < ET. *ünde-* (ED, 180)

ü. -mey (Kı.44/52)

ür- “(köpek) havlamak” < ET. *ür-* (ED, 196)

ü. -ip jatkan (Kı.43/13)

ürk- “ürkmek, korkmak” < ET. *ürk-* (ED, 221)

ü.-ip (T.55/35)

ü.-ip jür eken (S.61/50,55)

ürkit- “ürkütme” < ET. *ürkit-* (ED, 226)

ü.-e berdi (T.55/34)

ü.-peñder (T.55/35)

ü.-ip jiberip edi (T.55/37)

üskirgen “şiddeti artan/şiddetli rüzgar” < *üskir-* + *-gen*

ü. jeldi küni (Ku.39/21)

üskirik “sert (rüzgar)” < *üskir-* + *-(i)k*

ü. jelder (Kıs 478/20)

üst “üst; tepe” bkz. *üst* (ED, 242)

ü. +ine (Ku.40/56; T.55/31,68; S.60/27)

ü. +inde (Ku.40/62)

muzdın ü. +inde (S.60/23,61/41)

eldin ü. +inen (S.62/76)

ü. +indegi beşpetin (J.71/73)

tezektin ü. +ine (J.71/74)

otın ü. +ine (J.71/78)

kız turğan awıldın ü. +ine (J.72/123)

japıraktın ü. +inği jağınan (Kö.12/10)

jer ü. +i (To.80/44)

üş “üş” < ET. *üş*

ü. (Ü.48/3,11,50774)

ü. kız (J.71/67)

sol ü. kızdın (J.71/67,70)

ü. – tört adamdı (J.72/145)

ü. memlekettik kırıktar (Ty.122/14)

ü. ösindisi bar (El.24/9)

üşew “üç tane” < ET. *üçegü*

ü. +i “üçü” (Kı.43/1,2)

sol üş kızdıñ ü. +i de (J.71/67)

üşin “için” < ET. *üçün* (ED, 28)

mayıñ ü. (S.62/81)

Batıs Tyan’ – Şan’ ü. (Ty.122/8)

adam ömiri ü. (Kas.15/26)

sälem ü. (Kım.481/27)

jurt ü. (Er.49/77)

üşinşi “üçüncü” < *üş + inşi*

ü. +ge (Ü.50/105)

üşkir “sivri” < *üş + kir* ?

kanattarı ü. (Aķ.16/23)

üş yüz “üç yüz” < ET. *üç yüz*

ü. +dıñ aķındarı (Şöj.250/2)

üy “ev” << ET. *ev* (ED, 3)

ü. iyeleri (Ku.39/48)

ü. +ine (Ku.40/52; Ü.48/9,49/55,61,50/91,97,100; T.54/17,19,56/74,56/74;

J.70/42,73/176)

ü. +inde (Ku.40/52)

ü. +di ü. +ine “evli evine” (Kı.44/44)

ü. +inen (Ü.49/60)

ü. +im (Ü.50/72; J.70/47,48,55,56)

ü. +ge (Ü.50/79; J.69/12,70/38)
ü. +den (Ü.50/81; J.71/93; Kııs 478/22)
ü. +degi (Ü.50/99; J.71/83)
ü. +lerine (T.55/72; Kıım.481/23)
ü. +ge kirgen soñ (J.69/13)
öz ü. +in (J.70/37)
jiyrenşeniñ ü. +ine (J.70/40,53,72/146)
öziniñ jırtık ü. +ine (J.70/45)
boz ü. +im (J.70/47,55)
ü. +imde (J.71/81)
ü. +diñ sırtınan (J.71/91)
şaldıñ öziñ ü. +ine (J.72/137)
ü. +diñ sırtına (J.74/206)
ü. +de me? (J.74/207)
ü. +lerdiñ şatırında (To.79/11)
ü. januwarları (Kıas.15/24)

üy- “biriktirmek”

ü. -gen şöpten (Kııs 478/19)

üyir “at sürüsü” < ET. *öğür* (ED, 112)

ü. +li jılkı (Ü.48/3,8,50/85)

ü. jılkı (Ü.48/12,50/74,75)

ü. +li jılkanı (Ü.49/37)

üyli (bitki bilimi) “evcikli” < *üy + li*

eki ü. ösimdik (Kö.12/13)

üymele- “kümelemek” < *üyme + le-*

jemtikke ü. -gen (Şöj.254/137)

üyrek “ördek” < ET. *ördek* ~ *ödirek* (ED, 205)

ü. – kazdar (Kıs 477/7)

üyren- “öğrenmek” < ET. *ögren-* (ED, 114)

ü.-ip (Ü.48/11,50/79)

ü.-gen (Ü.49/53,50/85; Tuw.474/9)

üyret- “öğretmek” < ET. *ögret-* (ED, 114)

ü.-eyin (Ü.48/4)

ü.-iñiz (Ü.48/5)

ü.-ken (Ü.49/38)

ü.-emin (Ü.50/74)

ü. (Ü.50/75)

ü.-ip turadı (T.56/86)

aķıl ü.-ken biylermen (J.74/203)

ü.-etin bürkitşiler mektebi (Bü.91/36)

üyretil- “eğitilmek” < *üyret-* + *-(i)l-*

jaķsı ü.-gen bürkit (Bü.91/39)

üysin (boy adı) “Üysin”

ü.+den (Er.49/54)

üz- “kesmek; koparmak” < ET. *üz-* (ED, 279)

küder ü.-ip (Ü.49/41)

ümit ü.-ip (Baķ.479/20)

küderin ü.-ip keter (Kım.482/53)

üzdiksiz “aralıksız” < *üz-* + *-dik* + *siz*

ü. (To.79/19)

üzbek “koparmak” < *üz-* + *-bek* < *üz-* + *-mek*

ümit ü.+ke (J.73/182)

V

viytamin “vitamin” < Ru. *vitamin* (вита́мин)

kanttı v. +ge (Қа.15/28)

W

wakıt “vakit, zaman” < Ar. *vaqt*

w. ötkennen keyin (Қу.39/12)

w. +ta (Қ1.45/79)

sol w. +ta (Т.55/69)

bir w. +ta (S.61/48,49)

är w. (J.70/39)

koy kozdağan w. +ta (J.73/168,173,185)

kozdaytın w. +ı boldı (J.74/201)

erteñgilik w. +ta (То.80/30)

küylew w. +ı (Tü.13/15; El.24/16)

kalğan w. +ta (Ақб.18/23)

uzaq w. (Bü.91/25)

wakiyğa “olay” < Ar. *vaq’a*

w. +nı (Қу.39/25,42)

wäzir “vezir” < Ar. *vezîr*

w. kılamın (S.60/4)

w. boluwdı (S.60/6)

Y

yağni “yani” < Ar. *ya ‘nî*

y. (Қас.15/38; Tar.15/17)

Z

zalal “kayıp” < Ar. *zalal*

z. +ı (Ku.39/39)

zaman “zaman” < Ar. *zamân*

z. +da (Ku.39/1; K1.43/1)

z. +ınan (T.54/1)

z. +ında (J.69/1)

biraz z. (Tuw.474/4)

zamandas “çağdaş” < *zaman* + *das*

z. +tar (Tuw.475/25)

zarla- “hüngür hüngür ağlamak” < Fa. *zâr* ve Kaz. *+la-*

beker z. -p (Dos.476/5)

zarlağanday “ağlamış gibi” < *zarla-* *+ -ğan* + *day*

z. (Bağ.478/11)

zarlı “hüzünlü” < *zar* + *lı*

z. jüzin (Bağ.479/24)

zat “madde” < Ar. *zât*

jabıskaç z. (Kö.13/18)

zayığ “boşuna” < Ar. *zāyi*

bolğan z. (Bağ.478/16)

zemlyanka “yeraltı barınağı” < Ru. *zemlyanka* (землянка)

işine z. +nıñ (Kıs 478/29)

zeravşan “Zereşan” < Ru. *zeravşan* (зеравшан)

z. jäne saw(u)r arşası (Ty.122/13)

zäre “korku”

z. +si uşadı (K1.44/42)

ziyan “zarar” < Fa. *ziyân*

ne z. kördiñ (Şöj.254/126)

ziyankes “zararlı böcek”

awılşaruwaşılığ z.+terimen (Tar.15/19)

ziyansız “zararsız” < *ziyan* + *sız*

z. joldas bolma (Şöj.253/101)

z. joldas bola ma (Şöj.254/131)

ziyarat “ziyaret” < Ar. *ziyâret*

z. kıp (Kım.482/34)

zor “büyük” < Fa. *zûr*

orasan z. körinis (Akb.18/39)

6. SONUÇ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışma Kazakların kiril alfabesi ile Kazakça yazılmış 26 adet metni kapsamaktadır. Çalışmamızda bu metinlerin transliterasyonu ve Türkiye Türkçesine çevirileri yapılmıştır. Metinlerdeki sözcüklerin sözlük / dizini hazırlanmıştır. Ayrıca Kazakçanın söz varlığı örnek kelimelerle ele alınmıştır. Bu çalışma 7 bölümden oluşmaktadır: “1. Giriş” bölümünde Kazakistan ve Kazaklara, Kazakçaya, çalışmada yer alan metinler /anlatılara ve çalışmada izlenen yönteme değinilmiştir. “2. Metin” bölümünde çalışmada yer alan metinlerin transliterasyonuna yer verilmiştir. “3. Çeviri” bölümünde metinlerin Türkçeye çevirisi yapılmıştır. “4. Açıklamalar – Söz varlığı” bölümünde bazı Kazakça sözcüklerin yapısı ve gramer özelliklerine değinilmiştir. “5. Sözlük / Dizin” bölümünde sözcüklerin anlamları ve kökenleri belirtilmiştir. Ekler bölümünde çalışmada yararlanılan metinlerin tıpkıbasımı yer almıştır. “6. Sonuç” bölümüdür.

Yapılan bu çalışma Kazakça metinlerin sözlüğünü oluşturmak ve metinlerin söz varlığına değinmek amacıyla hazırlanmıştır. Kazakçanın yanı sıra Arapça, Farsçadan ödünçleme kelimeler, Moğolca’dan, Rusça’dan Kazakçaya girmiş kelimeler tespit edilmiştir. Kazakçaya özgü sözcükler de bulunmaktadır. Ayrıca kökeni hakkında bilgimiz olmayan kelimeler de bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aqtay, Güleyhan, Jankowski Henryk. 2011. **Kazachsko – Polski Słownik**. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Antonowicz, Lucyna, Bauer Aleksander Dubiński. 1983. **Słownik Turecko – Polski Polsko – Tureski**. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Battal, Aptullah. 1934. **İbnü-Mühennâ Lûgati**. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Biray, Nergis, Ekrem Ayan, Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun. 2015. **Çağdaş Kazak Türkçesi**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Bogoçanskaya, N. N., Torgaşova, A. S.. 2009. **Bol’şoy Russko-Turetskiy Slovar’**. Moskova: ООО “Dom Slavyanskoy knigi”. [Богочанская, Н. Н., Торгашова, А. С.. 2009. **Большой Русско Турецкий Словарь**. Москва: ООО «Дом Славянской книги»]
- CIA “Central Intelligence Agency”,
<https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/geos/kz.html> . [2018, Nisan].
- Clauson, Sir Gerard. 1972. **An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
- Derleme Sözlüğü**. Cilt 2 (B). 1965. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____. Cilt 5 (E-F). 1972. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____. Cilt 6 (G). 1972. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Doğan, Oğuz, Kenan Koç. 2013. **Kazak Türkçesi Grameri**. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Eckmann, János. 2011. **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**. Ankara: TDK Yayınları.
- Erdal, Marcel. 1991. **Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon**. Band I-II. Wiesbaden: Otto Harrassowitz. (Turcologica 7).

- Eren, Hasan. 1999. **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Kâşgarlı, Mahmud. 2013. **Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri) (Cilt I-II-III)**. Ankara: TDK Yayınları.
- Kazak Âdebiy Tiliniñ Sözdigi**. 2011 (15 cilt). Almatı: Til bilimi institutı. [Kazak Edebî Dilinin Sözlüğü]
- Kazak Tiliniñ Sözdigi**. 1999. Almatı: Dayk Press. [Kazak Dilinin Sözlüğü]
- Kirchner, M.. 1998. Kazakh and Karakalpak. **The Turkic Languages**. ed. L. Johanson, Á. Éva Csató. London: Routledge.
- Kubbealtı Lugatı- Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, <http://lugatim.com>. [Mayıs, 2018].
- Koç, Kenan, Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan. 2003. **Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Lessing, Ferdinand D.. 1960. **Mongolian-English Dictionary**. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Li, Yong-Song. 1999. **Türk Dillerinde Akrabalık Adları**. İstanbul: Simurg.
- Muhamedowa, Raihan. 2016. **Kazakh: A Comprehensive Grammar**. Routledge.
- Nadalyaev, V. M., D. M. Nasilov, E. R. Tenişev, A. M. Şçerbak. 1969. **Drevnetyurkskiy Slovar'**. Leningrad: Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd.
- Ölmez, Zuhâl Kargı. 1996. **Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü)**. Ankara: Simurg Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3.
- Ölmez, Mehmet. 1991. **Ana Altayca Sözbâşı *d-**. Türk Dilleri Araştırmaları. s. 174 Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları 1991: 167-190.
- _____. 2013. **Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük**. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Önal, Kaya. 1989. **Ali Şir Nevâyî Fevâ'idü'l-Kiber (İnceleme-Metin-Dizin)**. Ankara: Doktora tezi.
- Öner, Mustafa. 2013. **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. Melek. 2001. **Ebû Hıyyân Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi**. Ankara: Köksav.
- Radloff, Wilhelm. 1893-1899-1905-1911. **Opıt Slovary Tyurkskih Nareçiy (I-II-III-IV tom')**. [Türkçe başlık: Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi I-II-III-IV cilt]. St. Petersburg.
- Räsänen, Martti. 1969. **Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen**. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII, 1.
- Röhrborn, Klaus. 2015. **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel**. Band 1: a-asvık. [Türkçe başlık: Uygurca Sözlük. İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerinin Dil Malzemesi. Yeniden

düzenlenmiş baskı. II. İsimler-Zamirler-Edatlar. 1. Cilt: a-asvık]. Stuttgart: Steiner.

_____. 2010. **Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben.** Band 1: ab-üzüglä-. [Türkçe başlık: Uygurca Sözlük. İslam Öncesi Orta Asya Türkçe Metinlerinin Dil Malzemesi. Yeniden düzenlenmiş baskı. I. Fiiller. 1. Cilt: ab-üzüglä-]. Stuttgart: Steiner.

Steingass, F. **A Comprehensive Persian-English Dictionary.** 1998. Beirut, Lebanon: Typopress.

Tarama Sözlüğü. Cilt 6 (U-Z). 1996. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

_____. Cilt 4 (K-N). 1996. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Taşagıl, Ahmet. 2017. **Gökbörü'nün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında.** İstanbul. Kronik Kitap: 29.

Tekin, Talat, Mehmet, Ölmez. 2003. **Türk Dilleri Giriş.** Yıldız Dil ve Edebiyat 2.

_____. 2014. **Türk Dilleri Giriş.** Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Tekin, Talat. 2016. **Orhon Türkçesi Grameri.** Ankara: TDK Yayınları.

Tietze, Andreas. 2009. **Sprachgeschichtliches und etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen. Zweiter Band: F-J.** [Türkçe başlık: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. 2. Cilt: F-J]. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien.

Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı. 2014. **Kıpçak Türkçesi Sözlüğü.** Ankara: TDK Yayınları.

Türkçe Sözlük. 2011. Ankara: TDK Yayınları.

Ünlü, Suat. 2013. **Çağatay Türkçesi Sözlüğü.** Konya: Eğitim Yayınevi.

Wehr, Hans. **Arabic-English Dictionary.** 1976. New York: Spoken Language Services, Inc.

ҚҰЙЫРШЫҚ

1   Өткен заманда шал мен кемпірдің бес ешкісі болып-
ты. Ешкілері қашаған, ұстатпайды екен. Бір күні шал
сауамын деп қуса, ешкілері қашып болмайды, сонан соң
біреуінің құйыршығынан ұстап құйыршығын жұлып
5 алыпты. Оны апарып пісіріп жеймін деп, киіз үйдің
жабығына салды. Күндерде бір күн кемпір от жағып,
қазан асып, ошақ қойып, сүт пісіріп үлкен іркіт* саба-
сына* құйғаннан кейін, қазан түбінде қалған қаспақты*
жейтін баламның жоғын қарашы деп назаланса, киіз
10 үйдің жабығындағы құйыршық: «Менші, шешеке?» —
депті. Кемпір: «Сен болсаң жей ғой», — депті.

Біраз уақыт өткеннен кейін қыс түседі. Кемпір мен
шал отырып: «Елдің барлығы қалаға шығып жатыр, ал,
бізде болса бала жоқ, қалаға шығатын кісінің жоғын-
15 ай!» — десе, бір жағынан тұрып құйыршық: «Менші,
шешеке?» — дейді. Олар: «Сен болсаң шыға ғой», — деп,
үлкен қара бураны* сайлап беріп көп жолдаспен оны
қосып қоя береді.

Үлкен шаһарға барып астық, шыныаяқ, шәугімдерін
20 алып жолдастарымен қайтып келе жатса, түйесінің қар-
ны ашады. Құйыршық үскірген желді күні түйенің ал-
дына шөп салады. Өзі шөптің ығына отыра қалса, түйе
оны шөппен бірге жұтып жіберіпті.

Жолдастары жүгін шал мен кемпірге алып барып
25 бастан-аяқ болған уақиғаны баяндайды. Сонан соң шал
түйенің о жақ-бұ жағына шығып: «Балам-балам, қай-
дасың?» — десе, құйыршық: «Қара бураның бүйенінің
ішіндемін!» — дейді. «Қайтсе табыласың?» — десе, (құй-
ыршық): «Сойсаң мені табасың», — дейді. Сонан шал
30 түйені сойған екен, табылмапты.

Түйенің ішек-қарынын тастап, олар басқа жерге көшіп қонады. Одан кейін түйені сойған жерге бір қасқыр келіп бүйенді ашып жейді. Қасқыр құйыршықты қоса жұтып жібереді. Сөйтіп келе жатқанда алдынан қой
35 бағып жүрген қойшыға кез болады. Жемек болып ұмтылса, қасқырдың ішіндегі құйыршық: «Қойшы-қойшы, қойыңа қасқыр шапты!»— деп айқай салады. Қойшы мұны біліп қойып, қасқырға қойды жегізбейді. Оның тағы сондай залалы талай жерде болса керек.

40 Қасқыр әбден аштан өлер болған соң, бет алдына жүріп кетеді. Сөйтіп бір салт атты кісіге жолығады. Бұл кісіге [қасқыр] уақиғаны бастан-аяқ сөйлеген екен. Атты кісі: «Мына таудың жар тасынан секір»,— дейді. Қасқыр секірген кезде жілігі сынып, содан өліп қалады.

45 Атты кісі қасқырды сойып жатса, құйыршық кісесіне барып жата қалады. Әбден сойып болғаннан кейін, әлгі кісі жүре келе бір ауылға қонғысы келеді. Үй иелері: «Нешеусің?— десе, қонақ: «Біреумін»— депті. Сонда құйыршық: «Өтірік айтады, екеуміз!»— дейді. Сонымен
50 ол кісі өлер халге келеді. Жан-жағына қараса, маңайында түк жоқ. Назаланып тұрған кезде бір шалды кездестіріп сол үйіне апарып қондырады. Оның үйінде кемпірі мен екі қызы бар екен.

Қонақ жатқаннан кейін құйыршық түнде орнынан
55 тұрып буаз ешкіні әкеліп сойып... шарбысын кемпір менен шалдың үстіне жабады, лағын екі қыздың ортасына салады. Таңертең ұйқылы көзімен кемпір мен шал: «Көрпені сен жырттың ба, мен жырттым ба?»— деп төбелеседі. Екі қыз: «Мына баланы сен таптың ба, мен
60 таптым ба»,— деп төбелесіп жатқан кезде таң атады. Қараса союлы ешкі қонақтың қасында, ешкінің жыны шал мен кемпірдің үстінде, шаранасы екі қыздың ортасында. Сөйтіп, құйыршық барып түбіне жетеді.

ХВОСТИК

В давние времена [жили] старик и старуха. Было у них пять коз. Норовистые козы были, не давали себя поймать. Раз старик стал коз [к юрте] гнать, чтобы подоить, а они все как одна разбежались. [Догнал] он [одну козу], захватил за хвост да [хвост] ей и оторвал.

ҚЫДЫР, БАҚ ЖӘНЕ АҚЫЛ

1 Бұрынғы заманда қыдыр, бақ, ақыл үшеуі кездесіп қалып, ерегісе кетеді. Үшеуі ерегісіп отырып, әрқайсысы өз күшін көрсетпекші болады.

5 Қыдыр, бақ пен ақылды ертіп алып, бір жер айдап жатқан жынды адамға барып дариды. Сонда жындының айдаған жерінен төңкерілген кесектердің бәрі алтын болып кетіпті.

Жынды біраздан кейін шөлдепті. Аанадай жерде бір топ керуен түсіп жатыр екен, солардан су ішіп келуге
10 барады. Барарда: «Керуеннің иті қауып алар»,— деп қолына кесек алтын ала барыпты. Керуеншілерге барып су сұрапты. Керуеншілер су беріпті. Суды ішіп алып, аанадай жерде өзіне қарап үріп жатқан итке қолындағы бір кесегін атып жіберіпті. Керуеншілер «алтынды лақтырып жіберуі қалай?»— деп, ойлайды. Бір
15 керуенші: «бұл жынды адам, алтын екенін білмес»,— деп жындының қолындағы алтынды сұрапты. Жынды: «Мә, керек болса! Тағы алтын керек болса, бәрің жүріңдер, мен сендерге қанша керек болса, сонша берейін»,— депті. Керуеншілер еріп барып, қараса жындының айдаған жерінің бәрі алтын екен. Керуеншілер барлық жүгін далаға тастап, түйелеріне алтынды тиіп алыпты. Бәрі жындыны: «бұл қасиетті адам шығар!»—
20 деп өздерімен бірге елдеріне ала келіпті.

25 Бұл хабар елден елге тарап, ханға да барып жетіпті. Алтынды естіген соң хан қарап отырсын ба? Қасына көп жолдас-жора, нөкерлерін* ертіп алтынды әкелуге шықпақшы болады. Хан алтынға баруға жиналып жатқанда: «Ел шетіне жау келді!»— деген суық хабар есті-
30 леді. Хан жалма-жан жасауылдарын жіберіп: «Шәһәр-

де неше адам болса да бірі қалмасын, қолдарына қару алып атқа мінсін! Қаланың бір шетінен жау тиді, соған аттансын!» — деп, бұйырыпты.

35 Әрине, ханның әмірі екі болмайды. Жұрттың бәрі де бір-бір атқа мініп, қолдарына қару алып, жауға аттанады. Бұлармен бірге баяғы жынды да шығады. Бәрі бірдей жауға қарап ат қояды. Сонда жынды келе жатқан жаудан қорқып, алдында бір үлкен терек бар екен, соған жабысып қалғысы келіп, қабыса бергенде, жындыға бақ қонған екен, терек түбімен қопарылып, оның қолына келеді. Бірнеше мың пұт теректі көтеріп келе жатқан мұны көрген жаудың зәресі ұшады. Жан-жаққа қашып кетеді.

40 Жау кеткен соң, жұрттың бәрі үйді-үйіне қайтады. Хан жұрттан: «Жауды кім жеңді?» — деп сұрайды. Сонда бір адам: «Керуеннен бір адам келіп еді, сол жеңді», — дейді. Хан жындыны шақырып алып, қырық күн той*, отыз күн ойын жасап, қызын жындыға береді.

50 Кешке жеңгелері* ханның қызын жындының жанына алып келеді. Жынды ханның қызына жоламайды. Ханның қызы ол күні үндемей кетеді. Ертеңіне жынды тағы жоламайды. Ханның қызы ашуланып: «Бұл мені менсінбей жүр», — деп жеңгелеріне айтады.

55 Жеңгелері: «Неге менсінбесін, өзің жоламайтын шығарсың?» — дейді.

Ол күні күйеуінің қасына қыз тағы келеді.

Жынды етігін шешейін деп жатқанда, ханның қызы барып, жындының етігін шешпекші болып, отыра берген екен, жынды ханның қызын бір теуіп, тісін сындырады.

60 Ханның қызы жылап, әкесіне барады. Хан қызын көріп ашуланып: «Жындыны дарға тартыңдар!» — деп, жендеттеріне бұйрық береді.

Жендеттер жындыны дарға апарған кезде, қыдыр мен бақтың бұған шамасы келмейтінін сезген ақыл, жындының басына кіреді. Жынды ақыл кірген соң, о жақ, бұ жағына қараса, өзін жендеттердің дарға тартайын деп тұрғанын біледі. «Ау, бұларың қалай?» — деп жендеттерден сұрайды. «Ханымыз сені дарға асып өлтіруге бұйырды. Біз сені дарға тартамыз!» — дейді, жендеттер. Сонда жынды тұрып: «Мені ханға алып барыңдар!» — дейді. Жендеттер жындының сөзін тыңдап, оны қайтадан ханның алдына апарады.

75 Сонда хан: «Не арызың бар?»— деп жындыдан сұ-
райды. Жынды: «Мен сіздің қызыңыздың қасына жо-
ламағанымның себебі — қызыңыз сіздің даңқыңызбен
өскен соң «арам еті кетсін» деп жүрдім; екінші тісін
80 сындырғаным: Ханым шомылмай, бойын таза тұтпай
жүріп емізген екен, ол сол уақытта шыққан тіс екен» —
дейді.

Хан жындының ақылына риза болып, оны өлімнен
босатып, қызын қайтадан қосады. Сөйтіп, қыдыр мен
бақтан ақылдың күші басым болып шығады. Жындыға
ақыл еніп, ол мұрат мақсатына жетеді.

БОГАТСТВО, СЧАСТЬЕ И РАЗУМ

В давние времена встретились как-то богатство,
счастье, разум и заспорили. А как заспорили, каждый
свою силу захотел показать.

Богатство повело [было] за собой счастье с разумом,
да [ушло] к одному дурачку¹, который пахал землю. Зо-
лотом стала тогда вся распаханная земля.

[Вскоре] дурачку до страсти пить захотелось. А тут
неподалеку караванщики остановились, он [к ним] на-
питься пошел. А как подойти, подумал: «Покусают [ме-
ня еще] собаки из каравана», — да и взял кусок золота
в руку [от собак отбиться].

Подошел к караванщикам, попросил воды. Караван-
щики дали [дурачку] воды. А он, когда напился, взял да
бросил ком золота в собаку, что близко лежала, лаяла.
Караванщики [подивились]: «Как же это он золотом
бросается?» А один [из караванщиков] и сказал: «Дура-
чок, видно, не знает, что это золото». А дурачок [кричит]:
«Нате, берите, если вам еще золота надо. Все дам,
сколько [хотите]». Караванщики пошли за ним, смотрят:
вся распаханная земля золотой [стала]. Побросали [они
свой] груз в степи, навьючили верблюдов золотом. А про
дурачка [решили]: «[Святой] человек!» и взяли его с со-
бой в свою землю.

Слух об этом [из аула в аул] шел да и дошел до хана.
А разве хан станет сидеть, если [о золоте] прослышит?

¹ Точнее, *безумному, сумасшедшему*.

ҮШ АУЫЗ СӨЗ

- 1 Ертеде бір бай бар екен. Байдың жалғыз баласы
жылқы бағып жүрсе, бір адам келіп айтады: «Балам,
бір айғыр үйірлі жылқы берсең, мен саған үш ауыз на-
сихат сөз үйретейін»,— дейді. Бала тұрып айтады: «Құп,
5 берейін үйретіңіз»,— дейді. Әлгі кісі айтады: «Балам,
дәм татқан жеріңе қас қылма, ертеңгі асты тастама, оң
қолың ұрыс бастаса, сол қолың арашасы болсын»,—
дейді. Бала бір айғыр үйір жылқы береді. Әлгі адам
баланың жылқысын айдап кетеді. Кешке бала үйіне ке-
10 леді. Әкесі сұрайды: «Мал аман ба?»— деп. Баласы
айтады: «Мал аман, мен үш ауыз насихат үйреніп, бір
айғыр үйір жылқы бердім»,— дейді. Әкесі тұрып ашу-
ланады: «Сен адам болмайсың, сен мені бүлдіреді екен-
сің, жоғал, көзіме көрінбей кет»,— деп. Бала әкесінен
15 кейіс естіген соң өкпелеп шығып кетеді де қалады. Бір-
неше күндер далада қаңғырып жүріп, бір қалаға келе-
ді. Қалада базардың ішін аралап жүріп ханның орда-
сына келеді. Ханның нөкерлері мұны көріп, мынау жат
жерден келген адам екен, бөтен адам сықылды көріне-
ді деп, баладан сұрайды: «Неғып жүрген адамсың, жұ-
20 мыс қыласың ба?»— деп. «Денім сау, неге жұмыс қыл-
майын, бекерден тәңірім безер» деген, жұмыс табылса
қылайын»,— дейді. Нөкерлер ханға айтады: «Бір жо-
лаушы жас бала жігіт, өзі ақылды, есті көрінеді, қызмет
25 қыламын дейді»,— деп ханға айтады. Хан айтады: «Ша-
қырындар өзім көрейін»,— деп. Нөкерлер ханның алды-
на алып кіреді. Хан көрсе бойы сымбатты, түрі [әдемі],
бала жігіт [екен]. Хан мақұл көреді де айтады: «Сен ме-
нің есігімнің алдында күзетші болып тұр»,— деп. Бала

30 ханның есігінің алдында қимылдамастан күзетші болып тұрады.

Бұл екі ортада ханның қатыны әлгі жігітке ашық болады. Ертеңді-кеш ханның қатыны баланы қоймайды: «Мен сенікі болайын, ойнап-күліп жүрелік»,— деп. 35 Бала ханның қатынының сөзіне азады да ауады. Аңсары ауса да бала тұрып ойланады: «Неге әкем мені айдап жіберді, бір айғыр үйірлі жылқыны неге бердім. Дәм татқан жеріңе қас қылма деп еді ғой»,— деген шалдың үйреткен сөзі есіне түсіп, ханның қатынына болмайды. 40 Баланың болмайтынын біліп, ханның қатыны күдер үзіп, ханға айтады: «Мына жаңа жүрген жаман шірік мені қойныңа ал деп қоймайды, не қылған тексіз»,— деп. Хан: «Ертең мен оны өлтірейін»,— дейді. Ханның көмір жағатын адамы бар екен. Оларға хан жасырын 45 мәлім қылып қояды: «Ертең ертеменен бұрын кім келсе, соны отқа салыңдар»,— деп. Хан балаға бұйырады: «Ертең барып көміршіден бір қап көмір алып кел!»— деп. [Бала]: «Құп, тақсыр!»*— деп. Ерте тұрып бір қап алып көміршілерге жүгіріп бара жатса, бір кемпір алдынан шығып: «Ей, балам, дәм татып кет!»— дейді. 50 Бала тұрып айтады: «Жұмысым асығыс, ханның жұмысы еді»,— деп. Кемпір айтады: «Балам, ерте ғой». Сонда баланың қылт етіп есіне түсе кетеді: «Менің үйренген насихатымның бірі осы ертеңгі асты тастамау еді ғой»,— деп, бала кемпірдің үйіне дәм татқалы кіргеннің арасында ханның қатыны ойлайды: «Ой, әттегене,— деп соңынан жүгіреді,— бір көріп қалайын»,— деп. Ханның қатыны жүгіріп жетіп келсе, көміршілер ханның қатынын ұстайды да, жанып тұрған отқа лақтырады. 60 Онан кейін бала кемпірдің үйінен тамақ жеп шығып, көміршілерге барып, бір қап көмірді алып үйіне қайтып келеді. Хан көреді. Бала аман-есен қайтып келеді.

Хан ордасынан қараса, қатыны жоқ. «Қатын қайда кетті?»— деп хан сұрайды. Ешкім білмейді. «Бала не- 65 ғып аман келді?»— деп көміршілерден хан сұратады. Көміршілер айтады: «Ханның жарлығыменен ханымды отқа тастадық»,— дейді. Хан: Мен баланы отқа салуға бұйырып едім ғой, бала сен жәдігөймісің?»— деп хан балаға қаһарланады. Сонда бала айтады: «Тақсыр, менің бір қасық қанымды кешсең расын айтайын»,— дейді. 70 Хан: «Айт!»— дейді. Бала айтады: «Тақсыр, мен бір

байдың баласы едім [үйім] жаңа түсіп еді, далада жылқы бағып жүр едім, бір адам келіп: «Бала, бір айғыр үйір жылқы берсең үш ауыз насихат сөз үйретемін»,— деді. «Мақұл, бір айғыр үйірлі жылқы берейін, үйрет»,— дедім. Сонда әлгі адам айтты: «Балам, дәм татқан жеріне қас қылма, ертеңгі асты тастама, оң қолың ұрыс бастаса, сол қолың арашасы болсын»,— деп еді. Мен соны үйреніп кешке үйге келдім. Әкем малың аман ба деп сұрады. Малдың амандығын айтып, осы сөздің бәрін айттым. Айтқан соң әкем ұрып, соғып үйден айдап жіберді. Сонан шығып келіп, тентіреп, сіздің алдыңызға келдім. Ханым мені «ертенді-кеш менімен ойнап-күл»,— деп, шыдатпай тынышымды алды. Ойнап-күлейін десем бір айғыр үйірлі жылқы беріп үйренген насихатым бар еді ғой, «дәм татқан жеріне қас қылма» деп еді, сол есіме түсіп еш нәрсе қылмадым. Сіз көмірге бұйырған соң, қапты алып кетіп бара жатқанда, бір кемпір олай-бұлай жүгіріп: «Даяр тұрған дәмім бар еді, татып кеткін!» деген соң, баяғы «ертеңгі дәмді тастама» деген насихат сөз есіме келіп, кемпірдің үйіне келе қалдым. Кемпірдің дәмін татып, шығып көмірді алып қайттым. Менің ханымменен хабарым жоқ. Тақсыр, сөзімнің болғаны сол»— деді. Сонда хан айтады: «Бәрекелді, атаңа рақмет сенің күнәң жоқ екен. Ханым өз жазасын өзі тауыпты»,— деп балаға көп дүниелер беріп, ат мінгізіп, үйіне қайтарып жіберді.

Бала жүріп келе жатып ойлайды: «Мен кеткелі бірталай жыл болды. Менің үйдегі қатыным неғып жатыр екен», деп түнде акырын үйіне кіріп келсе, қатыны бір бала жігітпенен құшақтасып жатыр екен. Жанынан қылышын оң қолыменен суырып алып, шабайын дегенде баяғы насихат сөз есіне келіп, сол қолыменен оң қолын ұстап, «батыр-батыр, араша! қой»,— деп, екі ұмтылып, үшіншіге келгенде қатыны оянады. Қорқып айқайлап түре келсе, өзінің байын көріп, таниды. Байы ашыланып қатынынан сұрайды: «Сенін бұ не қылғаның, мен далада тентіреп жүрсем, сен жігітпенен құшақтасып жатырсың, жазанды берермін»,— дейді. Қатыны айтады. «Сенің мұның қате, құлақ сал айтайын»,— дейді.— мен сіз кеткенде өзіңізге мәлім, күнәйімді емес пе елім, кеткеніңізге недәуір жыл болды, есептеп қараңыз. Бұл өзіңіздің балаңыз»,— дейді. Сонда өз баласы екенін анық

ТРИ ПРИСЛОВЬЯ

В старые времена жил[-был] бай. [Раз, когда] единственный сын бая пас лошадей, подошел к нему человек и говорит: «Сынок, отдай мне косяк жеребцов, а я тебя трем присловьям обучу». Молодец [отвечает]: «Бери, обучи [только]». Тогда этот человек и говорит: «[Вот что], сынок. Не приноси вреда [там], где обедал. От ранней еды не отказывайся. Коли правая рука драться начнет, пусть левая разнимет».

Отдал [джигит] косяк. Угнал лошадей человек этот. Вечером [джигит] домой вернулся. Отец его спрашивает: «Ну как скот?» [Джигит ему]: «Скот-то [цел], да я за три присловья косяк жеребцов отдал». [Тогда] отец рассердился: «Ты мне не [сын], совсем разорил меня. Сгинь! Глаза бы мои тебя не видали». Услышал [джигит] отцовские [укоры], обиделся, да [из дома] и ушел.

[Бродил], бродил по степи, пришел в какой-то город. Походил по базару, к ханскому дворцу подошел. Увидали его ханские нукеры. «Издалека человек пришел, чужак он», — подумали и спросили молодца: «Ты зачем пришел? Работать можешь?» А [джигит]: «Здоровый я, почему бы и не поработать. От бездельника сам бог откажется. Если дело найдется, сделаю!»

[Тогда] нукеры [пошли] к хану и [доложили]: «[Тут] один путник, джигит молодой, умный, работать хочет». Хан [им отвечает]: «Позовите его, я сам посмотрю».

Нукеры завели [джигита] к хану. Глянул на него хан — станом стройный, собой красавец джигит. Разглядел его хан хорошенько и [спрашивает]: «Не останешься ли караульным у моих дверей?» И стал [джигит] у ханских дверей караул держать.

Полюбила этого джигита [сама] ханум. С утра до вечера к нему приставала. «Я твоя, давай веселиться, давай миловаться». [Джигит] от ее слов сбился с пути, поддался ей. А сам все же раздумывает: «Зачем же я косяк жеребцов-то отдал, зачем меня мой отец прогнал?» Вспомнил присловье старика: «Не приноси вреда [там], где обедал» — и оставил ханскую жену.

ТОҒЫЗ ТАЗ*

1 Әмір-Темір көргеннің заманынан бұрынырақ бір то-
ғыз таз, тоғыз жерден келіп қосылып жолдас болып
жүріпті. Бұл тоғызының да шешесі бар екен. Бір күні
сегізі жиылып, ішінде Кейкуат деген тазбен қас болып-
5 ты. Кейкуаттың бір жалғыз өгізі бар екен. Қырда жай-
ылып жүрген жерінен сегіз таз барып, өгізді өлтіріп
кетіпті. Кейкуат өгізін қарап жүріп, өлген жерінен өгі-
зін тауып алып, терісін алайын деп сойып жатса, қасы-
на тоғыз атан түйе жайылып келіпті. Барлығының басы
10 ақ екен. Кейкуат түйелерді айдап келіп, барлығының да
басына өгіздің қанын жағып бастарын қызыл бас атан
қылып қоя береді. Сол кезде бір адам келіп, Кейкуат-
тан: «Менің тоғыз ақ бас түйелерім жоқ, соны ізде!
жүрмін, көрдің бе?»—деп сұрайды. Кейкуат айтады:
15 «Ақ бас түйелеріңді көргенім жоқ, өзімнің тоғыз қызыл
бас түйелерім анау жақта жатыр»,—деп. Әлгі адам ол
түйелерін алыстан танымастан үйіне қайтып кетеді. Ол
кісі кеткен соң, Кейкуат өгізінің етін бір түйеге артып,
қалған түйені үйіне айдап барады. Үйіне барған соң,
20 манағы сегізі келіп: «Бұ түйені қайдан алдың?»—деп
сұрайды. Сонда Кейкуат айтады: «Әрбіреуің бір өгізде-
ріңді сойып құдайдан тілесеніздер, бәріне де осындай
түйе береді»,—деп. Мұны есітіп сегіз таз сегіз өгізін
сойып құдайдан түйе тілеп еді, бұларға құдай түйе бер-
25 меді. Сонан соң сегіз таз Кейкуатқа ыза болып, Кейку-
атты өлтірмекші болыпты. Мұны Кейкуат біліп, түнде
жататын жеріне шешесін жатқызып, өзі далаға кетіпті.
Сегіз таз түнде келіп, осы жатқан Кейкуат қой деп ше-
шесін өлтіріп кетіп қалыпты. Таң атқан соң Кейкуат
30 таз шешесінің өлігін көріп, бір түйесін әкеліп, үстіне

тірі кісіге ұқсатып түйеге мінгізіп, шешесінің аяғына
жіп байлап түйеге отырғызып бір қалаға жетектеп алып
келеді. Өзбектің балалары мұны көріп, мазақтап түйе-
сін үркіте берді, сонда Кейқуат айтыпты: «Менің түйем
35 асау, түйемді үркітпендер, шешемді үркіп жығып кетіп,
өлтіріп кетер»— деп. Мұның бұл сөзін, өзбек балалары
тыңдамай түйесін үркітіп жіберіп еді, түйесі секіріп
кетіп, шешесі жерге құлап қалды. Сол кезде Кейқуат:
40 «Шешем-ай, шешем-ай!»— деп жылап, балаларды ұстап
алып, «шешемнің құнын* бересіндер!»— деп жібермей
тұрғанда, көшедегі адамдар жиналып, балалардың әке-
лері де келіп, барлығы жиналып, шешесінің құнына бір
қыз бермекші болыпты. Кейқуат таз мұны мақұл көріп,
қызды алып түйесіне мінгізіп аулына келді. Манағы сегіз
45 таз келіп Кейқуаттан сұрады: «Қатынды қайдан
алып келдің?»— деп. Кейқуат айтады: «Шешемді қала-
ға алып барып, өлген шешеме тірі қыз беретіндерің бар
ма?»— деп едім, бір кемпірге бір қыз береді екен. Сөй-
тіп, бір қыз алып қайттым. Сендер де шешелеріңді өлті-
50 ріп: «Өлген шешеме тірі қыз беретіндерің бар ма?»—
деп қалаға барып айқайласандар, жұрт жиылып бір
өлген кемпірге бір қыздан береді»,— деп.

Бұл сөзді есітіп, сегіз таз шешелерін дереу өлтіріп,
бәрі де шешелерін қалаға алып барып: «Өлген шешеме
55 қыз беретіндерің бар ма?»— деп айқайлап еді, көшедегі
жүрген адамдар күліп: «Жоғал, таз!» деп әрқайсысы
қуып жіберді. Бұлар Кейқуаттың алдағанын біліп, Кей-
қуатты өлтірмекші болып келе жатқанын Кейқуат та
сезіп қашып кете береді. Қашып кеткенін сегіз тазша
60 біліп, соңынан қуа береді. Кейқуат таз бұлардан бұрын
қашып келе жатып, қой бағып жүрген бір тазша бала-
ға жолығып тұрғанда таз бала* сұрайды: «Не қып қа-
шып келесің?»— деп, Кейқуат айтады: «Анау қуып келе
жатқан кісілер мені бір қалаға патша қоямыз деп, қуып
65 келеді. Мен бола алмаймын деп қашып келемін»,— деп.
Қойшы таз: «Мен хан болайын, киімдеріңді маған кигіз,
сен қой бағып жүре бер»,— деді. Әлгі таз Кейқуаттың
киімдерін үстіне киіп алып, жарым шақырымдай* дария-
ның бойына барып отырады. Сол уақытта бағанағы сегіз
70 таз қуып жетіп барады да, қойшы тазды танымастан,
Кейқуат екен деп қойны-қоншына тас толтырып, дария-
ға тастап жіберіп, үйлеріне қайтып барады. Кешке та-

75 ман болған соң Кейкуат бағанағы қойшының қойын ай-
 дап үйіне барады. Үйіне барған соң манағы сегіз таз
 Кейкуатқа: «Сен судан қайтып шығып қой айдап кел-
 дің»,— деп сұрайды. Онда Кейкуат айтады: «Менің
 қойныма тасты көбірек тықпадыңдар, судың жарым ор-
 80 тасына барып осы қойды айдап келдім, қолыма ұзыны-
 рақ таяқ та бермедіндер»,— деп. Сонда сегіз таз тұрып
 айтады: «Судың ішінде қой көп пе екен, біз барсақ та
 осы қойды айдап келе аламыз ба?»— деп сұрайды. Кей-
 куат айтады: «Жүріңдер сендерге алып берейін»,— деп.
 Дарияның [жағасына] ертіп алып келіп, Кейкуат айта-
 ды: «Белдеріңе белбеулеріңді байлаңдар, дамбалдарың-
 85 ның балақтарын байлап, ішіне тас толтырыңдар, қойын-
 дарыңа тас толтырыңдар»,— деп үйретіп тұрады. Сонда
 аналардың бәрі де қойындарына, дамбалдарының ішіне
 тас толтырып тұрады. Біреуінің қолына ұзын шыбық
 беріп, суға түсіреді. Суға түскен соң көрінбей батып
 90 кетеді. Қолындағы шыбықты бұлғақтап бара жатқанда
 Кейкуат айтады: «Бәрің де түсіндер, қойды айдай ал-
 май сендерді шақырып жатыр»,— деп. Сонда қалған
 таздар Кейкуаттың сөзін мақұл көріп, барлығы да суға
 бірден түсіп, қырылып кетеді.
 95 Кейкуаттың қылып жүрген істерінен шайтан хабар-
 дар екен. Бір күні шайтан келіп: «Кейкуат, сен адамдар-
 дың әммесін қандай қылып алдайсың?»— деп сұрады.
 Кейкуат айтады: «Мен ешкімді алдағаным жоқ қой»,—
 деп. Сонда шайтан айтады: «Мені алдашы!»— деп. Сол
 100 кезде екеуінің арасында сапты кетпен жатыр екен. Кей-
 куат аяғының бармағымен қысып көтерді де, шайтанға
 айтты: «Мен кетпенді қысып көтердім, сен де көтерші!»—
 деп. Шайтан: «Менің аяғым көтере алмас»,— деп кет-
 пеннің басын (жүзін) басып қалып еді, сабы шайтан-
 105 ның маңдайына сарт етіп, маңдайын жарып, қып-қызыл
 қан қылды да тастады. Сонда Кейкуат айтыпты: «Сені
 алдағаным осы!»— деп.

ДЕВЯТЬ ТАЗШЕЙ*

Еще до эмира Тимура собрались из [разных] мест
 девять тазшей. У каждого из них матери [живы] были.
 Как-то раз восемь из тазшей [поссорились] с [девятым]—
 Кейкуатом.

СУАЙТ ТАЗША
(Қырық өтірік)

1 Ертеде бір хан жұртына жар шақырыпты: «Кімде-
кім менің алдыма келіп кідірместен қырық ауыз өтірік
әңгіме айтып өтсе, қызымды беріп, күйеу қыламын және
5 өзіме уәзір* қыламын, егер айтқан әңгімесінің ішінде бір
ауыз да болса, рас сөз қосылса басын кесемін»,— деп.

Әр жерден ханның қызын алып, уәзір болуды сүй-
гендер келіп, ханның алдында қырық ауыз өтірік әңгіме
сөйлеймін дегендердің бәрі де ұйқастырып айта алмай
өліп кетіпті. Кейбіреулер айтармын-ақ деп құшырланып
10 келсе де, жүрексініп, ханның алдына кіре алмай сырт-
тан қайтыпты.

Ақырында он жасар бір таз бала келіп, ханның ал-
дына жүгініп отырып, қырық ауыз өтірік әңгімені бы-
лайша бастап айта беріпті:

15 «Тумай тұрғанымда әкемнің әкесінің жылқысын бақ-
қан екенмін, жаздың орта шілдесінде суарайын деп көл-
ге айдап келсем, ыстықтың өткірлігінен көлдің суы кісі
бойы қалыңдығы мұз болып қатып қалған екен. Балта-
менен ұрдым ойылмайды, сойылмен* де ұрдым ойылма-
20 ды, ақырында қолымменен басымды жұлып алып, ке-
ңірдегімнен ұстап тұрып шекемменен бір тық еткізгенім-
де мұз ойылып, мың жылқы бірден жабылып су ішетін
суат ашылды, жылқым мұздың үстінде жайылып жат-
қанда санамай, түстемей түгелдегенімде алты құлаш*
25 ала бие деген бір бием көрінбеді. Құрығымды* мұзға
шанша салып басына шығып қарап ем көрінбеді. Құ-
рығымның басына пышағымды шаншып, оның үстіне
шығып қарап ем тағы көрінбеді. Дереу пышағымның
басына қынымды шанша салып, енді шығып қарағаным-
30 да көрінді. Айшылық теңіздің аралында бір тасқа шы-
ғып, құлындап қалған екен.

35 Дереву құрығымды қайық қылып, пышағымды ескек қылып суға түсе қалғанымда батып кете жаздап, жалма-жан пышағымды қайық қылып, құрығымды ескек қылып түсе қалғанымда, көз ашып-жұмғанша теңізден өте шықтым.

40 Биеге мініп құлынды алдыма өңгеріп суға түсе қалғанымда шын баттым. Жалма-жан құлынға мініп, биені алдыма алып өңгеріп едім, теңізден көзді ашып-жұмғанша өте шықтым.

45 Баяғы мұздың үстінде жайылып жатқан жылқымның ішін аралап жүрсем, бір жерде бітпеген қу тобылғының түбінде тумаған ту қоян жатыр екен, садағымды ала салып, оғымның масақ жағыменен атып едім, өтпеді, масақ жағын кіріске қойып, киіз жағыменен атып едім, өтіп кетті.

50 Қоянның майын күйдіріп алайын, етін пісіріп жейін деп атымды бір уақытта қу қазыққа байлай салып, етегіммен тезекті тере бердім. Бір уақытта қарасам, атым бір далбырлаған нәрседен үркіп жүр екен. Жалма-жан етегімдегі тезекті төге салып, атыма жүгірейін десем, манағы тезек деп тергенім бөдене екен, пыр-пыр етіп ұшып кетті. Атымды қу қазық деп байлағаным ақ қудың мойыны екен. Атым соның қанат қағып далбырлағанымен үркіп жүр екен.

60 Сонан соң манағы қоянды сойып етін бір басқа, майын бір басқа бір бүтін қазанға майын еріткенімде ағып тұрды, бір тесік қазанға ертіп едім ақпастан ереді. Бір өгіз қарын толы май алып, енді етін пісіріп жейін деп қолыма алып аузыма апарғанымда есіме түсті: басым баяғы мұз ойған жерде ұмыт қалған екен. Қоянның етін өңешіме қолыммен тығып, ішіме толтырып алып, манағы ертіп алған өгіз қарын майменен етігімді майлап едім, біреуіне жетті, біреуіне жетпеді. Түнде ұйықтап жатқанымда бір нәрсенің сартта-сұрт болып жатқан дауысынан оянып қарасам, екі етігім төбелесіп жатыр екен. Біреуі айтады: «Саған май жақты, маған жақпады» Біреуі айтады: «Өзіңнің бақытсыздығыңнан көрмей, жетпесе менен несін көресін» деп. Екеуін жұдырықпенен шекелеріне бір-бір қойып, екеуін екі жағыма қойып жата бердім.

70 Таң атқан соң қарасам манағы май жақпаған етігім

түнде қашып кетіпті. Қалған бір етігіме екі аяғымды тығып алып ізіне түсіп қуып кеттім.

75 Айдан айлар жүрдім, жылдан жылдар жүрдім, ақырында ұлы жиын ас беріп жатқан елдің үстінен шықтым. Қарасам, табақ тартып жүрген боз балалардың ішінде баяғы қашқан етігім табақ тартысып бірге жүрекен. Мені көре біле бір табақ қазы, қарта, жал-жая*,
80 аппақ майды алып келіп алдыма қойып: «кешегі маған жағуға қимаған майың үшін!» деп, табақтарын тартуға тағы да жүріп кетті. Манағыдай өңешіме қазы, қарталары тығуға кіл май болып қанша итерсем де жүргізе алмай, қасымдағы етігімді басыма жұмсап алдырып,
85 басымды орнына қойып, тойып алдым. Осының бәрін көргенімді айтсам, бұдан да көп».

[Сөйтіп] суайт Тазша ханның қызын алып, бай болып, барша мұратына жеткен екен.

ВРУН ТАЗША (СОРОК НЕБЫЛИЦ)

Давным-давно один хан объявил: «Если кто придет, расскажет мне сорок небылиц, пусть женится на моей дочери и станет моим визирем. Если же в сказанном будет хоть слово правды — голову срублю».

Хотелось людям на ханской дочери жениться и ханским визирем [стать, отовсюду] они приходили, да не умели сорок небылиц рассказать и погибали. Иные приходили уверенные, что расскажут, да перед ханом робели и уходили, даже не зайдя [к нему].

Наконец пришел один десятилетний тазша, сел перед ханом и так начал рассказывать [свои] сорок небылиц:

«Я еще на свет не родился, а уже пас табун моего отца. Летом, в самую жару, пригнал я [табун] к озеру. И в самый зной на [том] озере был лед в рост человека. Ударил я [по льду] топором — не прорубил; ударил соилом* — не прорубил, [как] рванул я свою голову [обеими] руками, схватил ее за глотку, да только раз тихонько стукнул и пробил лед. Тысяча лошадей бросились, у [этого] водопоя напились».

Когда [стал] я потом своих лошадей на льду собирать, из пестрых в шесть кулашей* кобылиц одной кобылицы [не досчитался]. Воткнул я [тогда] свой курык* в лед, забрался [на него] — не видать. Воткнул я тогда

ЖИРЕНШЕ ТУРАЛЫ

1 Сол (Жәнібек) ханның заманында бір адам осы
Жиреншені әркім мақтайды, Жиренше сөзге жеңілмейді
дейді. Және де сұраған жауапқа тоқтаусыз дәлел бере-
ді дейді. Осы айтқан адам қандай екен, мен барып бір
5 жауап сұрайын,— деп, қанша білгір де болса бұған
жауап тауып бере алмас деп, Жиреншеге келіп айтады:
«Сен, Жиренше, білгір болсаң тесік тау қайда, айтшы?»—
дейді. Жиренше айтыпты: «Тесік тау мынау тұрған қы-
зыл төбешіктің астында»,— дейді. Бұл кісі айтыпты:
10 «Ол қызыл төбешік мұнан алыс па?»— деп. Жиренше
айтыпты: «Жоқ мұнан алыс емес, тиіп тұр, жүр екеуіміз
үйге барайық»— депті.

Үйге кірген соң Жиренше әйеліне айтыпты: «Мына
кісіге сусын бер»,— депті. Жиреншенің әйелі аяққа ас
15 құйып, әуелі Жиреншеге беріп, сонан соң әлгі қонаққа
беріпті. Сонан соң Жиренше қолына берген айранын*
ұстап тұрып айтады. Бес тұлпарға* мінеді. Қызыл тө-
бешіктің астындағы тесік таудан өтеді.

Сонан әлгі кісі аңдады: «Мұның тесік дегені тесік
20 тамақ екен ғой. Бес тұлпар дегені бес саусақ екен ғой.
Қызыл төбешік дегені қызыл тіл екен ғой,— қой, мұны
мен жеңе алмаспын!»— деп, қайтып жүре беріпті дейді.

* * *

Жиреншенің әйелі менен жыртық қосынан басқа еш
нәрсесі болмайды екен. Жиренше бір жерге кетіп, жо-
25 лаушылап қайтып келсе, әйелі дүниеден қайтқан екен.
Айтуға қия алмай, хан өзі жылап білгізейін деп айтып-
ты: «Әй, Жиреншем, анаң өлсе қайтер едің?» Жиренше

30 айтыпты: «Анаң өлсе кемең суалды десейші». «Атаң өлсе, қайтер едің?»— депті. «Атаң өлсе қадаң суалды десейші!»— депті. «Ағаң өлсе қайтер едің?»— депті. Жиренше айтыпты: «Ағаң өлсе жағаң жыртылды десейші»,— депті.— Әйелің өлсе қайтер едің?»— депті. «Әйелің өлсе, қамшының сабы сынды десейші». Хан Жиреншенің бұл сөзінен: «Әйелің қайтты білем»,— депті.

* * *

35 Әйелі қайтқаннан соң Жиреншені қарап, баптап тұрушы болмаған соң, оны хан өз сарайына алып келіп тұрған. Жиренше күндерде бір күн өз үйін сағынып ханнан: «Егер ұлықсат етсеңіз үйге қайтқым келеді?»— депті. Ол әр уақыт күңірене беріпті. Сонан соң хан Жиреншенің үйіне қайтатынын біліп: «Бар, ұлықсат бердім!»— депті.

40 Жиренше үйіне кеткен соң хан оның артынан бір адам жіберіпті: «Жиренше не деп отыр екен, барып біліп кел!»— деп. Жиренше ханның қасында, кең ақ орданың ішінде отырып көңілі болмай, өзінің жыртық үйіне келіп ұйықтауға жатыр екен. Сонда ол айтқан екен: «Айқай, менің өз үйім, кең сарайдай боз үйім, бәрінен де жақсы екен, қайран менің өз үйім!»— деп аяғын көсілсе, аяғы қостың сыртына шығып кетеді екен. Жаңағы тындаушы мұны есітіп, қостың ішінен Жиреншенің аяғы далаға тізесіне дейін шығып жатқанын көріп ханға келіп айтады: «Әй, тақсыр, бардым. Жиреншенің үйіне барсам, ол жыртық қоста ұйықтайын деп жатыр екен. Сонда Жиренше мына сөзді айтты: «Айқай менің өз үйім, кең сарайдай боз үйім, бәрінен де жақсы екен, қайран менің өз үйім!». Онда хан тұрып: «Жиреншеге бір әйел алып бермей болмас, сүйтіп жүріп бір күні жоғалар, Жиреншемізден айырылып қалармыз, әйел алып берейік деп, бәріңіз оны шақырып келіңіз!»— дейді. Сонан Жиреншені шақырып келген соң (хан): «Жиреншем, өзіңе ұнаған бір қызды айттырып кел. Мал беріп ал, оған қанша мал болса да берейін»,— дейді.

60 Сонан Жиренше қасына бірнеше жолдас ертіп, өзіне ұнаған қызды іздеуге кетіпті. Сол кетуден іздей-іздей 65 төрт жылға дейін ешбір ұнаған қыз таба алмайды. Сүйтіп әбден дағдарып келе жатса, бір қырдың басында

- үш қыз отыр екен. Сол үш қыздың үшеуі де тезек теріп қаптарын толтырып ауылдарына қайтып келе жатады. Олар күн жауған соң күн ашылсын деп қаптағы тезектерін қойып отырады екен. Сол үш қыздың екеуі
- 70 қаптағы тезектерін анадай жауынды жерге қойып, өздері киімдерін бүркеніп жауыннан тасаланып отырады екен. Ал енді біреуі үстіндегі бешпетін* шешіп, тезектің үстіне жауып, өзі жалаңаш көйлегімен ғана отырады.
- 75 Сонда Жиренше де жолдастарымен келіп осы отырған қыздан: «Шырағым, ана қыздар отындарын жаңбырға қойып, өздері бешпеттерін бүркеніп жаңбырдан тасаланып отыр. Сіз бешпетіңізді шешіп отын үстіне жауыпсыз. Өзіңіз жаңбырда жалаңаш отырсыз. Мұның себебі
- 80 қалай болады, айтыңыз, шырағым?— деп сұрады. Сонда қыз тұрып: «Мұның себебі үйімде қарт әкем мен қарт шешем бар. Қазір мен отынды су қылып алып барсам, үйдегі әкем мен шешеме ас пісіріп ішкізе алмай, ол байғұстар түнімен аш болады. Егер су қылмай құрғақ алып барсам, әке-шешем ас пісіріп ішіп тойып, бір жағынан, жылынып рақат ұйықтайды»,— дейді. Сонан Жиренше бұл қыздың сөзіне ден қойып: «Шырағым, аулың қайда?»— деп сұрады. Қыз: «Аулымыз мына тұрған обаның астында»,— дейді.
- 90 Сонан Жиренше жолдастарымен қыздың көрсеткен аулына келіпті. Келсе бір жаман қос екен. Үйдің сыртынан келіп: «Сөйлес!»— деп айқайлайды. Айқайласа, үйден бір ақсақал шал шығып: «Ә, жолаушылар, жол болсын!»— депті. Жиренше айтады: «Жол болса, қонақпыз, рұқсат болса, қонамыз»,— депті. Шал айтты: «Қонақ болсаңыз, қош болады, қоныңыз!»— дейді. Сонан Жиренше жолдастарымен аттан түсіп, аттарын байлап қосқа кіреді. Қосқа кірсе кемпір-шалдан басқа ешкім жоқ. Бір азырақ отырған соң күн бұлттан шыққан кезінде манағы қыз да отынын арқалап келіпті. Отыны құрғақ несін сұрайсын. Отынын жағып қонақтарға шайын қойып, асын беріп оңыпты да қалыпты. Әлгі екі қыз түнімен отын су жаға алмай, әлек-шәлек болып, ондап ас пісіріп іше алмай жатыпты,— дейді.
- 100
- 105 Сонан Жиренше жолдастарымен ол күні қонып, ертеңгісін ертемен шай ішіп, аттанар кезде Жиренше қызға қарап мұртын сипайды. Қыз тұрып қасын сипайды. Жиренше де қасын сипайды. Қыз тұрып шашын сипай-

110 ды. Жиренше де шашын сипайды. Қыз да, Жиренше де жаюлы жатқан тулақтың* түгін сипайды. Сонан ешбір сөз жоқ, Жиренше жолдастарымен аттанып жолға шығады.

115 Жолға шыққан соң бірнеше күндер жүріп, аман-есен ауылдарына келеді. Жиренше ханға амандасуға барады. Сонан хан аман-түгел сұраған соң: «Қане, Жиреншем, өзіңе ұнаған қыз таптың ба?»— дейді. Жиренше: «Тақсыр, таптым, бірақ мал сұрайды»,— дейді. Сонан хан: «Бар, Жиренше, төрт түлік малдан қанша айдасан да өзің біл, сол қызды не қылсаң да алып кел»,— дейді.

120 Сонан Жиренше қасына бірнеше қосшы алып төрт түлік малдан жер-дүниеге сыйдырмай айдап әлгі қыздың аулына қарап шығыпты. Бірнеше күн жол жүріп, қыз тұрған ауылдың үстіне малды айдап келеді. Көп мал қойсын ба, жарықтық, қыздың әкесі тұрған қосқа сүйкеніп әрқайсысы маза бермейді. Тақ қосты қирататын болған соң: «Ой, қан жауғыр, бұл кімнің малы, өз қосымды қирататын болды ғой!»— деп, қолына таяғын алып ашуланып малды қайырайын деп сыртқа шықты дейді. Сонда қыз тұрып: «Ата, ол малды қайырма, бұл мал сізге келе жатқан мал болар, мен сонау күнгі келген қонаққа сөйлесіп атам мені тулақтың түгі есебінде малға береді деп айтқам»— дейді. Қыздың әкесі: «Ой, мен оны қайдан есептеп санап тұрайын, осы малдың бәрін берсе, маған жетеді, артығын сұрамаймын»,— дейді. Солай десіп тұрғанда, мына жағынан қосшыларымен малдың артынан Жиренше де келіпті. Ол шалдың өзінің үйіне түсіп әлгі малдың бәрін беріп құдаласып, ертеңіне қыздың некесін қидырып, оны алып келіп өзінің жыртық қосына қойған. Сөйтіп ханға амандасуға барған.

140 Хан: «Ә, Жиреншем, аман келдің бе, қалай әкелдің бе, келін жақсы ма?»— дейді. Жиренше: «Тәуір, жаман емес!»— депті. Сонан хан: «Жиреншенің әйелі қандай кісі екен, барып көріп келіңіз!»— деп қадірлі санаған адамдарынан үш-төрт адамды жібереді. Ханның жіберген адамдары Жиреншенің үйіне түсіп қонақ болып, оның әйелін көріпті. Несіне сұрайсың, ақ жібектей есілген, мойны құрықтай аппақ бір жас қыз екен. Ханның жіберген адамдары мұны көріп, сірә, бек тамаша қылыпты. Олар қайтып ханға келіп Жиреншенің әйелінің

бойын, жүріс-тұрысын, ақылын айтып бітіргісіз мақтап: «Тақсыр, бұл адам Жиреншеге лайық емес, тап өзіңізге лайық екен»,— дейді. Не керек, әлгі ханның көңілін аударыпты. Ханның өзі Жиреншені қанша жаратса да, 155 сірә, әлгілер ұйытып азғырып отырған соң хан да бенде ғой, көңілі ауып қайткенде де Жиреншеден сол келіншекті өзі алуға айналыпты. Алуға болғанменен, қапелімде, тартып алуға болмайды. Айламенен алуға Жиреншенің өзі сөзге шешен адам. 160

«Қалайша алсам екен» деп, хан бір күні өзінің адамдарын жинап: «Жиреншеден бұл келіншекті қалай аламыз, бұған не айла бар?»— деп кеңес сұрапты. Ол адамдардың біреуі ана айланы, біреуі мына айланы айта 165 тұрса да Жиренше дағдарғандай болып ешбір айла табылмайды. Сонан сол адамдардың біреуі тұрып: «Хан тақсыр, сіз мына бір тәдбир жасаңыз. Жиреншені шақырып айтыңыз: «Мен саған мына жүз еркек қойды беремін жазғытұры, қой қоздаған уақытта қоздатып бересің, егер қоздатып бермесең жаныңды аламын»,— деп 170 айтыңыз депті. Сол тәдбирге оның амалы құрыр депті.

Сонан хан Жиреншені шақырып алып: «Мен саған мына жүз еркек қой беремін, соны жазғытұры қой қоздаған уақытта қоздатып бер. Егер қоздатып бере алмасаң, басыңды аламын. Саған тәдбир сол»,— депті. Жи- 175 ренше сірә бұл сөзге ешбір нәрсе тауып айта алмай дағдарып қалады. Көңілі бұзылып үйіне барса, алдынан жарқырап келіншегі шығады. Ол Жиреншенің көңілі бұзылып келе жатқанын біліп: «Әй, жарқыным, бүгін нағылып көңіліңіз бұзылып келе жатыр, не жайыңыз бар?»— деп сұрапты. Жиренше: «Көңілім нағып бұзыл- 180 масын, хан бір ауыр сөз айтты. Соған ешбір жауап айта алмай жанымнан үміт үзбекке келе жатырмын»,— дейді. Әйелі: «О не қылған ауыр сөз?»— дейді. Жиренше: «Хан айтады, мен саған жүз еркек қой беремін соны жазғытұры қой қоздаған уақытта қоздатып бер. Егерде қоздатып бере алмасаң, басыңды аламын»,— 185 дейді. Мұнан артық ауыр сөз болар ма, еркек қой қоздай ма екен? Сонан әйелі тұрып: «Қайғырма, құдайың берген екен, бар жылдам, жүз еркек қойды айдап келе 190 ғой!»— депті.

Жиренше барып жүз еркек қойды айдап келіпті. Әйелі: Бұл қойдың жиырмашақтысын сой, ет керек қой

195 жеуге. Қалғанын базарға алып барып сат, киім-кешек,
 шай-шекер ал да, жалғыз еркек қойды есіктің түбіне
 байла, қыстай соны бағып шығармыз,— дейді. Жиренше
 байғұстың дағдарғаны ғой, әйелінің айтқанының бәрін
 істеп жалғыз қойды әкеліп есіктің түбіне байлап қояды.
 200 Сонан ханға ақыл берген билердің* бәрі мұны көріп:
 «Жақсы қылды, қойдың бәрінен айрылды, енді не қы-
 лады ал, сірә, мақсатыңыз болар»,— деп қуанысады.
 Қыс өтіп жаз шығыпты. Қойдың қоздайтын уақыты
 болды. Енді кесулі күн тәмам болған соң хан манағы
 ақыл үйреткен билермен Жиреншеге бармақ болып
 205 шықты. Сонан хан Жиреншеге жақындар мезгілде Жи-
 реншеге әйелі: «Ана қойды бауыздай ғой!»—депті. Жал-
 ма-жан Жиренше қойды бауыздапты. Хан үйдің сырты-
 на келіп, айқайлап: «Жиренше үйде ме?»—деп сұрайды.
 Сонда жалма-жан Жиреншенің әйелі екі қолын сыбанып
 210 жіберіп қойдың бауыздама қанына өзі екі тірсегіне
 дейін бояп, қан-қан болып ханның алдынан шығады.
 Хан: «Шырағым, тірсегіңе дейін қан, онысы несі?»—
 дейді. Жиреншенің әйелі: «Тақсыр, жаңа ғана Жиренше
 жас босанып еді, қолымның қаны сол еді,— депті. «Ой,
 215 ақымақ, еркек кісі туатын ба еді?»—депті. Онда Жи-
 реншенің әйелі: «Бас тақсыр, төрелігін өзіңіз бер, еркек
 қой қоздайтын ба еді?»—депті. Сонда хан санына қо-
 лын бір соғып: «Қой болмас, жүріңіз қайтайық»,— дей-
 ді. Сонда халық мақтайды: «Жиреншенің әйелі өзінен
 220 артық, тапқыр болды»,— деп.

ПРО ЖИРЕНШЕ

1 Во времена [Джанибек-хана] какой-то человек [все]
 раздумывал: «Почему [народ] хвалит Жиренше? Гово-
 рят, не одолеть его: что ни спросишь, на [все он] ответит,
 [все] без задержки докажет. Ну, какой бы сведущий
 5 [Жиренше] ни был, коли я пойду да спрошу, не [ответит]».
 Пришел этот человек к Жиренше и говорит: «Эй,
 Жиренше, коли ты такой [умный], скажи, где та гора, у
 которой по середине дыра?» Жиренше [ему в ответ]: «Та
 гора — за красным холмом». А человек [опять] спраши-
 10 вает: «А красный холм далеко ли отсюда?» Жиренше

Оң қанатын теріс соғып,
Лашын құс қу ала алмай қалған күн.
Ораздының он ұлы
Ойын салып жүргенде,
Жиырлының жалғызы
Атқан оғын таба алмай,
Жер сабалап қалған күн!

1

ЕР ШОБАН

Ноғайлының Ер Шобан деген батыры біраз жолдастарымен
Қабардыдан Биғазы дегеннің екі жүздей жылқысын айдап
қайтыпты-ау... Арттарынан көп кісімен Биғазы қуып келгенде
5 Ер Шобан айтады:

Саф арғымақ сайлаған,
Найзасына жалау байлаған,
Қабардының Биғазы
Жүйрігіне шыдамай,
10 Желіп шықты көк тауға.
«Қайт! Қайт!» деймін, қайтпайды,
Қайтқанын намыс көргенге ұқсайды.

Онда тұрып Биғазы сөйлейді:

Арқыраған ат мінген,
15 Аббар көшіп, шет қонған,
Жау алдына бет қонған
Естек ұлы Ер Шобан,
Жиыныңның ішінде
20 Кімдер бар да кімдер жоқ,
Ашып айтшы сен маған!

Шобан айтады:

Жиынымның ішінде
Түрлі-түрлі бай да бар,
25 Түменді бұзған ер де бар,
Суын түсті жүйрік бар,
Суырылып шабар батыр бар.

Ақ табан ару торы ат жайлаған,
Алдаспан ауыр қылыш байлаған,
30 Сыпайшылық бұ-ды деп
Ала білек оқ салған,
Қой дегенде бір шапқан
Құястан жап-жас қана Жұмай бар.
Балаңқылар батпаған
Байсасы тудай Мәмбет бар.

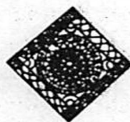
- 35 Ал дегенде аларға,
Алып жерге саларға,
Алқалаған ауыр қолдар тоқтарға
Арыстанбек ұлы Сұлтан бар...
- 40 Байрақты жүре алдырған,
Бастай қуып шалдырған,
Ісірібі тоқтастан
Артық туған мажардан
Батыр Қоян және бар.
- 45 Арғымақ атың аласы,
Қас игінің баласы,
Алдаспан ауыр қылыш суырған,
Ажалға қарсы жүгірген
Бұ жиынның ішінде
Исалының ұлы Жылым бар.
- 50 Ол тырысқан, тырысқан,
Күнінде мың кісімен ұрысқан,
Жаурынына қанды көбе сыймаған,
Жағасына адам қолы тимеген
Үйсіннен Бозторғай ұлы Баубек бар.
- 55 Ойнай тұра күлдірген,
Жауды көрсе бүлдірген,
Атқан оғын оздырған,
Дұспанның тобын тоздырған,
Бір ойында алпыс ала балта сындырған
- 60 Айсаның ару ұлы Қолай бар.
- Тоқал торы ат жайлаған,
Тобығына тондық ала байлаған,
Хандар шыққан төбедей,
Қабырғадан бүтін шыққан сүбедей,
65 Аударылмас қара кемедей,
Қандыауызға сырлап салған жебедей,
Хан ұлы төредей,
Би ұлы шорадай,
Қан жұқпас қайқы қара болат өтпеген,
70 Мақтауына адам тауып жетпеген
Бұ жиынның ішінде
Ер Жақсымбет аға бар.
- Бәрін айт та бірін айт,
Қабағын қара сусар бөрік басқан,
75 Жаурынын күшіген жүнді оқ шанышқан,
Қалжуырдай шаншылған,
Жұрт үшін қарауылға көп тұрған

80

Сексен сегіз аңдыған,
Еңсесін түбекменен жауыртқан,
Еңкейгенін жазбаған,
Он екі құрсау жез айыр
Қара мылтық жұмсаған
Бұ жиынның ішінде
Қара найман Жақан бар.

85

Мұншама батырға қылар амал-айла болмас деп, Биғазы қайтып жүре беріпті. Дұрысында Шобанның қасында әлгі батырлардың ешқайсысы да жоқ екен. «Ер болсаң бопсаға шыда» деген осы да.

Бетін жумай кір-кір боп,
Жылап өткен дүниеден...

Шапаны болған жамаулы,
Өткен өмір санаулы,
Күні-түні таяқ жеп,
Өмірі болған аяулы.

Көзінен жасы кеппеген,
Кет десе де кетпеген,
Жаман шолақ шапаны
Дізесіне жетпеген...

Бетін жумай ас берген,
Ер Қанайға қас келген,
Құр мойнына мас көрген.
Ел жайлауға көшкенде,
Далаға сенің шешенді
Ыстық күнге тастаған.
Саптыаяқтай қара күң,
Ауылға ұрыс бастаған...
Басына шомыт жастаған.
Басына ыңыршақ жастанып,
Қойшы менен қолаңда,
Жатады екен бас салып.
Құдай пайда қылған соң,

Анаңның біттің қарнына,
Атаң Тілеуберді, Қанай болған соң,
Арамнан батыр тусаң да,
Ақыры келдің орныңа...

БАЙЛЫҚ

Балықшы байымайды көлден алған,
Ақын да байымайды елден алған.
Өзіңнің маңдайыңа бітпеген соң,
Қалады желмен кетіп, желден алған.

1

ШӨЖЕ МЕН БАЛТА

Қаракесек, Шаншар еліндегі бір аста үш жүздің ақындары бас қосқанда тобықты Құнанбай¹ отырып:

5

— Ал, ақындар айтысыңдар, қай жеңгеніңе бәйге беремін,— дейді. Сонда алдымен Шөже, Балта айтыспақшы бола-

---

¹ Құнанбай — о кезде аға сұлтан, Абайдың әкесі.

ды, Құнанбай, Алшынбай¹, Жолшора² тағы басқалары отырып, Шөженің аты-жөнін сұрайды.

Сонда Шөженің айтқаны:

10 Артына Жамантайдың³ еріп едім,
Ісіне құдіреттің көніп едім.
Қаз дауысты Қазыбектің балалары,
Ас берген жиыныңа келіп едім.

15 Қарайған жылқышының қосы болды,
Иманды құл алланың досы болды.
Артында Жамантайдың жүргенімде,
Шаншардың ат шаптырған асы болды.

Құнанбай отырып:— Бұл тақылдаған соқырың кім?— дейді.

Ш ө ж е:

20 Кем-кетік жиналыпты таз бен соқыр,
Әрқайсысы өз құлқынын көздеп отыр,
Болғанда сіздер дария, біздер қарға,
Қарға байғұс дарияның бетін шоқыр.

Құнанбай тағы да сұстанып:— Мына соқыр қалай сөйлейді?!— дейді.

25 Ш ө ж е:

Құран сөзі ақиқат айнасындай,
Алшынбай ақ қайыңның жаңқасындай.
Құдай артық жаратқан Өскенбайым⁴
Төрт жардың⁵ Омар, Оспан алқасындай.

30 Сонда Жолшора отырып:— Беретін билік, айтатын төрелік бар. Бір мақтайды, бір боқтайды, айтысқа мынаны шығару керек,— дейді.

Ш ө ж е:

35 Жолшора, өзің қажы, әкең Анай,
Параны бұрын беріп, жедің талай.
Алдыңда жеті тамұқ, сегіз ұрмақ,
Қайсысына кіруің екі талай.
Қажылықпен дүниеде жедің пара,
Бұл сөзді сен айтасың қалай-қалай?!

¹ Алшынбай — Арғын биі.

² Жолшора — бұрынғы Қарқаралы уезі, «Едірей» болысының биі.

³ Жамантай — төре әулетінен.

⁴ Құнанбайдың әкесі.

⁵ Мұхаммедтің жолын кұған алғашқы төрт халифа.

40

Б а л т а:

Шөже ақын, сен де шешен, мен де шешен,
Салғанда қара алдына мен бір көсем.
Екеуміз екі жақтың жүйрігіміз,
Шалдықпай шаршы топта жүрсің бе есен?

45

Ш ө ж е:

Алты ұлы Қуандықтың Құтпанбай-ды,
Шөже ақын екі ортада бұландайды.
Амандық, есендігің бәрі бітсін,
Өзің-дағы жүрмісің күйлі-жайлы?

50

Б а л т а:

Ел егінді салады пұл болсын деп!
Төре жұртын жияды құл болсын деп.
Амандық, есендіктің бәрі бітсін,
Соқыр, сенен сұраймын жол болсын деп?

55

Ш ө ж е:

Артынан Жамантайдың еріп едім,
Ісіне құдіреттің көніп едім.
Көзім жоқ, туа соқыр бишарамын,
Жейін деп елден тары келіп едім.

60

Б а л т а:

Соқыр-ау, айтқаныңа ере алмаймын,
Мезгілсіз алдағанға көне алмаймын.
Бошанның¹ бес баласы өзімдікі,
Өзім өлмей кісіге бере алмаймын.

65

Ш ө ж е:

Балта, сен ел қыдырған сойқанбысың?
Болмаса мұны сөз деп айтармысың?
Несіпті жұртқа шашқан мен теремін,
Тәңірі малын қорғаған шайтанбысың?

70

Б а л т а:

Алсаң да Қараөткелден тоймаймысың,
Балта бар деп алдыңда ойлаймысың?
Қараөткел, Көкшетауды жеген соқыр,
Сөзіңді мен келгенде қоймаймысың?

75

Ш ө ж е:

Ұры Балта, білдіргесің ұры атыңды,
Көтерген Қаракесек ұятыңды.

¹ Б о ш а н — Арғын руының бір бұтағы.

Көл қорғаған қызғышты көп көргенмін,
Соқтықпа, сындырарсың қанатыңды.

80

Б а л т а:

Өз жөніңді, сен өзің жөнде, соқыр,
Ел кемітіп жүруің жөн бе, соқыр?
Қараөткел, Көкшетауды жеген соқыр,
Ел түзеуші, тергеуші сен бе, соқыр?

85

Ш ө ж е:

Соқыр десең, мен айтам «ұры — Балта»,
Ұрлық қылсаң, тұқымың құрыр, Балта.
Ертiс өтiп, iш кетiп қашып жүрген,
Ұрлықпен күн көретiн сен бiр Балта.

90

Б а л т а:

Қу соқыр, сөйлер сөзге аттай желдің,
Әр түрлі бәлелердің бәрін білдің.
Ертiс кетсем — жүргенiм өз пайдама,
Менiң ұрлық қылғанымды қайдан білдің?

95

Ш ө ж е:

Ұры, шіркін, қорқа ма бір құдайдан,
Кісі өтпес пара жеуге Алшынбайдан.
Ұрлықпен тұқымыңды құртқан мұндар,
Күн көрдің Құнанбай мен Наушабайдан.

100

Б а л т а:

Зиянсыз жолдас болма пайдаменен,
Жау шаншар батыр жігіт найзаменен.
Соқыр-ау, өтірік айтпа, жала жауып,
Жеп едім қашан, қандай пара сенен?

105

Ш ө ж е:

Жылың — қой, келдің Балта елу төртке,
Бойыңа қартайғанда өсек ертпе.
Құсбектің төрт атын параға алған
Алшынбайың не айтар ақиретте?!

110

Б а л т а:

Жылқымды айдап саламын қалың қаудан.
Жүремін ойнап, күліп денім саудан.
Ежелден Қуандықтың құлы емес пе ең,
Тентіреп келдің қырғыз әлдеқайдан?

115

Ш ө ж е:

Әй, Балта, білмеймісің нағыз ұлды?
Сенің шешең есіктегі қара күң-ді.

Қара күң шырақ көрмей жүрген шақта,
Атаңыз қаракесек сонда туды...

120   Б а л т а:

Қалай-қалай тиеді тілің қотыр?
Ылғи жақсы алдымда толып отыр.
Өңшең мықты екенін білмеймісің?
Талдырар қамшыменен, мұндар соқыр.

125   Ш ө ж е:

Не зиян көрдің Құсбек, Жамантайдан,
Әр қайда бар салуым бір құдайдан.
Жалғыз соқыр халқыңа тиышсыз болса,
Құтылсаңшы, мына отырған Құнанбайдан?!

130   Б а л т а:

Зиянсыз жолдас бола ма пайдаменен?
Жау шаншар батыр жігіт найзаменен.
Құнанға тіл тигізбе, ей, ақымақ,
Аға сұлтан ол алған айламенен.

135   Ш ө ж е:

Ұры мен парақордың тілеуі бір,
Жемтікке үймелеген құзғындай тіл.
Сөзіме бұл табын да мұндар, айуан,
Иінің шауып Қуандықтың астына кір...
140   Сонда Балта жеңіліп, Шөжеге жол беріпті.

Ұстайық туралықтың мықты бауын,
Қазақтың қолдамайық жанжал, дауын.
Кетейік дал-дал қылып ыждағатпен
Надандық алдымызға құрған ауын.

Нәрсе жоқ алдымызда талап тоқтар,
Табылар талаппенен талай жоқтар,
Бекем бол туралыққа байлаған соң,
Тисе де тоқтамайық басқа шоқпар.

Баршамыз ынтымақты бір болайық.
Құл болмай әр біріміз зор болайық.
Еш нәрсе ұмтылғанмен болмаса да,
Ертеңгі, кейінгіге жыр болайық.

Бұрылмай тура жолда табандайық,
Сол жолда ғұмырымызды тамамдайық.
Дүниеге бекер келіп, бекер кетпей,
Ішкен су, жеген асты адалдайық.

Байқайық не нәрсе жолымызда,
Жаман ат қалдырмайық соңымызда.
Шыбын жан ғазиз тәннен шыққан кезде,
Қалсын да қалам, қағаз қолымызда.

Осылай жазды хатты замандасқа,
Тыңдаушы ұнатпаса қалар босқа.
Қолыма қалам алып талаппенен,
Қағазға он сегізде салдым нұсқа.

Бұл сөзді мен айтпадым надан жасқа,
Оларға айтар сөзім және басқа,
Саңырауды соқырменен не қылайын,
Оқыған менен сәлем замандасқа.

1

ТУҒАН ЖЕРІМЕ

5

Сағындым сені қатты өскен жерім,
Шырылдап тар құрсақтан түскен жерім.
Кеткелі біраз заман болса дағы,
Қалмайсың ұмытылып естен жерім.

10

Сөйлесем ішімдегі шерім тарқар,
Жігітке еткен талап өнер артар.
Ұмытпай ішкен суын, жеген отын,
Үйренген хайуан мал да жерге тартар.

Қайран ел! Ұмытам ба сені өлмей,
Қалмайсың ешбір күні ойға келмей.

- Ағайын елде қалған еске түссе,
Боламын мен қайғылы ойнап-күлмей.
- 15 Туған ел ыстық болдың мұнша неге?
Білмеймін осылай ма бар кісіге.
Ойымнан жатсам, тұрсам бір кетпейсің,
Көңіліме қағылыпсың болып шеге.
- 20 Жасымнан жүрмін мен де өнер қуып,
Қайран ел есті білдім сенде туып,
Төрт-бес жыл кеткеніме болса дағы,
Көңілім кете алмайды сенен суып.
- 25 Бұл дүние жұтпайынша кімді тастар,
Кәрі мен кетіп жатыр қыршын жастар.
Бірге өскен, бірге жүрген балалықта
Ойына ала ма екен замандастар.
- Қор болмас тәуекелге бел байлаған,
Ел қадірін кетпей тұрып кім ойлаған.
Бойында Есіл, Нұра сайран етіп,
Сағынам құрбыларды күнде ойнаған.

КІМ АРМАНСЫЗ?

Дүниеде адам бар ма арманы жоқ,
Біреудің қатыны жаман, дәрмені жоқ.
Баласы тілін алмас біреулердің
Салатын оны жөнге пәрманы жоқ.

Біреудің борышы көп төленбеген,
Баласы бойдақ отыр үйленбеген.
Айрылып ел-жұрты мен ағайыннан
Біреулер жат елде жүр үйренбеген.

Біреудің жаман болар алған жары,
Біреулер менсінбейді, байы кәрі.
Жете алмай ойлаған ой, мақсатына,
Қайғыдан біреулердің жүзі сары.

Біреудің сырқауы бар, саулығы жоқ,
Біреудің салынатын жаулығы жоқ.
Сипаты падишадай болса дағы,
О-дағы жүр арманда байлығы жоқ.

Біреудің мініп жүрер жорғасы жоқ,
Біреудің шашбауы мен сырғасы жоқ.
Біреудің мал-мүлкі сай болса дағы,
Қайтсын-ай, о да жалғыз сырласы жоқ.

Біреудің досы бұзар айтқан сөзін,
Төзе алмай сарғайтады ғазиз жүзін.
Біреулер дүние жүзін көре алмайды,
Құдайым соқыр қылған екі көзін.

Біреудің ата менен анасы жоқ,
Біреудің сүйетұғын баласы жоқ.
Халқына қызмет үшін ұмтылса да,
Тоқтайды көп сабаздар шамасы жоқ.

Ұрланған біреулердің жүйрік аты,
Онда жоқ сол себептен көңіл шаты,
Басылмай біреулерді кейітеді,
Газета-журналдарға жазған хаты.

Бақыттың бір кетіксіз толғаны жоқ,
Ойлаймын осы сөздің жалғаны жоқ.
Үстінен бұл дүниенің іздеп-іздеп,
Бір адам таба алмадым арманы жоқ.

Кісімен кетпес арман өлгенінше,
Қараңғы көрге барып кіргенінше.
Көрініп көз алдымда тұрғаннан соң,
Азырақ баяндадым білгенімше.

1

ДОСТЫМА

5

Ай, достым! Жаздым саған сәлем арнап,
Майдалап жұмсақ тілмен шекер балдап.
Жайымды менің келіп бір білмейсің,
Арыдым күндіз-түні бекер зарлап.

10

Адамға жеңіл емес ой ойлаған,
Бір қайғы кез келтірді құдай маған.
Қайғыма ортақ болар адамым жоқ,
Жалғыз-ақ қағаз серік шимайлаған.

15

Ей, достым! Қайғы келіп сен де бездің,
Түбіне түсінгейсің біздің сөздің.
Керегің шаттық болса жолың болсын,
Күйсем де жанған отқа өзім төздім.

Маған дос керегі жоқ тиіп қашқан,
Ішіне сақтай алмай сырлы пашқан,
Қабакты түйген күні теріс қарап,
Болғанда ойын-күлкі жақындасқан.

Төзсең де, төзбесең де айтқаным сол,
Дос болсаң жаныңды қи, өл десем өл.
Осы айтқан көне алмасаң шарттарыма,
Ал, достым! Айырылдық, хош-есен бол!

БОЛМАСА

Көңілден сөз шықпайды мұң болмаса,
Жұлдызы жарқыраған түн болмаса.
Тарылып кең көкірегім отырғанда,
Бір кеңес жазайын да тым болмаса.

Өлер ем бұған шейін жыр болмаса,
Ішімде жұртқа жаяр сыр болмаса.
Былғар ем неге мұнша мен қағазды
Ішімде қайғы-қасірет шер болмаса.

Қайт дейсіз сырымды айтар дос болмаса,
Ішім де әр қиялдан бос болмаса.
Қаралап ақ қағазға таңба салмай,
Тағы да көңілі құрғыр қош болмаса.

Ішімде сөйлер ме едім от болмаса,
Көңілде ашылмаған тот болмаса.
Көп мезгіл туа ма деп күткен айым,
Көзіме көріне түсіп жоқ болмаса.

Дегенім асыл болат бор болмаса,
Серігім әрбір уақыт сор болмаса.
Бір істі істегелі етсем талап,
Алдымда қазған даяр ор болмаса.

ҚЫС

Біздерге, міне, келді қыстың айы,
Халықтың басқаланды енді жайы.
Жинаған тіс-тырнақтап жаздың бойы,
Басталды кемпірлердің құрт пен майы.

Жоғалған әлдеқашан үйрек-қаздар,
Қатыпты өзен-көлге қалың мұздар.
Бөкебай бастарына, киіп күпі
Өгізбен мұз тасиды қатын-қыздар.

Ұстаған байлар дағы құр аттарын,
Шалдар жүр баса киіп тымақтарын.
Қисайтып елтірі бөркін жел жағына,
Қорғайды жастар дағы құлақтарын.

- 20 Дүниенің қызығынан үміт үзіп
Келсе де бүгін ажал жаны көнген.
- Дем алар ауыр-ауыр көкірек керіп,
Қысқа тіл қайдан айтсын бәрін біліп.
Мұңлы көз, зарлы жүзін көрген шақта,
25 Кетеді шыдай алмай көңіл еріп.
- Түспесін мұндай қасірет тірі жанға,
Түсініп істің түбін қалдым таңға.
Аямай берген екен бұл байғұсты,
Елуге жасы келген қу бас шалға.
- 30 Естіп осы сөзді болдым қайран,
Бұл қызға көзім түсті дедім қайдан.
Қарғадым білгенімше ата-анасын,
Баласын отқа салып, еткен ойран.

ҚЫМЫЗ

1

Алдияр аруағыңа еткем, қымыз,
Сені ішкен мұратына жеткен, қымыз.
Мейлі доңыз болсын, қоңыз болсын,
Иенің түкірігін ем еткен қымыз.

5

Бас иіп айдыныңа ауыл-аймақ,
Қоясың қоғамыңды жіпсіз байлап.
Құдай иіп құлқынға түсе қалсаң,
Есілдей есіп, шалқып, ақақайлап.

10

Тізеден сегіз қарыс қара саба,
Жыбырлап айналаңда бала-шаға,
Дүниеде неше түрлі нығымет бар ғой,
Сонда да сенің жөнің жеке дара.

15

Көпірсең жұмақ иісі анадайдан,
Кеуденді жарып кетер әлде қайдан.
Екпінің еш нәрсеге жол бере ме,
Өзендей гүр-гүр етіп аққан сайдан!

20

Адамның дүниедегі бәрі досың,
Сиқыр ма, бұ не ғажап сенің осың?
Ерінге бір-екі күн тимей жүрсең,
Келтірмей, құрыстатып көңіл қошын.

25

Шалдардың піскен даусың есін алып,
Отыртпай үйлеріне тұрткі салып,
Мейлің теп, мейлің ақыр, мейлің жекір,
Кек қылмас саған ешкім көңілі қалып.

Магнитің түстік жерден қонақ бұрып,
Әдейі сәлем үшін бұрыс жүріп,
Бай, кедей, жақсы, жаман, төре, қара,
Жапырылып ыңғайыңа бәйік тұрып.

- 30 Әсіресе, қажы, сопы, қожа-молда,
Сарт та сұрт таспықтарын алып қолға.
Жаудыртып келгеннен-ақ баталарын:
«А, құдай, онда да онда, аруақ қолда».
- 35 Осылай зиярат қып жұрттың бәрі,
Аузыңнан шыққан сөзің болып дәрі.
«Мырзаеке, ие солай» деп бас изесе,
Тәштитіп танауыңды онан әрі.
- 40 Сапырсаң сар шараға құлаш керіп,
Жиылған мейманыңа құйып беріп,
Ата ұлын, ене қызын безіп тастап,
Кетпей ме, екі ұдайда саған еріп.
- 45 Кәсіпсіз көзін сатқан сорлы кедей,
Қоя ма піспек аңдып тентіремей.
Атағыңды көтерер алғыс айтып,
Байғұсқа бір жұтқызсаң «кет, шық» демей.
- Шатып-пұт, не қылсаң да сөзің дәмді,
Кісі жоқ бұ жиһанда сенен сәнді.
Қымызсыз, маған салса Аплатон бол,
Көрмесің сөзің тыңдар ешбір жанды.
- 50 Басыңнан қымыз кетсе, қызық кетер,
Сын-сыйық, сәулетінді бұзып кетер.
Кешегі бәйік болып отырған жұрт,
Күдерін бүгін сенен үзіп кетер.
- 55 Арам тер болма, достым, текке шауып,
Алғанша аузыңды бас қымыз тауып.
Қымыз тап та қ... бер, лапыр, ақыр,
Жерде сөзім қалар деп қылма хауып.
- 60 Ей, қымыз, ыза қылдың қолға түспей,
Онда мен жүремін ғой күйіп-піспей.
Жүректегі қапамды айтқызар ем,
Өлсем де жұртқа беріп, өзім ішпей.

ТҰРМЫСҚА

I

Өмірімнің өрлерін
Жазы шықпас қыс қылшы!
Жылы шырай бер десем,
Аждаһадай ысқыршы!

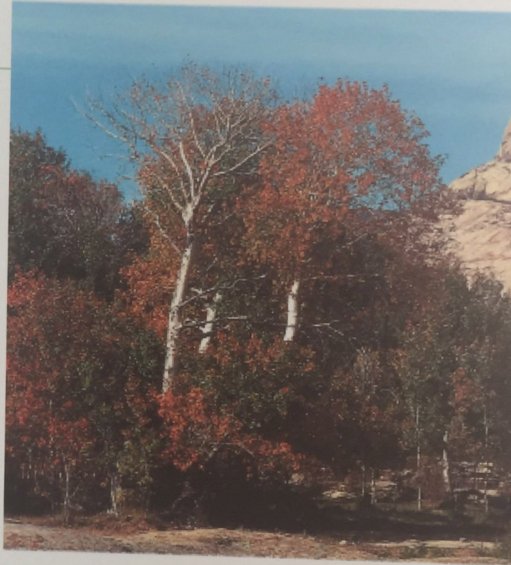
1
КӨКТЕРЕК
(Талдар тұқымдасы)

5 **К** азақстанда белгілі жабайы 11 түрдің ішіндегі көпшілікке белгілі
Самырсын орманында, аралас ормандарда, өзен жағалары мен
сазды жерлерде бір сөзбен айтқанда, Республиканың барлық
жазықтарында, Батыс Тянь-Шань және Шу-Іле тауларынан басқа
тауларда өседі. Бұл биіктігі 25 метрге дейін жететін жылдам өсетін ағаш,
діңі түзу, тегіс, қабығы жасылдау - сұр түсті. Жапырағы дөңгелек, жиегі бір
келкі емес, жұмыр тісті. Басқа ағаштардан айырмашылығы көктеректің
жапырақ жүйкелері астыңғы жақтарына қарағанда жапырақтың үстіңгі
10 жағынан жақсы көрінеді. Тамыр жүйесі топырақтың беткі қабатына жақын
жетілетіндіктен, тамырдан түйін тастап жас көктеректің пайда болуына
мүмкіндік жасайды. Көктеректің қайыңнан айырмашылығы екі үйлі өсімдік.

- 15 Аталық сырға гүлдері бір ағашта, ал аналық сырға гүлдері басқа ағашта ерте көктемде жапырақ жарғанға дейін гүлдейді, гүлдері көп және ұсақ. Назарын өзіне еріксіз аударатын аталық сырға гүлі -үлпілдек, жұмсақ сұр, майысқақ, қызыл түсті тозаңдары бар. Тоzaңдану жел арқылы жүреді. Аралар гүлдің тозаңдарымен бірге әлі де ашылмаған бүршіктерден жабысқақ зат (клей) жинайды. Тұқымы өте ұсақ, пісіп жетілген соң, жаз мезгілінде желмен тара-
20 лады. Бұл да қайыңға ұқсас кесілген немесе өртенген ормандардың орнына қаулай өседі, нәтижесінде ұзақ жыл тіршілік салыстырғанда өзінен жоғары бағаланатын ағаштардың өсуіне жағдай жа-
сап, ығысып шыға береді.

Көктерек

*Көктерек жарық сүйгіш өсімдіктер қатарына жатады. Жылдам өсетіндігі үшін бағаланады. Одан алына-
тын жұмсақ, ақ түсті ағаштар құрылысқа пайдаланылады,
қағаз шығаруға, фанер, шырты т.б. заттар жасауға қолданылады.
Қабығы тері илеуге, тканьді бояуға қолданады (сары түс береді). Бүршігі мен жапырағы ағзаға тез әсер ететін заттар түзеді, бөлме ауасын тазартуға пайдаланады, халықтық медицинада кеңінен қолданылады. Өкпе, безгек, уланған немесе жылан шағып алған жағдайда қолданады.*

ИТМҰРЫН (Раушангүлділер тұқымдасы)

Қазақстанда кездесетін 25 түрдің ішіндегі ең әдемісі. Республиканың (Алтай, Тарбағатай, Жоңғар Алатауы) сай, Орталық және Оңтүстік-шығыс бөлігінде тауда, жазықта, қорым тастарда, беткейлерде, ормандарда, дымқыл топырақты жерлерде бұталар арасында өседі. Ылғалды жақсы көреді, топырақтың да, ауаның да ылғалдығына сезімтал, биіктігі 2 метрге дейін сұр - қошқыл түсті, қабығы бар, сабағымен бұтақтары ұсақ тікенекті. Өткір тікенектер барлық туыс

ҚАРА ҚАРАҚАТ
(Тас жарғандар тұқымдасы)

1

Ш

ығыс және Орталық Қазақстанның орманды дала және таулы аудандарындағы едәуір танымал бұта. Батыста ол Орал өзенінің бассейніне дейін тараған, ал оңтүстік - шығыста Жоңғар Алатауына дейін тараған. Алдыңғы түр сияқты, ылғалды жерді жақсы

5

көреді, өзен жағалауында, сазды жерлердің жиегінде, ылғалды ормандарда өседі. Бұл түрдің бұтақтары түзу, биіктігі 1,5 метрге дейін, жас бұтақтар алғашқыда бозарып тұрады, жаздың

10

аяғында қоңыр түске ауысады. Жапырағы саусақ салалы, ұзын. Қара қарақатқа төн бір ерекшелік жапырағы мен жас бұтақтарының төменгі жағында болатын сары (железок) сызықтың болуы, өсімдікке хош иіс береді. Гүлдері күлгіндеу

15

немесе жасылдау, сирек шашақты, әр шашағында бестен шоғырланған. Қарақат мамыр, маусым айларында гүлдейді, шыбынның көмегімен тозаңданады. Қолайсыз жағдайларда да өзі тозаңданады, бұл жиі болып тұрады (бір гүлдің

20

ішінде). Жемісі хош иісті, қара немесе қошқыл. Көптеген ұсақ тұқымды жидек шілде, тамыз айларында пісіп жетіледі. Тұқымын құстар тартады. Қара қарақат көпшілікке жабайы күйінде де мәдени түрде де белгілі. Жалпы алғанда

25

Қазақстанның барлық аймағында өсіріледі. Бірақ жабайы қарақат жоғары бағаланады. Себебі қантты витаминге бай тағам ретінде және емдік мақсатта, көкөністерді консервілеуде жапырағы хош иіс беруге кеңінен қолданады.

Қара қарақат

Татар ұшқаты

Кәдімгі шәңкіш

ТАТАР ҰШҚАТЫ (Ұшқаттар тұқымы)

Қазақстанда кездесетін 22 түрдің кең таралғаны. Орман алаңқайларында, құрғақтарда, бұта шіліктерінде, өзен аңғарларында, сондай-ақ Қазақстанның барлық тау беткейлерінде кездеседі. Бұл бұтаның биіктігі 1-3 метрге дейін, жас өркендерімен бұтақтары сарғыш-қошқыл, көлденең болып айырылып кеткен сұр түсті қабықпен жабылған. Жапырағы суптропиктік, жұмыртқа тәрізді, 5 қысқа, жапырақ тақтасының жоғарғы беті ашық-жасыл, астыңғы жағы ашық түсті. Гүлдері екі жынысты жас бұтақ жапырақтарының қуысына екі-екіден жиналған. Олар ұзын да жіңішке гүл табанына орналасқан, гүл серіктері бар. Түстері ақ және бозғылт, күлгін, қызғылт 10 болып келеді. Тостағанша жапырақшалары, күлтелері немесе аталығы 5-тен, тозаң қабы түтік тәрізді. Татар ұшқаты мамыр-тамыз айларында гүлдейді, ұзын тұмсықты жәндіктер мен көбелектер тозаңдандырады. Жемісі - тұтасқан шар тәрізді, шырынды жидек түсі қызыл, қызғылт сары және сары. Маусым, тамыз айларында піседі. Олар ұлы, 20 сондықтан құстар жемейді. Бұл бұта безендіру құралы ретінде бағалы, гүлдеп тұрғанда да, жеміс берген шағында да әсемдігі көз тартарлық. Суыққа да құрғақшылыққа да төзімділігі жоғары, осы қасиетіне байланысты демалыс саябақтарында, бауда, темір жол, автомобиль жолдарының 25 бойында өсіріліп келеді.

КӘДІМГІ ШӘҢКІШ (Ұшқаттар тұқымдасы)

Жоғары да аталған тұқымның туысы болып есептеледі. Негізі - ормандық, ылғал сүйгіш бұта, ағаштың шіліктерін мекен етеді, өзен, көлдердің жағасында, Солтүстік Қазақстанның жазық жыраларында, тау аңғарлары мен тауларында және Орталық аласа төбешіктерде, Алтай және Тянь-Шаньға дейін, таралған. Кәдімгі шәңкіштің биіктігі 1,5 метрден 4 метрге дейін, ескі бұтақтардың

ТОТЫ КӨКНӘР (Көкнәрлар тұқымдасы)

Тоты көкнәр

1 Қазақстанда кездесетін тоғыз түрдің ішіндегі ең кең тарағаны, таудың төменгі белдеулерінде Тарбағатайдан Батыс Тянь-Шаньға дейінгі аралықта және Республиканың шөлді аймақтарында кездеседі. Ол сазды және құмды шөлдерде, тастақты және қиыршық тасты жерлерде аласа таулардың беткейлерінде өседі. Егістіктерді жиі арамшөп есебінде басып кетеді, 10 үйлердің шатырында өседі. Оңтүстік облыстарға тән саз балшықтан құйған дуалдарда өседі. Біржылдық өсімдік.

Көктемде гүлдейтін, көлемі мен қаулай өсуі көктем мезгіліндегі ауа райына тығыз байланысты. Жаңбыр көп болған жылдары көкнәр 15 қаптап кетеді, сабағының биіктігі 70 см-ге жетеді. Бұтағы көбейіп, гүлдеу мерзімі 1 айға созылады. Мұндай жылдары гүлдеген көкнар үздіксіз бірнеше километрге дейін таралады. Шөлдерде, 20 тау арасындағы аңғарларда табиғатқа сән беріп тұрады. Алыстан қарағанда үлкен ашық қызыл түсті төсенішпен бүкіл алқапты жауып қойғандай көрінеді, құрғақшылық жылдары көкнәр өте аз және гүлдеу мезгілі қысқа болады, бұтақтанбайды.

25

30

35

40

45

иек
зылтаңдай

Бір немесе бірнеше гүл салады. Ауа райы қолайсыз жылдары өте аласа, биіктігі бар болғаны 2-3 см, гүл мөлшері өзгермейді. Бұл түрдің сабағын қатты түк басқан, жапырағы қауырсын тәрізді бөлек сегменттерге бөлінген, тістері тарамдалған ұшында қылтанағы бар, желек саны төртеу. Бүршік кезінде олар бозғылт күлгін, жұмырлана тығыздалған. Ертеңгілік уақытта гүл ашады, екі тостағанша жапырақшасы түсіп қалады, желектер бойларын түзейді. Олар ашық қызыл түсті, желектерінің түп жағы қою сия көк дақты анық қара жолақпен көмкерілген. Ашылған гүлдері үлкен (диаметрі 5 см-ге дейін), аталықтарының саны көп, өте жұқа, күңгірт жіпшелер және ұсақ тозаңқаптар көкшіл түсті. Көкнәр жәндіктермен тозаңданады, оларды гүлдердің ашық түсі және ашылған тозаңқаптардан желектерге себіліп қалатын көкшіл тозаңдардың көптігі тартады.

Бір қызығы, ұсақ жәндіктер (шыбындар, жарғақ қанаттылар, ұсақ қоңыздар) тура желектерге қонады, ал үлкендері (аралар, кейбір қоңыздар) қону алаңына ұқсас арнайы үлкен отырыңқы тозаңға (еркек ұрығына) қонады. Пісіп жетілген жемістің пішіні сопақ, қабырғалы, жоғары жағы дөңгелек (диск) тісті, ұшын өте қатты қылтанақтар басқан. Тұқым саны көп, ұсақ жеміс пісіп жетілген соң дискінің астыңғы жағынан пайда болатын арнайы тесік қуысы арқылы төгіледі. Көкнәрдің жер үсті бөлігінің құрамында алколоидтар бар, сондықтан ол құрғақ күйінде де, өсіп тұрған мерзімінде де улы. Құрамында 2-3% көкнәрі бар шөппен малдарды қоректендіруге болмайды. Желектерінің пайдалы қасиеті бар. Халықтық медицинада көзді жууға, күн өтіп кеткенде (әсіресе балаларға), тері ауруларына қызылша, шешекке пайдаланады. Гүл жапырақшаларын жібек маталарды қарақошқыл, күлгін-сұр, қара түстерге бояуға және төті тағамдарды бояуға пайдаланады.

ИМЕК ҚЫЗЫЛТАҢДАЙ (Көкнәрлар туыстасы)

Жоғарыдағы түрдің жақын туысы (бір тұқымдасқа жатады). Ботаниканы толық зерттемеген адамдар үшін жай көзбен қарағанда екі өсімдіктің ешқандай айырмасы жоқ. Бірінші қызылтаңдайдың да мекен ортасы алдыңғы түрмен бірдей, егістіктер, орманды жазықтар, т.с.с. Екі түрде жиі бірге өседі. Алыстан қарағанда ажырату қиын, сондықтан да бірлесе құрайтын шіліктерін көп жағдайда жай ғана “көкнәрлар” деп атайды. Қызылтаңдай да біржылдық жапырағының пішіні және гүлінің түсі көкнәрге ұқсайды. Айырмашылығы - түгі

Алтай тау жүйесіне Батыс және Оңтүстік Алтай жоталары, сондай-ақ Саур және Тарбағатай кіреді. Алтайға тән өсімдіктер түрі солтүстік, қылқанжапырақ ормандарда өсетін самырсын, сібір шыршасы, сібір қарағайы және ашық түсті қылқанды ормандардағы сібір балқарағайы болып табылады. Биік тауларда тундралық экожүйе участогы басым (қияқөлең, мүк тәрізділер, папоротник тәрізділер немесе аралас тундра). Алтай тауында екі мемлекеттік қорық бар. Олар - Марқакөл және Батыс Алтай қорығы.

Б

ұл жүйеге солтүстік Тянь-Шаньдық топ (Жоңғар Алатауы жоталары, Кетмен, Іле, Күнгей-Алатау жоталары және Қырғыз Алатауы жоталарының шығыс бөлігі) және Батыс Тянь-Шаньдық (Қаратау, Қоржынтау, Пскем жоталары, Ұғам, Талас Алаутауының және Қырғыз жоталарының батыс бөлігі) кіреді. Әр топтың флораларының құрамы және өсімдіктер жамылғысына байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Батыс Тянь-Шань үшін тау етегіндегі белдеуге өсімдіктердің ерекше типі жартылай саванналардың, эфемероидтардың және ірі шөптердің болуы тән. Орман белдеуінің төменгі бөлігінде ксерофильді тұқымдар өседі (Регель алмұрты, пысталар, понта доланасы). Солтүстік Тянь-Шаньның шыршалы орманынан айырмашылығы, ортаңғы бөлік Батыс Тянь-Шаньға аршалы орман (Зеравшан және Саур аршасы) тән. Қазақстан Тянь-Шаньы территориясында үш мемлекеттік қорықтар бар: Ақсу-Жабағылы, Алматы, Қаратау.

сүтқоректілер

Түлкі

Бозсуыр

1 Түлкі — қасқырмен бір тұқым-
дасқа жатады, дене мөлшері
кішілеу (денесінің ұзындығы 70-
77 см, салмағы 6-7 кг) және
5 күйірігі ұзын (55 см-ге дейін)
үлпілдек, ұшы ақ, аяқтары
қысқалау болып келген. Түлкі-
нінің терісінің бояуы — ашық са-
ры түстен сұр-қызыл қошқыл
10 түске дейін өзгереді. Үлкен
құлақтарының сырт жағы қара не
қоңыр қошқыл түсті. Түлкі
Қазақстанда барлық жерде та-
ралған. Жұптасып тіршілік етеді,
15 күйлеу уақыты — қаңтар — ақпан
айлары. 50-60 күннен кейін ана-
лығы арнайы апанда 15-ке дейін
(көбіне 4-5) жәутігін дүниеге әке-
леді. Бұлар ұсақ кеміргіштермен,
20 көбіне тышқандармен қоректе-
неді, сонымен қатар жерде ұялай-
тын құстардың ұяларын бұзады,
майда құстарды ұстайды (ірі қаз-

дар мен тырналарға әлі жетпейді).
25 Қоңыр күз бен қыста жануарлар
қорегі аз болғанда, әр түрлі жеміс
пен шырынды өсімдіктерді жейді.
Мысалы, қант қызылшасының
қалған түбіртегін кеміреді. Осал
30 жері — аяғының қысқа болуы.
Сондықтан қыста, қар қалың
болғанда, омбылап тез шаршап
қалады. Қазақтың қыстағы құс
салып, мылтықсыз аң аулауы
35 осыған байланысты — жақсы ат
пен қамшы болса, қар қалың
түскенде, бірнеше түлкіні соғып
алуға болады.

Түлкі — терісі бағалы аң.
40 Қазақтың атақты бас киімі
“тымақ” түлкі терісінен
жасалады. 50-60 жыл
бұрын Қазақстанда жы-
лына 100 мың түлкі
45 терісі дайындалатын,
ал 1985 жылы 2 мың-
нан аспады.

леулі, кейде алуан шөптесінді
далаларын мекендейтін ірі кемір-
гіш (денесінің ұзындығы 60 см,

салмағы 8 кг). Қалған 3 түрі тау-
лы жерлерді мекендейді. Терең,
тармақталған ұяда топтанып
қоныстанады. Қауіп төнген
жағдайда ересегінің айқайымен
түгел лезде інге кіреді. Шөппен
қоректенеді. Аналығы 35-40 күн
буаздықтан кейін, 4-6 ұрпағын
дүниеге әкеледі. Суырлар 20
жылға дейін өмір сүреді, бірақ
мұндай жасқа бірлі-жарымы
ғана жетеді. Бұлардың жауы —
қасқыр, түлкі және бүркіт.
Бірақ бұларға үлкен қауіп адам-
нан туады, себебі оны майы жө-
не терісі үшін көптеп аулайды,
сонымен қатар, жер жырту
кезінде бозсуырды ежелгі тір-
шілік ету мекенінен айырады.

Дала шақылдағы

Дала шақылдағы — Қазақстанда
кездесетін 5 түрдің ішіндегі ең
ұсағы (денесінің ұзындығы 15 см,
салмағы 100г). Далалы және ор-
манды далалы аймақтарда бұталы
тоғайлардың ішінде жасырын
тіршілік етеді. Құс дауысына
ұқсайтын жіңішке ысқырығын
жиі естігенмен, өзін көру мүмкін
емес. Ымырт кезінде белсенді.
Шөппен қоректенеді, қысқы
қорын шөмеле (4-5 кг) етіп жи-
найды. Сондықтан бұларды
пішен салғыштар деп те атайды.
Жылына екі рет, көкек пен тамыз
айлары аралығында, аналығы 3-
13 ұрпағын береді. Олар келер

Қасқыр

Қасқыр — аты барлық адамға бала кезінен таныс. Ертегілерде оны орынсыз ақылсыз етіп көрсетеді. Негізінде қасқыр — күшті, батыр, ержүрек жыртқыш, ақылы мен аяқтары түлкіден асып түседі. Ұлпілдеген күйрегі мен аяқтары ұзын, сымбатты да күшті жыртқыш ірі овчаркаға ұқсайды (денесінің ұзындығы 100-130 см, салмағы 20-35 кг), терісі ашық сұр түстен қара түске дейін болады. Қасқырлар 15-16 жыл өмір сүреді. Басқа аңдармен қоректенеді — қояннан бұланға дейін, ірі қара малдарға ұйымдасып шабуыл жасайды. Жазда жұп болып өмір сүреді. Аналығы екі ай буаздықтан кейін, 14-ке дейін бөлтірікті дүниеге әкеледі. Жылдың суық мерзімінде топ болып жиналады, сөйтіп тек жабайы не үй жануарлары ғана емес, адам өмірі үшін де қауіп төндіреді. Қазақстанда 30 мыңнан астам қасқыр бар, жылына 12-13 мың қасқыр терісі дайындалады. Қазақстанда қасқырды жыл сайын атуға рұқсат етілген. Бірақ қасқырды түгелдей жок қылып жіберуге болмайды. Бұл — табиғат санита-

ры, себебі кез-келген жыртқыш сияқты, біріншіден, ауру немесе әлсіз жануарлармен қоректенеді, яғни табиғаттағы табиғи сұрыптаудың маңызды факторы болып табылады.

Дала алақоржыны

Дала алақоржыны — ұсақ тышқантәрізді кеміргіш, денесінің ұзындығы 12 см, құйрығы 2 см, денесінің салмағы 30-40 г. Бірнеше жұп болып, шоғырланып, топтанып 4-10 інде тіршілік ететін жануарлар. Көк шөп және дәнмен қоректенеді. Зиянкестігі жоқ, ал алақоржын көп болған жағдайда, топырақтың тұздануына немесе тұзсыздануына әсер етеді. Алақоржын 45 күн ішінде жынысты жетіледі, екі апта буаздықтан кейін, аналығы 6-8 ұрпағын дүниеге әкеледі. Жылына бір аналық бес рет көбейеді, яғни 30-40 ұрпағы болады.

Осындай өсімталдығы мен көбею санының жоғары болуы қанатты және төртаяқты жыртқыштарға қорек ретінде маңызы зор. Саны көп болған жылдары түрлі індеттер таратушылар қатарына жатады.

Тарғақ

Тарғақ — орташа пішінді дала балшықшысы (салмағы 230 г). Осы әдемі, сымбатты құстың негізгі ұялары қазақ далаларында орналасқан. Қыста жылы жаққа ұшып кетеді (қыркүйектен наурызға дейін). Жерде, шұңқырда орналасқан ұясында, сәуірде 4 шұбар жұмыртқаларын салады. Аналығы мен аналығы кезектесіп басып, 3 аптадан кейін мамықты балапандары шығады да, ұяларын бірден тастап кеті береді.

Балапандары ересектері сияқ-

ты жәндіктермен, яғни шегіртке, қоңыз және ауылшаруашылық зиянкестерімен қоректенеді, сөйтіп пайдасын тигізеді. Балапандары 1 айдан кейін ұшады. Қуаң Қазақстан далалары мен шөлдерінде болатын бұл құстың саны соңғы онжылдықта азайып барады. Сондықтан тарғақ Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілген және дүниежүзіндегі қорғансыз құстардың бірі болып есептеледі.

Аққанат бозторғай

Аққанат бозторғай — дала құсы, ылғалды жерлерді ұнатады. Негізгі таралу аймағы — Қазақстан далалары. Республикамыздың солтүстігіндегі ақ селеулі және жусанды далаларында мекендейді, басқа жерлерден көктемгі және күзгі ұшып өту кездерінде кездестіруге болады. Бұл құстың біразы Маңқыстау түбегі мен Солтүстік Каспийде қытайды, көбі қазаннан наурызға дейін Қазақстаннан тыс жерге ұшып кетеді. Дала бозторғайы туысының ішіндегі пішіні орташа өкілі (салмағы 38-50 г), басқалары сияқты денесі шымыр емес. Қанатының шетіндегі жалпақ ақ

жиегі және сары түсті қауырсынымен ерекшеленеді. Ұшқанда бұл жиектері көрінбейді, қанаттары үшкір әрі жіңішке сияқты болып көрінеді. Жерде де, ауада да әндетеді. Әні — күрделі, әрі әдемі. Ойнақ салып ұшуы — жоғарғы және төменгі нүктелеріне жанасқанға дейін қанаттарын қалықтатып терең қағады. Жазда екі рет балапан басып шығарады. Балапандарын жәндіктермен, негізінен шегірткелермен асырайды.

Қара бозторғай

Қара бозторғай — Қазақстан мақтанышы. Оны Қазақстан даласының эндемигі деп есептеуге болады. Бұл құс Қазақстан жерінен тыс, екі ұлы орыс өзендері — Еділ мен Ертістің оң жағалауында ғана мекендейді. Қара бозторғай қыста Қазақстанда бір жерге тұрақтамай, оңтүстікке ғана емес, солтүстікке де қонысын аудара береді. Қара бозторғай аталықтары алабажас сұр туыстарынан айырмашылығы — жазда және көктемде қауырсыны түгел қара түсті және түмсығы ақшыл болады. Күзгі түлеуден кейін (шілде-тамыз), олар қыстық жабынын киеді. Арқасы сұр түсті және бауыр жағы қара ақшыл теңбілді; қанаты мен күйрығы қара түсті, бірақ әрбір қауырсыны ақшыл сарғыш жиекпен көмкерілген. Жылдың бар мезгілінде аналығының қауырсыны әдеттегі бозторғай реңі — сұр қоңырқай түс. Жас бозторғайлар басқа бозторғайлар сияқты ашық түрлі түсті. Денесі ірі (салмағы 50-75 г). Қуаң даланың жусанды жерлерін ұнатады. Барлық бозторғайлар әдеті: жерде тез жүгіреді, қатты, шапшаң ұшады, ауада ұзақ уақыт әндетеді. Шаңға шомылғанды ұнатады. Жемін іздеу жолында қатты түмсығымен жерді, ал қыста қарды қопсытады. Жазда үнемі суатқа ұшады. Қара бозторғайлар

жылдың көп уақытында өсімдіктермен қоректенеді. Бірақ көктемде жәндіктерді жейді, балапандарын да жәндіктермен қоректендіреді. Жазда жұптасып, қалған уақытта топтасып өмір сүреді. Ұясы — жердегі шұңқыр. Күй-ойнақ кезінде аталығы көз тартарлықтай кейіпті алады: кішкентай меніреу құр сияқты қанатын жайып, күйрығын желпуіш тәрізді бұрып, басын жоғары көтереді, одан кейін әндете және қанаттарын қаға қалықтап ұшады. Ұясындағы 3-4 шұбар жұмыртқаларын аналығы басып шығарады, бірақ балапандарын аталығы екеуі қоректендіреді. Жазда екі рет көбейеді.

Дала бозторғайы

Дала бозторғайы — Қазақстандағы 13 бозторғайдың ішіндегі ең ірісі (салмағы 55-65 г). Далалы аймақтың барлық жерінде таралған. Қазақстаннан тыс жерде қытайды, наурызда ұшып келіп, қазанда ұшып кетеді. Дала бозторғайы туысының әдеттегі өкіліне тән белгілер: шымыр денелі, аяғы ұзын, арқасы алабажас сұр, денесінің төменгі жағы ақ түсті. Көкірегінде қос қара дағы бар. Осыған ұқсас қара алқыл бозторғайдан айырмашылығы: қанатының артқы жағындағы қауырсындары жалпақ ақ жолақпен

лығы 3-5-тен 7-11-ге дейін жасыл түсті жұмыртқаларын салады, бір ай шамасында басып шығарады. Балапандары тамызда ұша бас-

тайды. Балапандары жөндіктермен, ересектері дән және өсімдіктің жас бұтақтарымен қоректенеді. Қазақстанда тың жерді игеруге байланысты безгелдек те дуадақ сияқты 50-60-шы жылдары жоғала бастады, сондықтан 1978 жылы Қазақстанның Қызыл кітабына енгізілді. Соңғы 5 жылда саны біртіндеп қайтадан қалпына келтіріліп жатыр.

Ақбас тырна

- 1 Ақбас тырна – осы тұқымдас-
тың ең кіші өкілі (салмағы 2-
2,5 кг). Көптеген басқа түрлер-
ден айырмашылығы сазды жер-
лерді мекендейді. Тырна дуадақ
пен безгелдекке қарағанда, қазақ
даласының белгісі болып есеп-
телінеді. Қазақстандағы тың жерді
игеру нәтижесінде, ақбас тырна-
ның саны азайып кетті. Сон-
дықтан Қазақстан Қызыл кітабы-
на енгізілді. Бірақ соңғы 20 жыл
ішінде саны өсіп, қалпына келуде.
Олар астықты егін далалары мен
15 тозып кеткен мал жайылымдарын-
да ұялайды. Бұл тырна өлі
Қазақстанның Қызыл кітабында,
бірақ қайта қалпына келген түр
ретінде 1991-ші жылдан оның жа-
сыл түсті беттеріне (5-ші дәреже)
20 шығарылған. Қазақстанда тырна
наурыздан қыркүйекке дейін кез-
деседі, қалған уақытта Индия, Па-
кистан, Иранда болады.
- 25 Жекелеген жұп болып, бір-бірінен
қашықтықта орналасады. Ұясы
ашық жерде, кейде тастармен,
өсімдік қалдықтарымен қалайды.
Екі жұмыртқасын аталығы мен

- 30 аналығы кезек басып шығарады.
Балапандарын бірге ілестіріп жү-
реді, жауынан, мысалы, түлкіден
аянбай қорғайды. Балапандарын
ұшырғаннан кейін, әдетте мау-
35 сымның соңында, ақбас тырнalar
дала көлінің маңына топталып
жиналады. Ұшып кетер алдында,
бұларда түлеу жүреді. Тырнalar
дың күзгі ұшып өтуі – орасан зор
40 көрініс. Олар топ-топ болып тыра-
улап, оңтүстікке қарай созылып
ұшады.

Дала қарақасы

Дала қарақасы – қарақас тұқымдасындағы кішірек шал-

шықшы. Шалшықшыларға сай емес, ерекше қысқа аяқтарына байланысты, отырған кезде жерде жатқан сияқты болып көрінеді. Бірақ ұшқанда қарлығашты еске түсіреді. Үшкір ұзын қанаттары, айыр құйрығы, қысқа жалпақ тұмсығындағы кең ауыз қиысы – осының бәрі жөндіктерді ұшып жүріп ұстауына икемделген. Қарлығаштар сияқты, қарақастар да ұзақ уақыт ауада биік қалықтап ұшады, көбіне тұтас үйір болып қалықтайды. Ұяларын жерге салады, жұптар бір-бірінен шамалы қашықтықта орналасады, 2-3 шұбар жұмыртқаларын салады, ұясын жасыру үшін ескі жылқы қиының үйіндісін пайдаланады. Екеуі жұмыртқаларын кезектесіп басып шығарып, балапандарын бірге ертіп жүреді. Қазақстанда 4 ай болады (мамырдың басынан

Бұлан

Бұлан — Қазақстандағы бұғылар тұқымдасына жататын ең ірі сүтқоректі, тұяқты жануар. Шоқтығының биіктігі 2 метрге жетеді, салмағы 600 кг-дай. Қазақстанда Жайық өзені аңғарындағы ормандарда, солтүстік облыстардың ормандарында және шығыста Ертіс бойы мен Алтайда кездеседі. Наурызымдағы қарағай ормандары мен шок ормандарда кездеседі. Аталықтарында үлкен күректөрізді мүйіздері болады, аналықтарында мүйіз болмайды. Жазда шөппен, қыста бұтақ, ағаш қабықтары және бұталармен қоректенеді. Күйлеу уақыты — қыркүйек-қазан. 225-230 күн

буаздықтан кейін, мамыр-маусымда аналығы 1-2 төлін дүниеге әкеледі. Аң аулау кәсібінің нысаны болып табылады.

Елік

Елік — Қазақстанның солтүстігіндегі орманды аймақтардан оңтүстіктегі таулы ормандарға дейін кең таралған шағын, әсем бұғы. Елік — орманды далаға төн жануар. Аталығының ең жоғарғы салмағы 37 кг, аналығы кішілеу болады. Аталығының мүйізі кішілеу, бірақ өте әдемі, үш өсіндісі бар. Жүні қоныр сұр түсті, артқы жағында ерекше ақ дағы болады, оны “айнасы” деп атайды. Шөппен, ағаштың бүршік, бұтақтарымен және бұталармен 15 қоректенеді. Күйлеу уақыты — шілде-қыркүйек. Күйлеу кезінде аталықтары өте қатты өкіреді (жетік біл-20 мейтін адамдар аюдың ақыруымен шатастырады). Тоғыз айлық буаздықтан кейін, аналығы 2, 25 сирек 3 өте әдемі төлдерін туады. 12 жыл өмір сүреді. Аң аулаудың маңызды нысаны. Қазақстанда 18-20 мың елік бар, арнайы рұқсат арқылы ғана аулауға болады.

Су жертесері

Су жертесері — жертесерлер тұқымдасының ішіндегі ерекше туыс, жәндіктермен қоректенетін сүтқоректілер отрядына жатады. Өте ұсақ жануар (денесінің ұзындығы 7-10 см, салмағы 5-10 г). Сыртқы пішіні — үшкір тұмсықты кішкентай тышқанға ұқсас, төменгі жағында ұзынша құйрығы болады, ол суда жүзуіне қатты көмектеседі. Су қоймаларының жағасын қоныстанып, жартылай суда тіршілік етеді. Көктем мен жазда екі рет 3-8 ұрпағын береді. Су омыртқасыздарымен, кейде балық шабақтары және уылдырығымен қоректенеді. Жертесердің сілекейі улы. Қазақстанда жертесерлер туысының жеті түрі кездеседі. Солардың ішінде орманды дала ай-

мағында кәдімгі жертесер, тундра және кіші жертесерлер мекендейді. Кіші жертесер өте аз және Қазақстан Қызыл кітабына енгізілген.

Ақ қоян

Ақ қоян — орқоянға өте ұқсас, денесі шамалы кішілеу (салмағы 3-4 кг). Олар көбіне бірге мекен-

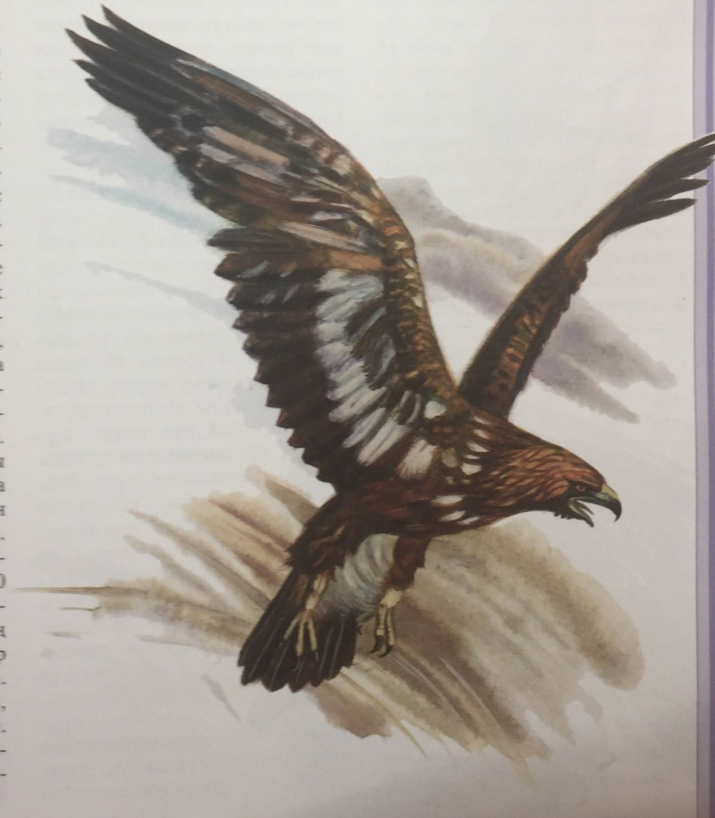
Кекілік

Кекілік – дене пішіні орташа (биіктігі 35 см, салмағы 500-700 г), ауырлықтың өкілі. Таулы жер тұрғындарына кекілік келбеті жақсы таныс. Бұл – сарымен көмкерілген ақ тамақты сұр құс, денесінің екі бүйірінде қисық ақ-қара жолақтары бар. Тұмсығы мен аяқтары ашық қызыл түсті. Кекіліктер ұялау кезеңінде көбіне құз шыңына немесе шоқыдағы шығыңқы тас үстіне шығып концерт қояды, жіңішке дауысымен “кеке-лек, кеке-лек” деп қайталайды. Қазақстанда Маңғыстауда, оңтүстік және оңтүстік-шығыс тауларының бәрінде ұялайды. Тау етегінен бастап, теңіз деңгейінен 2500 метр биіктікке дейін көтеріледі. Құрғақ тік жырларды ұнатады. Өсімдіктермен (тамыры, сабағы, дөні, жидегі) қоректенеді, жазда жәндіктер жейді. Жерде төсеніші бар шұңқырды ұялайды. 6-24 жұмыртқа салады. Бұл түрдің қос ұя салатыны белгілі, бір аналық екі ұяда жұмыртқалай береді. Біреуін өзі, екіншісін аталығы басады. Сонында екі ұяның балапандары қосылады. Жаз соңында 50 балапаны бар топты жиі кездестіруге болады. Қар қалың болған жылдары, кекіліктер қорек таппай, аштықтан өледі. Бірақ тез көбеюі нәтижесінде, саны қалпына келіп отырады. Кекілік біздің тауларда кең таралған құс, аңшылардың сүйікті олжасы.

Бүркіт

Бүркіт – өте ірі (қанатының құлашы 225 см, салмағы 6 кг) қыран. Қауырсынының түсі қоңыр, басы мен мойнының төменгі жағын жалтыраған ұшталған қауырсындар әшекейлейді. Балапандарының күйрығының түбі мен саусақ қауырсындары ақ түсті, бірақ есейе келе ақ түсі жоғалады. Төртінші жылы ғана ересек бүркітке айналады, осыған дейін жас құстар қоныс аудар береді. Сондықтан оларды Қазақстанның кез-келген жерінен кездестіруге болады. Көп жерде ұялайды, бірақ өте сирек. Ағаштар мен құзда салған ұясын бірнеше жыл пайдаланады. 1-2 күнгірт ақ түсті қоңыр дақты жұмыртқаларын аналығы бір жарым ай басады. Аталығы оған жем тасиды және балапандарын асырайды. Ересектері балапандарына ұзақ уақыт камкор болады, тек қыста ғана ажырайды. Бүркіт – нағыз аңшы құс. Ол суыр, қоян, сарышұнақ, және басқа ірі кеміргіштерді, сонымен қатар кекілік, ұлар, т.б. ұстайды. Өлекселерден де жиіренбейді. Бүркіттің аң аулау дағдылары біздің елімізде ежелден қолданылып келеді. Бұл күшті де тұрақты құсты аң аулауға үйрететін бүркітшілер мектебі бар. Негізінен бүркіттер қоян, түлкі аулайды, жақсы үйретілген бүркіт қасқырды да алады. Бүркіт – күшті, әрі әдемі құс, ол – біздің еліміздің белгілерінің бірі.

ÖZ GEÇMİŞ

Habibe Özge Özveren 09.12.1992 tarihinde Bodrum’da doğdu. Lisans eğitimini Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde 2014 yılında tamamladı. Şu an Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Yüksek lisans programına devam etmektedir.